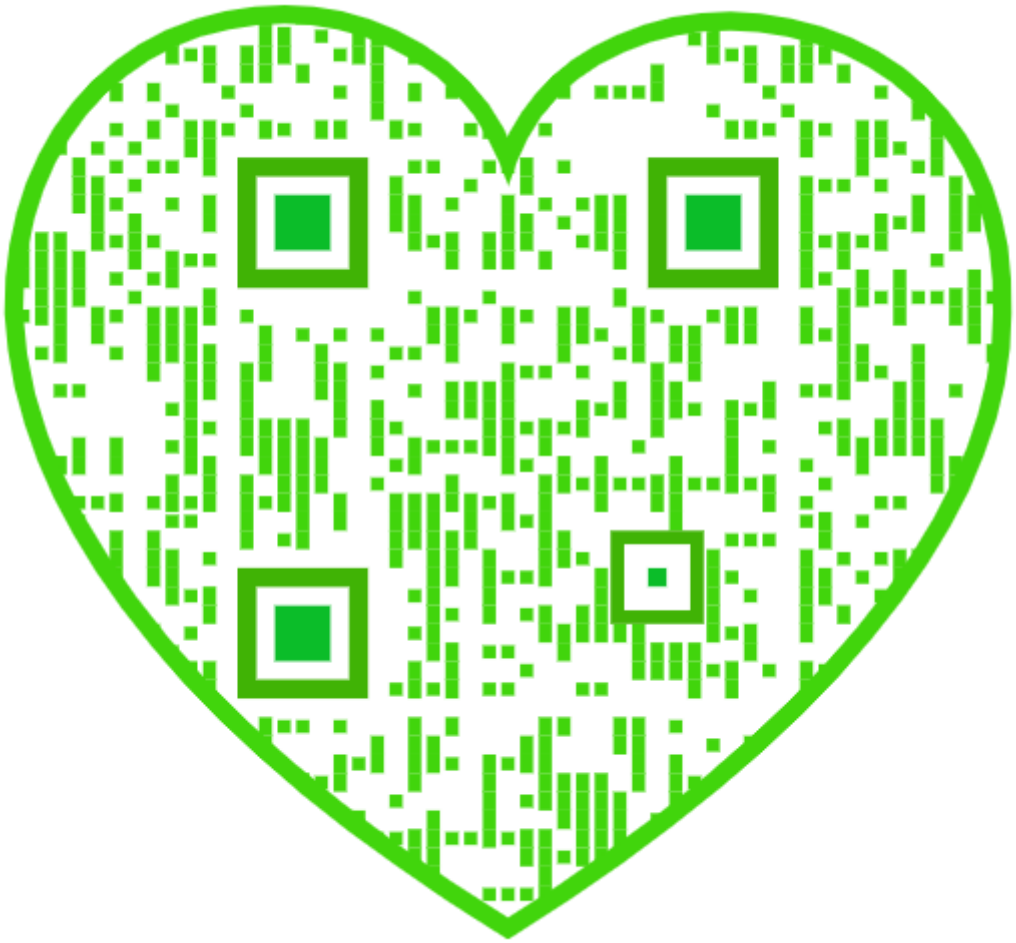

De Katholiek.

NEGENTIENDE DEEL.

NAMEN VAN MEDE-ARBEIDERS

AAN DIT MAANDSCHRIFT.

P. A. van Antwerpen, Pastoor te Maurik.
M. van den Boogaard, R. K. Priester en Rector te Ravenstein.
Th. J. H. Borret, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
J. Brinkman, ✲ Pastoor te Amsterdam.
C. Broere, Leeraar in het Seminarie te Voorhout.
J. T. van Brussel, Pastoor te Delft.
J. Cuyten, President en Professor in het Seminarie te Haren.
J. B. Eulenbach, S. Theol. Dr. Pastoor te Monnikendam.
H. J. Feye, S. Theol. et SS. Can. Dr. Professor te Leuven.
J. T. Jorna, ✲ Pastoor te Harlingen.
H. Kamp, Pastoor te Dokkum.
C. van Kints, Professor in het Seminarie te Warmond.
G. Kok, Pastoor te Weesp.
G. A. Oortmans, ✲ Pastoor te 's Gravenhage.
H. Oppenkamp, Pastoor te 's Gravenhage.
J. A. Peerboom, Professor in het Seminarie te Roermond.
P. van der Ploeg, Leeraar in het Seminarie te Voorhout.
A. J. Pluym, Regent van het Seminarie te Voorhout.
J. H. Smits, ✲ Regent van het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
G. W. van Someren, Pastoor en Deken te Eindhoven.
F. X. Sparmakering, Pastoor te Alkmaar.
T. Spierings, vice Regent en Leeraar in het Sem. te St. Michiels-Gestel.
J. Spitzen, Pastoor te Haarle.
W. Steenhoff, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
N. J. A. Steins Bisschop, Pastoor te Amsterdam.
F. J. van Vree, ✲ President van het Seminarie te Warmond.
J. G. Wennekendonk, Pastoor te Amersfoort.
J. H. Wensing, Professor in het Seminarie te Warmond.

De Redactie.

TE 'S GRAVENHAGE, BIJ GEBR. J. & H. VAN LANGENHUYSEN — 1851.

INHOUD VAN HET NEGENTIENDE DEEL.

HOOFD-ARTIKELEN.

Bladz.

1850—1851 1

Het antwoord der Regering betreffende de Organisatie der Katholieke Kerk in Nederland. 14

Nekrologie. 69

Kleine winterstudiën van Scholasticus. 76

De abstracte verstandsgeest van het Protestantisme, beschouwd als oorzaak van verblinding. 133, 201

Voormalige gebruiken en plegtigheden gedurende de vaste en de goede week. 158

Historiesch overzigt van de strafwetten tegen de Katholieken in Engeland uitgevaardigd (1547—1829 en 1851?) 228

De verdediging van het revolutionaire beginsel door V. Cousin . . 242

Strijd tegen de Kerk. 269

Episoden uit de dagen der hervorming in Nederland. . . . 283, 379

De natuurlijke Godskennis, beschouwd uit het standpunt der Katholieke geloofsleer. Een antwoord aan den hoogl. J. H. Scholten. . 333

NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

Mr. I. da Costa's politieke Poëzij. 23

Prachtuitgave van Vondels werken. 96

Brieven van T. A. aan zijn' studievriend den WelEd. heer A. K., thans Med. Dr. te R. Zesde Brief. 297

LAGER ONDERWIJS.

Tijdschrift voor Katholieke onderwijzers. 164

VERSCHEIDENHEDEN.

Bladz.

De Algemeene Vergadering der Protestantsche Vereeniging « Unitas » in 1850. 44

Of Nederland om de jongste verkiezingen genoemd mag worden een Protestantsch land. 64

Gedichtjes door Poelhekke. 66

Reizen van een Anglikaansch geestelijke, vóór zijne bekeering. . . 110

Kanunnik Bernard van Utrecht 126

Eene ontmoeting van Pius IX. 127

De Algemeene Vergadering van de Protestantsche maatschappij « tot bevordering van Welstand » in 1850. 167

Van haat komt wansmaak. 188

Protestanten die geen Protestanten willen heeten 197

Formuliermumie 200

Synodale pogingen niet zelden nuttelooze pogingen. 252

Vlugge geesten, eenzijdige geesten 263

Nieuw Socialisme. 266

De Londensche vereeniging van Christenen uit alle natiën. . . . 267

Het verslag der Protestantsche vereeniging « Christelijk Hulpbetoon » voor het Departement : Rotterdam 312

Nog eene booze vlaag van D^s^. J. H. S. 320

Toen als Thans. 323

Eene nieuwe brochure over « Unitas ». 327

Het Consistorie te Geneve. 401

De Engelsche gedeporteerden op Norfolks-Eiland 403

LETTERLOOVERS.

Avond-overdenkingen eener oude weduwe. 129

Unsrer Lieben Frau von Ida Gräfin Hahn-Hahn. 328

Correspondentie. 263

1850—1851.

Welk is de toestand? Van waar komen we, en waar gaan wij heen? Is het rijk Gods, want daarover inzonderheid spreken wij, in betrekkelijken voortgang of achteruitgang?

Wij hebben daarover reeds meermalen ons gevoelen gezegd, hetwelk hierop neêrkwam; dat van den eenen kant de Kerk vooruitging, en van den anderen het ongeloof toenam; dat er bijgevolg steeds grooter scheiding kwam tusschen waarheid en onwaarheid, tusschen goed en kwaad, waarvan het eenig begrijpelijk gevolg moest zijn, dat door groote rampen en beroeringen een nieuwe zegepraal van het kruis over de wereld zou worden aangevoerd.

Of wij dat wel of niet wel gezien, goed of niet goed beredeneerd hebben, moeten wij aan onze lezers, en nog meer aan de toekomst ter beslissing overlaten; maar wij

zijn, om hetgeen er sinds gebeurd is, volstrekt niet veranderd van gevoelen. Er heeft geen terugkeer, zelfs geen begin van terugkeer plaats. Wat wij zien is slechts de tot voortgang gevorderde werking en terugwerking; en zoo dan in het afgeloopen jaar iets van die terugwerking merkbaar werd, zal daarop naar allen schijn weder een te heviger uitbarsting van vernietigende krachten volgen.

Heilrijke gebeurtenissen, 't is waar, en die al onzen dank afvragen, hebben ook in het zelfde jaar plaats gehad. De Paus is op zijnen zetel hersteld. Zijn terugkeer heeft gelijk zijne ballingschap de treffendste bewijzen opgeleverd der liefde van dien algemeenen vader voor zijne kinderen, en der kinderen voor hunnen vader; en de eenheid, dat wil zeggen de Kerk, is er op eene zigtbare wijze door versterkt.

In de uitgestrekte Oostenrijksche Staten heeft zij hare vrijheid herkregen: een reuzenstap, die niet enkel aan den schrik voor de revolutie is toe te schrijven, maar eenen sinds lang plaats hebbenden vooruitgang in *Duitschland* kenmerkt, en die weder nieuwe vorderingen moet ten gevolg hebben.

In *Engeland* is eene niet minder groote historische daad voltrokken: de eigenlijke hierarchische orde is er hersteld. Eene hoogst gewigtige stelling is daarmede door de strijdende Kerk veroverd.

In *Frankrijk*, waar men de noodzakelijkheid gevoelde, aan de Godsdienst meer vrijheid en meer invloed op het onderwijs te vergunnen, is daarvan ijverig gebruik gemaakt, en zijn reeds vele scholen onder de leiding der geestelijkheid gesteld of nieuwe door haar geopend.

In zekeren zin heeft alles wat in het godsdienstige voorvalt eene historische waarde, en werkt tot in de toe-

komst, doch de gebeurtenissen waarop wij daar gewezen hebben, zijn wel bij uitnemendheid van dien aard, zijn geene gelukkige, voorbijgaande voorvallen, maar oorzaken rijk aan gevolgen, stichtingen in den hoogsten zin, grondslagen waarop een groote bouw verrijzen moet.

Hoezeer wij dan den openbaren toestand der Kerk in *België*, nog meer in *Sardinië*, en wel bijzonder in *Zwitserland* te betreuren hebben, het belet niet, dat de algemeene uitkomst verblijdend is. Meest overal, ons vaderland daaronder begrepen, is de godsdienstige zin der Katholieken steeds levendiger geworden, kenschetst hij zich door toenemenden ijver ter deugd, door belangstelling in de zaak der Kerk, door geest van vertrouwen, van onderneming en zamenwerking, gelijk blijkt uit zoo menigvuldige vrome vereenigingen ter godsdienstige en zedelijke verbetering. Het is ontegenzeggelijk, dat de voorgevallen omwentelingen en beroeringen aan de Kerk zeker hier en daar nadeel, maar in 't algemeen veel meer voordeel gedaan hebben. De groote boom, die de vrucht des levens draagt en de wereld moet overlommeren, staat groeijend en bloeijend te midden der stormen; door deze worden slechts eenige doode takken afgeslagen, vloeit te sneller het eeuwig voedend sap uit zijne diepe wortelen, en wenkt hij te meer door den hemel den volkeren toe, om onder zijne schaduwen te komen rusten.

Echter breidt de Kerk zich niet op eene buitengewone wijze uit, zelfs niet in de andere werelddeelen, als het oostelijk en westelijk *Azië* of *Amerika*. Ook in *Engeland* is de uitbreiding die zij verkrijgt minder gewigtig om de menigte dergenen die terugkeeren, dan omdat het even godvruchtige als geleerde mannen zijn, die niets zoeken dan God en zijnen heiligen wil, en Hem, met de grootste

tijdelijke opofferingen, komen huldigen. De Kerk werkt heden meer op zich zelve terug, meer naar binnen dan naar buiten, meer om de haren te verbeteren of de vrijheid er toe te verkrijgen, dan om uitwendigen aanwas of invloed van hare beginselen. Hoe verder men den blik van het eigenlijk kerkelijk gebied verwijdert, te meer en te grooter redenen van bekommering doen zich voor.

Eene zeer uitwendige, materiële orde is met geweld gehandhaafd, maar de ware orde, de orde van God gewild, die Hij gelegd heeft in de natuur en door zijne genade wil volmaken, zij wordt van de meesten zelfs niet gekend. Die toestand is niet slechts in strijd met de bestemming van CHRISTUS Kerk, en met haar streven naar alzijdige volmaking, maar met haar openbaar bestaan, en moet dus voor vervolgingen doen vreezen, gelijk er reeds gedeeltelijk plaats hebben.

De Paus, zeiden we, is op zijnen zetel hersteld; door wie? Door een leger van de Fransche *democratische* republiek, welke daarbij bloot werktuig is geweest in de hand van God, en het gedaan heeft met verzaking harer eigene beginselen. Een beroemd redenaar heeft te dier gelegenheid van den degen van KAREL *den Groote* gesproken, en wat hij zeide vonden we als iedereen zeer schoon en zeer goed. Niet te min is, de Rhetorika er buiten gelaten, er al zeer weinig gelijkenis tusschen het zwaard van KAREL *den Groote* en dat der Fransche democratie. Zij heeft noch zijne magt, noch zijnen geest, en indien die geweldige beschaver van *Europa* eens op dit oogenblik bestaan kon, zou hij koning of keizer der Franschen zijn? Eer zouden we vragen, of hij niet met hen doen zou als met de Saksers. We zien met blijdschap, dat de

kern der Fransche natie nog Katholiek is, dat de Godsdienst er steeds vorderingen maakt, en er dikwerf op eene schitterende wijze wordt gehuldigd; maar wat is *Parijs?* Wie zijn degenen, zoo ze er zijn, die de algemeene zaak leiden en besturen? Een NAPOLEON staat aan het hoofd, en heeft nog kortelings openlijk gezegd: «dat «nimmer iets duurzaam was dan hetgeen gegrond werd «op het uit de revolutie geboren regt.»

De bevrijding der Kerk in *Oostenrijk* is ongetwijfeld uit betere bedoelingen gesproten dan de bevrijding van *Rome.* Een HABSBURG mag niet vergeleken worden met een BUONAPARTE, noch een SCHWARZENBERG met een ODILON BARROT (1), die zoo wel als THIERS onder de Februarijhelden is te rangschikken. Doch de vraag is, of het kwaad dat er dreigde daarom heeft opgehouden? of men in die oude historische monarchie niet is gedwongen geworden, aan de theoretische, dat is, onuitvoerbare beginselen dezer eeuw toe te geven? en of deze, na daar zoo lang van de daken te zijn gepredikt, en door de bureaucratie van METTERNICH te zijn voorbereid, er ondanks de oude gehechtheid der Oostenrijkers aan hunne dynastie, niet hare gewone treurige gevolgen zullen voortbrengen? Militaire magt is een groot middel, doch ook niet meer dan middel, en het leger dat *Oostenrijk* gered heeft, zou aan anderen kunnen gehoorzamen dan aan WINDISCHGRÄTZ of RADETZKY.

Met nog meer reden komen we op het gebeurde in *Engeland* terug. Hoe zigtbaar is het geworden, dat daar de geest nog heerscht van HENDRIK VIII, van ELISABETH en WILLEM III. Indien we gelooven, dat de hierarchie

(1) Minister tijdens de ondernomen expeditie naar *Rome.*

daar voor altijd is hersteld, is dit niet omdat we voor geene vervolgingen vreezen, of op het regtsgevoel der Engelschen meer dan op dat van andere volken betrouwen. Wat wettelijk, *legaal*, niet wat wettig, *legitiem*, is heeft daar gewigt. Indien er in de Engelsche koloniën meer vrijheid aan de Katholieken gelaten wordt, dezelfde vrijheid wordt er gelaten aan eene afgoderij, die jaarlijks aan duizenden menschen het leven kost. Het is niet meer dan de politiek van het oude *Rome*. De eerste opheffing der gruwzaamste onderdrukking, der wetten, met voordacht gemaakt en gehandhaafd om de Ieren tot een geesteloos slavenvolk te vormen, dagteekent van den Amerikaanschen oorlog en de Fransche omwenteling, en had geene andere oorzaak, dan vrees voor de in *Ierland* ontstane bewegingen. Wat heeft de emancipatie der Katholieken beslist? Het nariat door WELLINGTON verkregen, dat verre het grootste deel des legers Katholiek was, en het gebruik van geweld, gelijk hij voor had, niet mogelijk of ten minste zeer gevaarlijk zoude zijn. En hoe dikwijls is sinds in het Parlement de *motie* verworpen, om sommige schandelijke wetten tegen de Katholieken, daar ze toch in onbruik geraakt waren, af te schaffen! Neen, we wachten niets van de Engelsche *legaliteit*. Reeds heeft de in *Engeland* meest geroemde regtsgeleerde verklaard, dat door aanstelling van Diocesaan-Bisschoppen wel degelijk tegen de wetten gehandeld was. Of de Engelsche praktijk en politiek grooter reden ter geruststelling oplevert, willen we te minder onderzoeken, daar weldra het Parlement vergaderen en de zaak zal beslist worden.

Die politiek is in hare algemeene strekking der goede zaak zeer nadeelig. In *Engeland* zelf is het staatsgezag onophoudelijk zwakker geworden. Met de dynastie van

Hanover is meer bepaald het beginsel der volks-souvereiniteit gevestigd, en door de *Reform bill* de magt in handen gekomen der burgerij *(bourgeoisie)*. Zeer merkwaardig is in dit opzigt een werk van E. S. CREASY, hoogleeraar in de geschiedenis te *London* (1). Hij erkent die feiten, ofschoon hij ze anders beoordeelt, en hij beweert, dat men, om de steeds dringender eischen der arbeidslieden te matigen, er eenigzins aan moest toegeven, door een zeker aantal hunner op te nemen in het Parlement. Indien we hier nu bijvoegen, wat we uit een ander Engelsch geschrift als een zeker en erkend feit vernemen, dat de welvaart dier burgerij onophoudelijk vermindert, hebben we meer dan genoegzame reden om te zeggen, dat ook *Engeland* naar den afgrond der revolutie voortgaat. Echter gaat het er langzaam en langs omwegen heen, en eene der redenen daarvan helaas! is deze, dat het er het overig *Europa* zoo veel te sneller naar voort stiert. Het is eene schrikkelijke gedachte, maar zij is waar, dat er eer door de heerschende partij gekozene gouvernementen dan staatsmagten bestaan; dat overal de grondwetten of grondregelingen, gestadig veranderende en in beweging zijnde, ophouden *grond*wetten te zijn; dat het laatste gevolg, hetwelk de heerschende theorie en de feiten, waarvan zij zelve weder beheerscht wordt, moeten voorbrengen, het algemeene stemregt is met al wat daarbij behoort, en dat aan het hoofd van die beweging een land staat als *Engeland*, hetwelk door eene in zeer bijzonderen zin *aardsch*

---

(1) *The Text-book of the constitution. Magna charta, the petition of rights and the bill of rights, with historical comments, and Remarks on the present political emergencies by* E. S. CREASY, *barrister at law; Professor on history in university college London, late fellow of kings college Cambridge. London.* 1838.

te heeten grootheid de oogen der volken verblindt. Want ondanks dat die grootheid de onderdrukking van *Ierland*, het toenemen van een afgrijselijk pauperisme (een Engelsch woord!) het vasthouden aan barbarisme en eene gedeeltelijke verloochening der theorie zelve tot voorwaarden heeft, blijft nogtans *Engeland* aan deze theorie gezag bijzetten. Schrijver dezes weet, dat de hedendaagsche wijzen, indien zij het mogten vernemen, het dom en fanatiek zouden vinden, maar hij zal het niettemin zeggen, dat in zijn oog het wereldfeest en die triumf der industrie, welke dit jaar te *Londen* zal gevierd worden, in de bestaande omstandigheden een bedenkelijk verschijnsel is, hetwelk, zoo het dan geene andere gevolgen heeft, de reeds zoo vervaarlijke magt zal vermeerderen van den geest, die *Europa* en *Engeland* zelve ten verderve voert.

Maar *Engeland* werkt niet alleen door zijn voorbeeld, of door het schouwspel dat het aanbiedt; het werkt niet minder door zijne verraderlijke buitenlandsche politiek. Lord PALMERSTON heeft zich onlangs openlijk in het Parlement beroemd, dat hij den nieuwen staat van zaken in *Sardinië* bewerkt had. Indien daarop te roemen valt, mag zich het Engelsch gouvernement op meer beroemen: op de partijschappen die *Griekenland* doen kwijnen, op de constitutiën en intrigues die *Portugal* en *Spanje* verscheuren — in welk laatste land de Engelsche ambassadeur schaamteloos aan 't hoofd van het oproer stond — op hetgeen gebeurd is te *Napels*, in *Sicilië* en te *Rome* — waar gedurende het beleg de Engelsche consul zijn last niet vergat — vooral op de beroeringen in *Zwitserland*, welke het beschermde, en waar de revolutie van Februarij van uitging, en zeer zeker op den val van LOUIS PHILIPPE, dien het op verschillende wijzen veroorzaakt heeft. En dat is niet alles...

Veiliger dan de Katholieke Bisschoppen, zijn in *Engeland* de oproermakers die de zamenzwering besturen, welke ter omverwerping der maatschappij over geheel *Europa* hare vertakkingen heeft uitgebreid.

Bij deze beweging in het politieke voegt zich de beweging in het godsdienstige, die bijzonder van het noordelijk *Duitschland* is uitgegaan. Het Protestantisme lost zich op, en schoon wij niets zoo vreeselijk vinden als dat de openbare rust door godsdiensttwisten verstoord wordt, meenen wij het toch in bedenking te moeten geven, of het van een anderen kant niet veel erger is, dat die oplossing met zoo weinig rumoer en tegenstand toegaat. Het getal der Protestanten die wij als Christenen eeren, dewijl zij in CHRISTUS gedoopt zijn en gelooven, vermindert meer en meer. Meent iemand dat dit niets beteekent? dat wij er minder om zullen te vreezen hebben? O hij bedriegt zich zeer. Het ongeloof heerscht aan nagenoeg alle akademien, en heerscht er meer dan de groote menigte begrijpt of begrijpen kan. De grootste geleerden, een VON HUMBOLD b. v. ontziet zich niet, alleen op grond zijner veronderstellingen, en in bewoordingen door welker hoogheid en koude toch zekere grimmigheid niet verborgen wordt, de uitspraken der H. Schriftuur als niets afdoende ter zijde te stellen. Van deze hoogte daalt het dan af in de handboeken voor den zoogenaamden beschaafden stand, in de sierlijke redevoeringen der geleerde genootschappen, in de minder sierlijke redenen der volksvertegenwoordigers, in de dagbladen, en in de vlug- en tijdschriften waarmede wij overstroomd worden. Men vergunne ons hier eens neder te schrijven wat wij in een godsdienstig handboek, in het afgeloopen jaar verschenen, gevonden hebben.

«Toen de geestelijke ontwikkeling der voorchristelijke «menschheid tot die hoogte gestegen was, dat de ver-«zoening des geestes met zich zelven en met de wereld «*de verlossing des menschen van de perken der natuur en «der eeuwigheid* — werkelijk en waar konde worden, toen «werd vervuld wat de joodsche en heidensche wereld te «vergeefs had nagestreefd, *dewijl de zoon eens menschen «de kracht van wil en van bewustzijn bezat, om zich in «God te grijpen en vast te houden, en in Hem zich ver-«zoend en zalig te weten.*

«De jood JEZUS van *Nazareth,* die de Messias geloofde «te zijn, en die [want zijn geloof maakt er hem toe] «ook het persoonlijk daarzijn des Messias, de levendige «vervulling der voorspelling in eene *voltooide menschelijke «persoonlijkheid* werkelijk was — trad op als wereld-histo-«rische, godsdienstige genius, als het scheppend subject «van het christelijk idee van godsdienst, hetwelk hij in «zijn persoonlijk zelfbewustzijn, gelijk in zijn gansch leven «uitdrukte, en door welks verkondiging — door de bood-«schap van het op aarde verschenen hemelrijk — deze «held der geschiedenis met magtigen geest een nieuwen «baan van ontwikkeling aan de menschheid aanwees, de-«wijl hij de eerste kondschap aanbragt, dat *de mensch «Gods Zoon is*» (1).

Het pedantisme, waarmede deze godslastering is uitgesproken, getuigt, dat het een vrucht is der wetenschap, welke de spreker zelf niet heeft uitgevonden, maar die hem van een hooger leerstoel is medegedeeld. Velen der *ge-*

(1) Das Buch der Religion, oder der religiöse Geist der Menschheit — für die gebildeten des Deutschen Volkes. Leipzig. 1850. Zr. Th. II, S. 3.

bildeten of lieden van den beschaafden stand zullen het niet verstaan, maar dat hindert weinig. Overigens zijn de werken van een FEUERBACH, een DAUMER of een HEYNE veel schooner en duidelijker geschreven. DAUMER, die het Christendom beschouwt als het ongeluk der wereld, als een menschenverslindend monster, hetwelk men hoe eer hoe beter moet vernietigen, en welks ondergang hij verkondigt, heeft mede in het afgeloopen jaar een nieuw werk uitgegeven: *die Religion des neuen Weltalters*, waarin hij door eene menigte van getuigenissen en gezegden, uit de meest verschillende geschriften verzameld, tracht aan te toonen, dat de nieuwe godsdienst [het tot Humanisme overgegaan Pantheïsme], die voor het Christendom in de plaats treden zal, hare wortelen heeft in het verledene en eene noodzakelijke ontwikkeling is.

Deze en dergelijke schriften, want er zijn eene menigte van dien aard, spreken slechts duidelijker en onbeschaamder uit wat *en principe* alom als waarheid geleerd, of als geschiedenis verhaald wordt, waarheen de feiten zich bewegen en de geheime genootschappen en zamenzweringen met meer bewustzijn de maatschappij willen wegvoeren. Dat LEIBNITZ, in zijnen tijd, uit de verspreiding van zekere denkbeelden eene groote omwenteling voorzag, wordt te regt aangemerkt als een blijk van verheven en magtigen genie. Wilde iemand daar heden den schijn van aannemen, hij zou het tegenovergestelde moeten voorzeggen, en beweren, dat wij met eenige ligte schokken in het regte spoor zullen komen, en eene eeuw aanschouwen vol orde en geluk.

Waarop vertrouwen degenen die in onze vrees niet deelen? Meestal op het gezond verstand van het publiek, op het belang dat ieder heeft bij orde en rust, bijzonder de handel en de industrie. Niemand zal ontkennen, dat

het verstand en het belang van het publiek orde verlangen, en haar met der daad helpen voortbrengen en handhaven; maar doen zij het in de eerste plaats? Doen zij het altijd even zeer? Kunnen zulke middelmatige, ondergeschikte oorzaken reeds dreigende omwentelingen voorkomen? Het is wel een hagchelijk tijdsgewricht wanneer men een beroep doet op zulke borgen, en de wanorde die er dreigt zoo groot is, dat zij strijdt met het gezond verstand en het belang van een iegelijk. Doch wanneer de omstandigheden eenmaal zoo zijn, en doortastende handelingen gevorderd worden, kan men die niet verwachten van de menigte welke niet regeert, maar geregeerd wordt, en veel minder haar welbegrepen dan haar oogenblikkelijk belang gewoon is te volgen. Dit laatste, het oogenblikkelijk belang der massa, spreekt niet zoo duidelijk ten voordeele der orde. Degenen die den naam van bezitters verdienen zijn het minst in getal. Hoe meer we over deze redenen, die men hoort aanvoeren, nadenken, zoo meer schijnen zij zelven tot de ergste teekenen des tijds te behooren. Juist dat de menigte die niet eens raden kan, ter beslissing wordt ingeroepen, dat men niets meent te moeten mijden dan zekere uitersten die niet duren kunnen, dat het verstand voor opperste wet is verklaard, en privaat belang voor laatste doel genomen, zijn zoo vele oorzaken welke de bestaande verwarring hebben voortgebragt. De Koning is een idee, een type, en kan geen kwaad doen. 't Is wel hoog en verheven! Maar die Koning wordt gesalariëerd, trekt zijn loon, en men stemt er over hoeveel hij den lande waard is. Welk eene vernedering! Zulk eene mengeling van hoogmoed en laagheid heerscht in het gansche heden nog alom geprezen stelsel, waarnaar de Staat, dat is deze aarde, voor 's menschen hoogste doel wordt be-

schouwd, en de absolute oppermagt toekomt aan het volk, dat is, aan de nering doende, handel drijvende, industriële klasse. Gelijk het Pantheïsme is overgeslagen tot Humanisme, zoo is dan ook van de hoogmoedige staatkundige theorie eene geïdealiseerde *oeconomie politique* of staathuishoudkunde gekomen, welke laatste studie den overgang heeft helpen maken tot socialisme en communisme.

Er is slechts één grond voor betere verwachtingen, ééne kracht magtig genoeg om te redden en te verlossen; want zekere verlossing is er noodig. En die kracht zal niet beletten, dat de oorzaken hare gevolgen voortbrengen; daarmede is gewoonlijk de menschelijke vrijheid, en bijgevolg een grondig herstel niet bestaanbaar; maar zij zal die gevolgen zelven ten ondergang van het kwaad doen strekken, die aan zich dienstbaar maken, en dit is integendeel het grondigst, het zachtst en zekerst herstel. Christus altijd tegenwoordig in zijne Kerk, ziedaar onze hoop, die ons niemand ontnemen zal. Aan de eene zijde zien wij eenen afloop, aan de andere een begin: hoe kunnen we ons dus de toekomst anders voorstellen, dan als behoorend aan hetgeen begint en niet aan hetgeen eindigt? De vorsten zijn tegen de Kerk opgestaan, het volk of de burgerij tegen de vorsten, thans zweren de onderdanen der burgerij tegen haar ten opstand zaam. Verder toch kan het niet. Te gelijk is met het feit de dwaling afgeloopen, en hare laatste consequentiën zijn de leuzen van den laatst mogelijken opstand. Een ander tijdperk moet er volgen. En nooit of nimmer heeft zich een ander tijdperk gevormd dan onder de leiding van de godsdienst of door eene godsdienstige ontwikkeling. En is het nu niet waar, dat terwijl alles mat, verbruikt, krachteloos is en vervalt, de Katholieke Kerk zich als hernieuwt, dat zij zich gereed

maakt om te lijden en te strijden, en bijgevolg om te overwinnen? Mannen met wie wij ons niet vergelijken mogen, hebben het reeds lang gezegd, en we zien alles meer en meer dat doel naderen. Echter kunnen ook wij nog zeggen wat een hunner zeide:

O mihi tam longae maneat pars ultima vitae!

HET ANTWOORD DER REGERING

BETREFFENDE DE

ORGANISATIE DER KATHOLIEKE KERK

IN NEDERLAND.

Ter gelegenheid van het indienen der ontwerpen van de Staatsbegrooting over 1851 en de discussien die er op gevolgd zijn, is ook de organisatie der Katholieke Kerk in *Nederland* ter spraak gekomen. Wij stellen te veel belang in dit onderwerp, en hechten er te groote waarde aan, om er niet opzettelijk van te gewagen. Wij bepalen ons echter, voor als nog, tot de eenvoudige overname van hetgeen wij daaromtrent in de *Bijbladen* van de *Staats-Courant* vinden opgeteekend, en bij eene enkele opmerking, die wij voor het oogenblik nuttig oordeelen.

In het verslag der Commissie van Rapporteurs stond

bij het VII[e] hoofdstuk der Staatsbegrooting het volgende aangeteekend:

«§ 179. Wat de algemeene beschouwing omtrent dit departement betreft, gedraagt men zich aan het hiervoor sub § 172 aangemerkte (1). Eenige leden wilden er uitdrukkelijk bijgevoegd hebben, dat het, naar hunne overtuiging, geheel en al van de Regering zelve afhangt, om de hinderpalen uit den weg te ruimen, die de organisatie van het Roomsch-Katholijk kerkgenootschap hier te lande belemmeren.»

Van de zijde der Regering werd daarop geantwoord als volgt:

«§ 172. Terwijl men zich, wat de algemeene beschouwing omtrent dit Departement (voor de Zaken der R. K. Eeredienst) betreft, gedraagt naar hetgeen op § 172 is gezegd, merkt men hier alleen nog aan, dat, wanneer er soms hinderpalen mogten bestaan, die de organisatie van de Roomsch-Katholijke Kerk hier te lande belemmeren, de oorzaak daarvan niet bij de Regering kan gezocht worden, nadat van Staatswege, bij de in 1842 aan de Synode der Nederl. Herv. Kerk gedane mededeeling, uitdrukkelijk als beginsel is erkend geworden: «dat alle veranderingen «in de bestaande kerkorde voortaan alleen van de Kerk «kunnen uitgaan, en dat, ingeval haar belang het vordert, «zij daartoe kan besluiten buiten eenigen invloed van de «Hooge Regering, die alleen zal hebben toe te zien, dat «daarbij niets worde toegelaten, strijdig met de Grondwet «of met de rust en veiligheid van den Staat.»

«Dit, ook bij de jongste Grondwets-herziening bevestigde beginsel, vindt zijne toepassing op alle kerkgenoot-

(1) Het al of niet behouden der ministeriën van eerdienst.

schappen, en daarop grondt zich insgelijks de meermalen door het tegenwoordig Gouvernement verklaarde wenschelijkheid, dat de kerkgenootschappen, door uit eigen boezem voortvloeijende herziening der bestaande reglementen, meerder zelfstandigheid erlangen, ten einde de bemoeijenissen van den Staat, in betrekking tot de kerkgenootschappen, beperkt zouden kunnen blijven bij de op het stuk der godsdienst door de Grondwet voorgeschreven bepalingen.»

«Men durft vertrouwen dat, na de overweging van dit een en ander, de overtuiging niet zal achterblijven, dat het geenszins in de bedoeling der Regering ligt, de vrijheid der Roomsch-Katholijke Kerk, betreffende hare organisatie, in eenig opzigt te belemmeren; maar integendeel, dat het met de inzigten van het Gouvernement strookt, dat die Kerk, even als ieder ander kerkgenootschap hier te lande, hare aangelegenheden op het kerkelijk terrein *zelf* regelt; altijd met dien verstande, dat aan den Staat het grondwettig regt verblijft, om op zijn gebied te zorgen en toe te zien, dat de openbare orde en rust door de daar te stellen organisatien niet worden gestoord, en onverminderd de verpligte gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.»

Hoe bevredigend dit antwoord zij, waren er echter die er niet door gerustgesteld werden, omdat zij, en welligt niet ten onregte, aan het slot van dit antwoord een voorbehoud vonden, dat in de gevolgen nadeelig zou *kunnen* werken. Om allen twijfel dienaangaande weg te nemen, achtte de heer LUYBEN het noodig de Regering daarover te interpelleren. Hij deed dit in de zitting van 11 December in dezer voege:

«.....Ik heb met genoegen gezien, dat de Regering de

ruimste en mildste uitlegging aan de Grondwet geeft, met betrekking tot de vrije uitoefening van de godsdienst.»

«Ik ben der Regering daarvoor dankbaar en mag vertrouwen, dat de woorden, aangetroffen in de twee laatste regelen van de memorie van beantwoording der aanmerkingen op het zevende hoofdstuk der begrooting, geen voorbehoud aanduiden dat niet in de Grondwet ligt.»

«De Grondwet heeft geen rustverstoring in kerkelijke organisatien der roomsch-katholieken kunnen voorzien, omdat zulke organisatien de openbare orde en rust niet *kunnen* verstoren.»

«Welken invloed kan het op de openbare orde en rust hebben, dat die kerk in ons land of door een vice-superior, of door vicarii-apostolici, of door bisschoppen worde geadministreerd?»

«Immers niets. En dan zijn de woorden: ««dat de ««Regering behoort toe te zien, dat de openbare orde ««en rust *door de daar te stellen kerkelijke organisatien* ««niet worden gestoord,»» geheel doelloos, geheel overbodig.»

«De Grondwet omschrijft te dien aanzien de regten en de verpligtingen van de regering; er kwam dus geen voorbehoud te pas.»

«'t Is alleen in de *openbare godsdienst-oefening*, dat de Grondwet aanleiding tot verstoring van rust en orde heeft verondersteld, niet in deze of gene wijze van organisatie van de eene of andere kerk.»

«De Regering behoudt dus voor, waar niet voor te behouden valt, en geeft daardoor aanleiding, dat menigeen hare in mijn oog loyale verklaring van achterhoudendheid verdenken zal.»

«Welligt zal men denken aan de scènes ten gevolge van

de benoeming van den kardinaal WISEMAN tot aartsbisschop van Westminster, te *Londen* en elders in *Engeland* voorgevallen.»

«Dit ware eene onbillijke verdenking; want, zoo zulks hier voorviel, zou de Regering de rustverstoorders doen straffen, maar geen verhaal op de bedienaren der Kerk zoeken.»

«Deze kunnen immers niet verantwoordelijk zijn voor de verstoring der rust door anderen, door het gemeen welligt te veroorzaken ter gelegenheid van de uitvoering van kerkelijke verordeningen, waarvan de Grondwet de vrijheid waarborgt?»

«Waartoe dient dan dat voorbehoud? Ik moet die vraag doen tot geruststelling van de Katholieken buiten deze Kamer, die de memorie van beantwoording zullen lezen.»

«Ik durf verwachten dat de Regering daarop een geruststellend antwoord geven zal; dan zal het mogelijk verkeerd effect van dat voorbehoud gelukkig zijn verijdeld, ja geheel vernietigd.»

Daags daarna gaf de Minister van Buitenlandsche Zaken, voorloopig belast met het departement voor de Zaken der R. K. Eeredienst, de volgende verklaring:

«.....Naar aanleiding van hetgeen door een geacht redenaar uit *Noordbrabant* is gezegd geworden, acht ik mij verpligt een enkel woord in het midden te brengen. Het heeft betrekking op een geopperd bezwaar of liever op een geopperden twijfel omtrent hetgeen door de Regering is gezegd geworden bij de beantwoording van het verslag dezer Kamer met opzigt tot het VIIde hoofdstuk, namelijk, de vrije organisatie der verschillende kerkgenootschappen. Ik acht mij verpligt hier dadelijk op te antwoorden, vooreerst omdat ik wensch dat die bezwaren die bij den ge-

achten spreker schijnen te bestaan en die hij zegt dat ook door anderen gedeeld worden, zoo spoedig mogelijk verdwijnen, en ten andere omdat het een antwoord van meer algemeenen aard is, dan dat het bij uitsluiting zou betrekking hebben op het departement hetwelk mij aangaat.»

«Bij het verslag namens deze Vergadering uitgebragt was gesproken van het uit den weg ruimen van hinderpalen die de organisatie van het roomsch-katholieke kerkgenootschap hier te lande zouden belemmeren. De Regering heeft gemeend daarop dadelijk te moeten antwoorden; zij heeft verwezen, vooreerst, naar hetgeen reeds voorlang omtrent het gedachte onderwerp, namelijk de vrije regeling van de verschillende kerkgenootschappen, in 1842 was gezegd geworden, en hetgeen bijzonder gerigt was aan de Synode van het Nederl. Herv. Kerkgenootschap. Dit komt daarop neder, dat alle veranderingen in de bestaande kerkorde voortaan alleen van de kerk kunnen uitgaan, en dat, ingeval haar belang het vordert, zij daartoe kan besluiten buiten eenigen invloed van de Hooge Regering, die alleen zal hebben toe te zien, dat daarbij niets worde toegelaten strijdig met de Grondwet of met de rust en veiligheid van den Staat. Deze beginselen zijn naderhand bij de grondwets-herziening op nieuw bevestigd geworden en is daaraan alstoen zooveel mogelijk kracht en leven verzekerd. Deze Regering heeft zich ook meermalen uitgelaten, dat er bij haar hoegenaamd geen bezwaar bestond, dat zij zelfs wenschelijk achtte dat de uit den eigenaardigen toestand der kerk voortvloeijende herziening der reglementen mogt plaats hebben en op die wijze de kerkgenootschappen meer zelfstandigheid mogten erlangen, ten einde de bemoeijingen van den Staat in betrekking tot de kerkgenootschappen beperkt zouden kunnen blijven

binnen de op het stuk der godsdienst door de Grondwet voorgeschreven bepalingen. Dat, Mijne Heeren, is èn vroeger èn later de algemeene staatkunde van de Regering ten deze geweest. De Regering heeft naar aanleiding van de opmerkingen, bij het verslag der Commissie van Rapporteurs van deze Kamer uitgegaan, ook met opzigt tot het roomsch katholieke kerkgenootschap, gemeend daaromtrent te moeten antwoorden dat het geenszins in de bedoeling der Regering lag de vrijheid van die Kerk, betreffende hare organisatie in eenig opzigt te belemmeren, maar integendeel dat het met de inzigten der Regering strookte dat die Kerk, even als elk erkend kerkgenootschap hier te lande, hare aangelegenheden op het kerkelijk terrein zelve regelde. Hoe inderdaad, Mijne Heeren, de Regering zich duidelijker en meer bepaald had kunnen uitdrukken, begrijp ik niet. Desniettemin, heeft men in de daarbij gevoegde woorden gemeend een zeker voorbehoud te vinden, waarvan men de gevolgen vreesde. De Regering voegde er namelijk bij: «altijd met dien verstande dat aan den Staat het grondwettig regt verblijft, om op zijn gebied te zorgen en toe te zien, dat de openbare orde en rust door de daar te stellen kerkelijke organisatien niet worden gestoord en onverminderd de verpligte gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.» Ik kan ronduit en namens de Regering verklaren dat hierin hoegenaamd geen diepe zin is gelegen, dat de Regering hier als 't ware in eenvoudigheid des harten heeft gesproken en daarbij hoegenaamd geen arrière-pensée heeft gehad. Zij heeft in het geheel de bedoeling niet om met de eene hand terug te nemen hetgeen zij met de andere kan geacht worden te geven.»

«Die gebezigde uitdrukking was geheel eigenaardig en

moest noodwendig gebezigd worden. Trouwens wilde men open en rond uitspreken het beginsel van vrije organisatie, mogt het niet anders dan billijk geacht worden, er tot geruststelling van degenen die voor te veel vrijheid vreesden bij te voegen dat men die vrijheid altijd in dien zin opvatte, dat de Regering op haar eigenaardig terrein zou toezien en zorgen voor de rust en orde van den Staat; dat die vrijheid werd erkend, onverminderd onze zorg dat de wetten behoorlijk nageleefd en streng geëerbiedigd worden. Deze uitdrukking was geheel grondwettig, want wij vinden ze in de artikelen 167 en 169 der Grondwet; zoo als dat voorbehoud daar geplaatst was, was het geenszins uitsluitend gerigt tegen de roomsch-katholieken. Neen het is in het algemeen gerigt tegen elk kerkgenootschap, en dus niet uitsluitend tegen dat waarop de geachte spreker uit *Noordbrabant* gedoeld heeft. Hij heeft geen reden om zich daarover te verontrusten. Noch de kerkgenootschappen in het algemeen, noch het roomsch-katholiek kerkgenootschap in het bijzonder, hebben eenige reden van bekommering omtrent dat zoogenaamde voorbehoud. Dat alle kerkgenootschappen, en zoo ook het roomsche kerkgenootschap in het bijzonder, hunne kerk, hier te lande naar eigen goedvinden, volgens ieders eigenaardigheid, regelen, zal de Regering met genoegen zien. Zij zal het niet alleen niet belemmeren, maar zooveel noodig daarin behulpzaam zijn; maar zij zal zich daarentegen tevens voorbehouden om streng en scherp toe te zien, niet met opzigt tot één kerkgenootschap, maar met opzigt tot alle kerkgenootschappen, dat orde en rust steeds bewaard blijven, en dat de wetten van den Staat getrouw worden nageleefd en geëerbiedigd.»

Na zulk eene ronde en loyale verklaring van den kant

der Regering, zou het van onze zijde onbeusch wezen, wanneer wij over de eigenlijke beteekenis en strekking van dat voorbehoud nog meer woorden wisselden. De Regering verklaart dat zij als 't ware in de eenvoudigheid des harten gesproken en (bij dat voorbehoud) hoegenaamd geen arrière-pensée gehad heeft. Die verklaring is overeenkomstig haren pligt. Maar als het der Regering ernst is — waaraan wij in het minst niet twijfelen — om de kerkelijke organisatie voor de Katholieken in *Nederland* «niet alleen niet te belemmeren, maar zooveel *noodig* daarin *behulpzaam* te zijn;» dan verwachten wij ook, dat zij het bij die verklaring in de Tweede Kamer niet zal laten blijven, maar met *de daad* toonen, zoo als zij het aan de Hervormden, de Lutherschen en de Israëliten getoond heeft, dat zij bereid is de *behulpzame* hand te bieden dáár waar het *noodig* is.

De Regering zal met genoegen zien dat ook het roomsche kerkgenootschap zijne kerk hier te lande naar eigen goedvinden, volgens hare eigenaardigheid, regele. — De bevoegdheid daartoe behoort alléén en uitsluitend aan den Paus: in kerkelijke zaken erkennen wij geen ander opperhoofd. Maar de Paus, kan die na de verklaring in de Tweede Kamer der Staten-Generaal reeds vrij handelen? Bestaat er niet tusschen Z. H. en den Koning der *Nederlanden* een concordaat, waardoor Z. H., zoolang het niet vormelijk opgeheven is, gebonden blijft? waardoor ook de Regering zelve zonder die opheffing gebonden blijft? Wij willen ten dien aanzien niets beslissend zeggen, althans nu niet; maar wij meenen, dat, tot waardering van de verklaring der Regering, het antwoord op deze vragen mede in aanmerking moet genomen worden.

Mr. J. DA COSTA'S

POLITIEKE POËZIJ.

1840—1850.

Meermalen kwamen in dezen tijd door het jongste vers van DA COSTA: *de Chaos en het Licht*, een Halve-eeuwlied, zijne vroegere gedichten van dien aard ter sprake, en daarbij de politieke denkwijze en de eigenaardige poëzij van dezen christen-israëliet. Beiden vonden lof en blaam; lof echter wel het meest. Maar of deze niet meer op een hoe ook verworven gezag en op de sympathie steunt der Orthodoxe kerkpartij, waartoe de dichter behoort, dan wel op wezenlijke verdiensten van diepgrondige politiek en waarachtige poëzij, mogen, na onderzoek van hetgeen men tot de bovengenoemde dichtsoort kan brengen, onze lezers zelven beslissen. Wij hebben hier de losse aanteekeningen, die we vroeger op die stukjes maakten, tot een klein geheel vereenigd, en ons niet gunstig eindoordeel was: dat de heer DA COSTA, die zijn onderwerp niet diep ingaat, met zijne oppervlakkige en te onbepaalde gedachte zich

menigwerf in het lagere prosa beweegt, en dat hij ten andere, door de kunst niet om de kunst, niet als hoofdzaak te zoeken, de poëzij doet ontaarden en verlaagt.

En toch welk een veelomvattende stof koos hij zich, en met wat verheven vorm was zulk een onderwerp te omkleeden. De Politiek! de toestand van *Europa*, het grootsche leven van volken en Staten onder de magt dier orde, welke krachtig reikt van eind tot eind en alles zachtelijk beschikt, — de Politiek met een godsdienstig oog aanschouwd en *bezongen* met de harp eens geloovigen Zieners! Die ontzettende worsteling der wereldmaatschappij, zoo bewogen als thans, wier telkens wisselende gedaanten in veranderlijkheid «aan die figuren gelijk zijn welke het «snelle wagenrad afwerpt en met zich voert en die geen «zeker bestand hebben» (1); nu ieder oogenblik een geheel ander verschijnsel aanbrengt en al de krachten eener onzinnige bandeloosheid en onafhankelijkheid in hardnekkig verzet zijn tegen de eeuwige beginselen van orde en gezag, alsof een nieuwe euvelmoed, «met Hel en Duivlen in «verbond,

> In gruwelen verhard, Gods Hoogheid durfde trotsen
> En 't aardsche Paradijs beklautren langs zijn rotsen (2).»

Moge het duister zijn naar alle punten des gezigteinders, van ééne zijde toch, van de Stad op de eeuwige bergen gebouwd, daalt nog een vriendelijk licht, om de van 't spoor gebragte volkeren den eenigen opgang tot het rijk des vredes te wijzen: de Godsdienst, de KERK alleen, het ideaal der oneindige orde op aarde, vermag door haar goddelijk leven de maatschappelijke wanorde te breken, en zacht maar magtig naar den verlaten weg terug te voeren.

(1) MASSILLON. (2) BILDERDIJK, Ondergang der eerste Wareld.

't Zijn gebeurtenissen, schokken en omkeeringen, 't zijn kontrasten zoo groot en zoo verscheiden, dat men ze, ook zonder de dichtkunst in te roepen, in een edelen, grootschen stijl moet vertoonen, of men verlaagt ze en steekt de reuzengestalten der aarde in een bespottelijk dwergenkleed.

Wij hebben daarom ons zelven afgevraagd: van waar zou het zijn, dat een man van onmiskenbaar talent, van zooveel belezenheid en kennis, van zoo ernstige studie en zooveel warme geestdrift voor de zaak die hij voorstaat, in een onderwerp als de politiek is, geen blik wist te slaan, die eenigzins oorzaken en uitwerkselen achtervolgde tot één hooger middenpunt, waar 't alles uit voortging, tot één naast, levend beginsel, dat eenig licht verspreidt over gevolgen als waarvan wij getuigen zijn. Wat DA COSTA zegt of op zijne wijze bezingt, 't zijn gedachten, die op zich zelven staan: zijn oog gaat over een wijde oppervlakte van woelige wateren, maar dringt tot de diepte der oorzaak niet door; 't is alles stukwerk, wat hij voorstelt, schijnbaar zamengehouden door eene algemeenheid die niet doorgrond noch werkelijk is toegepast: ontzondiging, toenadering, wederkomst van CHRISTUS op eene nieuwe aarde, waarvan de dag al meer en meer nadert, dat zijn de onbestemde gedachtekringen waarin hij zich aanhoudend en bij voorkeur beweegt.

Zou het ook daarin te zoeken zijn dat het Protestantisme, als zoo geheel negatief en subjectief beide, wel afbrekend, maar niet opbouwend, geen stellige toepassing, geen Kerk en dus geen eigenlijke geschiedenis heeft; dat het, geen CHRISTUS erkennend, die deze wereld waarachtig verlost, daarom zijn rijk niet *in* de wereld, maar met de Joden, gelijk DE BONALD het ergens opmerkt, nog altoos

als niet gekomen *buiten* deze wereld zoekt in een nieuw Jerusalem, in een nieuwen hemel en eene nieuwe aarde. Hoe zal een dus gevormde geest een' mensch-geworden God zien werken in de geschiedenis en hare grootsche tijdperken verklaren? hoe in de wereldgebeurtenissen die oneindige en hierom duizendvoud op het eindige toegepaste magt nagaan, welke de natuur, het individu, de maatschappij, de wereldorde aangrijpt en doordringt, herschept en heenvoert naar haar eeuwig doel. Geen wonder dan ook dat DA COSTA geen oog heeft voor de magtige verschijnselen die uit het hooger leven der Kerk, der door CHRISTUS gestichte maatschappij, als van zelf zijn uitgegaan; voor al die instellingen, vereenigingen en vergaderingen eener orde-wekkende liefde. 't Was anders niet zoo moeilijk te zien, hoe de Paus in zijne Allocutiën en Breven, de Bisschoppen in hunne mandementen en conciliën, Priesters en leeken in zoovele liefdestichtingen, zich allen vereenen tot één onmiskenbaar doel: de goddelooze en verscheurde maatschappij door de ware beginselen van godsdienst en orde in den grond te verbeteren, en den geloochenden CHRISTUS weêr te doen heerschen *in* de wereld.

Zoude ook, zoo verstouten wij ons verder te vragen, dat onbestemde en tevens dat beperkte van des dichters gedachte en van den kring waarin zij zich beweegt, niet een hoofdoorzaak zijn, dat er zoo weinig eenheid en schoonheid van plan in zijne dichtstukken te vinden is, en er nergens uit eenig genetiek gronddenkbeeld wederom vele andere vruchtbare gedachten zich ontwikkelen. Onloochenbaar toch is het dat de objectieve orde of wanorde, waarin wij aanhoudend verkeeren, op de werking van onzen geest een magtigen invloed uitoefent.

Wat er van zij, DA COSTA legt ons weinig uit; bij her-

haalt slechts wat schier een ieder ziet; hij profeteert, niet met dat geheimzinnig voorgevoel des aangeblazen dichters; want zelden verheft hij zich, en dan nog niet over een gronddenkbeeld, over een diep gevoeld beginsel, waar over een of ander bijgekomen onderwerp, over eenige bijzonderheid; hij profeteert, maar met de woorden der profeten, die men ook, zonder dichter te zijn, gevoegelijk uit de H. Schrift kan aanvoeren.

't Komt altoos, gelijk we reeds aanmerkten, op deze algemeenheid neêr: wij zondaars moeten ontzondigd worden, en 's Heeren rijk zal komen in ons en op de eens gelouterde aarde. Over die ééne vage gedachte loopen al de dichtstukken, die men thans gewoon is DA COSTA's *Politieke Poëzij* te noemen. Een vlugtige blik in deze voortbrengselen der laatste tien jaren zal er ons genoeg van overtuigen.

«*Het Lied van 1840* (1) stelt ons (naar des dichters ver-«klaring) achtereenvolgens enkele sterk uitkomende oogen-«blikken in de geschiedenis van Europa en van de Christen-«heid voor.» DA COSTA zegt *achteréénvolgens*, en te regt; want na den voorzang, waarin de dichter zich zelven bezingt, gewaagt hij van de overwinning van *Waterloo*, van het derde eeuwfeest der Hervorming, den dood van NAPOLEON, het vierde eeuwfeest van de uitvinding der Boekdrukkunst, van de Julij-omwenteling in *Frankrijk* en onze afscheuring van *België*, van de stoomkrachtvaart en het overbrengen van NAPOLEONS asch naar *Frankrijk*. Doch te vergeefs hebben wij verder naar eenig gronddenkbeeld of naar eenig plan gezocht, waarin die feiten worden opgenomen of

(1) *Vijf en twintig jaren*, een lied van 1840. *Amsterdam*, D. J. GROEBE.

zamengevat. Zóó toch kunnen ze op zich zelven niet staan, dat de dichter ze niet geheel of gedeeltelijk onder één gezigtspunt weet te brengen. De gedachte (bl. 8): dat de oorlogskiem in 1815 niet gesmoord werd, maar meer als *Tijdgeest* dreigt dan ze ooit als *Krijg* bestond, wordt niet vastgehouden; evenmin als het (bl. 20) aangegeven resultaat: *dat de éénheidszucht op den bodem der ontwijde maatschappij ligt* door het te voren bezongene bewezen is. Met een schijnbare, niet met eene wezenlijke eenheid wordt alles teruggebragt tot «het hoog dierbaar onderwerp: de regeering «van JEZUS CHRISTUS als Vredevorst op eene gelouterde «aarde als de groote eindprophecy beide van het Oude «en het Nieuwe Testament», en tot de gedachte van ontzondiging als de weg daarheen. Dán, niet eer, is er vrijheid en vrede:

Neen! Kroost van Adam! *wacht niet anders dan vertooning*
Van vrijheid, orde of rust, tot dat die Vredekoning
Zal heerschen over de aard, in wien de hemel juicht,
En voor wien eenmaal al wat leeft de knieën buigt!

Aldus bl. 8; even verder bl. 10, waar in krachtige verzen beschreven wordt, hoe LUTHERS vrijheidszin thans in volslagen ongeloof ontaard is, hooren we weder:

Maar 't overblijfsel leeft! Trots Wet- en Woordverkrachting
Daar is een toekomst voor 't Geloof! een heilverwachting
Voor deze zuchtende Aard! Daar is een Christuskerk,
Niet in de gunst des Tijds, maar in haar Heiland sterk.

En bl. 16 andermaal: geen kracht, geen wijsheid, geen Grondwet geeft behoud,

Ten zij der Vaadren God het menschlijk woord verzegel',
De zondeschuld verzoen', den Staat geneze en regel'.

De gansche nazang loopt nog eens over die tweede komst van den grooten Koning op eene van God gelouterde Aarde en al die strofen zijn zaamgevat in deze bede van 't laatste vers:

«Kom, Koning JEZUS! kom, ja kom!»

Een woord des dichters *Aan Nederland, in de lente van 1844* (1), met de bede van den Psalmist tot motto: «o God! «geef den Koning UWE rechten,» heeft wederom geen bepaalde grondgedachte, waaraan de redding des vaderlands door de volteekening der vrijwillige leening verbonden wordt. Het gansche stukje lost zich in deze algemeenheid op: meermalen zijn we gered door den God der Vaderen; nu weêr: Hem zij lof en dank; wat is nu pligt, wat behoefte? En het gewone antwoord wordt (bl. 8) in deze rijmen gepredikt:

In zijn wezen, vrucht DER tijden, — in zijn vorm, van DEZEN tijd!
Nederland, aldus herboren, aan een roeping weêr gewijd,
Zal zich toonen waard de Vaadren. Zij het needrig, zij het klein,
Zoo slechts telkens als oud Isrel van zijn' volksschuld weder rein!
God te vreezen, waarheid te eeren, vroom te handlen, zij de keus!
«Met Gods woord voor Vorst en Vrijheid!» de onveranderbare leus!

Tot het houden dezer leuze worden allen opgewekt: de vaderlandsche jongelingen het eerst; voorts allen; kleinen, grooten, heel de natie, ook *Isrel;* maar bijzonder wordt de Spruit van vijftig Nassaus vermaand, zich voor God te plaatsen; vruchtloos anders elke Grondwet, maar als de God der Vaderen *Nederlands* Opperkoning en Hij de Bondgenoot des Zwijgers ook de onze wil zijn: «geen nood!...»

---

(1) *Amsterdam*, JOHANNES MÜLLER. 1844.

Zij zullen het niet hebben,
Ons oude Nederland!
Het bleef bij alle ellenden
Gods en der Vaadren pand!

Wil slechts de God van het voorgeslacht ons nog hebben,

Hoe zullen zij te zamen,
Waar 't Recht en Waarheid geldt,
Gestand doen tegenover
Schijnvrijheid en Geweld!

Of zijn wij voor een donkerer lotsbedeeling gespaard: toch zullen de Goden van den Tijd ons niet hebben! «wij blijven ook bij 't zinken der Vaadren God gewijd!»

Een Natie kan ook vallen
Met eer, ter eer van Hem,
En houden, heilgeloovig,
Zijn standaart vast met klem.
Daar zijn ook martelaren,
Op Neérlands grond geweest!
Geen Lodewijk, geen Willem,
Heeft ooit die keus gevreesd.

Na dit ijskoud prosa, voorspelt ons de dichter met een tweetal platte regels, dat

Met al hun schoone woorden,
Met al hun stout geschreeuw, —

de Goden dezer Eeuw ons niet zullen hebben, «ten zij «het woord des Zwijgers moedwillig werd verzaakt: «'K HEB MET DEN HEER DER HEEREN EEN VAST VERBOND GE-«MAAKT.»

Wij herinneren ons, dat deze onuitstaanbare strofen, «uitgesproken in de vijftiende openbare vergadering der «tweede klasse van het koninklijk Nederlandsche Insti-

«tuut, op den 9 April 1844 door Mr. ISAAC DA COSTA,» destijds onder de hoorders *furore* hebben gemaakt. Wij weten dit niet anders te verklaren dan door zekeren *fanaticus error*, die bij zulk gedweep altoos den *vrienden* zal toeroepen :

Pulchre, bene, recte!
Pallescet super his; etiam stillabit amicis
Ex oculis rorem : saliet, tundet pede terram (1).

Wachter! wat is er van den nacht? Een lied bij de uitgangen van 1847 (2). Van dit gedichtje zegt de schrijver *(De Chaos en het Licht VI.)*: «het lied des *Wachters* in «1847 doorliep niet zoo zeer de dagen reeds achter ons, «als wel de toestanden der voorname Europeesche Staten, «en de teekenen van de tijden zoo in het Zuiden als in «het Noorden, zoo in het Oosten als in het Westen, «gelijk zich die op dat oogenblik aan het oog des be-«schouwers vertoonden.»

Er wordt namelijk van alles gedrukt, ook het ergerlijkste; «van alles uitgevonden tegen de Verveling! dochter van de Weelde en Wanhoops moeder; er is vervolgens een chaos! oud en nieuw in gisting met elkander!

Een chaos! strijd alom van worden en ontworden,
Van duisternis en licht, van stilstand *en wanorden!*

Dan wordt gevraagd wat dageraad aanbreekt voor volkeren en kroonen, het eerst voor ons Vaderland:

o Volk, in vroeger eeuw Hervormings Eerstgeboren!
Wat werdt, wat zult gy thands? Wien wilt gy toebehooren?
Den God des Hemels en des Bijbels — of der Eeuw?

---

(1) HOR. A. P. 428. (2) *Haarlem*, A. C. KRUSEMAN. 1848.

Zal het baten of de Wet herzien wordt, als Voortgang en Behoud het eens zijn in 't verlaten

Van 't geen de rotsgrond was, waar Neêrlands Staat meê stond:
Het met der Heeren Heer betracht geloofsverbond?

Toont zich de Tijd vriendelijk voor ons? Wij hebben te vreezen van *Engelands* nijd; van *Frankrijks* ouden bloedlust als in den Barthelsnacht en het Septemberfeest; van *Duitschland*, op *Neêrlands* Noordzeezand belust. Wat is er van dat *Duitschland* zelf, vol ongeloof en revolutie? van dat *Pruissen*, waar alles zweeg op het woord zijns Konings:

«Mijn scepter en mijn volk zijn van der vorsten Vorst...»

In *Frankrijk* hoort men luider dan de wetten de leer van ROBESPIERRE in LAMARTINES taal onthaald.

Het Communismus eischt: Herstel van 't evenwicht!
De Revolutie dreigt: Aan mij het eindgericht!

«Een stem van d'overkant!» van *Groot-Brittanje*, wereldstaat van grootheid en ellende. De aarde vraagt:

«Is England rijk of arm? Dat reuzig volksvermogen
«Een sterkte op rots gebouwd, of op verstuivend zand?»

Doch feller dreigt de brand van 't Puseyisme:

Uit Oxford is een stem, niet fluistrend meer, vernomen,
Die naar den voorhof roept van 't afgezworen Romen!

«America daagt op,» land der vrijheid!

Maar naast die vrijheid, — *hier* de Lynchwet * (de Inquisitie
Dier wereld) *daar* de kreet van: dood aan de Abolitie!
En, naast dien volkswil en haar meesterenden blik,
In stelsel en praktijk de heerschappij van 't Ik. —

* Het Americaansche Volksgericht zonder vorm van proces.

En toch! geen Protestant miskenne *America*, om het heilgeloof dat het uitbreidt van pool tot pool.

En 't vrijmagtig *Rusland?* «met zijn honderden van stam-«men, tot één kracht in de onderworpenheid vereenigd «aan één Macht?»...

Wat gaat ge ons zijn? een rots die schaduw geeft en laaft?
Of — in zijn *hollighee'n* een werelddeel begraaft? —

Moet dat Noorden een tweede maal opgewekt ter wraak; en dan niet meer ter redding, maar ten roede, — ten oordeel, — om de vrijheid plat te treden,

Ja, Asië op Euroop ten zondvloed los te laten.
Zal dit nog 't einde zijn der Europesche Staten?

Vreest Volken!... Aanbidt den Zoon! Heil u, «zoo ge in dien naam en recht en vrede zoekt!»

«Doch ook het Zuiden toont nog teekenen van leven!» Hoe nu? uit *Rome* het lichtwoord der Hervorming? Maar dan ook de Kerk gezuiverd, 't woord Gods zijn eisch gegeven!

Maar dan ook op die stem niets wankelends, *niets flaauws*,
En... 't Pausdom *langs dien weg* vernietigd door den Paus?..

Of geldt die roep slechts aardsche vruchtbedoeling, voor 't Ongeloof een vaan, voor 't Bijgeloof een zwaard?

Na de schildering dezer duistere toestanden, waarin bij wat «*flaauws*,» vooral over den Paus, ook gespierde verzen voorkomen, wordt de *morgen* voorzegd, en wel «van 't Oosten komt de zon.» Van Israel, der Heidenen smaad, doch van waar ook de Christen zijn Koning verwacht. En voorts! daar is een strijd! «een worsteling, om *den berg van tweemaal duizend jaren zich af te schudden!!*» Wat zal baren, die worstling? wat dag wordt gewacht?

De Wachter antwoordt (naar IS. XI en Openb. XXI en XXII) met de voorspelling van het nieuw *Jerusalem* op aarde en van den Koning uit het geslacht van DAVID —

Vredevorst, naar wien Gods schepslen zuchten!
Hosanna! 't is uw Rijk! 't zijn van Uw bloed de vruchten!
Van al wat de aarde leed, sints de eerste zonde-ellend,
Van al wat de aard misdeed, de ontknooping en het End!

En met dit antwoord, dat geen antwoord op de gedane vragen is, scheept de wachter bij de uitgangen van 1847 ons onbevredigd af.

1648 en **1848** (1). — Dit dichtstuk, zegt ons DA COSTA, «plaatst tegen elkander over het tijdvak, in 1648 besloten, «en dat hetwelk met 1848 geopend werd.» Vrede! galmde toen *Europe*, de dertigjarige ramp en tachtigjarige brand had uit; een nieuwe tijdloop ving aan. Oorlog! davert nu de aarde en een nieuw *Euroop* begon. Aan het eerste tijdvak, waarin *Nederland* door strijd groot werd, geeft de dichter tot grondgedachte: wat menschelijk overleg van vredesjaren zou hebben verwacht, dat voert Gods wijsheid door schokken uit, door den krijg zelfs; de zondige mensch *moet* somtijds opgeschrikt van Boven; dan doet Gods Woord zijne werking door 't kruis. Doch is de menschheid geheel ontzondigd, dan is er geen strijd meer noodig. — In het tweede tijdvak is het gronddenkbeeld: door den krijg na dien vrede wederom een stap gevorderd tot de ontknooping! tot het rijk aan de aarde beloofd. De Christen,

---

(1) *Haarlem*, A. C. KRUSEMAN. 1848.

Hij weet, dat eer de zon zijns vredes op zal gaan,
Een Mensch der zonde aan 't hoofd der wereld nog moet staan.
Hij voelt bij iedren schok van 't woelend Anarchisme
De wegen toebereid van 't gruwzaamst Despotisme.
De Christen wacht, maar loopt die tijden niet vooruit.

Hij deelt in den *geest* - niet in het beginsel der eeuw; geen gelijkheid, zoekt hij, ijdel schaduwbeeld, «*toenaadring* eischt Gods orde en dezer tijden nood.»

Waar Orde op afstand plaatst moet Liefde op 't naauwst vereénen.

De Staatsman geve de gedane vordering toe,

Zoo ver die eisch niet strijdt met Wet en Woord des Heeren!
Dat Woord — het kan u veel en groote dingen leeren

van volkspligt en -regt. Tot God moet *Neêrland* opzien; de Koning het eerst, waartoe hij door deze grillige regelen vermaand wordt:

O Koning, bij den galm der doorgebroken tijden
Treed Gij —, *met dat voor-God-behoefte-en-schuld-belijden,*
Van ouds den Vaadren zoo gezegend, — Vorstlijk voor!
En dring' die stem heel 't land als met bazuinkracht door!
Zoo keere op U (het eerst!) Uw hart, Uw huis, Uw wegen,
De aan 't vragen naar Zijn wil steeds vast verbonden zegen!

Het menschdom vraagt zich, wat toekomst thans begon:

O! die toekomst — door den Christen
Wordt zij glorievol verwacht!
«Als de God der eere dondert
«En den dag verkeert in nacht,
«Antwoordt onder de onweêrsgalmen
«Diep van uit het heiligdom,
«Bij een koor van hemelpsalmen
«'t Jongste woord Zijns woords: IK KOM!»

't Is al weder het oude en hetzelfde, een weinigje gevariëerd: de naderende komst des Heeren.

ROUW EN TROUW (1). De inhoud is: het klokgebom verkondigt:

«Aan de overzij van *den* Moerdijk
Daar ligt des Konings dierbaar lijk!»
De doodklok dreunt, heel Neêrland weent,
En om het Delftsche grafgesteent
Pleegt *het* den TWEEDEN WILLEM rouw,
Zweert *het* den DERDEN WILLEM trouw.

Gevallen is der helden held!... gesproken heeft der heeren Heer! hij viel niet door kogels, maar door verkropt leed,

Ach! Vaderrouw bij Koningssmarte,
Zijn wapens *te over* voor den Dood!

Vóór dit uur zorgde hij teêr voor wie hem diende «en *schikte* d'arme nog zijn troost,» — daar gaf hij worstlensmoê den geest. — Het klokgebom verkondigt:

«Aan d' oeverzoom van Maas en Rot,
Daar voert men 's Konings overschot.»

En Neêrland roept bij 't Delftsche grafgesteent:

«De Koning stierf! aan 's Konings Zoon
Behoort ons hart bij staf en kroon!»

Dan wordt een vleijend tusschenwoord van troost aan de Dochter der Czaren, de Koningin-weduwe ingevlochten. — De TWEEDE WILLEM daalde in 't graf; de doodklok zwijgt, Neêrland roept te *Delft:*

«De Koning stierf. De Koning leef'!
En dat hem God Zijn zalving geef'!»

Nederland begroet zijn' koning als het hoofd thans van den Oranjestam, als des Zwijgers Stamverwant, hij, «all' dier

(1) *Haarlem*, A. C. KRUSEMAN. 1849.

«[vijftig] Helden, Vorsten, Vaders, Naneef, Plaatsbekleeder, Zoon!» Dan volgt een woord en bede voor den koning, (alles even prosaiesch,) en verzwaart zich de opgepakte donderwolk,

Die verwoesting dreigt en sloping aan 't aloude Vasteland;
Onze schuddende moerassen, *met Oranje steeds beplant*,
Zijt Gij machtig, God der Vaadren! *te doen vast en veilig staan!*
Dat *alleenlijk*, wat onze oogen ooit zien worden of vergaan,
Deze bede nooit van Neêrland onder Nassaus scepter wijk'!
«Worde Uw naam, o God, verheerlijkt, kome, o Heer, uw koninkrijk!»

Ook dit gevoelloos en nietig gedichtje, waarin de dood des Konings zoo koeltjes bekeuveld wordt, moest toch nog met het gewone refrein gesloten.

De Chaos en het Licht; een halve eeuw-lied (1). Dit vers, zegt de heer da costa, laat de voorstelling der toekomst van eene eenigzins anders ingerigte inleiding voorafgaan. «Drie onderscheiden stemmen, die geen van «allen de verwachting van den dichter zelven uitdrukken, «gaan de ontwikkeling zijner eigene overtuigingen vooraf.»— «Tusschen de beide uitersten: van een *pessimisme* zonder «eenig uitzicht van latere oplossing of herstel, en de wan«hopige hoop op een Asiatisch *absolutisme*, plaatst zich «dan vervolgens als *derde stem*, die van het *juiste midden*, «hetwelk zich met betere uitkomsten voor beschaving en «menschheid uit de woelingen van dit tijdvak blijft vleijen.» Dan volgt in de tweede afdeeling de innige geloofsovertuiging van den dichter zelven. Bij den aanhef sprak da costa; de wondereeuw eischt een zang!...

(1) *Haarlem*, a. c. kruseman. 1850.

Een zang, op nieuw, een zang des tijds, die ons *vertell'*
Zijn teeknen, die hun loop als op de maat verzell'!
Geef, Dichter! geef ons dien. - Neen! geef Uw' dienstknecht woorden
Van trouwe waarheid, Heer! *in vlucht van* dichtakkoorden.

Dan, na een kleine drie honderd verzen, moet het godlijk woord zich ontsluiten, hem verlichten, en herhaalt hij in dezer voege zijne inroeping om hooger bijstand voor het tweede gedeelte:

Bestraal Gij zelf ons, Geest van waarheid en van leven!
Die in den aanvang *over* d' afgrond wildet zweven
En broeden, tot weldra, op 't machtwoord van Gods mond,
Van uit de duisternis 't bezielend licht ontstond, —
En geef ons oogen voor de roeping van het Heden,
De hoop der Toekomst, en de raadsels van 't Voorleden.

Wat orakelstem zullen we na zulk eene inroeping en aankondiging vernemen! gaan we al de verdiepingen van den starrenhemel door, om waar geen tijd meer is in 't eeuwig één alle geheimenis opgelost met eigen oog te aanschouwen. Och neen! goede lezer! de aanhef is voor een alledaagsch preekje nog te afgezaagd, gij hebt het reeds lang op de katechismusbank en juister gehoord, wat hier met zooveel ophef wordt uitgetrompet: «God schiep Zijn eersten mensch» goed; deze viel, die schuld kwam op allen, met alle ellende en wanorde; de eene kwaal is: «Des menschen scheiding van zijn God, des menschdoms zonde!» En nu: «Hereeniging met God! dáár slechts is beider heil. God wil ze.... «Ja! ook ons Pascha is geslacht! kom, volk der Joden!» vier het met ons mede..... «Gij dan, *ai!* kent den Heer, naar 't vleesch uw stamverwant.» — Het bekende gezigt van DANIEL (II en VII) wordt verklaard. Het hoofd van goud was *Babylon*, «het zilver was de Macht der Persen en der Meden.»

Maar ook dat zilveren rijk moest wijken voor een ander
(Het koopren), door het zwaard gesticht van Alexander,

wiens monarchij voor *Rome* week, in 't ijzer afgebeeld,

— sints, voor een deel verdwenen,
Doch voor een ander deel voortlevende in — (de teenen
Van 't beeld) — ons oud, ons nieuw, ons tusschen vrees en hoop
Bij 't stormen dezes tijds reeds waggelend Euroop.

En de afgehouwen steen, wie is, wie kon die zijn, dan gij die door de tempelbouwers verworpen tot den Hoofd- en gevelsteen van 't Huis gezet werdt,

Dan Gy, die ('t is Uw woord!) eerlang zult nederdalen,
Der zonde *heerlijkheên* tot stuivend stof vermalen,
En heerschen met Uw volk op heel dit wereldrond,
Den op den Heldraak met Uw bloed herwonnen grond.

Dit is de Toekomst, dat het Verleden: «Zeg ons de roeping van het Heden, o Dichter!» In vijf ondichterlijke regelen verneemt ge dit antwoord:

Met te allen tijd het oog op 't Godlijk vergezicht,
Zich door geen Tijdgeest en Zijn dwaallicht laten leiden,
Doch van den Tijdgeest steeds den tijdloop onderscheiden!
Met dezen aan Gods hand vertrouwend medegaan,
Maar d' andren in Gods kracht weêrspreken en weêrstaan!

En voorts! die komst des Heeren moet bereid in 't hart binnen ons, en dan naar buiten uitgetreden, verre en nabij, en na eene en andere vermaning sluit de dichter met deze bede:

Schenk ons, onmachtigen, o God van Alvermogen!
De krachten des geloofs, Uw Geest van uit den hoogen,
Bij 't daavren van de stem, terwijl Uw rijk genaakt:
«Ontwaakt, gij slapenden! en, reeds ontwaakten! WAAKT.»

Uit deze verslagen blijkt genoeg wat we in den beginne beweerden, dat in de politieke dichtstukken van den heer DA COSTA schier geen plan, geen bepaald, doorloopend gronddenkbeeld op te sporen is: 't wordt alles even vaag te pas en onpas op het «hoog dierbaar» denkbeeld van de komst des Heeren teruggebragt. Zeker hebben wij ons in een aantal degelijke verzen verlustigd, die echter meer als bij geluk hier en daar der pen ontvloeid schenen. 't Is of DA COSTA dicht zoo als 't slechts valt; 't is niet doordacht, niet één, niet afgewerkt; verkeerde klemtoon, verzuim van de onontbeerlijke versrust, stuitende bastaardtermen, wonderbare zamenkoppeling van woorden, 't is hem alles om 't even (1); en of hij preekt en of hij dicht, het gaat hem niet aan. «Hierin,» zegt hij zelf (bl. X van laatstgemeld dichtstuk), «ga ik het liefst uit van het be«ginsel, dat, waar ook anders de spreuk moge gelden: ««de kunst alleen om de kunst!» op het terrein van poëzij, «mij aangewezen, de dichter zich de bij ten voorbeeld «mag stellen, die haar zeshoek van was niet bouwt om «de schoone regelmatige figuur zelve, maar om de eetbare «honig, die het hare bestemming is daarin neder te leg«gen.» Doch de heer DA COSTA vergeet hier, hoe er met dat al in het kunstwerk der bij eene verwonderlijke eenheid is, maar die bij zijn arbeid in een veelbont mengsel ondergaat: kan of liever wil hij zijne gedachten niet dichten, hij deele ze in een ander gewaad mede, maar menge niet alles dooreen; levere na soms hooge poëzij niet ieder oogenblik plat prosa, zoo als wij het hier en daar hebben uitgemonsterd; dat is verwarring van schoon met waar en

(1) Weinig poëtiesch is ook het afgetrokken meervoud, zoo als het bij DA COSTA dikwerf voorkomt: *flaauwheên*, *vastigheên*, *waarheên*, *heerlijkheên*, *tegenstrijdigheên*, *holligheên*.

goed, van kunst met wetenschap en deugd; dat is anarchisme en communisme in leer en daad overgeplant op het rijksgebied van 't alleenheerschend schoon. De kunst kan van nature niet anders dan zich zelve ten naast en onmiddellijk doel hebben: wie dit voorbijziet, onteert en ontaardt hare herkomst en bestemming.

En indedaad, «op het terrein van poëzij, hem aangewezen,» zoekt DA COSTA te leeren, te vermanen, met één woord, te *preken;* en werd hij nog daarbij zóózeer door de diepgevoelde waarheden of ontzettende gebeurtenissen aangegrepen als een BOSSUET, FENELON, LACORDAIRE, RAVIGNAN, hij zou zich weten te verheffen even als zij, en 't werd, ook in minder gebonden vorm, wel ernstige, doch indedaad verheven poëzij. Maar hij spreekt niet op den toon en in 't plegtgewaad, der gehoorzaal of den gewijden redenaar voegend, maar met de nagebootste stem en in 't aangepaste feestkleed der zangster, die enkel zingen wil, omdat het haar weelde, haar behoefte is te zingen. En ach, hier wordt zij gedwongen, hare stem, haar vriendelijk gelaat, hare zwevende gestalte te plooijen naar de stroeve galm, blik en houding van een prediker, die alleen dáárom zich hare aanminnigheid wil dienstbaar maken, om zijne *leerredenen* over verstoktheid en heilbegeerigheid en het duizendjarig koningrijk met eenigen bijval te doen hooren. Is 't wonder, dat de miskende zangster dan onwil verraadt, koel wordt en zwijgt, of liever wegvlugt, om eenzaam en alleen, maar vrij en onbedwongen, al was het ook in woestenijen of verlatene velden, te gaan zingen:

Want het zingen is haar weelde,
En als 't beekje dat er vliet,
Vloeit haar ongekunsteld lied.

Schoon zij 't ook den winden speelde
En de klank der veldschalmei
Wegrolt langs de vlakke hei (1).

Wij willen hiermede echter volstrekt niet te kennen geven, dat de dichtkunst nimmer mag ten dienste geroepen worden, om wat waar en goed is, in de haar eigen taal te verkondigen. Daar is ook *didaktische* poëzij; doch de dichter leere niet als wijsgeer, niet als zedepreker, als *dichter* treffe hij door de aanschouwde harmonie der waarheden, door de hem eigen inkleeding, door het allerinnigst bewustzijn en gevoelen van het ware en goede. Immers, de waarachtige kunst beoogt in het einde niets anders dan waarheid en goedheid zoo hoog mogelijk, dat is, juist dáár op dat hoogste levenspunt op te vatten, waar beiden zich vereenigen en zamenvloeijen in den lichtglans van het SCHOON (2). Naar die wel geheimzinnige, maar verhevene drieëenheid streeft de ontgloeide ziel des kunstenaars. Maar daarom dan ook willen wij, dat de dichter, die wat waar en goed is in den glans van 't schoon wil openbaren, het zóó beheersche, het zóó diep opvatte en *gevoele*, dat het hem een genot, ja een behoefte worde: de bezieling die hem aangrijpt in zijn zangen voor ons uit te storten. Zóó zal het schoon weêr om het schoon bezongen worden; gij zult dichter, gij zult ziener, gij zult de tolk zijn van ons onbekende geheimen; gij zult verrukken en meeslepen op den ongedwongen toonslag uwer stout-gegrepen snaren.

---

(1) Uit LEESBERG's Opdragt zijner *Herdersdichten*.

(2) Wij maken hier geen verdere gevolgtrekkingen; 't zou anders de vraag zijn, in hoeverre de dwaling en het kwaad, buiten beider kontrastering met waar en goed, in de orde van 't schoon zijn op te voeren.

Wij eindigen met den wensch, dat de heer DA COSTA, dichter als hij waarlijk is, nog menigmalen door die heilige geestdrift aangegrepen, ons in 't verheven kunstgenot dat haar bevredigt, nog dikwerf zal doen deelen. Doch dan geschiede het op die wijze als een Deensch dichter 't zoo juist beschrijft:

Skjaldens dybe Sorg og Lyst
Bliver Toner i hans Bryst,
Og mens Sjœlen bange lœnges
Synger han, til hjertet sprœnges (1).

's Dichters diepe vreugd en smarte
Worden zangen in zijn borst,
En terwijl zijn ziele dorst
Zingt hij, zingt hij, dat het harte
In staâg heeter gloed ontsteekt
En van 't eindloos zingen breekt.

(1) H. C. ANDERSEN, Samlede Digte.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE ALGEMEENE VERGADERING DER PROTESTANTSCHE VEREENIGING «UNITAS» IN 1850.

Op den derden Mei 1849 had de heer VAN DAM VAN ISSELT in de Tweede Kamer een aanval, dien de *Arnhemsche Courant* in der tijd met den naam van «politieke zenuw-beroerte» bestempelde. Overstelpt van gevoel, zóó dat hij zich «vermannen» moest, gaf hij «ernstig en plegtig», — want het was de *laatste maal* dat hij in die vergadering het woord zou voeren, — de redenen op, die hem bewogen, zijn ontslag te nemen. Niemand was er die er iets van begreep of later van begrepen heeft; maar vrij algemeen scheen men van gevoelen, dat de heer VAN DAM als «politieke antiquiteit» en «*ci-devant* liberaal», veilig kon gemist worden. De Kamer liet hem stilletjes aftrekken.

«Ontheven van den last der *politieke* zorgen», kon hij zich nu geheel toewijden aan de belangen van *Unitas*. Van den 3 Mei tot den 7 Junij, den dag der algemeene vergadering, had hij al den tijd om er «ernstig» over na te denken; en zeer waarschijnlijk hebben wij het daaraan te danken, dat hij toen die *plegtige* aanspraak hield, waarin hij zijn uiterste best deed om *Unitas* tegen velen zijner «geloofsgenooten» te verdedigen (1).

Maar het scheen wel dat de heer v. D. in die dagen met zekere *manie* van bedanken behebt was. Ditmaal echter was het geen «zenuw-toeval», geen «delireren over reactionaire en revolutionaire spooksels», zooals de *Arnhemsche Courant* dat noemde; neen, het was niets minder of meer dan een gemoedsbezwaar over het regte verstand van artikel 20 der

(1) Zie ons vorig n°., D. XVIII, bl. 391.

statuten van *Unitas*. — De verslaggever van U. verhaalt het volgenderwijze:

«Daarna brengt de heer v. D. v. I., voorzitter der vergadering, in herinnering, dat hij opgegeven heeft de Staatsbetrekking, die hem in de verpligting stelde een groot gedeelte des jaars in *'s Gravenhage* door te brengen. Ofschoon altijd gezind zijnde levendig belang te stellen in de zaken van U., en bovendien het voornemen hebbende om voortdurend in den wintertijd te *'s Gravenhage* verblijf te houden, zoo meent hij echter dat dit onvoldoende is, als algemeen voorzitter, te kunnen blijven staan aan het hoofd der permanente commissie, voor welker leden, naar luid van art. 20 der statuten, een vereischte is, dat zij te *'s Gravenhage* wonen, of aldaar een groot gedeelte van het jaar verblijf te houden. Hij legt derhalve zijne betrekking in den schoot der vergadering neder en verzoekt dat men een ander in zijne plaats benoeme.»

Ware het hier gegaan als in de Tweede Kamer, dan was de heer VAN DAM, wel niet onherroepelijk maar toch voor een wijl tijds, verloren geweest voor *Unitas*. Gelukkig dat een der hoofdbestuurders, de heer DRIELING, tusschen beiden kwam om het gemoedsbezwaar op te lossen. Want deze, zoo als het verslag meldt, «deed opmerken, dat, *aangezien de winter in ons vaderland van langen duur is*, hij die den wintertijd in de stad doorbrengt, wel mag gezegd worden aldaar een groot gedeelte van het jaar verblijf te houden. Onder luide en herhaalde toejuiching der vergadering sprak hij voorts van het belang dat de geheele vergadering er in stelt om den heer v. D. v. I. aan haar hoofd te behouden. *Ontheven van den last der zorgen, verbonden aan de betrekking van Vertegenwoordiger des Volks*, zal hij daar te nuttiger kunnen werkzaam zijn. Hij verzocht derhalve den heer voorzitter, dat hij heen stappen wilde over een bezwaar waarin de vergadering toonde niet te deelen, en werkzaam wilde blijven in de betrekking die hem zoo wel is aanvertrouwd.»

Als het waar is wat sommigen vermoeden, dan was die geheele vertooning het gevolg van onderlinge afspraak. Wij kunnen dit noch bevestigen noch tegenspreken, maar gelooven toch dat het voor iemand als de heer v. D., die geen bijval meer vond in de Kamer, bijzonder streelend moet geweest zijn van zoo te worden toegejuicht door *Unitas*. Hij gaf dan ook ten antwoord, «dat aan anderen beter dan aan hem zelve het «oordeel is over het geopperde bezwaar, en hij, *met genoegen* «zich aan het algemeen kenbaar gemaakt gevoelen *onderwer-* «*pende*, er dan in zou toestemmen om zijne betrekking bij «de vereeniging te blijven vervullen.»

Eenige maanden later bevond zich de heer v. D. op een geheel ander terrein. Hij meende zonder inconsequentie zich weder te kunnen stellen als kandidaat voor de Tweede Kamer, althans die kandidatuur te kunnen aannemen; *onderwierp* zich aan eene nieuwe keuze; verkreeg de vereischte meerderheid van stemmen; en nam dien ten gevolge in Februarij 1850 wederom zitting. «De kiezers van het eerste district van *Gelderland* hadden hem geabsolveerd en op nieuw in genade aangenomen», en de Arnhemmer, die «niet onverzoenlijker wilde zijn dan zij», was wel zoo goed het voorgevallene «als een *fait accompli* met den mantel der liefde te bedekken.»

Deze gebeurtenis was voor den heer v. D. dubbel gelukkig. Hij kon nu in de vergadering van *Unitas*, even als in de Kamer, de verklaring afleggen: «Ik bevind mij thans wederom geheel vrij om te handelen naar de inspraak van mijn *gemoed* en van mijne *overtuiging*;» want daar hij nu weder een groot gedeelte van het jaar te *'s Gravenhage* zijn verblijf moest houden kon er geen kwestie meer zijn van eenig gemoedsbezwaar over het regte verstand van artikel 20 der statuten.

Het is waar, hij gaat nu op nieuw gebukt onder «den last der zorgen, verbonden aan de betrekking van Vertegenwoordiger des Volks;» maar een man als hij, die veel van «christelijke liefde» spreekt, onttrekt zich niet ligt aan het

voorzitterschap eener «christelijke maatschappij,» die zooveel ter bevordering van christelijke liefde toebrengt. Als er maar niet te veel *Memorie's van Nederlandsche kiezers* of *Open brieven van Katholieken* worden uitgegeven.....; — in dit geval konden zijne krachten wel eens te kort schieten....., ten ware deze of gene schoolmeester in de Residentie, of wel een andere gedienstige geest hem te hulp kwame.

Den 31ᵉⁿ Mei 1850 mogt de heer v. D. v. I. te *Arnhem* het genoegen smaken, de algemeene vergadering van *Unitas*, zonder eenig gemoedsbezwaar over art. 20, te kunnen presideren. «De werkzaamheden werden des morgens ten *half elf* ure aangevangen, nadat de vergadering zich daartoe had *gestemd door het gebed*, waarbij de heer VELDWIJK, predikant bij de hervormde gemeente te *Arnhem*, haar was voorgegaan.» Tot verdere inleiding deed de heer v. D. eene *korte* aanspraak. Even als het vorige jaar beklaagt hij zich daarin over diegenen zijner «geloofsgenooten,» die «voor geene rede, voor geene overtuiging vatbaar zijn,» en alzoo de pogingen van *Unitas* blijven veroordeelen; maar ditmaal zijn het vooral de Katholieken die meer regtstreeks door hem worden aangevallen. Bij dit alles echter meende hij, «plegtig en met ernst» op den voorgrond te moeten stellen en te herhalen, dat *Unitas* niet *aanvalt*, maar blootelijk zich verdedigt en behoudend is.

De gecommitteerde uit het gewestelijk bestuur van *Unitas* in *Utrecht*, gaf dan ook, luidens het Verslag, (1), «te kennen *met ongemeen genoegen* te hebben gehoord, hoe de voorzitter, in zijne openingsrede, gesproken had van de beginselen waaruit de vereeniging moet uitgaan bij den strijd dien zij te voeren heeft, een strijd die uit noodweer [?] is ontstaan, *enkel tot verdediging wordt gevoerd*, waarbij men *nimmer beoogd heeft anderen in hunne regten te verkorten* [?!]

(1) *Verslag* van 1850, bl. 68.

en die gestaakt worden zal *zoodra de wederpartij de wapenen nederlegt* [!]. Hij zeide te wenschen dat de woorden van den voorzitter ook buiten de vergadering mogten gaan, dat alle leden der vereeniging er mede bekend mogten worden, ja dat ook zij die daartoe niet behooren, *en de tegenpartij zelfs niet uitgezonderd*, er uit mogten leeren kennen wat de bedoelingen zijn van *Unitas*. Om alle welke redenen hij voorstelde dat de vergadering den voorzitter verzoeken zou, het door hem gesprokene in schrift te stellen en dit te voegen bij het verslag hetwelk zal worden gedrukt. — *Algemeene toejuiching* deed van de instemming der vergadering blijken, en de voorzitter verklaarde daarop GAARNE *aan haar verlangen te zullen voldoen.*»

Wij weten niet, dat tot hiertoe aan den wensch van den gecommitteerde uit *Utrecht* is voldaan, en dat *de tegenpartij zelfs* kennis draagt van de woorden des heeren v. D.; maar wij bezitten het verslag der jongste algemeene vergadering van *Unitas*, en zijn daardoor in de gelegenheid dien wensch te vervullen. Terwijl wij echter aan dat verlangen voldoen, zullen wij de vrijheid nemen nog een en ander uit dat verslag mede te deelen, ons voorbehoudende om des verkiezende daar later op terug te komen.

«Het is heden,» zoo sprak de voorzitter van U., «de derde dag, MM. HH., waarop de afgevaardigden der verschillende protestantsche maatschappijen te zamen komen (1), om te beraadslagen en om besluiten te nemen over de meest geschikte middelen, die strekken kunnen tot behoud van het dierbaar pand, ons door de vaderen tot erfdeel gelaten.»

«Die openbare belangstelling in het Protestantismus is een

(1) De twee vorige dagen waren de afgevaardigden van *Welstand* en *Hulpbetoon* eveneens te *Arnhem* vergaderd geweest. Ook van deze algemeene vergaderingen hebben wij de *verslagen* ontvangen. Daar over nader.

verblijdend verschijnsel; maar zij wekt tevens een weemoedig gevoel in ons binnenste, bij de gedachte, dat het in *Nederland* noodig is geworden, buitengewone middelen aan te wenden om de protestantsche Kerk te verdedigen tegen de aanmatigingen van *Rome*.»

«Intusschen is het waarheid, dat wij, door den nood gedrongen, ons tot maatschappijen hebben vereenigd, om ons met meerdere kracht te kunnen verzetten tegen de aanrandingen van de vijanden van licht en waarheid.»

«Het is van belang, dat wij zulks herhalen en op den voorgrond zetten, bij iedere daartoe geschikte gelegenheid. Het is noodig, dat wij daarvan akte nemen, om mij zóó eens uit te drukken; want onze beschuldigers zijn voor geene rede, zijn voor geene overtuiging vatbaar.»

«En die beschuldigers worden, helaas! niet slechts in de Roomsche Kerk gevonden. Het is niet alleen de beruchte Nederlandsche kiezer (1), met zijnen Jezuitischen aanhang, die aan onze christelijke [!?] genootschappen den handschoen heeft toegeworpen, laster en leugen opeenstapelende, om de onnadenkende menigte te doen gelooven, dat wij het zijn, die het zaad van twist en tweedragt uitstrooijen; dat wij het zijn die de banier het eerst hebben opgeheven, waaronder wij onze geloofsgenooten te zamen roepen, om te strijden tegen andersdenkende medechristenen. Neen! er zijn ook Protestanten, die zich niet schamen hunne laauwheid voor de heilige zaak [!], die ons met geestdrift vervult, te verbergen achter het masker van vredelievende gezindheid, en die hunne onverschilligheid bedekken met den schoongekleurden mantel van christelijke verdraagzaamheid.»

«Ook Protestanten beschuldigen ons, dat wij het grootste

(1) De Schrijver van *Mémoire sur la situation des Catholiques dans les Pays-Bas depuis leur émancipation en* 1798 *jusqu'à nos jours, par un électeur neêrlandais.*

gebod des Verlossers, de liefde, verzaken en dat wij, leden der verschillende protestantsche genootschappen, ons, alzoo, als onwaardige Christenen gedragen.»

«Daarom het telkens, plegtig en met ernst, op den voorgrond gesteld, gelijk ik het weder doe te dezer gelegenheid: dat wij eerst ter verdediging zijn opgestaan, nadat wij, jaren achtereen, waren blootgesteld geweest aan *boosheid* en GEWELD: daarom het aan onze vijanden en lasteraars herhaald, dat wij de christelijke liefde niet hebben verzaakt [!?]; want wij, die de magtigste waren, wij hebben niet gegrepen naar het zwaard der verdelging, maar wij hebben ons gewapend met het schild des behouds.»

«Zou ik het te vreezen hebben, mijne Broederen! dat ik werd tegengesproken door één eenig lid onzer verschillende protestantsche genootschappen, wanneer ik zeide: ««dat wij niets vuriger wenschen dan onze vereenigingen te kunnen opheffen, als overtollig en doelloos geworden, door de liefde en verdraagzaamheid onzer tegenpartij?»»

«Dat zij ontbonden worden die Broederschappen van het Heilige hart van JEZUS, van de rozenkrans van MARIA, van VINCENTIUS VAN PAULA, van DE TOEKOMST, van DE VOORTPLANTING DES GELOOFS! dat zij den vaderlandschen bodem verlaten, die monniken van alle kleuren en orden en die, zoogenaamde, Zusters van Liefde, die haat en tweedragt brengen in de huisgezinnen: dat zij, naar de voorschriften der wet geweerd worden uit *Nederland*, die volgelingen van ESCOBAR en BUSENBAUM, die het gemoed verpesten der argelooze jeugd, door de schaamtelooze leer hunner school! dat de Roomsche geestelijkheid het toone door woord en daad, dat zij het weet, dat de CHRISTUS heeft gezegd: *hebt elkander lief!* en onze protestantsche vereenigingen zullen zich onmiddelijk ontbinden en hun vurig dankgebed zal opstijgen tot den troon van den Vader der lichten, omdat Hij zich heeft ontfermd over het dierbaar Vaderland.»

«Maar tot zoolang, Broeders! waakt en weest getrouw. Zoo lang onze tegenstanders de onbeschaamde zinspreuk in hun vaandel durven voeren: *Vindicamus haereditatem patrum nostrorum*, zoo lang zij *verklaren* [?], dat zij, *des noods met* GEWELD [!!] een erfdeel zullen vorderen, waar hun geen erfdeel werd gelaten; tot zoo lang zij de spreuk, op 's lands oude munten uitgedrukt, met het oog op onze godsdienstige vrijheid, de zinspreuk van alle welgezinde Protestanten: *hac nitimur, hanc tuemur!* op den Bijbel gesteund, zullen wij onze vrijheid verdedigen, en wij zullen zegevieren, want God zal met ons zijn.»

«Moge het gebed, bij den aanvang onzer werkzaamheden uitgesproken, worden verhoord en moge, alzoo, deze, onze *achtste* alg. vergadering, dienstig worden gemaakt aan de bevordering van licht en waarheid, bij de strenge betrachting van christelijke liefde en verdraagzaamheid jegens alle verdoolden.»

«Ik verklaar de vergadering te zijn geopend.»

Er zijn Protestanten, zegt de voorzitter van U., die zich niet schamen hunne laauwheid te verbergen achter het masker van vredelievende gezindheid, en die hunne onverschilligheid bedekken met den schoongekleurden mantel van christelijke verdraagzaamheid. — Met meer waarheid zou hij zich uitgedrukt hebben wanneer hij gezegd had: er zijn Protestanten die zich niet schamen aan hun haat tegen het Katholicisme den glimp te geven van ijver en christelijke liefde. Maar de grijns, die hun aangezigt verbergt, is te ligt en te doorschijnend om de afzigtelijkheid die er achter schuilt te bedekken. Aan de zulken rukt men het masker niet af. Zij maken er zich zelven des te verachtelijker door, en zij behoeven zich slechts te vertoonen, om gekend te worden gelijk ze zijn.

De heer VAN DAM acht het noodig, bij iedere gelegenheid te herhalen dat de protestantsche maatschappijen zijn opgerigt ter verdediging, en dat zij de christelijke liefde niet hebben ver-

zaakt. — *Wij* achten dit niet alleen niet noodig, maar houden het zelfs voor nutteloos. Woorden, die door daden wcêrsproken worden, kunnen noch *redelijk* noch *overtuigend* zijn, en vinden geen ingang, al worden zij ook telkens herhaald. Alle weldenkenden, ook onder de Protestanten, weten ze op hunne waarde te schatten.

Maar vanwaar dan toch dat de heer v. D. zijne verbolgenheid tegen de Katholieken thans zoo moeijelijk weet te verbergen, en zoo hevig hen aanvalt? — Het raadsel is gemakkelijk op te lossen. Het geschrift van den «nederlandschen kiezer» stond hem dreigend voor den geest: die naam ontviel hem het eerst. Dit geschrift is het, wat zijne prikkelhaarheid bijzonder heeft opgewekt. Niet zoozeer omdat de schrijver «den handschoen heeft toegeworpen» — het was niet de eerste maal dat de sluijer der geheime protestantsche genootschappen werd opgeligt —; neen, maar de nederlandsche kiezer had in het *Fransch* geschreven, en nu was men met reden beducht, dat die zoogenaamde christelijke genootschappen, ook buiten den engeren kring van het vaderland, voor het beschaafde *Europa* naar verdienste zouden worden gebrandmerkt. *Inde irae.*

En dit is geen bloote veronderstelling. Integendeel; het verslag zelf van den Sekretaris deelt ons daaromtrent bijzonderheden mede, die al te curieus zijn om ze hier ter plaatse niet over te nemen. Bladz. 48 lezen wij het volgende:

«Nu, aan het slot dezer mededeeling van de verrigtingen «des hoofdbestuurs, den blik nog eenmaal gewend naar het «vorige algemeene verslag. Gij herinnert u, Mijne Heeren! «hoe daar aan het slot gezegd werd: ««Een gunstige toestand «der Protestantsche zaak in ons vaderland, zoo zij [hij] in een «volgenden jaargang al waar te nemen zij, zal niet door het «geenszins voorvallen van *gewigtige* zaken worden veroorzaakt. «Neen, een tijdvak van rust gaan wij niet te gemoet.»» Dikwijls «waren ons die woorden voor den geest, toen de organen van het «Ultramontanismus al luider en luider zich verhieven. Van de

«in het eigen oog der hunnen zelf onvoorzigtig geachte rede-
«nen[?] die in de Raadzaal der volksvertegenwoordiging gevoerd
«werden, behoeven wij, den voet op het Staatstooneel niet
«willende zetten, niet eens te gewagen; genoeg is het te wijzen
«naar het argelistig gestelde geschrift, waarbij, *in de door geheel*
«*Europa gelezen taal*, in een fijngesponnen vermenging van
«waarheid met leugen, en (waarom zouden wij het ontkennen?)
«in boeijenden stijl, een tafereel werd opgehangen van grieven en
«onregt, welke men de toestand der Roomschgezinden in
«*Nederland* voorgaf te zijn.»

«Een voorval als het verschijnen van zulk een geschrift kon
«door de hoofdbestuurders niet met onverschillige oogen worden
«aangezien. ««Die taal moet weersproken worden!»» dus klonk
«weldra uit hun midden eene stem tot de mede-broeders die de
«permanente commissie uitmaken. Doch reeds waren deze onder-
«rigt dat het aan wederspraak door bekwame mannen niet ont-
«breken zou, en dat twee, naar de behoeften van verschillende
«lezers, in verschillenden trant gestelde stukken weldra van de
«pers zouden komen. Doch nu was het de taak der commissie om
«die stukken te doen verspreid zijn door het vaderland, en te
«zorgen dat zij ook daarbuiten zouden worden gelezen. Tot het
«eerste moest leiden de toezending van een exemplaar der beide
«geschriften aan ieder departement; tot het andere, het doen toe-
«zenden van een exemplaar aan ieder der vreemde Gezanten bij ons
«Hof en aan de Redactiën van protestantsche periodieke geschrif-
«ten te *Parijs* en *Berlijn*. En heeft geen Duitsche vertaling tot hier
«toe het licht gezien; en is er geene behandeling van het
«onderwerp in de bedoelde buitenlandsche Tijdschriften gevolgd;
«is meer nog, waarnaar men getracht heeft, niet gebeurd....
«[*in een woord, is de geheele onderneming mislukt*] de schuld
«daarvan is niet te wijten aan gebrek aan ijver bij onze perma-
«nente commissie. En, mag men voorts het er voor houden, dat
«de spanning die nog altijd in *Europa* heerscht, hier in den
«weg stond, door diezelfde spanning zal dan ook wel de indruk

«gesmoord zijn, die het Jezuitische geschrift bestemd was uit «te werken.»

Dat bestuurders van geheime genootschappen een grooten afschrik hebben van publiciteit, en dat zij, bij het mislukken hunner pogingen, aan hunne tegenpartij hetzelfde lot toewenschen, laat zich gemakkelijk begrijpen. Maar die wensch is daarom niet vervuld geworden. Neen, ondanks «de spanning in *Europa*,» is van dat «Jezuitische» geschrift melding gemaakt in Fransche, Belgische, Duitsche, Engelsche en Italiaansche dagbladen en tijdschriften, en is de indruk veel grooter geweest dan der permanente commissie van *Unitas* lief kan zijn. Moge de Nederlandsche kiezer en zijne vrienden er door aangemoedigd worden, zich bij voorkomende gelegenheden van dat wapen te bedienen, dat vooral voor lichtschuwende genootschappen zoo vervaarlijk is! — Keeren wij terug tot de aanspraak van den voorzitter van U.

De heer v. D. wil onze Broederschappen ontbonden en de monniken en zusters van liefde uit het land gejaagd hebben, enz.; en dan «zullen de protestantsche vereenigingen zich onmiddellijk ontbinden;» — als waren die broederschappen en die religieusen de oorzaak van het ontstaan der geheime protestantsche genootschappen! En als of het niet genoeg zij die beschuldiging daar zonder bewijs heen te werpen, verwart hij tijden en zaken op eene wijze, waarbij onkunde, kwade trouw, schaamteloosheid en laster als dingen om den prijs. Eenige korte teregtwijzingen zullen voldoende zijn om het aan te toonen.

De Vereeniging: DE TOEKOMST zal ongetwijfeld zeer verwonderd zijn dat haar te midden dier broederschappen hier eene plaats wordt aangewezen. De heer v. D., die nu weêr «het grootste gedeelte van het jaar te *'s Gravenhage* woont,» weet toch zeer goed, *kon* ten minste zeer goed weten, dat *de Toekomst* eene zuiver politieke vereeniging is, die eerst in 1848 ontstaan is, *nadat Unitas* en andere dergelijke genoot-

schappen reeds ettelijke jaren waren opgerigt. Heeft zij zich dan vijandig geplaatst tegenover de Protestanten, terwijl zij de politieke regten der Katholieken hielp voorstaan? Ook dit is het geval niet: want als voorloopige kiesvergadering voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten heeft zij zoowel Protestanten en Israëlieten als Katholieken tot hare kandidaten aangenomen en openlijk geproclameerd. Wat bewoog dan den heer v. D. over *de Toekomst* te spreken zoo als hij gedaan heeft? — Was het een laffe aardigheid? Of heeft hij een bewijs willen geven van laakbare onwetendheid of kwade trouw?

Maar de broederschappen van het H. Hart van JESUS, van den rozenkrans of de voortplanting des geloofs [*onder de heidenen*. Waarom wordt dat achtergelaten?]; wat heeft *Unitas*, wat hebben de Protestanten daarvan te vreezen? Worden zij dan ontzet uit hunne posten, benadeeld in hunne neringen, gehinderd in hunne kerkelijke zaken, wanneer ettelijke Katholieken eene gebeds-vereeniging uitmaken of aalmoezen bijeen zamelen tot voortplanting van het Christendom onder de heidenen en tot ondersteuning hunner zendelingen in de kolonien? Doet het protestantsche Zendelinggenootschap iets anders? En wien is het ooit in de gedachte gekomen, die instelling daarom te laken en als verderfelijk voor het vaderland af te schilderen?

De vereeniging van den H. VINCENTIUS VAN PAULO? Heeft zij aanleiding *kunnen* zijn dat een eenige der bestaande protestantsche genootschappen tot zelfverdediging werd opgerigt? *Welstand*, *Phylacterion*, *Unitas* en *Hulpbetoon* bestonden, en drie hunner hadden zich reeds door de *algemeene Commissie van zamenwerking* vereenigd, vóór de Vincentius-Vereeniging hier te lande was ingevoerd (1). En evenmin als hare invoering eene aanleidende oorzaak heeft *kunnen* zijn, om verwerende maatschappijen in het leven te roepen, zoo weinig kan haar

(1) *Welstand* werd opgerigt in 1822, *Phylacterion* in 1841, *Unitas* in 1842, *Hulpbetoon* in 1843. De Vincentius-vereeniging werd eerst hier te lande ingevoerd in het begin van 1846.

voortdurend bestaan eene reden van bekommering wezen voor Protestanten. Zij arbeidt binnen eigen kring, en behoeft zich niet te schamen over den echt christelijken geest die hare werkzaamheden bestuurt, en die hare leden naar een hooger doel verwijst. Den ongeloovigen Mohamedaan moge zij tot stichting zijn : alleen voor *Unitas* en consorten is zij eene ergernis!

Ook de «monniken van alle kleuren en orden» bekleeden eene eervolle plaats in de aanspraak van 1850. Gelukkig voor hen dat die stem niet doordringt in hunne afzondering, om er de kalme rust te storen, die hen zoo gelukkig maakt. Maar mogt het ooit gebeuren dat uwe liefdelooze aantijging hun ter oore kwam, wees dan verzekerd, mijnheer VAN DAM, dat zij hunne handen en harten hemelwaarts zullen heffen, om — te bidden voor hunne lasteraars en vervolgers.

En nu de beschuldiging tegen de Zusters van liefde? Wat zullen wij er op antwoorden? Verre boven uwen lof verheven, zoo als zij ongenaakbaar zijn voor uwe blaam, hebben *zij* geen behoefte aan onze verdediging; en *wij* stellen ons tevreden met de bekende opmerking : dat wespen en soortgelijk ongedierd altijd aan de beste vruchten knagen.

Tot hiertoe ging het militairement en zonder vorm van proces; doch nu het aan de beurt komt van *de volgelingen van* ESCOBAR en BUSENBAUM (de heer v. D. schijnt wel eenigzins bang te wezen voor Jesuieten en hunne aanhangers), wil hij hen uit *Nederland* geweerd hebben *naar de voorschriften* DER WET. In eene zaak van zoo groote aangelegenheid zal hij zeker met de wettelijke voorschriften wel door en door bekend wezen. Hij gelieve die wet eens op te geven, maar drage vooral zorg van naauwkeurig te citeren.

«De Roomsche geestelijkheid» in het algemeen komt er dezen keer nog al redelijk af. Maar zij zorge toch, dat zij die heusche vermaning niet in den wind sla. Op een ander tijd mogt er een bannissement op volgen.

Eindelijk is ook de beurt aan *de Katholiek*. Onze zinspreuk,

wij weten het sinds 1842, is een doorn in het oog van velen. Maar hoe men ook smalen of dreigen moge, zoolang wij onder het opgeheven vaandel onze regten zullen verdedigen, zal het versierd blijven met die gulden woorden : *Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.* — Met den heer VAN DAM VAN ISSELT hebben wij slechts een enkel woord te wisselen. Hij gelieve eens naauwkeurig op te geven, in welk deel en op welke bladzijde van ons Maandschrift wij ooit hebben *verklaard*, dat wij, *des noods* MET GEWELD, *een erfdeel zullen vorderen*, *waar ons geen erfdeel werd gelaten.* Tot zoo lang hij dit niet doen kunne — wat wel nimmer gebeuren zal — klagen wij hem openlijk aan als een lasteraar.

Over het doel en de strekking van *Unitas* behoeven wij thans niet te spreken. Indien er na het aangevoerde in ons vorige N°. nog eenige twijfel bij dezen of genen mogt overgebleven zijn, de zoo even vermelde aanspraak is wel geschikt om dien geheel weg te nemen. — Wij zullen nu nog een en ander uit het Verslag zelf overnemen.

Op de eerste plaats deelen wij mede hetgeen daar gezegd wordt over *de Commissien van Zamenwerking*, en over *de Commissie voor het lager Onderwijs.* Wij hebben reeds over beide punten gesproken in ons laatstvorig N°. en wij verwijzen nogmaals daarheen. De Sekretaris VAN HOOGSTRATEN zal ons nu verder eenige inlichtingen geven omtrent de werkzaamheden dier Commissiën. Bladzijde 38 van het Verslag zegt hij het volgende :

«Omtrent de *plaatselijke Commissiën van Zamenwerking* der drie protestantsche genootschappen wachte men in de tegenwoordige vergadering geene naauwkeurige opgave. Het gebrek aan derzelver oprigting binnen menig departement zouden wij moeten aanwijzen nevens erkentelijke hulde aan andere afdeelingen der vereeniging waar men, ook ten dezen opzigte, ijverig in den geest onzer inzigten toont mede te werken. *Over het algemeen* is ons niet gebleken dat in onze departe-

menten het nut van het aanzijn en het werken der Commissien *op gelijke hoogte als door ons wordt geschat.* Om welke reden wij te meer verblijd zouden zijn geweest, wanneer nu, op die plaatsen waar de bestuurders van *Unitas* te dezen opzigte niet zoo veel deden als wij wel zouden hebben gewenscht, eene ijverige medewerking van de zijde van de maatschappij van *Welstand* tot spoorslag gestrekt hadde. Doch de permanente commissie dier maatschappij schijnt nog het aanzoek uitgesteld te hebben aan de hoofden harer vertakkingen, tot het benoemen van gecommitteerden; welke maatregel verwacht wordt ten gevolge van het in onze alg. vergadering van 1849 gesprokene door een der vertegenwoordigers van het Zustergenootschap, die medelid van deszelfs permanente commissie is. — Wij geven echter de hoop nog niet op, en zoo de pogingen die het lid wegens *Unitas* in de *algemeene commissie van zamenwerking* wil aanwenden, ten gevolge hebben dat de tegen de vestiging der plaatselijke commissien bij de maatschappij van *Welstand* bestaande hinderpalen worden weggenomen, zoo zullen wij niet achterblijven om, in een volgend verslag, de alg. vergadering met omstandige opgaven op dit punt te dienen.»

Of de heer Jhr. Mr. w. m. de braauw, het zoo even bedoelde lid der alg. commissie, er in slagen zal om de bestuurders van *Welstand* tot het instellen van *plaatselijke* commissien van zamenwerking over te halen, zal de tijd leeren. Hij zelf schijnt er weinig hoop op te hebben. In het rapport, dat hij in deze vergadering uitbragt aangaande de werkzaamheden der algemeene commissie van zamenwerking, wijst hij op onderlinge «*vertrouwelijke mededeelingen* en op het nut dat daaruit *voor de protestantsche belangen* is voortgevloeid;» doch voor het overige geeft hij alleen «te kennen dat de alg. commissie *steeds wenschende is* dat haar werk worde voortgezet door *plaatselijke* commissien van zamenwerking, en zegt dat de oprigting daarvan in alle plaatsen waar vertakkingen van de drie genootschappen zijn gevestigd, door de alg. commissie wordt *voor-*

gestaan (1).» — Het rapport van het lid van wege *Welstand*, in de alg. vergadering dezer maatschappij voorgedragen, komt daarmede genoegzaam overeen. Daarin wordt gezegd, dat de alg. commissie «wel onderling over onderscheidene punten van gedachten gewisseld heeft, doch geen bepaalde voorstellen aan de vergadering heeft te doen. Alleen wil zij bestuurders der maatschappij het meer daarstellen van *plaatselijke* commissien van zamenwerking hebben *aanbevolen* (2).» — Intusschen gelooven wij dat de bestuurders van *Welstand* niet zoo gemakkelijk daartoe zullen overgaan, want daar zij de pogingen zelve van *Unitas* en *Hulpbetoon*, althans voor kleinere gemeenten, *afkeuren*, zullen zij er moeijelijk toe besluiten om de hunnen tot zamenwerking aan te sporen. «Wij juichen het toe,» dus sprak de voorzitter in de alg. verg. v. *Welstand* in 1850, «dat men elders (bij *Unitas* en *Hulpbetoon*) tracht, door aan«moediging van industriële ondernemingen, door ondersteuning «van handwerkslieden, de protestantsche belangen te bevorderen, «wij zijn dankbaar zelfs dat ook *Noord-Braband* in dat voor«regt deelt; maar onze kleinere gemeenten, te midden eener «overgroote meerderheid van Roomsch-Catholieken, alleen door «*die* middelen te willen staande houden, *dat ware eene herschen«schim*, *die op geldverspilling zoude uitloopen.*»

Waarlijk, eene openhartige verklaring: eene vraag is het, of zij aan U. en H. bevallen zal.... Maar men houde in het oog dat *Welstand* de vermindering van haar ledental ten deele toeschrijft aan «de oprigting van andere vereenigingen, inzonderheid van *Unitas* en *Hulpbetoon*.»

Aangaande de andere algemeene commissie (*voor het lager onderwijs*) zegt het verslag het volgende: «Tot stand is geko«men de door de vorige algemeene vergadering gewenschte «gemengde commissie van gedelegeerden uit de drie zuster-

(1) *Versl.* v. *Unitas*, 1850, bl. 70.
(2) *Versl.* v. *Welstand*, in 1850.

«genootschappen, tot bevordering van *het behoud en de ont-*
«*wikkeling van het christelijk godsdienstig beginsel in het lager*
«*schoolonderwijs.*» Nagenoeg dezelfde kennisgeving vinden wij in de verslagen van *Welstand* en *Hulpbetoon.* In het laatstgenoemde verheugt men zich «over den genomen maatregel, «die een ruimen kring van nieuwe werkzaamheden kan openen «en die daarbij krachtige getuigenis aflegt, hoezeer H. de «bevordering van hooger dan bloot stoffelijke belangen bedoelt.» Ook meenen zij daarvan «niet zonder grond belangrijke en goede vruchten te mogen verwachten.»

In de vergadering van U. werd, namens deze algemeene commissie, door Jhr. DE BRAAUW «een hoogst belangrijk rap-«port uitgebragt, hetwelk de vergadering aanleiding gaf tot «het nemen van verschillende besluiten, waarbij voor de «verschillende werkzaamheden der commissie in hare meer «bepaalde vestiging, voorloopige grondslagen zijn gelegd» (1). Het rapport zelf en de genomen besluiten worden echter niet medegedeeld in het verslag. Zij behooren waarschijnlijk tot die stukken, welke «meer geschikt zijn *voor vertrouwelijke mon-linge mededeeling* dan voor gedrukte bekendmaking aan *al* de leden der vereeniging» (2).

Bij het gemis nu der noodige bescheiden, waaruit met zekerheid blijken zou wat de algemeene commissie heeft uitgewerkt, en welke hare gevoelens zijn over de zaak van het lager onderwijs, zijn wij echter in staat gesteld, dit eenigzins aan te vullen door de mededeeling van een praeadvies, dat in eene andere zaak, het lager onderwijs betreffende, door het hoofdbestuur van *Unitas*, bij monde van zijnen sekretaris, werd voorgedragen. Het betrof namelijk eene aanvraag «ter bekoming van eene jaarlijksche subsidie aan de *Christelijk Protestantsche School-commissie* te *Roermond*,» ten behoeve van eene daar ter plaatse opgerigte school. Dat er, ter zake van het lager

(1) *Versl.* v. *Unitas*. 1850, bl. 78.
(2) T. a. p. bl. 68.

onderwijs, veel overeenkomst is in de gevoelens van het hoofdbestuur van U. en die der *algemeene commissie* zal wel niet noodig zijn te betoogen. Ziehier het praeadvies.

«De alg. vergadering der vorigen jaars heeft, op eene wijze die thans niet behoeft te worden herinnerd, groote belangstelling aan den dag gelegd in het behoud en de ontwikkeling van het *christelijk godsdienstig beginsel* in het *lager schoolonderwijs.*»

«Met dezelfde belangstelling steeds bezield, ziet het hoofdbestuur het ontwerp van wet op het openbaar onderwijs te gemoet, hetwelk van regeringswege eerlang aan de volksvertegenwoordiging staat te worden aangeboden. Het stelt zich voor te onderzoeken, of dat *christelijk godsdienstig beginsel* daarin gehuldigd is, om, indien dit het geval niet mogt zijn, zich ernstig te beraden omtrent hetgeen, na voorlichting der voor de zaak ingestelde commissie, zijn pligt zou kunnen zijn te doen eer zoodanig ontwerp tot wet zou zijn verheven. Verder wacht het hoofdbestuur het tijdstip waarin de wet zal zijn daargesteld, af met het voornemen, om, hoe de strekking daarvan ook zij, niet achterlijk te blijven al datgene te doen, wat zal moeten en kunnen worden verrigt, opdat, *in ieder oord* des vaderlands waar *eene protestantsche gemeente* bestaat, dezer kinderen mogen deelen in het door de Grondwet beloofde *voorregt* om van overheidswege een voldoend onderwijs te ontvangen. En wordt, door de wettelijke bepalingen, dat onderwijs ingesteld zonder dat het *christelijk beginsel* daarin ten grondslag zij, alsdan stelt het hoofdbestuur zich voor mede te werken, opdat, in de onloochenbare behoefte daaraan, naarmate de krachten der vereeniging toelaten, en zij tot handelen geroepen wordt, door afzonderlijk Evangelisch onderrigt kunne worden voorzien.»

«In andere woorden: de Grondwet belooft overal, van overheidswege, een voldoend lager onderwijs. Het hoofdbestuur is van meening dat de vereeniging het hare behoort te doen,

ter verkrijging dat het christelijk godsdienstig beginsel zich in dat onderwijs ontwikkelen kunne. Bij het tot stand komen eener gebrekkige wetgeving op dit punt, verlangt het hoofdbestuur dat de vereeniging zich niet onbetuigd late, opdat, door afzonderlijk godsdienstig onderrigt, voor de protestantsche jeugd aanvulling verschaft worde. Eindelijk, het hoofdbestuur is niet gezind om de kosten van het lager onderwijs, welke door de Grondwet der burgerlijke overheid te dragen opgelegd zijn, geheel of gedeeltelijk voor rekening te nemen van de vereeniging, maar het is ten volle bereid, om, telkens wanneer *partijdigheid* of *zwakheid* der burgerlijke overheid de Protestanten hier of daar buiten het genot stellen mogt van een voor hunne kinderen voldoend en van inmenging van den invloed der Roomsche Kerk bevrijd onderwijs, alsdan iedere gemeente die daarover te klagen hebben zal, door alle in zijn bereik staande middelen, de behulpzame hand te bieden, opdat regt verschaft, of onregt hersteld worde.»

«Het hoofdbestuur ontveinst zich de onmogelijkheid niet, dat hierover een lang aanhoudende strijd zal moeten worden gevoerd; maar het is bereid daarin ijverig deel te nemen, en geen eerlijk middel onbeproefd te laten. Niet gemakkelijk zal het er toe komen, om het onderwijs van overheidswege prijs te geven aan den invloed der Roomsche hierarchie. En eerst nadat alle middelen zullen zijn uitgeput, wil het voor overmagt en onregt wijken, en daar waar den kinderen der Protestanten eene voor hunne maatschappelijke en zedelijke behoeften voldoend onderwijs onthouden worde, de middelen der vereeniging gebruiken om bijzondere protestantsche volksscholen te subsidiëren, wanneer de gemeenten zelve te weinig bij magte zijn.»

«Van deze beginselen ging ook de permanente-commissie uit, toen zij, weinige maanden geleden, zich niet bereid betoonde, de oprigting eener bijzondere school eener belangrijke

gemeente van *Noord-brabant* te ondersteunen. En, evenzoo kan het hoofdbestuur niet alleen zich geenszins vereenigen met het thans, voor eene gelijksoortige zaak, in behandeling gebragte voorstel, maar zelfs is het van meening, dat, wanneer deze vergadering goedvinden mogt in strijd met dit advies, te besluiten, zulks voor de protestantsche belangen in het algemeen, schadelijk zou kunnen werken. Want er zijn redenen om te vermoeden, dat het verleenen eener subsidie door *Unitas*, bekend zou worden bij zulken als waarschijnlijk nu reeds, door aan het onderwijs van overheidswege eene rigting in hunnen geest te doen geven, het uitsluitend bezit daarvan in alle gemeenten waar Protestanten de minderheid der bevolking uitmaken, voor zich willen verzekeren. Het besluit van *Unitas*, om eene bijzondere school te subsidiëren, zou hen doen gelooven, dat de Protestanten reeds de hoop hadden opgegeven dat het van overheidswege te geven onderwijs voldoende en onpartijdig genoeg zou zijn om daarvan voor hunne kinderen partij te kunnen trekken. En alzoo zou, door uwe daad, de euvelmoed der Ultramontanen, die men vooral opzigtens het onderwijs der jeugd te bestrijden heeft, niet weinig worden aangemoedigd en de strijd dus zwaarder gemaakt worden, enz. (1).»

Uit het slot van het praeadvies blijkt nog dat het hoofdbestuur van *Unitas* zeer ingenomen is tegen afzonderlijke scholen voor de verschillende gezindheden; en daar het desniettemin *zijn* «christelijk godsdienstig beginsel» in het lager schoolonderwijs wil behouden en ontwikkeld hebben, is het voor de Katholieken boven allen twijfel, dat de partij *Unitas*, met die van *tot Nut van 't Algemeen*, alle krachten inspant om het bestaande monopolie en zijne anti-katholieke strekking te handhaven.

De ruimte waarover wij voor het oogenblik te beschikken

(1) *Versl.* bl. 74—76.

hebben veroorlooft ons niet, onze mededeeling uit het verslag nog verder uit te breiden. Misschien komen wij er later op terug. Wij kunnen echter niet nalaten van nog ten slotte onzen lezers ter kennis te brengen, dat zich te *Leeuwarden* een nieuw geheim genootschap gevormd heeft. Oorspronkelijk was het een *zanggezelschap*, zamengesteld uit burgerlieden. Het voert thans tot zinspreuk: *Waakt!* en telde verleden jaar reeds meer dan honderd leden. *Unitas* hoopt het aan zich te verbinden, gelijk de *Bijbelvereeniging* te *Utrecht* aan haar verbonden is (1). Verder kunnen wij onze lezers berigten, dat door de alg. vergadering van *Unitas* bij continuatie benoemd zijn: «tot lid des gewestelijken bestuurs van *Unitas* in *Utrecht* de heer Professor, H. E. VINKE; tot lid des hoofdbestuurs, de heer CH. G. MONTIJN, predikant te *Utrecht;* tot lid des hoofdbestuurs en tevens der permanente commissie, de heer S. A. VAN HOOGSTRATEN, te *'s Gravenhage*; terwijl «de door het hoofdbestuur voorloopig gedane benoeming van den hee Luitenant-generaal Jhr. R. A. KLERCK tot medelid van dat bestuur en tevens der permanente commissie met algemeene acclamatie werd goedgekeurd en bevestigd.» Ook de heer A. M. SNOUCK HURGRONJE, die verleden jaar tot lid des hoofdbestuur gekozen was, heeft die benoeming aangenomen.

De vergadering werd des avonds ten *half zes* ure gesloten met dankzegging, waarin zij «op treffende wijze» werd voorgegaan door — J. H. SONSTRAL, predikant bij de Luthersche gemeente te *Helder*.

OF NEDERLAND OM DE JONGSTE VERKIEZINGEN GENOEMD MAG WORDEN EEN PROTESTANTSCH LAND.

Het valt niet te ontkennen, dat, over het algemeen genomen, de Protestanten, bij de jongste verkiezingen tot de Staten, hetzij Generaal, hetzij Provinciaal, zich door den

(1) T. a. p. bl. 64.

geest van uitsluiting tegen de Katholieken hebben laten bezielen; welke geest evenwel, zonderling genoeg, zich in de keuzen van leden van de Eerste Kamer door de Provinciale Staten veel weiniger getoond heeft. De partijdige uitsluiting, de middelen waardoor zij geslaagd is, de redenen waarom zij de ernstigste afkeuring verdient, en het inderdaad onpartijdig en loyaal gedrag der Katholieken in de gansche zaak der verkiezingen, werden schoon en krachtig geschetst en gewaardeerd in een vlugschrift, uitgegeven te *Amsterdam*, bij C. L. VAN LANGENHUYSEN, en getiteld: *Open Brief. Een Katholijk Nederlander aan zijne Landgenooten.*

Na het verschijnen van dit geschrift, mogen wij het minder noodig achten onze eigene beschouwingen over het feit der uitsluiting mede te deelen. Niettemin moeten wij ook uitdrukkelijk daar tegen protesteren, dat uit den afloop der verkiezingen het besluit wordt getrokken: Nederland heeft getoond, dat het een Protestantsch land is. De gevolgtrekking is formeel en materieel valsch. De meerderheid toch der verkozenen is mede door de stemmen der Katholieken verkozen, en heeft slechts door die stemmen de vereischte meerderheid van stemmen bij de verkiezingen verkregen. De Katholieken hebben het in hunne hand om, bij de eerstvolgende verkiezingen, vele anderen dan de nu verkozenen ter Tweede Kamer, en ter vergadering der Staten Provinciaal te helpen. Men zal ons zeggen: toch geen Katholieken. En wij antwoorden: ook Katholieken. Doch dit doet niet ter zake. Als de meerderheid bij de verkiezingen doorgaans slechts aan die zijde is, waar de Katholieken zich scharen, dan mag men, al werd nimmer ergens een enkel Katholiek verkozen, niet zeggen: *Nederland* is een Protestantsch land. Uit den afloop der gehoudene verkiezingen mag men dit te minder afleiden, dewijl de indeeling der kiesdistricten de stemmen der Katholieken versnippert heeft, zoodat zij zich, op eene enkele uitzondering na, in alle kiesdistricten in minderheid bevonden. Als men

daar nu de *duperie* nog bijvoegt, waarvan de Katholieken in menig district de slagtoffers zijn geworden, dan begrijpt men zeer ligt, dat de uitslag der verkiezingen geenszins regtigt om te zeggen: *Nederland* is een Protestantsch land; maar dat die uitslag in geheel andere oorzaken zijnen grond heeft. Wij geven het der partij, welke het hardst roept: *Nederland* is een Protestantsch land, ook in bedenking of de meerderheid eene minderheid als niet bestaande mag beschouwen? of zij, hiervan het voorbeeld gevende, niet ligt in 't geval zou kunnen komen, om met zich zelve in tegenspraak te geraken? of die tegenspraak niet al werkelijk bestaat?

Zij overwege het wel: mag eene minderheid van bevolking, welke tot de meerderheid staat als twee tot drie, geïgnoreerd worden, en moet het land zijn wat de meerderheid is; dan zal ook iedere minderheid in de Tweede Kamer mogen geïgnoreerd worden, en zal de Kamer moeten zijn wat hare meerderheid is. Wat zal er dan van de orthodoxe gereformeerde partij worden? En wat zal men dan eindelijk van *Nederland* moeten zeggen dat zoo weinig orthodoxen ter Tweede Kamer afvaardigde? Zal men niet moeten zeggen: *Nederland* is een heterodox land? een anti-Dordtsch, een anti-formuliersch, een rationalistiesch land? Dan zullen zekere lieden de orthodoxen tot het *niet-volk* rekenen.

GEDICHTJES

door

J. POELHEKKE.

ARNHEM, JOSUÉ WITZ. 1850.

Allerliefste versjes, eenvoudig en innig gemeend; vriendelijk en frisch als een opgaande lentemorgen, waarachtige poëzij,

uit een hart geweld vol van geloof, uit een vaderhart, dat offers moest brengen, zware offers: gade en kind beiden, maar beiden bragt met diepe gelatenheid; zij heeft ons getroffen in *'s Moeders Graf*, in het *Wieglied* en het tweede *Sonnet*. Daar is een hartelijkheid, een opregtheid, een godsdienstige zin in het meerendeel dezer Gedichtjes die ons inderdaad goed doet en verkwikt; geen gekunstel noch geknutsel, geen stof vreemd of ver gezocht, maar meest genomen uit het huiselijke leven, doch dit omschenen van het licht des geloofs en aanschouwd met de innigheid eener hoogere liefde: de godsdienst heeft den dichter en zijn kunstwerk doordrongen, en dit geeft die zachte bekoorlijkheid aan deze waarlijk schoone gedichtjes.

Wij willen bij zulke eerstelingen niet wijzen op eenige ongevolgelijkheid in de spelling, op enkele zwakkere, of al te eenvoudige, of minder zoetvloeijende regelen; doch mogen niet onopgemerkt laten, dat wij hier ongaarne een gebrek zagen nagevolgd hetgeen bij meer dichters dezer dagen afkeuring verdient: het verzuim namelijk der versrust in regelen die haar noodzakelijk vorderen (1). Dit is onder anderen hier het geval met de vijfvoetige jamben. VONDEL b. v. in de *Altaergeheimenissen* laat, op een enkele uitzondering na, altoos achter den vierden halven voet het woord eindigen of elideren, hetgeen eene eigenaardige zangerigheid aan die versmaat geeft (2). In dit bundeltje is dat ettelijke keeren *Bij het eerste H. Misoffer van den WelEerw. Heer R. J.* en elders als: in de *Herinneringen eener Moeder* voorbijgezien.

Tot een kleine proeve van POELHEKKE's liefelijke poëzij kiezen we een der *Bloemtjes aan de jeugd gewijd*:

---

(1) Van het zeldzame geval dat de dichter opzettelijk de rust in het vers verplaatst of weglaat, is hier geen spraak.

(2) Zie BILDERDIJK, Nieuwe taal- en dichtkundige Verscheidenheden, D. II. Van de *Versificatie*.

HET KERKJEN.

Zie, op den gindschen heuveltop,
Ons needrig kerkjen pralen;
Omschenen door den purpren gloed
Der avondzonnestralen.
Daar woont de vrede stil en zoet,
o Dierbaar kerkjen, zijt gegroet!

Op aard is ons geen huis zoo lief
Als 't kerkjen, dat wij minnen;
Geen woning huist een grooter schat,
— Want Jesus woont daarbinnen...
Daar bidden wij, zoo stil, zoo zoet,
o Dierbaar kerkjen, zijt gegroet!

Het sierlijk boekske strekt ook den drukker en uitgever, den heer J. WITZ, tot eer. Vinde het toegang in elk godsdienstig huisgezin.

NEKROLOGIE.

De *Katholiek* heeft den 13 December ll. een gevoelig verlies ondergaan. De WelEerwaarde Heer JOANNES JACOBUS BURGMEIJER, schier van het ontstaan van dit maandschrift af medearbeider aan zijne redactie, is ons op dien dag door den dood ontvallen. De *Katholiek* is aan dien werkzamen en bekwamen medearbeider, aan dien braven priester en ijverigen herder, eene blijvende gedachtenis verschuldigd; daarom zullen onze lezers het voorzeker goedkeuren, dat wij door deze regels die gedachtenis levendig trachten te houden.

Geboren te *Amsterdam*, den 30 October 1808, mogt hij slechts een tweeënveertigjarigen leeftijd bereiken. Doch zoo men let op het werken en lijden des ontslapenen, dan mag men dien leeftijd aan een grijzen ouderdom gelijk rekenen. Reeds vroeg begonnen zijne tegenheden, en met korte onderbrekingen hebben zij, afwisselend, hem ten

einde toe vergezeld. In het jaar 1825, te midden zijner voorbereidende stu din, welke hij in het geliefde seminarie *Hageveld*, die kweekschool van zoo vele voortreffelijke mannen, gelukkig verrigtte, trof ook hem de geweldige slag, die van al de kleine seminariën, in het toenmalig koningrijk der *Nederlanden*, zoo vele puinhoopen maakte, en die aan duizenden jongelingen den weg naar 't geen zij met hart en ziel verlangden, het heilig Priesterschap, versperde. Menigeen, afgeschrikt door de duistere wolken, waarmede toen voor de kweekelingen des heiligdoms de gezigteinder overtrokken was, bleef in de wereld, in welke hij onwillekeurig was teruggeworpen; doch onze BURGMEIJER behoorde tot het getal dier standvastigen, die hoop hielden toen alle hoop verloren scheen, en die aan 's Heeren roep niet twijfelden, ofschoon de mogelijkheid der vervulling van dien roep voor hen verborgen was. Vier jaren lang aldus beproefd, mogt hij in 't laatst van 1829 zijne hoogere studiën (de voorbereidende had hij intusschen te *Gemert* voortgezet), in het seminarie te *Warmond* aanvangen, en, na dezer voltooijing, in het verkrijgen van het heilig Priesterschap, op den 21 September 1833, eene vrucht zijner volharding smaken.

Van nu af arbeider in 's Heeren wijngaard, vond hij op onderscheidene plaatsen, waar hij als kapellaan door zijne Overheid gezonden werd, en van welke wij noemen *Leyden Langeraar* en *Rijswijk*, de gelegenheid om aan zijnen steeds toenemenden en naar de wijsheid zich meer en meer vormenden zielenijver bot te vieren. Den 29 Junij 1844 werd hij benoemd als pastoor te *Warmond*, waar hij van dien ijver en van de teederste bezorgdheid voor de hem toevertrouwden tot op zijn laatsten levensdag de sprekendste bewijzen gegeven heeft. Wat hem ten dezen onderscheidde, was dit, dat hij,

onverminderd zijne eigenlijk geestelijke zorgen, zich zijner gemeentenaren in schier alle opzigten aantrok, en hun zijne veelzijdige bekwaamheden ten dienste stelde. Aldus was hij voor de zijnen, op eene bijzondere wijze, een band tusschen het geestelijke en het stoffelijke, het hemelsche en het aardsche; en de zijnen verlieten zich op hem zooveel te gereeder in het geestelijke, als zij hem in het wereldlijke als een onbaatzuchtig vriend en scherpzigtig raadsman meer hadden leeren kennen. Zoo volgde hij den Apostel na, die *alles voor allen werd, om allen voor* CHRISTUS *te winnen.*

Van zijn verlangen om de godsvrucht onder de geloovigen te bevorderen gaf hij blijk niet slechts door de ijverige waarneming der heilige bediening, maar ook door de uitgave vau onderscheidene gebedenboekjes, welke hij vertaalde of zamenstelde, zoo als het gebedenboek voor Katholieken, die de in de zuiveringsplaats lijdende zielen wenschen te hulp te komen, onder den titel, *Heer, geef haar de eeuwige rust;* en andere, zooals: *Geschenk voor de Jeugd; — voor Gehuwden; — voor Bejaarden; — de Godvruchtige Leidsman*, enz.

Als priester der Kerk van JESUS, was hij aan deze gehecht met al de kracht van zijn geest, met al de liefde van zijn hart. Leed zij ergens (en waar lijdt zij heden ten dage niet), hij leed mede; kwam zij ergens ten bloei, dat was hem geluk. Aan die gezindheid zijn wij de vertaling verschuldigd van een belangrijk Fransch werk, welke vertaling hij heeft uitgegeven onder den titel, *De godsdienstige beweging in Engeland, of de voortgang van het Katholicismus en de terugkeer van de Anglikaansche Kerk tot de eenheid.* Vooral trof het hem, dat door de vijanden der Katholieke Kerk alle soorten van schriften, over welke onderwerpen ook, inzonderheid die tot leerboeken voor de jeugd bestemd zijn,

dienstbaar gemaakt worden aan het bestrijden, en doorgaans aan het belasteren der Kerk. In zulke stemming deed hij een stap buiten de eigenlijk kerkelijke wetenschap, en bewerkte hij, naar een Fransch oorspronkelijk, een *Aardrijkskundig schoolboek ten dienste der Nederlandsche Jeugd*, in 1844 te *'s Bosch* bij J. J. ARKESTEYN *en Zoon* gedrukt. Maar 't geen hem, in dit opzigt, het meest ter harte ging, was de mishandeling, der Kerk in de Geschiedschrijving aangedaan. Inzonderheid was hij, als Katholiek Nederlander, verontwaardigd over de verminkingen, verdraaijingen, vervalschingen, uitlatingen en verdichtselen in de voorstelling der kerkelijke gebeurtenissen hier te lande. Dit gevoel, en het verlangen om de waarheid tot eere der Kerk aan den dag te brengen, werkten zoo sterk bij hem, dat er zijn hoofdstreven op het wetenschappelijk terrein door bepaald werd. Hij besloot om, zooveel hij vermogen zoude, de nog verborgene gedenkstukken der kerkelijke geschiedenis van *Nederland* op te sporen, en die, hetzij in het oorspronkelijke, hetzij in afschrift, te verzamelen. Ofschoon hij geen tijdperk en geene kerkelijke aangelegenheid van zijne navorschingen uitsloot, legde hij zich evenwel bijzonder toe op datgene, wat den staat der Katholieken op de onderscheidene plaatsen, tijdens en na de invoering der Reformatie, kan doen kennen; wat de oprigting, voortzetting en verdere lotgevallen der Staties, en de tot haar in verband staande personen betreft. Al dus verzamelde hij inderdaad eene menigte van bijzonderheden, die ieder meer of min gewigtig zijn voor de geschiedenis, en die te zamen een belangrijken schat uitmaken. Hij heeft zich met verzamelen alleen niet te vreden gehouden; maar den tijd, dien hij beschikbaar had, heeft hij

aan het bewerken der verzamelde materialen besteed. Die bewerking, voornamelijk van statistischen aard, berust met de geheele verzameling, in het Seminarie te *Warmond*, waaraan hij, reeds eenige maanden vóór zijn dood, dien ganschen letterschat ten geschenke had gegeven. Hij wilde namelijk, dat in geen geval het met zooveel moeite verzamelde wederom uit een en verspreid zou geraken, hij wenschte, dat zijn arbeid, die bijna geheel voorbereidend is geweest, eenmaal vruchten mogt voortbrengen; dat toch ergens de door hem beoogde verzameling tot stand mogt komen; daarom voegde hij zijne verzameling en de uitkomsten zijner bewerking bij den niet onaanzienlijken schat van handschriften reeds in het bezit van genoemd seminarie, in de hoop, dat, gelijk hij zich voorgesteld had uit de bronnen, in het seminarie aanwezig, te putten, aldus anderen zouden putten uit de door hem geopende bronnen.

Van tijd tot tijd, en naar mate de omstandigheden het toelieten, deelde de onvermoeide BURGMEIJER eenige wetenswaardige bijzonderheden uit zijnen voorraad aan het publiek mede. Die voortbrengselen zijner pen, welke men als vroegrijpe vruchten kan aanzien, zijn nedergelegd in het *Godsdienstig, Geschied- en Letterkundig Tijdschrift voor R. Katholijken*, ('s Hage, 1838 en 1839, twee deelen), in welks redactie hij een aanmerkelijk aandeel had; in onderscheidene nummers van de *Katholiek;* en in het *R. K. Jaarboek*, later *Kerkelijk Nederland.* Tot de bewerking en uitgave van dit laatste (sedert 1847) had hij een medewerker in den Z. Eerw. Hooggel. Heer I. H. WENSING, Professor in het seminarie te *Warmond.* «'t Was de wensch des Overledenen,» zoo zegt ons Z. Eerw. Hooggel. in het *Voorberigt* van *Kerkelijk Nederland*

voor 1851, «dat zijn medearbeider zijn begonnen werk, na zijn dood zou voortzetten, en daaraan zal, indien hem voortaan hetzelfde vertrouwen ten deele valt, voldaan worden.» Wij prijzen den overledene dat hij zulk eenen medearbeider en voortzetter voor zijn jaarboek heeft weten te kiezen, en wij wenschen er den Katholieken Nederlanders geluk mede, dat hun Kerkelijk Nederland in handen van zoo een wakker en scherpzinnig geschiedvorscher gevallen is. In opstellen van het Mengelwerk van vroegere jaargangen heeft men den schrijver van «De Pausin JOANNA» reeds kunnen erkennen, gelijk wij hem thans in het opstel: *De Hierarchieke rang van den H. Willebrordus en zijnen zetel te Utrecht*, weder ligtelijk onderscheiden. Wij twijfelen er niet aan, of hem zal, 't geen hij wenscht, hetzelfde vertrouwen en ook dezelfde bereidwilligheid tot het doen van opgaven, enz. ten deele vallen, waarin de overledene BURGMEIJER zich heeft mogen verheugen. *Kerkelijk Nederland* zal al meer en meer in het genot geraken van de belangstelling, welke het zoo zeer verdient. Aan den laatsten jaargang van dit boekje heeft de ontslapene zijne laatste krachten nog besteed. «Aandoenlijk», zegt genoemd voorberigt, «voor zijne vrienden onderscheiden zich op zijnen legger de laatste aanteekeningen zijner reeds krachtelooze hand: zij getuigen, dat zijne bekende werkzaamheid en naauwkeurigheid hem ook toen nog bijbleven. Eindelijk verlieten hem zijne krachten zoo zeer, dat hij het werk, waaraan hij tot weinige dagen voor zijn stichtend overlijden, de oogenblikken, welke de steeds toenemende verzwakking hem nog veroorloofde, had toegewijd, ter voltooijing aan diengenen overgaf, welke hem, sedert 1847,..., tot deszelfs uitgave ter zijde stond.»

Wij hebben in den aanvang dezer regelen gewag gemaakt niet alleen van het werken, maar ook van het lijden des overledenen. Onze lezers zullen het ons ten goede houden, dat wij omtrent dit laatste slechts zijne langdurige ziekelijkheid aanstippen. Bijna zes jaren lang heeft hij, met voorbeeldige onderwerping aan de beschikkingen der Voorzienigheid, geworsteld tegen de kwaal, die hem in 't graf gesleept heeft. Dit zal genoeg zijn, om te doen begrijpen, dat hij ook door lijden dubbele jaren heeft geleefd.

Onze lezers, zoo vertrouwen wij, zullen deze herinneringen met belangstelling vernomen hebben, en zij zullen met ons instemmen, als wij die zamenvatten in deze woorden: « Zalig zijn de dooden die in den Heer sterven. Van nu af aan, zegt de Geest, zullen zij van hunnen arbeid uitrusten; want hunne werken volgen hen. » *Openb. XIV*, 13.

KLEINE

WINTER-STUDIEN

VAN

SCHOLASTICUS.

Nova et vetera.

EERSTE KAPITTEL.

DE AUTEUR TOT DEN LEZER.

In een dier rijke verzamelingen van onuitgegeven charters, kronyken, diploma's, brieven, commentariën, en allerlei *costelycke reliquiën van den aelouden tydt*, waarvan wij het bezit grootendeels (dit zij hier slechts in 't voorbijgaan opgemerkt,) aan den ijver van Katholieke Geleerden (1) te danken hebben; in het *Spicilegium* van D'ACHERY, zoo me 't geheugen niet misleidt, las ik eens zekere voorschriften ter regeling van de studiën in een der oude Duitsche Benedictijner-kloosters, en bij die gelegenheid ontstond in mij het voornemen, dat ik thans begin uit te voeren in de kleine opstellen, waarvoor ik, nu en dan, eenige oogenblikken van welwillende oplettendheid aan de lezers van de *Katholiek* zal komen vragen. Het *anecdoton*, dat ik bedoel, bevatte onder anderen eenige

(1) Ik mag hier geene bibliographische aanteekeningen maken, maar wil slechts, uit dankbaarheid, herinneren (sedert de achttiende eeuw) aan mannen gelijk MURATORI, TROMBELLI, MARTENE, DE MONTFAUCON, LORENZANA, GALLANDI, D'ACHERY, BALUZE, BANDINI, SCHANNAT, LAMI, PEZ, ZACCARIA, enz., en, in onzen leeftijd, aan den *Columbus* der Bibliotheken, den wereldberoemden kardinaal ANG. MAI.

wijzigingen, die naar goedvinden van den *Magister* (1), gedurende den *winter* en in den Vaste-tijd (2), in de klooster-studiën konden worden gebragt. Gansch het jaar door, was, volgens den regel van den H. BENEDICTUS en in navolging van hetgeen in het moederhuis op *Monte-Casino* plaats greep, de beoefening der wetenschappen aan alle kloosterlingen niet alleen veroorloofd, maar zelfs ten sterkste aangeprezen: zoodat het voor eene hooge verdienste gold, met den, voor alle daartoe geschikten, verpligten handarbeid, ook ijverige lezing en studie te paren (3). Daarenboven waren, uit den aard der zaak, in alle kloosters, die niet onder den zoelen hemel van het Zuiden lagen, zoodanige bezigheden, die in de open lucht verrigt werden, slechts gedurende een gedeelte des jaars, mogelijk: en zeker toch kon in onze noordelijke streken, bij dik-gevallen sneeuw of felle vorst, de Abt of Prior, 's ochtends onder het Kapittel (4) zijnen broeders wel niet goedschiks toeroepen: *Heden is het voor ons arbeid op het veld!* — Des *winters* dus, wanneer er minder of geen gelegenheid bestond voor den handarbeid,

(1) Het onderwijs werd in de kloosters gewoonlijk door meerdere monniken gegeven, die *Seniores* genoemd werden en een *Magister* aan hun hoofd hadden, die op zijne beurt alleen onder den Abt stond. TRITHEM (I, 4) spreekt van *twaalf Seniores* te *Fulda*.

(2) «In Quadragesimae diebus a mane usque ad tertiam lectioni vacent. In quibus diebus accipient omnes singuli codices de bibliotheca, quos per ordinem ex intrego legant». *Regula s. Bened.*

(3) «Sic laborem et lectionem omnibus commendabat, ut laborantes fratres, qui lectionis studium non habebant, minus diligeret, nec magno honore dignos judicaret: contra, studiosos et laborare non valentes, summopere amaret». MABILLON, *Annal.* I, 41, *Vita S. Fulgentii.*

(4) «*Ab octavis Pentecostes usque ad Idus Septembris*, quacumque die placeat D. Abbati vel Priori..... ibunt Fratres semel aut bis *ad opera manuum*. Ea die qua ituri sunt ,..... eunt omnes in Capitulum;..... dicet eis: *Ad opera manuum ibimus in hortum..*» Etc. *Ordo Cluniac.* cap. 75.

kon er meer tijds dan anders aan dien des geestes gegund worden; en van de aldus overgewonnen uren mogten er nu en dan eenige aan liefhebberij-studiën, aan buitengewone lezing en geleerd onderhoud worden toegewijd. Den *Magister* was het veroorloofd om bij zulke gelegenheden zijne scholieren rondom zich te verzamelen, om hun, gelijk van UDALRICUS van *Clugny* verhaald wordt, even als de goede huisvader, uit den schat zijner ervaring, *oud* en *nieuw* mede te deelen. En 't waren niet alleen de Gewijde Boeken en de schriften der Kerkvaders, die dan werden verklaard of toegelicht: ook de Geschiedenis, de fraaije Letteren, al de vakken van wetenschap of kunst, die tot het *Trivium* en *Quadrivium* (1) behoorden, hadden elk hunne beurt. Zelfs zoodanige schrijvers, wier lezing, zonder de noodige teregtwijzing, voor beginnelingen gevaarlijk had kunnen zijn, wijl geen onbedreven hand (gelijk VINCENTIUS van *Beauvais* ergens zegt) het wagen mag, om in 't midden der doornen bloemen te gaan plukken: zelfs schrijvers, door de Kerk verworpen of teregt gewantrouwd, werden soms ter hand genomen door den beproefden Leeraar, die dan óf zijn jeugdig gehoor tegen de daarin voorkomende dwaalbegrippen waarschuwde, óf hun met de schoone woorden van den Afrikaanschen Bisschop PRIMASIUS herinnerde: dat gelijk een edelgesteente onder vuilnis, zóó onder velerlei dwaling, menigwerf een kostbare waarheid ligt bedolven, die gevonden en erkend, teregt aan de oorspronkelijke eigenares, aan de ware Moeder, wordt teruggegeven, voor wier zonen alleen zij vruchten draagt (2).

(1) Het *Trivium* bevatte de Spraak- Redeneer- en Redekunde; het *Quadrivium* de Toon- Reken- Meet- en Sterrekunde.

(2) «Sicut preciosa in stercore gemma a prudente debet curari, colligi, et reperta dignitati ingenuae revocari, ita undecumque veritas clareat, Catholicae defendenda est unitati. Huic enim soli com-

't Was *winter*, lieve lezer, toen wij deze bladzijde uit de geschiedenis van het middeleeuwsche kloosterleven — dat zoo velen beschimpen en zoo weinigen kennen — onder het oog kwam. Wat kon ik beter doen dan het prijsbare voorbeeld, dat ik er in ontmoette, naar mijn best vermogen navolgen, en op mijne beurt, de uren van noodige ontspanning, die het barre jaargetij mij verhinderde in de vrije natuur te genieten, in het vertrouwelijk onderhoud met mijne goede kennissen van vroegeren en lateren tijd door te brengen? Vrij als ik was in de keuze van mijn gezelschap, kon ik een gesprek aanknoopen met Geleerden uit alle landen, van alle tijdperken; *oude* en *nieuwe* schrijvers vond ik gereed om mij te onderwijzen of in te lichten, en niets belette mij om, in mijn vreedzaam studeervertrek, zonder vreeze van stoornis, de onderlinge ontmoeting te begunstigen van menig auteur, wien gewis, in het gewone leven, zooveel toenadering wel ietwat zou hebben bevreemd. De gulden spreuk van CALVYN, in een zijner brieven (1), *dat verschil van gevoelen der goede verstandhouding niet mag in den weg staan*, zou hier, hetgeen zij altoos niet bij haren zegsman was, eene werkelijkheid worden. Immers hoe regt zachtzinnig en vredelievend, hoe *verdraagzaam* zouden we thans zeggen, lagen daar allerlei Werken, vertegenwoordigers van hunne schrijvers, onder en bij elkander voor mij open! Ginds in de verte

---

petit quidquid veritas foris etiam personarit. Juste namque fides a perfidis colligit, quod sui juris esse cognoverit: nec prodesse potest alienis usurpatum, sed filiis, cum verae matri fuerit redditum». PRIMASII *Comment. in Apoc.*, in magna Bibl. PP. Paris. I, 1335.

(1) «CALVINUS, zegt UITENBOGAERT in zijn *Naekt en eenvoudigh Verhael*, schrijft *in Epistolis* [in zijne brieven] aan een, mij is vergeten aen wie, *Etiamsi non in omnibus conveniamus, amicitiam tamen colamus* [Hoewel dat wij in alle dinghen niet overeen en komen, laet ons nochtans vriendtschap houden.]» Bl. 413.

(om iets te noemen) een deel van PERTZ's *Monumenta* en van MAI's *Scriptores* en *Spicilegium* naast de *Antiquitates* van MURATORI en het *Archief* van KIST en ROYAARDS; — een weinig digter: BRANDT, BOR, HOOFT, MELIS STOKE, BOSSUET's *Variations*, YPEIJ en DERMOUT, VAN DER KEMP, TER HAAR's, *Tafereelen*, DÖLLINGER en MERLE D'AUBIGNÉ op één stapel; — hier, op dezelfde rij: de *Glaubenslehre* van STRAUSS, de *Symbolik* van MÖHLER, professor SCHOLTENS's *Leer der Hervormde Kerk*, de *Lineamenta* van PAREAU en HOFSTEDE DE GROOT, met de *Medulla* van AMESIUS, weleer *Franeker's* roem, en het voorheen zóó hoog geprezen en nu lang vergeten *Enchiridion* van den Leydschen hoogleeraar ANTONIUS WALAEUS; — vóór mij eindelijk, een *Cloester-Sermoen* uit de XVde eeuw, en het laatste *Twaalftal* van Dr. J. J. VAN OOSTERZEE neven elkander! Voorwaar een uitgezocht gezelschap, waarin velerlei rigtingen, opiniën, systemen en overtuigingen, oude en nieuwe, worden vertegenwoordigd, en welks zamenstelling zeker wel eenigen waarborg zal opleveren, dat we in onze Kleine Winter-Studiën niet uitsluitend tot één vak ons zullen beperken, noch alleen uit boeken en schriften van vroegere en latere *Geloofsgenooten* zullen putten. Niet, dat we niet bij voorkeur enkel bloemen zouden lezen op den onuitputtelijk vruchtbaren grond van 's Heeren Kerk geteeld;..... maar, onder de uitverkoren tarwe, naast de leliën en rozen, waarmeê, zegt de eerwaardige BEDA, de Bruid van CHRISTUS ten allen tijde haar hoofd omkranst, schieten, weliger soms dan het goede graan, onkruid, doornen en distelen op, die behoorlijk moeten gekend zijn en aangewezen, willen ze naderhand, bij 't inzamelen van den oogst en het vlechten der bloemfestoenen, vermeden worden.

In dien geest, en met dat doel schreven we deze blad-

zijden, waarin men te vergeefs keur van geleerdheid of onderlingen zamenhang der afzonderlijke opstellen zou zoeken, wijl ze slechts vlugtige aanteekeningen bevatten, nú en dan op het papier geworpen, *bij verpozinge van ons beroep en van wigtere bezigheden*, gelijk wij het den vlijtigen CORNELIS VAN ALKEMADE (1) gaarne nazeggen. Mogt al, 't geen te vreezen is, niet ieder stukjen aan elkeen bevallen, dan vertrouwen we toch, (met veel minder grond evenwel dan de jongere PLINIUS,) dat bij allen, de verscheidenheid eene aanbeveling voor het geheel zal wezen (2). Overigens belooft de schrijver gaarne, dat hij, hoewel SCHOLASTICUS heetend, en zelfs beweren durvend, dat er van de *oudere Scholastieken* nog iets geleerd kan worden, toch zijn uiterste best zal doen, om te verhoeden, dat men «*in ons Vaderland*, gelijk een zeer onpartijdig geschiedschrijver onlangs heeft gevreesd, *de middeleeuwsche domheid op nieuw ten troon voere* (3).» Hij hoopt integendeel, (al was het maar door deze losse blaadjes,) naar zijn best vermogen het zijne bij te dragen, om menig vooroordeel, menige verkeerde opvatting, en historische onwaarheden of *vergissingen*, zoo ge wilt, zonder tal, ook zelfs van Geleerden, nu en dan te regt te wijzen, en daarentegen enkele «*prijselijke en gewigtige vrijgheden*» (4) wederom in het ware daglicht te plaatsen. Dat alles evenwel met

(1) In het *Voor-berigt* zijner uitgaven van MELIS STOKE.

(2) «Sicut veremur, ne quibusdam pars aliqua, secundum cujusque naturam, non probetur, ita videmur posse confidere, ut universitatem omnibus varietas ipsa commendet». PLIN. *Epist.* II, 5.

(3) «Ik stel er openlijk mijne eer in door eene partij [de zoogenaamde Ultramontanen], welke, terwijl zij elders het onderspit gaat delven, in ons Vaderland al hare krachten vergaart om middeleeuwsche domheid op nieuw ten toon te voeren,.... als een verklaard en onverzoenlijk tegenstander beschouwd te worden». B. TER HAAR, *De Gesch. der Kerkherv. in Taf.* I, Voorr. bl. XVI.

(4) C. VAN ALKEMADE, in de *Opdragt* zijner uitgave van MELIS STOKE.

inachtneming van bescheidenheid, onpartijdigheid en kiesche vormen, zelfs dan ook, wanneer er een hartig woord, uit liefde of ter verdediging der miskende of aangevallen waarheid, moet gesproken worden. Wie toch, die voor de wetenschappelijke Kritiek den spreektrant van het «Souvereine Volk» nog niet heeft gehuldigd, kan het billijken, dat men, zelfs bij de warmste overtuiging, gelijk een veelschrijvend en echt humaan Theoloog onzer dagen, naar een *grooten bezem* grijpe, om zijne tegenpartij *met ééne streek het land uit te vegen* (1), of dat men, gelijk vroeger een Utrechtsch hoogleeraar deed, zoo maar zonder eenig correctief, aan een achtingswaardig ambtgenoot den bijnaam toewerpe van *Krokodil?* (2).

En hiermede, geëerde Lezer, bevelen wij onze *Kleine Winter-Studiën* in uwe welwillendheid aan.

TWEEDE KAPITTEL.

WAT GERARDUS JOH. VOSSIUS IN DEN JARE 1642 AAN ZIJN VRIEND HUGO GROTIUS SCHREEF.

Meermalen is het door deskundigen opgemerkt, hoe belangrijk de bijdragen zijn, die de beoefenaar der Ge-

---

(1) «Om hen [de knechten van *Romé*] wènschte ik, niet als DOMITIAAN een zwaard, om er alle hoofden der Romeinen met éénen slag mede af te slaan.... maar eenen grooten bezem, om ze allen met ééne streek het land uit te vegen! Dan zou onze Nederlandsche Zusterkerk worden wat ze worden kan, en wat ik haar, als broeder in CHRISTUS, van harte toewensch.» MENSINGA, *de Vereering van Maria*, Voorrede [aan den Dichter BEELOO] bl. XXV.

(2) GIJSBERTUS VOETIUS, hoogleeraar te *Utrecht*, gaf in 1627 aan zijne wederlegging van de *Threnos of weeklagt*, enz. VAN JACOBUS BURS, predikant te *Tholen*, den titel van: *Lacrimae Crocodilli abstersae.*

schiedenis kan opzamelen in de nagelaten *Brieven* van beroemde of althans bij de gebeurtenissen van hunnen tijd betrokkene personen, en onder hoe vele opzigten die soort van *bronnen* vlijtige bestudering eischen en verdienen. Onlangs nog zijn, ter gelegenheid dat een onzer vaderlandsche Geleerden het uitgeven van dergelijke documenten als ongeoorloofd had gelaakt (1), de regten en de belangen der Historische Wetenschap ten dien aanzien door

---

(1) *Mr.* M. C. VAN HALL, *Hendrick, Graaf van Brederode, verdedigd.* Bll. 20—35. — Met leedwezen hebben wij in dit geschrift van den grijzen en achtingswaardigen Geleerde zinsneden ontmoet, gelijk deze: «Misschien was de Spaanschgezinde Bisschop (MORILLON) «omtrent de zonden des vleesches, uithoofde van derzelver *afkoop-«baarheid*, toegevender», *enz.* (bl. 51.) En op bl. 32 van Geestelijken, die BREDERODE bezochten, en die van «*beestachtige ongebondenheid*» worden verdacht: dat zij zich des te vrijer daaraan overgaven, «ver-«zekerd, als zij waren, *dat al hunne zonden, hetzij binnen of buiten «de kloosters, zelfs die van bloedschande en tegen de natuur begaan, «naar de voorschriften van het onfeilbaar Hoofd hunner Kerk, kon-«den worden afgekocht, en wel de laatste gruwel met negentig tour-«noisen, twaalf ducaten en zes karelsguldens.* Bijaldien nu onder die «geestelijke bezoekers dezulke geweest zijn, die zoodanigen aflaat «voor geld behoefden, en ook deze snoodaards gekomen waren, om «te beproeven of zij hem van zijne godsdienstige overtuiging af «en tot den schoot der Kerk, van welke hij was afgeweken, terug «konden brengen, *enz.*» Bij het lezen van zulke taal door zóó iemand gesproken, aarzelen we tusschen het uiten van een gevoel van diepe verontwaardiging en tusschen stilzwijgend ontzag voor grijze hairen. Niet te spreken ware ons het liefst. Één woord slechts moeten we zeggen. Wanneer toch zal men de leer en de geschiedenis der Katholieke Kerk *willen* bestuderen? En wanneer zal men, als het Katholieke Geestelijken geldt, ja mannen zelfs, gelijk RITHOVIUS, Bisschop van *Yperen*, HAVET, B. van *Namen* en HAMRICOURT, B. van *St. Omer (Tous gens doctes et excellens et fort suffisans*, zoo als HOPPERUS verzekert), die mede onder BREDERODE's bezoekers behoorden — wanneer zal men een hoogst onkiesch en triviaal scheldwoord, dat we hier niet durven afschrijven, voor geen voldoend bewijs meer achten, om zelfs de eerbiedwaardigsten als «*bezoedelde huichelaars*» te verdenken, en, zeggen wij met den kundigen Recensent in de *Gids*, *Jaarg.* 9, *bl.* 273: «de Geestelijkheid te bezwaren met een' blaam, dien BREDERODE in een spijtig oogenblik op haar wierp?»

een harer ijverigste beoefenaars en navorschers met de welsprekendste taal bepleit (1). Voorzeker niemand zal ontkennen, hetgeen de heer GROEN VAN PRINSTERER zoo overtuigend heeft bewezen, dat dergelijke «overblijfselen en gedenkteekenen der voorgeslachten» ten hoogste nuttig zijn, niet enkel tot volledige bekendmaking van gebeurtenissen en personen, maar voor taal- en oudheidkennis; voor de ontwikkeling van zeden en godsdienstbegrippen; voor den voortgang van wetenschappen en kunsten; ja dat er eigenlijk geen vak van kennis kan worden genoemd, waarvoor het niet zeer mogelijk is dat zij onschatbare bijdragen leveren (2). Daarenboven mag, bij het oordeel over de waarde van *Brieven* als historische bronnen, vooral niet uit het oog verloren worden het eigenaardig karakter van zoodanige stukken, waardoor het den schrijvers mogelijk is, en gebeurtenissen en personen op een geheel ander tooneel te verplaatsen, en uit een geheel ander gezigtspunt te beschouwen, dan in het gewone geschiedverhaal, met zijne plegtige vormen en niet zelden gedwongen bescheidenheid, pleegt te geschieden. «Correspondentie immers, is een schriftelijk gesprek» (3). Gemeenzame Brieven, zonder achterdocht, zonder vrees of zelfs zonder eenig vermoeden van openbaarmaking, met de innigste vertrouwelijkheid aan een vriend geschreven, bevatten vaak menige ontboezeming van diep verholen gedachten, menige verklaring van verbloemde of onbekende bedoelingen: zij doen ons in het hart der schrijvenden lezen, en tot in de geheimste schuil-

(1) *Mr.* G. GROEN VAN PRINSTERER, *Antwoord aan Mr. M. C. van Hall.* bl. 31–70.
(2) *Antw.* bl. 60.
(3) *Antw.* bl. 44.

hoeken doordringen, waar zich de wezenlijke toedragt der gebeurtenissen, de eigenaardigheid van personen en tijdperken verbergt; zij ontsluijeren verborgen roersels en drijfveren, werpen soms helder licht op duistere kanten van openlijke gedragingen, en geven ons in één woord, onopgesmukte waarheid voor versiersel en bedriegelijken schijn (1).

Veel danks zijn wij derhalve verschuldigd aan die Geleerden, welke zich den «minder opzienbarenden (2)», maar dikwerf moeijelijken en altoos zeer verdienstelijken arbeid hebben getroost, om dergelijke bronnen voor de Geschiedenis bijeen te brengen en toe te lichten. Hoeveel is reeds eene naauwkeurige en degelijke kennis van een der belangrijkste tijdvakken onzer vaderlandsche historie niet verschuldigd aan de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, door den heer GROEN VAN PRINSTERER, op last van Koning WILLEM I, verzameld en met zoovele belangrijke aanteekeningen verrijkt? Wie verwacht niet gewigtige resultaten van de uitgave der brieven van den kardinaal GRANVELLE op last van het Fransch Gouvernement ondernomen; gelijk van die der *Correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* en der *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, beide door den Belgischen Rijks-Archivarius GACHARD begonnen, en tot welke laatste onze geleerde landgenoot BACKHUYZEN VAN DEN BRINK meer dan tachtig brieven, door hem in het keizerlijk Archief te *Weenen* afgeschreven, edelmoedig heeft afgestaan (3)? Zijn we niet de bekendmaking van ontelbare bijzonderheden,

(1) Vgl. *Antw.* bll. 41, 49, en *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, I, *Pr.* XII.

(2) *Antw.* bl. 60.

(3) Zie GACHARD, *Corr.* — de G. — le *Tac.* I, *Préf.* IX.

meer bepaaldelijk van de latere kerkelijke Geschiedenis van ons land, van dikwerf zeer *piquante revelatiën*, aan de gulle openhartigheid van een vriendschappelijken Brief, of aan de gedwongen uitvoerigheid van een officieel-vertrouwelijk Relaas, verschuldigd? Wie had ooit den sluijer opgeligt, die voor het nageslacht moest verbergen hetgeen in de Dordsche Synode *in 't geheim en achter de gordijnen* (1) was gebeurd, hadden het niet de twee correspondenten van den Engelschen gezant DUDLEY CARLETON, JOH. HALESIUS en WALTER BALCANQUALL, in hunne dagelijksche berigten aan hunnen Meester het voorhangsel weggetrokken? Paradoxaal moge het al klinken, dat in de zeventiende eeuw, in de gouden eeuw der geleerdheid hier te lande, de latijnsche scholen in een allertreurigsten staat verkeerden: toch zien we die beschamende waarheid met nadruk bevestigd door een bevoegd getuige, door een uitstekend Geleerde, door een man van 't vak, die ter verbetering van dien toestand het wenschelijk achtte dat 's Lands Bestuurders het voorbeeld der Jesuiten mogten navolgen (2)! Wie zich nog overtuigen wil, dat ook de

---

(1) *Secreto et post siparium gesta*, zegt PHIL. VAN LIMBORCH in de Voorrede van de door hem uitgegeven *Epistt. praest. et erud. Virorum.*

(2) VOSSIUS schreef in 1630 aan DE GROOT, die hem zijnen zoon had aanbevolen: «Vellem filii tui causa ut paulo felicius cum Bataviae Scholis ageretur. Sed raro alii, quam fungi praefici inferioribus classibus solent. Imo multis e fungino genere hoc ipsum vitae genus sordet: malunt aliquid oggannire popelli auribus de umbone, et imperare imperantibus. Et profecto quanto tales magis sapiunt, quam qui in paedido illo grege puerorum a mane ad vesperam cramben repetunt tribus conducti nummis! Melius Societas Jesuitica ac prudentius facit. In cujus scholis, pueris classem mutantibus, mutant et ipsi doctores, atque ad classes superiores evecti et successorem nacti, praeficiuntur sacris. Haec si Proceres nostri imitarentur, et doctiores haberemus Ecclesiarum praefectos et pueritiae, Reipublicae Seminario, melius consuleretur.» *Epist.* 474, ap. LIMBORCH.

zulken, die vaak hunne tegenpartij van grove onwetendheid beschuldigden, zelf meerendeels geen orakels van wetenschap waren, kan daarover een vertrouwelijke mededeeling van een vriend aan den hoogleeraar VORSTIUS nalezen (1).... Doch waar zou ik ophouden, wilde ik in meer bijzonderheden treden omtrent het veelzijdige nut, de belangrijke en somtijds verrassenden resultaten, die eene doelmatige studie van den Brievenschat onzer vaderlandsche celebriteiten, hetzij op het staatkundig, hetzij op het kerkelijk terrein, zoo rijkelijk oplevert? Het wordt tijd dat ik mij het opschrift van dit kapittel herinnere, en den lezer het daarin beloofde uittreksel uit de correspondentie van VOSSIUS en HUIG DE GROOT niet langer terughoude.

Deze twee beroemde Geleerden hadden lang met elkander een vrij levendig schriftelijk verkeer, waarvan de menigvuldige Brieven getuigen, die, wat DE GROOT betreft, in de fraaije Amsterdammer uitgave van BLAEU (2) zijn opgenomen, terwijl die van VOSSIUS, gedeeltelijk althans, zijn afgedrukt in de verzameling van Brieven, die de Remonstrantsche predikant PHILIPPUS VAN LIMBORCH naderhand hoogleeraar te *Amsterdam*, in 1660 voor 't eerst uitgaf, en waarvan nog eene tweede oplage in 1683, en eene derde in 1704 verscheen (3). Gedurende

---

(1) «Nulla hic est cultura eruditionis, nullus honos. Regio indoctis ministris oppleta est; etc.» *Ep.* 75 (JOH. ACRONII), *ap.* LIMBORCH.

(2) Deze uitgave, door de kleinzonen van DE GROOT in 1687 aan den Koning van *Zweden* opgedragen, bevat ver over de twee duizend Brieven, waarvan honderd negen en zestig aan VOSSIUS. Vgl. nog: *Epistt. ex Museo Meermanniano*, Lugd. Bat. 1807; e *Bibl. Hannov.* Harl. 1829.

(3) *Praestantium ac eruditorum virorum Epistolae ecclesiasticae et theologicae, quarum longe major pars scripta est a* JAC. ARMINIO, JOAN. UYTENBOGARDO, CONR. VORSTIO, GER. JOAN. VOSSIO, HUG.

al den tijd, dien DE GROOT in den vreemde moest doorbrengen, hield hem VOSSIUS *au courant* van hetgeen in het Vaderland gebeurde; en wijl toenmaals de godsdienstige kwestiën aan de orde van den dag waren, en beide vrienden, in dat opzigt eenstemmig denkend en handelend, niet weinig tegenspraak van de heerschende partij moesten verduren, behelst hunne onderlinge briefwisseling talrijke bijdragen, die ter *volledíger bekendmaking van gebeurtenissen en personen* in dien disputeerzieken tijd, en ter ontsluijering van de *verborgen roersels en drijfveren* bij de acteurs van het theologiesch drama der zeventiende eeuw, allerbelangrijkst zijn. Menigeen wordt er door gedwongen, ten minste voor de nakomelingschap, zijn mom af te leggen.

Aan DE GROOT, die, hoewel staatsman van beroep, zich toch voordurend met de godgeleerdheid inliet (1), nam men het ten hoogste kwalijk, dat hij, in zijne aanteekeningen op het Nieuw Testament, op een voornaam punt, dat men als het *palladium* der regtzinnigheid beschouwde, van de te *Dordrecht* geijkte exegese was afgeweken, en (dit was wel zijn grootste misdaad) met onweerstaanbare kracht van argumenten had bewezen, dat de Paus, niet dan door eene verblind fanatisme, de *Antichrist* kon genoemd worden. Zij, die bij een Prins MAURITS, die gulhartig bekende niet te weten *of de Praedestinatie graauw of blaauw was*, bescherming zochten

GROTIO, SIM. EPISCOPIO, CASP. BARLAEO. «Deze Brieven, zegt KOK (*Vaderl. Woordenb.* XXII, 110), behelzen genoegzaam eene volledige Historie der Remonstranten, zints den Vader dier Gezindte JACOBUS ARMINIUS, tot op de tijden, die het Dordrechtsche Synode onmiddelijk gevolgd zijn.»

(1) «Tria sunt, quibus sic eos [inimicos tuos] offenderis, ut nec fullo ululam odisse pejus possit. Primum est, *quod Papam negaris esse illum Antichristum.*» *Epist.* 571 (VOSSII GROTIO).

voor hunne Theologie, en bij de godsdienstige verdeeldheden hunne rekening vonden, laakten het in den edelmoedigen man, dat hij onvermoeid pogingen aanwendde om de bestaande scheuring te doen ophouden, terwijl zij door *bij allen den grootst mogelijken afkeer tegen de Roomsche Kerk te verwekken, naauwer aaneensluiting aan hunne partij beoogden* (1). DE GROOT's edel en eerlijk gemoed kon het niet dulden, dat men de zaak der waarheid dienstbaar maakte aan persoonlijke belangen, en streng was zijn oordeel over de zulken, die zich niet ontzagen, om *onder voorwendsel van het algemeen welzijn, groven laster en misbruik der Heilige Schrift ter bereiking hunner doeleinden te bezigen* (2). Daarover klaagde hij met weemoedigen ernst, meer dan over het onregt, hem in het vaderland aangedaan; meer dan over de smaadschriften waardoor men hem verdacht of gehaat zocht te maken (3). Vossius, die zich in de gelegenheid bevond, om de vervolgers van zijn beroemden vriend, die tevens de bitterste vijanden van het Katholicisme waren, van nabij te zien en te bestuderen, heeft in zijne antwoorden aan DE GROOT, menige bijzonderheid daaromtrent bekend gemaakt, waarvan de juiste opmerking

(1) «Tuae quidem Excellentiae propositum illud video, ut facilius coalescat Ecclesia misere adeo scissa. Illis vero hoc studium, ut, quantum pote, abhorreant omnes ab Ecclesia Romana, arceteque sibi cohaereant.» *Ibid.*

(2) «Qui vero graves illas criminationes veritate quidem nixas non existimant, sed retinendas tamen publicae, ut loquuntur, utilitatis causa, videant ne magnam fenestram aperiant impietati, si verbi divini sensus famulari suis commodis ac partibus velint.» *Epist.* 557 (GROTII VOSSIO).

(3) Onder deze verdient hier vermelding het pamphlet van den Amsterdammer Predikant JAC. LAURENTIUS, met den titel: *Grotius Papizans*, waarvan in 1830 eene nieuwe uitgave is verschenen, door Dr. H. F. KOHLBRÜGGE aan BILDERDIJK opgedragen.

van den heer GROEN VAN PRINSTERER allezins kan gelden: dat één trek uit den vertrouwelijken omgang gegrepen, soms meer is dan eene gansche karakteristiek (1). *Velen*, schreef hij, (op de kwestie van den Antichrist terugkomende) *zijn er, die beweren dat het zijn nut heeft dat men den Paus als Antichrist beschouwe, en dat men verkeerd zou doen met die overtuiging bij het volk weg te nemen, hoe ongegrond ze dan ook mogt zijn* (2). Als eene proeve, hoe men deze bewering in praktijk bragt, verhaalt hij aan DE GROOT hetgeen hem onlangs te *Dordrecht* was wedervaren. *Gij kent dien Dordschen predikant wel*, zegt hij, *die niet van de vlugsten is* [Barucephalum]. *Eens bragt ik hem vriendelijk onder het oog, dat hij zich onthouden moest, van in zijne preken, aan de pausgezinden gevoelens toe te schrijven, die zij zelf om 't zeerst verfoeiden. Hierop vroeg hij mij, of ik me als verdediger der Papen wilde opwerpen? Ik antwoordde, dat er genoeg andere dingen waren, die men met grond berispen kon: maar dat de waarheid geen leugens ter harer verdediging behoefde. Ik voegde er bij, dat hij niet in staat was, om mij slechts één enkelen pausgezinde aan te halen, die dergelijke meeningen voorstond: dat ik hem er honderden zou opnoemen, die het tegendeel leerden. Eindelijk in 't naauw gebragt, snaauwde hij mij met een toornige tronie toe: Niemand kan de leer der Roomsche Kerk schandelijk genoeg aan het volk afschilderen, opdat het ze des te meer verfoeije* (3)! *Deze taal*, voegt er VOSSIUS bij,

(1) *Antw.* bl. 49.

(2) «Multi existimant expedire ut [Papa] credatur Antichristus: nec opinionem eam evellendam animis, utcunque falsa foret.» *Epist.* 571.

(3) «Optime Barucephalum nosti, Dordrechtanum illum concionatorem. Is amice a me monitus, ne in concionibus tribueret Pontificiis, quae nulli eorum non vehementer improbarent. Ille quaerere, num ego patrocinium suscpiere vellem Papistarum? Respondi alia esse

heeft veel van hetgeen ik, niet lang geleden, te Amsterdam *moest hooren. Waartoe zou het dienen, zeiden me sommigen dat de paus niet meer voor den Antichrist wierd aangezien, dan om de afvalligen van de onze tot de Roomsche Kerk van dag tot dag te vermenigvuldigen? Als of derzelver getal reeds niet aanzienlijk genoeg ware* (1)!

Hiermede leggen wij den lijvigen foliant van VAN LIMBORCH's Brievenverzameling wêer ter zijde. Wij hebben eene droevige bladzijde opgeslagen van de geschiedenis der polemiek, zoo als zij oudtijds tegen de Katholieke leer en Kerk hier te lande werd gevoerd. En mogt het enkel eene herinnering zijn aan 't voorleden, en een anachronisme in onzen liberalen, verlichten, verdraagzamen, vrijzinnigen tijd! Maar treurig genoeg, het tegendeel is waarheid. Aan het erfdeel der regtzinnige voorvaderen hebben wel het Rationalime en de Neologie reeds zooveel geknaagd, dat er van het raadselachtig aggregaat, dat men de *hoofdzaak* en het *wezen* der hervormde *Kerk* noemt, slechts datgene overblijft, wat elkeen, naar eigen maatstaf, voor aannemelijk houdt; — maar de methode, dier ouderwetsche «*Formulier-knechten* (2) en gansch het arsenaal van hun verroest wapentuig wordt nog door de

satis multa quae vere possent culpari, nec veritatem egere falsis. Nec posse eum vel unicum Pontificiorum producere, qui sic sensissent: me sexcentos allaturum, qui contrarium docerent. Ad incitas redactus, torvo vultu dicere: Neminem posse satis foede Romanae Ecclesiae doctrinam coram populo depingere, ut magis eam abominetur.» *Ibid.*

(1) «Non multum abludit oratio eorum, quibuscum sum locutus Amstelodami. Cui, inquiunt, bono, ulterius non haberi [Papam] pro Antichristo, quam ut plures quotidie deficiant a nobis ad Romanam Ecclesiam? Quasi non abunde eorum sit, qui hoc faciant,» etc. *Ibid.*

(2) Uitdrukking van Prof. HOFSTEDE DE GROOT.

hedendaagsche bestrijders van het Katholicisme gebezigd.» «*Men dringt zichzelven en anderen onjuiste voorstellingen omtrent de denkwijs en gezindheid der tegenpartij* [der Roomsche Kerk] op, en *elk middel, regt of onregt, wordt in verband met het doel van zelfbehoud, goed gerekend.*» Streng oordeel voorzeker en bitter verwijt, maar niet van ons, maar van een aanzienlijk hoog begaafd protestantsch Schrijver en Staatsman uitgegaan (1). Talloze feiten zijn daar om dien welverdienden blaam te staven. Dezelfde hoogleeraar aan een van 's Lands Akademiën, die driestweg, soms zelfs met een glimp van piëtisme, den grondslag van het Christendom ondermijnt, en het *onredelijk, ongerijmd* noemt, CHRISTUS *met God zelven te verwarren* (2), — hij herhaalt triumferend een door honderden vóór hem afgebazelden genootschapskreet: dat de Hervorming CHRISTUS *aan de Kerk heeft teruggegeven voor den Paus* (3)! Een ander hoogleeraar, die de leer, die hij bestrijdt, zóó weinig kent dat hij gewaagt van eene *geïnspireerde* vertaling, *gelijk de Roomsche Kerk in de Vulgata meent te bezitten* (4), onziet zich niet aan die Kerk te verwijten, dat zij de *kennis van de leer en het*

---

(1) Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, *Het Regt der Hervormde Gezindheid*, bl. 172 en 175

(2) *Waarheid in Liefde*, 1848, I, 136.

(3) P. HOFSTEDE DE GROOT, *Jesus Christus, de grond van de eenheid der christelijke Kerk*, bl. 24. In dit werkje, voor *alle Christenen* geschreven, beweert de heer HOFSTEDE teregt, dat het voor den christen van het hoogste belang is, JESUS CHRISTUS, *die het middenpunt des christendoms is, naauwkeurig* en *objectief* te leeren *kennen* (bl. 39 en 40), hetgeen hem niet verhindert om op eene andere plaats te betoogen, dat CHRISTUS *ons niet geopenbaard is, om volgens vaste begrippen te weten wat Hij is, of om over Zijne natuur of naturen bespiegelingen te maken. Waarheid in Liefde*, 1848, I, 55.

(4) Prof. J. H. SCHOLTEN, *de Leer der Hervormde Kerk*, enz. I, 118.

leven van den Zoon verwaarloost en geringschat (1). Op den kansel, in onze aanzienlijkste steden, door de meest gevierde Redenaars, wordt in de hartstogtelijkste taal, nu gelijk in de dagen van VOETIUS tegen de *Heidensche vereering* van de Moeder des Heeren tegen hare *afgodische aanbidding*, tegen de *gruwelen des bijgeloofs* geijverd (2).

Wat meer? Is men de feestliederen al vergeten, die hooggeplaatste mannen, een KIST, een VAN OORDT, een DES AMORIE VAN DER HOEVEN Jr. destijds ter eere van den geloofsheld RONGE hebben gezongen, waarin die verachtelijke parodie van het Christendom, dat mengsel van ongeloof en demagogie, als de vurig gewenschte en alle heil belovende «*godsdienstige* en *zedelijke Reformatie*» [Prof. KIST] van het Katholicisme werd begroet en toegejuicht? En moeten we niet schier alle hoop op eene billijker, ernstiger, opregter en eerlijker behandeling der katholieke geschilpunten opgeven, wanneer we Geleerden van naam, in wetenschappelijke schriften, de ellendigste pamphletten als een middel ter verguizing van onze leer en Kerk gretig zien aangrijpen, en ter bestrijding van het Katholicisme de hulp van dusdanige bondgenooten

(1) *Jaarbocken van Wetensch. Theologie*, Dl. II, bl. 315—318. Men leze de bekende beoordeeling van den hoogl. OPZOOMER, bl. 137—141.

(2) «Heidensche vereering van MARIA, waardoor een deel der Christenheid, sints eeuwen den Heiligen Geest zoo schaamteloos en hardnekkig bedroefd heeft.» — «Hare vereering [van MARIA] is aanbidding; hare aanbidding is afgodisch geworden; en wanneer de Roomsche Kerk eenmaal ter verantwoording geroepen wordt van de wijze, waarop zij het pand der waarheid bewaard heeft, dan zal de schandelijke MARIA-dienst die in haren naam wordt gedreven, geenszins de minste der overtredingen zijn, die haar zullen voorgelegd worden. — Wendt gij van die gruwelen des bijgeloofs het oog naar de Hervormde afdeeling der Christenheid heen, het wordt dan niet beleedigd door de sporen van schepselvergoding.» Dr. J. J. VAN OOSTERZEE, Pred. te *Rotterdam*, *Nieuwe Leerredenen*, bl. 296 en 274.

inroepen, die men in 1642, al ware 't maar uit een wel begrepen gevoel van eigen waardigheid, met verachting zou hebben afgewezen (1). — Zonderling psychologiesch verschijnsel! Lieden, soms in het maatschappelijk verkeer van een geacht, zelfs minzaam karakter, die voor geen prijs zich tot eene onwaarheid zouden willen vernederen, maken er geen zwarigheid uit, om dagelijks tegen de Katholieke leer en Kerk, in woord en schrift de ongegrondste beschuldigingen te rigten. Mannen, die het een gruwel zouden heeten, om den vlekkeloozen naam van hun evenmensch, zelfs van een vijand, door onverdienden blaam te bezwalken, schijnen het niet berispelijk te vinden, om, in spijt van duizendmaal herhaalde verklaringen en teregtwijzingen, den Katholieken dwalingen en verkeerdheden toe te dichten, die zij zelve van ganscher harte verfoeijen! Men schept zich eene ingebeeld Katholicisme, zoo belagchelijk of zoo misdadig als men het wil, en daartegen trekt men ten strijd. We mogen vrij met al den ernst, met al de opregtheid, die de zaak gebiedt, verklaren: zóó zijn we niet, dat gelooft niemand onzer, dat verfoeit en veroordeelt onze Kerk! Niemand is er

(1) Zie *Waarheid in Liefde*, 1849, II, bl. 377—394. — UITENBOGAERT, zeide eens aan den Aartsbisschop van *Rouen:* «Laet het mij geoorloft zijn, mijn Heere, u te seggen, dat ick altemet gemerckt hebbe, dat uwe Catholijcken seer triumpheren en groot werck daer van maken, soo daer eenigh Predikant van onse Gereformeerde, die vermaert is, weder afvalt, ende hem tot uwe Religie begheeft, eer, dickwils, om dat hij daer groot ghemaek nae de wereldt meent te vinden [wat zou U. nu van de Engelsche bekeerlingen gezegd hebben?], dan om waerlijck religieuse en conscientieuse insichten. *Even alsoo hebbe ick somwijlen mede ghesien, dat onse Gereformeerde een grooten buyt meenen bekomen te hebben, soo daer misschien erghens een Priester sijn habyt verandert, ofte een Monick den kap op den ihuyn hanght, soomen pleeght te seggen, alleen om bij ons een Wijf te mogen nemen of te trouwen.*» *Naeckt verhael*, bl. 329. οὐ ξένα ὁμιλῶ.

onder de aanvallers die hoort of ziet. En toch, is het Protestantisme waarheid, wat behoeft het dan ter zijner instandhouding laster en leugen? Haat en afkeer tegen *Rome* zijn nog het zuiver Evangelie niet; en het symbool van een «allerheiligst geloof» zal toch zeker wel niet bestaan in eene reeks van ontkenningen. Wil men het Katholicisme bestrijden, dat men het doe met eerlijke wapenen. Moet het Protestantisme verdedigd worden, dat het geschiede, niet door verguizing en lastering der tegenpartij, maar (zoo mogelijk) door handhaving en belijdenis van stellige waarheden, door in-de-plaatsstelling van iets positiefs voor de vermeende dwaling. Op eene onwrikbare rots, niet op het wegstuivend dwarrelzand, heeft de Heer zijne Kerk gesticht. En wie toch zal dat onvergankelijk Gebouw verlaten, hetgeen sinds eeuwen aan allen die er hunne toevlugt zochten, een veilige, tegen alle stormen beproefde, woning bood, omdat er de bouworde van mishaagt aan een of ander voorbijtrekkend bediller, die zelf bestendige huisvesting ontbeert, of die op puinhoopen zijn wrakke tent moet opslaan?

PRACHTUITGAVE

VAN

VONDELS WERKEN.

Wees ons gegroet, eerbiedwekkende gestalte, zooals gij, van een nieuw licht omschenen, ons hier oprijst voor den verrukten geest: niet ligchamelijk enkel met die ernstige maar gulle trekken, met die hooge wenkbraauw vol gedachten, dien doordringenden blik, waar heel uw vurige ziel uit straalt, gelijk een DE KONING of LIEVENS u naar 't leven hebben voorgesteld; maar zooals gij ons uw «geest, «verstandt en vlijt, met geen verwen te verbeelden, in «onnavolgbaare werken klaer en kunstig hebt uitgedrukt (1).» Wees ons gegroet, dierbare beeldtenis van den magtigen bezieler en herschepper onzer taal en poëzij, *Amstels* licht en *Neêrlands* luister! Ik zal u zien, – niet op eens en schitterend in al uwe nog ongekende glorie, maar zooals gij in drie vierden eener eeuw allengs gevormd en vervolmaakt zijt: in eene trouwe schilderij, al dadelijk stout van schets en grootsch van aanleg; hier en ginds vast opgehoogd; reeds zweeft het bezielend licht er door en over; de levensgloed breekt uit, doch ongelijk nog van

(1) BRANDT. Leven van VONDEL.

tint en kracht; straks verdwijnen die te ruwe trekken, nog eenige toetsen! en daar treedt de zanger der XVII eeuw, in al zijne schoonheid,

«als uit een licht,
Te voorschijn en verheught den dagh met [zijn] gezicht.»

VONDEL door zijne werken en zijne werken door zijn leven toegelicht, zóó voor 't eerst zal de bedreven hand van Mr. J. VAN LENNEP ons onzen hoofddichter schilderen; zóó zullen wij hem aanschouwen in al zijne leeftijden: van 't oogenblik af dat hij met nog onwisse hand de snaren grijpt, ze later dwingt naar de willekeur van een onuitputtelijk genie, totdat hij, zijn zeven en tachtigste jaar nabij, vijf jaren voor zijn sterven, met stramme vingeren het geliefde speeltuig ter zij legt, om met gevouwen handen, gelijk hij nu veel plagt te zitten, op zijn matten leunstoel, hoog en steil van rug, den vroom-gewenschten dood te verbeiden (1). Wij kunnen eene onderneming die de ontwerper, en te regt, eene reusachtige noemt, niet anders dan toejuichen met al het meegevoel onzer erkentelijkheid. VONDEL toch wordt niet genoeg gekend, zijne poëzij te weinig genoten.

Want al zong een zijner geliefdste leerlingen, dien hij gewoonlijk *zijn zoon* noemde, hem dankbaar toe:

ô VONDEL! die zoo hoogh gestegen op Parnas,
De Nederlandsche tael van d'eene aen d'andre as
Uitbreide, en veiligde de dichtkunst, schier verbannen
Van bygeloof, en drieste onwetenheit, tierannen,
Dien alle kunsten en geleertheit staen in 't licht.
Gy sloegt de laetste hand aen Nederduitsch gedicht:
Dies noeme ik u met recht, al wiert het my verweten
Uit zwarte nyt, den Vorst en Vader der poëeten; —

(1) VONDEL, geb. den 17 Nov. 1587, stierf den 5 Febr. 1679.

en al sluit ANTONIDES dit lijkgedicht op zijn meester met de stoute verzekering :

Zoo lang men Neêrduitsch dicht verstaet, en hout in waerde,
Zal meer en meer zijn lof zich spreyen over d'aerde: —

meer toch naar waarheid is de wonderschoone klagt van een zijner latere vereerders:

Roem, Neêrland! op uw taal, waar VONDEL's lied in vloeide,
De taal van VAN DER PALM, in kleurschakering rijk!
Zachtmurmlend als de toon, waar BELLAMY door boeide!
Stoutbruisend als de snaar van d'ééngen BILDERDIJK!
Al klinkt zij zoet in Hollands beemden —
Zij derft haar schoon in 't oor der vreemden,
En kleen is 't erf van haar gebied!
Ach, VONDEL's onnavolgbre zangen —
Zij blijven, om zijn graf, op Hollands luchtstroom hangen,
En 't lied van de Amstelzwaan versterft in Hollands riet (1)!

't Is waar, een zijner meest bewerkte dichtstukken, zijn *Joannes de Boetgezant*, is in vloeijend Latijn overgezet (2); een gedeelte uit zijn *Rhijnstroom* en meer nog werd in Duitsche verzen vertaald: maar VONDEL toch is er niet genoeg uit te kennen en te weinig meer om bekend. Nog onlangs schreef een Duitscher in een overzigt van de Nederlandsche Poëzij: «in 't algemeen moet bemerkt worden, dat, als er hier aangaande eenige dichtsoort spraak is van meesterstukken, dit slechts geldt ten opzigte van de Nederlandsche dichters onder elkaâr. Met andere volken vergeleken, heeft zich eigenlijk geen hunner dichters boven het middelmatige verheven (3).»

(1) Gedichten van BERNHARD TER HAAR. Te *Arnhem*, bij IS. AN. NYHOFF, 1850. Bl. 15.

(2) J. VONDELII Johannidos Libri VI, Latino carmine redditi. *Amst.* 1766.

(3) Realencyclopädie. *Regensburg*, MANZ. Niederl. Literatur.

Maar wordt dan in ons *Nederland* zelf zijn hoofddichter gelezen, begrepen, bewerkt gelijk hij verdient. Enkele boeken en stukken zijn door LULOFS, SCHRANT, HOPPENBROUWERS en anderen meer of minder toegelicht; de scherpzinnige schrijver van *Vondel met Roskam en Rommelpot* in *de Gids* (1837) heeft ons een straal van VONDELS genie geopenbaard; zijn *Gysbrecht van Aemstel* en *Palamedes* mogen in meer handen zijn: het meerendeel nogtans zijner dichtstukken wordt schaars gekend, veel minder genoten.

De groote reden hiervan ligt niet zoo zeer in het weinig bekende van eenige woorden en uitdrukkingen, ofschoon ook dit zijn bezwaar heeft, als wel daarin: dat men vooreerst VONDEL niet vermogt te lezen bij het licht, dat de kennis zijner eeuw niet alleen, maar ook der zeer bepaalde omstandigheden, waarin hij vele zijner gedichten vervaardigde, er over verspreiden moet. Wel helpt ons BRANDT, door zijn leven van VONDEL, in den tijd verplaatsen, waarin menig stuk gedicht werd, doch veel meer blijft ons nog duister of onbekend. En is 't niet of wij bij onze eigen dichters opzien tegen den arbeid dien wij aan vreemde wijden. Wat al inspanning toch getroosten wij ons, om de klassieken, ik zeg niet, genoegzaam te verstaan, maar om hen in al hunne eigenaardige schoonheid te genieten. Waarom niet al was 't slechts het honderste gedeelte dier studiën aan een der onzen, ten minste aan onzen hoofddichter, gegund. Vele zeden en gebruiken, vele personen van VONDELS leeftijd zijn ons op twee eeuwen afstands weinig meer eigen dan die van Romein of Griek, ofschoon ook dezer goden- en fabelleer den lezer niet vreemd mag zijn om het veelvuldig gebruik en misbruik, dat met andere dichters zijner eeuw ook VONDEL van beider mythologie heeft gemaakt. Zijn bij de ouden de staats-

partijen slechts weinige en ligt te onderkennen, biedt bij hen het godsdienstige, of liever de wijsbegeerte, in de plaats der godsdienst getreden, al eenige moeijelijkheid aan: om VONDEL juist en in zijne verschillende tijdperken te waarderen, dient men tamelijk vertrouwd te zijn met de warrige geschiedenis dier dagen, met al die verdeeldheden en partijen in het politieke en godsdienstige; met de streving van staats- en prinsgezinden, den invloed niet enkel van *Spanje* maar van *Frankrijk* ook en *Engeland;* met de meer dan eens gewijzigde betrekking van Arminiaan en Gomarist tot Staat en Kerk, tot zelfs de raden van vele steden en gemeenten toe. Hoe mede de Roomschen bij dit alles in het spel moesten komen, behoeft schier niet herinnerd. Daar was een woelen en kuipen en drijven, vooral door tal van heethoofden, een winnen en verliezen, waarop VONDEL telkens lofzingt of hekelt, al naar gelang van de zaak en de personen, die in hem een vreeselijk voor- of tegenstander vonden.

Doch eene eigenaardige moeijelijkheid heeft VONDEL voor sommige lezers door zijnen overgang, dien SIEGENBEEK *berucht* gelieft te schelden (1), tot de Katholieke Kerk. Ofschoon over 't geheel de stukken, na dien tijd (1639) gedicht, de beste en meest bewerkte zijn, moet het een ieder, die minder met de Roomsche leer bekend of ingenomen is, zeer bezwaarlijk vallen, die poëzij onpartijdig te beoordeelen en er smaak in te vinden. WITSEN GEYSBEEK b. v. was die onpartijdige regter niet, maar behoort tot diegenen van wie BRANDT reeds zeide: «dit veranderen «strekte veelen tot groote ergernisse, die zijne volgende «werken, inzonderheid als ze naar 't Roomsch rooken,

(1) Beknopte Geschiedenis der Nederl. Letterkunde, bl. 104.

«te min waardeerden.» Prof. SIMONS, onzen dichter anders niet ongenegen, stipte weleer ook aan: dat VONDEL kon wat hij wilde, vooral, wanneer hij zijne eigene ingeving volgde, en zich door geen gezag van anderen, gelijk in zijne *Altaergeheimenissen*, liet leiden. En als leerdicht moet toch dit werk als uitstekend worden geroemd; VAN KAMPEN heeft het regt laten wedervaren.

Nog moet hier opgemerkt, dat het voor 't aesthetiesch gevoelen van VONDELS dichtwerken niet weinig afdoet, of de lezer doortrokken is van de poëzij der antieken. Bekend immers is het, hoe onze dichter, schoon reeds in zijn acht en twintigste jaar, Latijn (en later nog eenig Grieksch) begon te leeren, en zich met alle inspanning, en met behulp zijner vrienden, op de toonbeelden der ouden en hunne kunstregelen heeft toegelegd. Zelfs de anders zoo zedige VONDEL beroemt er zich op, in het «berecht» na de opdragt van *Jephte*, hoe naar zijne gedachte dit treurspel aan al de tooneelwetten der ouden voldeed. Wenschte hij uit de Heidensche wereld eenige dichtsoort, b. v. de *Heldinnen-brieven*, in de Christenmaatschappij over te brengen, dan zocht hij eerst van OVIDIUS de eigenaardige inkleeding en wendingen af te zien. Jammer slechts dat hij eerst op lateren leeftijd, en daardoor te weinig met de klassieken, vooral met de Grieken vertrouwd werd. Had hij in zijne treurspelen in plaats van SENECA, die geen toonbeeld mag heeten, de Grieksche modellen zelven, niet in vertalingen, kunnen raadplegen, hoe zou een scheppend genie als hij het ideaal der hooge tragedie veel meer genaderd zijn. Waar toch blijft het, hoe een kwalijk begrepen of overdreven ijver voor de Romantiek er tegen roepe, wat nog onlangs een voortreffelijk letterkundige betoogde, dat de oude literatuur,

behalve meer, vooral in aesthetiesch opzigt eene volstrekte waarde bezit, die door niets anders kan vergoed worden (1). Hoe zou er veel van het ruwe, platte en onafgewerkte naar den schier onovertreffelijken *vorm* der antieken beschaafd zijn, zonder dat er daarom, gelijk men vreest, de christelijke vinding en verheffing had bij behoeven onder te gaan of te lijden. Wat volstrekt, wat in zich schoon is, blijft schoon, blijft model ook voor alle volgende geslachten.

En nogtans wat VONDEL nu reeds gaf, niet waar hij eerst te slaafs overneemt of navolgt, het noodzakelijk gebrek van den geest zijner eeuw, maar wat hij vermeesterd en geëigend wedergeeft, dat schenkt den minnaar der antieken dat verhoogd en dubbel genot, waarvan een andersgevormde lezer niet het minste zal vermoeden; hij hoort het spaarzame, evenredige, de uiterste harmonie der klassieken ook door den stoutsten harpslag des Christen zieners heen; als de zangkunstenaar, die in één toon ontelbare andere toonen opvangt, waar het min geoefend oor slechts één klank, welligt een wangeluid verneemt. Als ik bij VONDEL (*Altaergeheimenissen* B. II.) lees:

> Zij zien de *garf* en JESUS schuilt er onder:
> EMMANUËL; wiens *overstreepte* borst
> Met roeden wiert gegeesselt en gedorscht —

dan voel ik, hoe stout hier voor *brood* of tarwegraan dit *garf* en even te voren *schoof* gebruikt is; gelijk BILDERDIJK ergens niet minder gelukkig voor: met *water*, «met koele *bron* gemengd» heeft durven zeggen. Doch meer gevoel ik, als ik soortgelijke overnoemingen als echt klassiek en b. v. het *fontemque ferebant* van VIRGILIUS her-

(1) W. BÄUMLEIN. Die Bedeutung der classischen Studien. — Zie ook Zeitschrift für die Alterthumswissenschaft, 1850. Viertes Heft.

ken. In het *overstreepte* borst bewonder ik dien fijnen dichterlijken toets, die in het geschilderd effekt de oorzaak is vooruitgeloopen; maar ik geniet dubbel, wanneer ik plaatsen als het *laniataque pectora plangens* van NIOBE bij OVIDIUS hier verchristelijkt en veel verhevener weerschemeren zie. Zoo bij vergelijkingen verdient het opmerking, hoe de antieken deze geheel eigenaardig dikwerf zijdelings opvatten, dit even daarna vergeten en den zin regtstreeks voortzetten; zóó dadelijk en levend, zóó tegenwoordig, of reeds zoo één met het vergelekene daagt hun het voorwerp ter vergelijking voor den beeldenden geest. VONDEL heeft dien echt dichterlijken greep zich volkomen geëigend. Vindt gij bij VIRGILIUS zulk een opvatten van den zin *Aen.* I, 499; IV, 148, 443 en elders, met wat een genot treft gij bij VONDEL diezelfde wending aan, b. v. in den *Boetgezant*, VI Boek:

Gelijck des morgens, als de dagh begint te kriecken,
De nachtegaelen voort, die 's levens voorzon riecken,
Uit hunnen droom geweckt, aen 't zingen slaen in 't woudt,
Van zilvren druppelen, als perlen, versch bedout.
De zangh begint door 't oor ter zielen in te dringen.
Met zietze in laurentack en mirtetelgen springen.....

. . . . . .

Zoo ging 't, als Godts herout, op 't juichen van hun stem,
Ter kerckerdeure, die snel toeviel achter hem,
En niemant uitlaet, in quam drijven.....

Wij gewaagden daar van drie hoofdvereischten om VONDEL in al zijn schoon te kunnen genieten: kennis der omstandigheden waarin hij zijn dichtstukken vervaardigde, onbevangenheid van oordeel omtrent het godsdienstige, en klassieke waardering door klassieke vorming. Zal Mr. VAN LENNEP ons in deze prachtuitgave daaromtrent bevredigen. Wat het eerste betreft, wij twijfelen er niet

aan, het tweede durven we hopen, het laatste doet zich uit hetgeen hij reeds gaf met grond vermoeden.

VAN LENNEP, 't is bekend, heeft de gave des verhaals, en reeds in deze eerste aflevering deed hij op elk dichttafreel het licht vallen waarin het gezien moet worden. De tijd der vervaardiging is de orde van opvolging der stukken; het plaatselijke is aangegeven; de omstandigheden worden er bijgeteekend, duistere plaatsen genoegzaam opgehelderd. Betere wijze van behandeling was er niet te kiezen.

Onpartijdigheid in historiesch als godsdienstig opzigt willen we van den heer VAN LENNEP hopen; hij zal daaromtrent het verzoek van VONDEL in zijn *Toets-steen* gedenken, «gestelt voor zijn Poëzy in den jaere MDCL uitgegeven:»

Indien hier Roomsch of Onroomsch dicht
Den Lezer sticht, of hem ontsticht,
Men schell' mijn pen die vlakken quijt,
En toets' de stof naer heuren tijt.
Sint Pauwels volgt der Vadren zeên,
Sint Augustijn de Manicheên,
Eer hun het heldre licht verschijnt,
Waer voor de donkbre mist verdwijnt.
Mijn jonkheit bondt door errefleer
Zich aen een Sekte *, en geene meer,
Tot datme, door een klaerder blijk
Van 't Weereltlijk en Kerkelijk,
Ontdekt wiert, in een' schooner dagh,
De Perle, die verborgen lagh,
Waer voor men 't al met winst verliest.
Gelukkigh die het beste kiest.

Op onvoorwaardelijken lof heeft hij aanspraak, indien hij hierin weet te slagen; als, naar zijne toezegging, «geschiedenis en gedicht, elkander beurtelings verklarende,

* Der Doopsgezinden.

hierdoor de belangstellende aandacht des lezers opwekken en verhoogen, wanneer hy, op die wijze eerst, den invloed volkomen zal kunnen ontdekken, dien de omstandigheden, dien VONDELS eigen lotgevallen, en dien vooral de wijziging zijner politieke en godsdienstige begrippen op zijn dichtvruchten uitoefenden.»

Gaat met een onbevangen oordeel eene genoegzame kennis der Katholieke leer ter aesthetische waardering gepaard, dan hebben we van deze uitgave een onberekenbaar nut ook voor de vorming van den smaak te wachten. VAN LENNEP, schoon gelukkig Romandichter, is niettemin voorstander der klassieken, en beveelt dezer beoefening dringend aan. Als de inleiding zegt, «dat wij nu in staat zullen zijn de vorming des Dichters te volgen,... hoe hij, na eerst, nog zwak en wild, in het onzekere te hebben rondgetast, trapsgewijze in kennis, in kracht, in dichtvermogen aanwies, totdat hij eindelijk, niet alleen door het involgen van het hem aangeboren genie, *maar ook en voornamelijk door de hulp van aanhoudende vlijt en oefening*, die hoogte bereikte, waarop hij al zijn tijdgenooten verre achter zich liet,» dan zal zeker ons later worden getoond, hoe die vlijt en oefening vooral ook in 't vertalen en lezen en herlezen der klassieken bestond. Geheel stemmen wij in met hetgeen hierover bl. 10 gezegd en vervolgens bl. 12 der Aant. wordt aangemerkt: wie, namelijk, dichter geboren is, vindt vergelijkingen zonder die te zoeken; — maar het is alleen de studie, *voornamelijk der Ouden*, welke hem leert, *hoe* die vergelijkingen te gebruiken. We hebben VAN LENNEPS fijnen smaak reeds toegejuicht, toen hij bij de eerste vonken van dichterlijk genie, welke ook ons in VONDEL verrukten, die dadelijk (bl. 27) aanwees in het «dreygend staal, ge-

«schaert van 't veel doorkerven» en in «Van vreughde «golven vyers ten hemel opwaart varen.» We deelden zijn gevoel (bl. 33) over de stoutheid der uitdrukking: «zijn «bleeck gelaat na 't leven vast de doodt afschildert;» we bewonderden zijn scherpen blik (bl. 13) in het verdedigen van «Israels troubel Zee» en «troubel Zon» bl. 64, en in andere verklaringen van dien aard.

Met grond hierom verwachten we van zulk een kunstregter, dat hij ten zijnen tijde het klassiek element zal doen uitkomen en aangeven, niet juist: waar en hoe dikwerf VONDEL dezen of genen schrijver heeft nagevolgd; — zooals de Latijnsche commentariën zich hierin verlustigen, gelijk het hun schat van termen toont: hun *adumbravit*, *mutuatus*, *imitatus*, *aemulatus est*, of hun *conversum*, *depromptum*, *expressum*, *sumptum*, *translatum est* uit die of die plaats; — maar waar VONDEL, hetzij met den eeuwgeest verkeerdelijk, vooral in gewijde onderwerpen, Heidensche benamingen of toespelingen gebruikt, of meesterlijk menigwerf klassieke schoonheden, en die verchristelijkt, wedergeeft. Het eerste zien we reeds meermalen in deze oudste gedichten; van 't laatste wezen we boven een paar voorbeelden aan.

Tegen arbeid en nasporing, ook voor woord- en zinverklaring ziet de heer VAN LENNEP niet op; het blijkt overvloedig uit hetgeen hij reeds leverde; hij vroeg en vraagt nog inlichting van alle kanten, en heeft in zijne *Nalezing* en *Aanteekeningen* gelegenheid om wat vroeger min juist gezegd, of vergeten, of niet genoeg geweten werd voortdurend aan te vullen. Ten bewijze zijner naauwgezetheid strekke zijne gevraagde inlichtiug (in *de Navorscher* I^e^ Afl.) aangaande het hem min bekende voorgebergte *Tabin*, voorkomende in VONDELS *Lofzang van de Zeevaert*

der Vereenigde Nederlanden. Tot narigt kan welligt dienen, dat wij van de kaap *Tabin* (*Tapin* hebben verkeerdelijk eenige uitgaven) melding gemaakt vinden bij PLINIUS (die het uit POMP. MELA heeft) *Hist. Nat.* L. VI. cap. XX, waar hij schrijft: A Caspio mari Scythicoque oceano in Eoum cursus inflectitur, ad orientem conversa litorum fronte..... Iterumque deserta cum belluis, usque ad *jugum incubans mari*, quod vocant *Tabin*. Bij name aangeduid is het op drie kaarten in CLUVERII Introd. in univ. Geogr., Ed. LA MARTINIERE. Ook MANNERT, Geographie der Griechen und Römer, gewaagt van *die Spitze Tabis in der Landschaft Colis* (ad Colida). Th. IV, S. 521.

Bij de verschillende wijzigingen van VONDELS naam, welke zorgvuldig zijn opgegeven, ware nog die van JOOST VAN DER VONDELEN te voegen geweest. Ook BRANDT zegt, dat hij eenigen tijd zoo schreef, en door letterverzetting er de zinspreuk van maakte: *Door een is 't nu voldaen,* waarmede hij zijne werken onderteekende. In een uittreksel, dat wij voor ons hebben, uit een geschreven «Memoriael bij de Dienaren der Vereenigde Doopsgezinde gemeente te *Amsterdam*», wordt hij altoos VAN DER VONDELEN genoemd; al dadelijk toen hij voor het eerst den 13 Januarij 1616 als dienaar voorgesteld en op den 27 door het lot als zoodanig gekozen werd. Wij schrijven de volgende plaats af, niet juist wijl die naam er meermalen in voorkomt, als om de bijzonderheid, dat VONDEL daar zelf *melancoleusheyt* noemt, wat BRANDT van «eene langdurige quynende ziekte» omstreeks dien tijd vermeldt, «die hem zeer verzwakte, zyne geesten afmatte en om den doodt deede wenschen,» Er staat aldus:

[A°. 1620] «den 29 dito [Oktober] hebben de oude dienaren, op 't behachen der broederen, onder malcanderen

geloot, wye blijven of wye affgaen sal. En sullen blijven bij loote en verwilliginge:

Claes Claessen Anslo.
Jacob Theunissen.
Arent Dircksen Bosch.
En sullen affgaen:
Jacques Martsen Goudtmit.
Jan Gerritsen Hooft.
Joost van der Vondelen.

Joost van der Vondelen soude bij lote gebleuen en Jacob Theunissen affgegaen hebben, maer also Joost van der Vondelen claechde van groote ongelegentheyt sijner melancoleusheyts haluen, langer te dienen, heeft men Jacob Theunissen gebeden in syn plaetse te treden, 't welcke hy wt lyeffden bewillicht heeft.»

Moesten we verdere aanmerkingen maken, we zouden ons vooreerst vereenigen met die welke voorkomen in het dagblad *de Tijd* (van 16 en 17 Jan. ll.). In dit zoo kernig als keurig opstel: *Herleving van* VONDEL, eene grondige bijdrage tot VONDELS karakteristiek, meenden wij dadelijk (wat ons ook spoedig uit de zinspreuk bleek) den scherpzinnigen verzamelaar te herkennen der Gedichten *uit de verschillende Tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur* (1). De heer ALBERDINGK THIJM ontvange onzen dank voor den onverdroten ijver dien hij aan de eer onzer oude Letterkunde wijdt; wie het om veelzijdige in 't licht stelling te doen is als Mr. VAN LENNEP zal, met ons, er hem erkentelijk voor wezen.

Ons veroorlove men nog onze volgende aanteekeningen in bedenking te geven. Zou vers 16 van 't Nieuw-jaars Liedt niet zinspelen op Hebr. XIII, 12 en dus de tweede verklaring eigenlijk de ware zijn. — Op «'s Geests hutte» wordt

(1) Eerste Bundel: XII—XV Eeuw. *Amsterdam*, C. L. VAN LANGENHUYSEN. 1850.

aangemerkt: de benaming is juist, doch een hut «verwelkt» niet; wij geven dit gaarne toe, doch meenen, dat van den anderen kant waar de gedachte het beeld overheerscht, dit laatste minder met de omkleeding hoeft zamen te stemmen. — De uitdrukking: «rust op der gedachten verheven Altaar-plat» schijnt ons eer gezocht dan «verheven.» — In het Pascha (vs. 54—61) viel het ons in, hoe de koningherder of de herder-koning hier geheel als der ouden ποιμάνωρ en λαῶν ποιμὴν wordt voorgesteld. — In deze regels:

> Met *vochtig* water sprenght de vloer die ghy bewandert,
> T' wert in *rootverwich* bloet door myne kracht verandert —

heet *vochtig water* pleonasme. Het mag zijn; *rootverwich bloet* mogt het ook heeten; doch alle pleonasme ('t werd reeds aangestipt) is niet ondichterlijk noch overtollig; hier heeft beide voor ons minstens veraanschouwelijkende kracht. Terzelfde bladzijde wordt *wyrook* (als met *wi* in *wiel, wieling* verbonden) door *zwaai*-rook verklaard; meer vernuftig misschien dan waar; bij geen andere zamenstelling komt die wortel van *wyen* als *zwaaijen* dus te pas. Wij berusten alsnog bij het eenvoudige *fumus sacer* van KILIAAN.

Mogen deze mindere bemerkingen, die we bij het doorbladeren der toelichtingen maakten, den heer VAN LENNEP van onze groote belangstelling getuigen. De glorie waarin hij onzen VONDEL doet optreden, strale op hem terug; dit prachtwerk zal voor beiden een onvergankelijk gedenkteeken te meer wezen:

> Van nu af klept de dankbre faam
> VAN LENNEPS met VAN VONDELS naam.

Wij mogen ten slotte onzen lof niet onthouden aan de

keurige typographische uitvoering, die wij aan de heeren BINGER en Zonen te danken hebben; druk, papier, formaat, het laat niets te wenschen over. Over de platen kunnen we niet oordeelen: aan het der redactie toegezonden en ons eigen exemplaar ontbreken ze, zooals op beide door de uitgevers berigt wordt. De afbeeldingen in den tekst voorkomende moeten niet, gelijk eene aanteekening herinnert, als artistieke opluisteringen beschouwd worden; dat zijn ze dan ook niet. Jammer echter dat de keerzijden (ten minste in onze afleveringen) door den doordruk ontsierd zijn. Wij maken de bemerking, om eens den uitgevers, die onze drukpers zooveel eer aandoen, gelijk in het overige ook hierin den lof der bereikbare volkomenheid te m ogen toekennen.

VERSCHEIDENHEDEN.

REIZEN VAN EEN ANGLIKAANSCH GEESTELIJKE,

VÓÓR ZIJNE BEKEERING.

Nog kort geleden heeft zich in *Engeland* de heer THOMAS WILLIAM ALLIES, Anglikaansch geestelijke en rector of pastoor van *Launton*, in het bisdom *Oxford*, tot het Katholicisme bekeerd. Reeds een geruimen tijd vóór zijne bekeering, meenden wij eenige uittreksels mede te deelen uit zijn reisverhaal, dat tot titel heeft: *Journal in France in* 1845 *and* 1848 *with Letters from Italy in* 1847, omdat het een man verraadde, die ter goeder trouw en met den ernst, die zoo eene zaak verdient, zich aan datgene wilde hechten, wat hem als waarheid overtuigend blijken zou. Men ziet uit zijn verhaal, dat hij, ofschoon met hart en ziel aan de Anglikaansche Kerk gehecht, zich evenwel vrij wilde maken van alle vooroordeelen tegen het Katholicisme, en, omdat hij niets dan de waarheid wilde, alle hatelijkheden verachtte. Daarom ziet gij hem op zijne reis overal inlichtingen inwinnen omtrent de katholieke leer en gebruiken; waar hij zich niet overtuigd gevoelt, kalm blijven en alle bitterheid vermijden tegen hetgeen in zijne oogen niet is goed te keuren. Geen wonder dan ook, dat zijn reisverhaal zooveel verschilt van dat van andere Protestanten, vooral van de onzen, die al wat zij ontmoeten, naar hunne vooringenomenheid en hunnen haat tegen al wat Katholiek is, beoordeelen en voorstellen; alles, vooral uit *Italië*, onder een hatelijk licht vertoonen, en daardoor zich een titel willen verwerven op de leeslust en belangstelling van dweepzieke of baatvolle landgenooten. Wij vinden in den heer ALLIES den

opregten man, die de waarheid boven alles stelt en voor haar alle opofferingen over heeft. Zijn verhaal is vrij van alle spijt of bitterheid, spreekt verscheidene vooroordeelen der protestanten tegen, en heeft daarom in *Engeland* een hevigen strijd veroorzaakt, zoo zelfs, dat de Bisschop van *Oxford* op het punt is geweest van het te vervolgen. De gevoelens, daarin geuit, zijn aan velen in *Engeland* gemeen en belangrijk genoeg om, ook nadat de schrijver de waarheid gevonden en omhelsd heeft, in de voornaamste punten te worden medegedeeld.

In de inleiding tot het dagverhaal zijner reis in ***Frankrijk*** in 1845 en 1848, begint hij met deze woorden: «Van het groot getal Engelsche heeren en dames, die in de laatste jaren het vasteland hebben bereisd, hebben vergelijkelijk weinige, dunkt mij, het hunnen tijd waard geoordeeld, veel acht en oplettendheid te slaan op de werking der Kerk in de streken, welke zij bezocht hebben. Ongetwijfeld zijn zij allen de stoffelijke gebouwen van de Roomsch Katholieke eerdienst binnengetreden, maar over het algemeen is het eer geweest om ze te beschouwen als openbare monumenten, dan wel als het huis des gebeds voor alle natien. Doch hoe velen dier reizigers, die den tijd hadden en onafhankelijk waren, hebben er zich op toegelegd, om die menigvuldige inrigtingen te begrijpen voor de opvoeding van geestelijken of leeken, voor de vertroosting der lijdenden, voor het onderrigt der armen en verlatenen, of voor de bevordering van het inwendig leven, door welke de Kerk de wereld verchristelijkt en zich meester maakt van het menschelijk hart? Ik spreek nu geen gevoelen uit, of heel het Roomsch stelsel waar of valsch, zuiver of bedorven is; ik beschouw het eenvoudig als een *feit*. En uit dit oogpunt is er welligt op den aardbodem geen voorwerp, de beschouwing van het nadenkend verstand zoo zeer waardig als de Roomsche Kerk. Als geestelijke der Engelsche Kerk houd ik het niet voor waarheidlievend, passend, christelijk of wijs, mijne oogen te sluiten voor zulk een in de wereld bestaand *feit*. Mij dunkt

dat men het moet trachten te begrijpen. Zij, die oude hartstogtelijkheden weder pogen te ontvlammen; zij, die zich de moeite niet geven om leeringen te verstaan, gelijk zij door die ze leeren worden onderwezen, maar ze moedwillig verkeerd begrijpen en verkeerd opzetten; zij zelfs, die zich tevreden stellen in een staat van scheiding, zondigen zij niet tegen Hem, die in de dagen zijner vernedering tot zijn Vader bad: «dat zij allen één mogen zijn, gelijk Gij, Vader, in Mij en Ik in U, dat zij ook één mogen zijn in Ons; dat de wereld moge gelooven, dat Gij Mij gezonden hebt.» Verwezenlijken dezulken eindelijk het feit, dat de Kerk van *Engeland* de Kerk van *Rome* beschouwt als even zoo waarlijk een deel der Katholieke Kerk zijnde als zij zelve is?» Daarna betreurt hij het, dat de beide gezindheden in eene zoo groote onwetendheid van elkanders staat verkeeren, maar bekent, dat die onwetendheid veel grooter is van den kant der Anglikanen. Daarom wenscht hij eenigzins het werktuig te zijn tot het verwijderen van vooroordeelen of om wanbegrippen op te helderen. «Ware alles in het werk gesteld, wat voor eene verzoening kan gedaan worden, en bleef dan nog de tegenwoordige staat van vijandschap en tegenstreving bestaan, dan zou dit een donker vooruitzigt voor de toekomst zijn; maar wanneer hierin onwetendheid en verkeerde beoordeeling een zoo groot aandeel hebben, hebben wij dan geene betere dingen te hopen? Leert ons niet de Voorzienigheid, door hetgeen van beide zijden voorvalt, dat de Kerk van God in alle landen zich tegen den gemeenschappelijken vijand moet vereenigen?» De eenige verdienste van zijn dagverhaal, zegt hij, «als het eenige verdienste heeft, is de poging om in het Roomsch Katholiek stelsel de dingen te zien gelijk zij zijn, alle vooroordeelen af te leggen, niet te veroordeelen wat tegenstrijdig is aan hetgeen men gewoon is te ontmoeten, maar te pogen de beginselen waarop het rust te begrijpen. *Frankrijk* is ongetwijfeld een der merkwaardigste gedeelten der Roomsche Kerk. De volle oogst der

vreeselijke stuiptrekking van 1789 is rijp geworden, maar helaas! is ver van reeds te zijn ingezameld. De ongeloovigheid heerscht er openlijk. In niets kwam een ieder, met wien hij sprak, meer overeen, dan hierin, dat het menschelijk opzigt tegen Kerk en godsdienst was, en indien de huichelarij de hulde is, welke de ondeugd aan de deugd brengt, hoe staat het dan met dat land, waar de publieke opinie geene huichelarij vordert in het openlijk belijden van ongeloof? «Om deze en andere redenen, zoo gaat hij voort, «begrijp ik, dat de Kerk van God het best in *Frankrijk* te zien is, werkende door hare eigene innerlijke krachten, niet alleen niet geholpen door de wereld, maar allerwreedst door haar gekweld, en uitwendig zoo verdrukt en verlaagd, dat niets anders dan het onweerstaanbaar leven des Evangelies de maatschappij in zulke omstandigheden zou kunnen doordringen en bewerken. God verhoede, dat zulk een toestand in *Engeland* zich voorbereide — en mogt dit zijn, dan geve God eveneens, dat de Kerk, in de dagen van haren nood, dienaren en dienaressen, priesters, onderwijzers en liefdezusters moge hebben, zoo belangeloos, werkzaam, geduldig en ijverig, als Hij ze voor haar in *Frankrijk* heeft verwekt.» Na met bewondering van verschillende in *Frankrijk* bestaande instellingen te hebben gesproken, kent hij aan de broeders der christelijke leer en de verschillende liefdezusters een onberekenbaar voordeel toe. «Hun belanglooze en liefdevolle arbeid zou de grootste zegen zijn voor onze parochiepriesters, die van den eenen kant worstelen tegen een zeer praktiesch heidendom, en van den anderen tegen verschillende vormen van Dissenters, van wier leer het wezen kan gezegd worden te bestaan in eene volslagene ontkenning van de Kerkleer in het stuk van Verlossing, en, in het algemeen, van alle objectief geloof buiten het offer onzes Heeren voor de zonden der menschen en de werking van den H. Geest. Men zal doorloopend zien, dat ik het niet waarderen van het goede in Roomsch Katholiek geloof en handeling niet beschouw als

een noodzakelijk bestanddeel van het karakter van een geestelijke der Engelsche Kerk. Ik ben ten volle overtuigd dat de vereeniging der Engelsche Kerk met de Kerk van *Rome* een onberekenbaar geluk zou zijn voor de geheele Kerk van God en heel het menschelijk geslacht. Wie ook de scheiding gemaakt hebbe, wij behoeven aan zulk eene vereeniging niet te wanhopen, voor welker goede volvoering brave lieden van beide kanten ernstig moeten hopen en bidden.»

Nu begint hij het verhaal zijner reis in *Frankrijk* in 1845. Wij zullen niet spreken van zijne bewondering voor de menigvuldige katholieke instellingen, welke hij bezocht. Hij kwam in gesprek met velen der aanzienlijkste geestelijken, en het gesprek was meestal van godsdienstigen aard; overal trachtte hij zich te onderrigten en te zien wat er van sommige vooroordeelen te denken was. Zoo zegt hij op bl. 25: «De gemeenschap der heiligen, als eene praktische leer, heeft zoo weinig kracht onder ons, en neemt eene zoo belangrijke plaats in de Roomsche godgeleerdheid in, dat wij onbekwaam schijnen te zijn om ieder ander op dit punt te begrijpen. En dat wat het meest natuurlijk gevoel des harten is voor een godvruchtig gemoed in de Roomsche gezindheid, heeft den schijn van afgoderij voor een godvruchtig gemoed in de Anglikaansche gezindheid.» Vooral schenen hem twee zwarigheden voortdurend in de gedachte te blijven, omtrent welke hij zich moeijelijker van zijne vooroordeelen kon ontdoen, en die waren de dienst der H. Maagd en de toestand der Anglikanen in hunne Kerk. En niettemin ontving hij van de verschillende personen, met wie hij daarover sprak, hetzelfde antwoord. Omtrent het eerste werd hem overal geantwoord, dat de Katholieken MARIA niet aanbidden, dat zulk eene bewering eene belastering is der katholieke leer. Omtrent het tweede werd hem overal ten antwoord gegeven, dat die toestand niet geruststellend was, dat de eenigste hoop op een eeuwig geluk voor die haar aankleven bestaat in een braaf leven en eene

goede trouw die zich zeker waant de waarheid te bezitten.

Dezelfde bijzonderheden bevatten de brieven, gedurende eene andere reis uit *Frankrijk* en *Italië* geschreven in 1847. In een brief uit *Genua*, van 20 Julij, zegt hij: «De volle erkenning van het ascetiesch en kloosterlijk leven als een Christelijken staat, en wel als den hoogsten in deze soort, is van onberekenbaar belang. Bij gebreke daarvan, schieten al onze groote inrigtingen, hetzij voor het onderwijs, of voor de leiding der jeugd, of voor de verzorging der zieken juist daar te kort, waar zij sterk moesten zijn: zij hebben geen gezag; de wereld, hare zienswijzen en beginselen en maatregelen heerschen er als in het gewone leven; en de reden waaròm is deze, dat het ware leven, dat alleen boven de wereld is, en zijne behoeften en regelen uitgesloten en veroordeeld zijn. Wij hebben personen, wij hebben verstanden, wij hebben geld; doch hoe zullen wij beginselen terug bekomen, die wij in de praktijk hebben opgegeven. Het minachten van het celibaat, het niet bezitten van religieuse orden, schijnt een stelsel van Christendom zonder het kruis (bl. 123, 124).»

In het dagboek zijner reis in *Frankrijk* treft men dezelfde bijzonderheden aan, doch reeds komen zij krachtiger uit; reeds is de heer ALLIES de waarheid meer nabij gekomen. «Voorzeker, zegt hij daar, de sleutel van al de Roomsche godsdienstoefeningen is: «Het Woord is vleesch geworden, en heeft onder ons gewoond.» De tegenwoordigheid der Menschwording broedt als een geest over alles, geeft een zin aan ieder kniebuiging aan het altaar, leven aan ieder gezang, harmonie aan die wondervolle reeks van heiligen met de Moedermaagd aan hun hoofd, die voorspreken bij de allerheiligste Drieëenheid, en hunne gebeden voegen bij de koren der engelen en de stemmen van zwakke menschen die den strijd des vleesches verduren. De geheele eerdienst beweegt zich rondom de Menschwording, uitgebreid, op het dagelijksch leven toegepast, voor oog en hart gebragt, den boeteling omgevende aan den biecht-

stoel, den priester ontvlammende aan het altaar; kinderen leven er van zonder het bewust te zijn; moeders zien door haar op hare kinderen neder, zoodat de moederlijke liefde zelve dieper, warmer en heiliger wordt. Door haar draagt de priester zijn leven van moeite en zelfverloochening zoo gemakkelijk, dat de liefde het brood schijnt te zijn waarvan hij leeft. Wat is daar het geheim van? Het is dat dagelijksch naderen in den morgen tot den Allerheiligste, dat dagelijksch ontvangen van Hem, die vleesch en bloed vergoddelijkt..... «Het Woord is vleesch geworden en heeft onder ons gewoond,» is het eerste en het laatste: Hij komt te midden van een wolk van heiligen: zij zijn vol magt, omdat zij de Zijnen zijn: hunne werken zijn magtig, omdat Hij in hen werkt: hunne smeekingen overwinnen, omdat zij, vleesch en bloed zijnde, deelgenooten zijn geworden van het Vleeschgeworden Woord. Zij bovenal, wier allerzuiverste substantie hij nam, om er voor altoos de zijne van te maken, zoodat, wat van haar kwam, in hypostatische vereeniging met God is.... Aldus ingezien, is de gemeenschap der heiligen iets wezenlijks, ons dagelijksch leven in duizend punten omvattende, de uitbreiding der Menschwording, door dezen en in dezen begrepen. Voor hen welke die schrikbare tegenwoordigheid aan het altaar niet verwezenlijken, zijn de heiligen zoo vele tot goden en godinnen gemaakte zondige mannen en vrouwen, en die ze vereeren afgodendienaars. Hoeveel verliest het volk door zulk een wanbegrip; hoe volslagen missen zij in het begrijpen van de lengte en diepte en breedte en hoogte der waarheid; zij halvéren en vierendeelen de Menschwording, en beroemen zich er op, dat zij alleen haar begrijpen. Die vermenigvuldigde gebeden en lofzangen schijnen hun toe een vorm te zijn, de buiging des ligchaams eene spotternij, omdat zij Hem niet onderscheiden, die tusschen de gouden kandelaars wandelt — het is leegte voor hen, omdat Hij niet dáár is (bl. 192—194).» Veel sprak ALLIES op deze reis over de twee reeds genoemde punten en over de oppermagt des Pausen.

Eindelijk vinden wij in het slot van zijn werkje merkwaardige zinsneden. «Ik ben grootelijks getroffen door de kracht in de Roomsche Kerk, uitgeoefend door het groot leerstuk der wezenlijke tegenwoordigheid. Het is het middenpunt en leven van het geheel. Het is de geheime grond van des priesters moeijelijke, zelfverloochenende zending; daardoor vooral houden zich de religieuse Orden staande; de warmste, diepste, nederigste, zegenrijkste en verrukkendste aandoeningen omringen het; de Non, die stilzwijgend uren lang aanbidt, de eene van de andere dat eenzaam ontzaggelijk waken in de onmiddellijke tegenwoordigheid van den Koning der koningen overnemende; de menigte van aanbidders, die knielen op het gelukkig maar ontzaggelijk oogenblik, waarop aarde en hemel zijn vereenigd door het nederkomen van den geheimzinnigen Bruidegom in het tabernakel zijner Kerk; de vrome ziel, die niet eens of tweemalen, maar menigmaal gedurende den dag zich voor Hem vernedert; de Congregatiën, die den dag sluiten door eene regtstreeksche hulde aan Hem, als tegenwoordig aan de drievoudige menschelijke natuur, ligchaam, ziel en geest: dit alles getuigt het diep praktiesch belang, dat het leerstuk der wezenlijke tegenwoordigheid op de katholieke gemoederen uitoefent. Zijn hunne kerken niet heiliger voor de geloovende ziel, dan de tempel van *Jerusalem* was, als de zigtbare glorie des Heeren er in nederdaalde? Wijst niet de enkele lamp, die voor het tabernakel brandt, eene tegenwoordigheid aan, onuitsprekelijk meer meêgaande, genadevoller en verrukkender voor den mensch? (bl. 340 en 341).» Hij vergelijkt daarmede de koude eerdienst in de Anglikaansche kerken. «Het wezenlijk bestaan des Roomschen priesters (zoo gaat hij voort), de vergoeding voor al wat hij doet of lijdt, hangt af van dat half uur op den dag waarin hij zijnen Heer ontmoet. Welk een onuitsprekelijk voorregt..... En hoe zou de kloosterling en de non kunnen leven tenzij door het gestadig voedsel der H. Eucharistie en de aanhoudende overdenking der Mensch-

wording? *Engeland* heeft de kloosterlingen en nonnen verbannen, en de armen vergaan er van gebrek aan het brood des hemels, en de zieken sterven er weg in een ononderwezen heidendom, en de jeugd wordt er geslingerd door allen wind van leering, altijd leerende en nooit tot de kennis der waarheid komende. En tegelijk met die zelfverloochenende orden, die getuigen van het overvloedig leven, dat opwelt uit de diepte van CHRISTUS Kerk, heeft *Engeland* het leerstuk der wezenlijke tegenwoordigheid verbannen, niet van hare leer, maar als zijnde die levende en doordringende praktische waarheid, die den arbeid van iederen dag zou moeten bezielen en beloonen, en al de jammeren der menschheid vertroosten. O mogt de Geest Gods het leven van de praktische handeling van iederen dag ademen in die oude katholieke formulieren, die thans een verwijt voor onze verhastering zijn! O mogten onze diepe en breede *presbyteria* van den ouden tijd..... nog eenmaal de bruidkamer zijn, waar de verrezen Zaligmaker nederdalende dagelijks gemeenschap houde met zijne Kerk!»

«Ten naauwste verbonden met het leerstuk der Menschwording, en dezer geheimzinnig teeken, de wezenlijke tegenwoordigheid, is dat van de tusschenkomst van alle heiligen, vooral van de gezegende Moeder Gods; gewis, dit kan gezegd worden de voortzetting en uitbreiding der wezenlijke tegenwoordigheid te zijn, zoodat waar deze waarlijk en van harte wordt geloofd, het andere... bemind en beoefend wordt. Want de waarheid dat de Heer ons vleesch heeft aangenomen en dat vleesch aan zijne ware geloovigen mededeelt, leidt regtstreeks tot het geloof dat zij die verscheiden zijn en met Hem verblijven, bevrijd van alle zondensmet, in der daad leven en regeren met Hem en magt hebben met Hem. En is dit waar van den minsten heilige... in hoevcel hooger graad is het dan niet waar van Haar, aan wie door het aannemen van haar zuiver vleesch CHRISTUS zoo onbegrijpelijk na is geworden? En zullen wij, die in een zoo vermocijenden strijd zijn, niet alle

heiligen, maar Haar bijzonderlijk, aanroepen, om ons te helpen en te begunstigen? «O gij geesten en zielen der regtvaardigen, zegent den Heer! looft Hem en verheerlijkt Hem in eeuwigheid!» Ja, looft Hem, en verheerlijkt Hem, door te bidden en voor te spreken voor ons, die..... toch uwe broeders zijn door het vleesch en bloed van den Menschgeworden God..... Is dat iets afnemen van de heerlijkheid van CHRISTUS? Welk een zonderling bederf der dwaling die het daarvoor houden kan! Gewis, het is een gevoel, een geestelijk aanraken, als het ware, van die «wolk van getuigen», dat den Katholieken harten moed geeft om den strijd te winnen, dat den meest verlatene in staat stelt om te gevoelen dat hij niet alleen is, dat hij omgeven is en bijgestaan wordt door hemelsche legerscharen. Ook is de tusschenkomst der heiligen, vooral der gezegende Moeder-Maagd, eene levende waarheid in Katholieke streken: zij vergezelt de leer der wezenlijke tegenwoordigheid en werkt in ondergeschikten graad met deze. Ongetwijfeld waar de eerste niet levend gehouden is, daar zal de laatste verworpen en misschien voor afgoderij gehouden worden.»

Gepaard met de ware leer van het Priesterschap is het stelsel der Biecht, de zenuw der godsdienst in Katholieke streken. Het Engelsch *prayer-book* zegt van iederen priester in het bijzonder: «wiens zonden gij op aarde vergeven hebt, die zijn vergeven, en wiens zonden gij gehouden hebt die zijn gehouden.» Hier is de geheele Katholieke leer vermeld. De Roomsche Kerk nu zegt het niet slechts, maar handelt er naar... De werking des Herders moet geheel afhangen van de kennis van den toestand zijns volks, en van zijne magt om hunne zonden te straffen en hen in hunne boetvaardigheid te leiden. Hoe het mogelijk zij dat hij die kennis of magt hebbe, of het volk in het geheel geleide zonder bijzondere biecht, dat zie ik niet, noch ook hoe hij anders ooit de magt kunne uitoefenen, hem bij zijne wijding toevertrouwd en door CHRISTUS

oor altijd in zijne Kerk gevestigd. Dit is de ware band tusschen den herder en zijne kudde, de ware handhaving der tucht en het werktuig tot herstelling. Daarom zien wij in Katholieke streken den priester waarlijk geëerbiedigd, bemind en gehoorzaamd door zijne kudde, hoezeer hij ook het misnoegen en het wantrouwen der wereldlingen en onbekeerden op zich lade; in Protestantsche streken zien wij het herderlijk ambt een onding, de schaapherder zijner kudde is in wezen een prediker... Het leerstuk der Menschwording en der wezenlijke tegenwoordigheid heeft daarenboven de naauwste verwantschap met dat van het priesterschap. CHRISTUS is in zijne Kerk tegenwoordig, want de priester is in de vierschaar der boetvaardigheid als God zelf. Hoe ijdel, hoe veel erger dan lasterend zou de poging zijn om van zonden vrij te spreken — voorzeker de zwaarste inbreuk op de goddelijke magt, die een sterveling ooit zou hebben uitgedacht — had niet Hij, de deelgenoot aan ons vleesch en bloed, gezegd: «Ontvangt den Heiligen Geest, wier zonden gij vergeeft, dien zijn zij vergeven, en wier zonden gij houdt, die zijn gehouden;» en «Ziet, ik ben altijd met u, tot aan het einde der wereld.» Geene lastering kan die der Kerk nabij komen, indien dat Gods waarheid niet is; en zoo zij het is, en zoo zij innig de geheime bronnen der tucht raakt, in welk een staat is dan een tak van CHRISTUS' Kerk, die deze waarheid in de praktijk geheel verwaarloost en toelaat dat zij straffeloos worde ontkend, bespot en belasterd? wier kinderen van hunne kindschheid af haar naauwelijks ooit hebben gehoord?... En wat zij dan ook ware, of eene goddelijke magt of een duivelsch bedrog, kan het terzelfder tijd Evangelie zijn, wat de waarheid heeft en wat haar niet heeft?... Zal zij (de Anglikaansche Kerk) voortgaan met eene valsche uitlegging te geven aan de woorden van hare eigene formulieren, of zal zij ze praktiesch lezen in den zin van die waaraan zij ze ontleende?... Ik ben met schaamte verpligt te gevoelen en te bekennen, dat een vroom

Katholiek, in *Engeland* komende, wel verre van getroffen te zijn door de zuiverheid van ons geloof of de warmte onzer liefde, waarschijnlijk geschokt zou zijn bij iederen stap door eene berekende oneerbiedigheid, die geheel onzen toon van denken en handelwijze in heilige zaken heeft doordrongen. Dat is de dampkring geworden dien wij inademen, door welken zelfs het instinkt van het waarlijk christelijk gemoed zoo is verstompt, dat het, zonder uit te gaan, niet kan gewaar worden, hoeveel wij hebben verloren.» Daarna vergelijkt ALLIES den droevigen toestand der Anglikaansche Kerk met de Katholieke, vooral in *Frankrijk*, en werpt eindelijk een blik op de geheele Katholieke Kerk. Hetzij hij hare uitgestrektheid, hare leer, inwendige tucht, levensbeginsel en voortbrengende en mededeelende kracht beschouwe, overal treft hij een werk aan, waarbij geen ander, hoe groot ook, halen kan, geen ander dat geduldig overdenken en nederige beschouwing in zoo hooge mate verdient. De volgende redenen zijn slechts weinige van de vele die dit regtvaardigen.

1. De Roomsch Katholieke hierarchie hangt van den Paus af als haar middenpunt van eenheid en als het door God aangesteld Opperhoofd der Kerk op aarde. Van hem ontvangen al hare bisschoppen de kanonieke aanstelling, dat is, de verleening van geestelijke regtsmagt... Welk is hun getal, en in hoe menige landen zijn zij verspreid?... Na dat getal en die landen te hebben opgegeven, gaat hij voort: «Hier dus is een geestelijk rijk, over alle streken der aarde uitgebreid, onder zoo vele natien, geheel verschillende van zeden, taal, oorsprong en gestel. Dit rijk, ofschoon in enkele dier natien door andere christelijke gezindheden verminderd, heeft echter nog geen ander tegenover zich staan, even uitgebreid, even vereenigd en als dat rijk aanspraak makend op algemeenheid. En zijne bediening, schoon noodzakelijk uitgeoefend in deze wereld, soms in vriendschap, soms in strijd met de wereldlijke magt, heeft uitsluitend te doen met 's menschen betrekkingen met de

onzigtbare wereld. Zoodat het onder dit opzigt in de daad een «Koningrijk des hemels» op aarde is, welks verschillende leden bijeen worden gehouden door hunne gemeenschappelijke vereeniging met een Opperhoofd.

2. Maar verder is deze hierarchie, zoo talrijk, zoo wijd verspreid en zoo vereenigd, in het bezit van een uitgebreid leerstelsel, dat zij staande houdt, van den Heer tot hen door zijne Apostelen te zijn afgekomen. Dit leerstelsel is eenvormig, zamenhangend, stelselmatig, een geheel uitmakend dat al de betrekkingen bevat van den mensch met God, van de schepping af des eersten tot het algemeen oordeel der wereld. De bisschoppen, en de priesters onder hen, zijn niet gewoon te twisten wat dit leerstelsel is: want al wat het Christelijk leven betreft is reeds lang geleden duidelijk bepaald en vastgesteld. In den langen duur van achttien honderd jaren zijn wel is waar twisten er over ontstaan, maar die zijn alsdan bij gemeen overleg geëindigd; personen die er eene andere zienswijze over aannamen dan die van het geheele ligchaam zijn verpligt geworden het te verlaten, en de waarheid is door deze twisten slechts des te scherper bepaald geworden.... Dit leerstelsel.... wordt het Geloof genoemd, en het is voor ieder lid der gezindheid noodzakelijk het te houden en te gelooven. Het is duidelijk, dat zulk een stelsel niet zou kunnen bestaan zonder eene ten allen tijde bestaande magt om te verklaren, wat er al of niet toe behoort; want ware het enkel geschreven in een boek, twisten zonder einde zouden ontstaan over den zin van het boek.

3. Maar dit groot geestelijk rijk, met eene hierarchie zoo wijd uitgestrekt en toch zoo naauw vereenigd, en een geloofsstelsel zoo ruim en zoo bepaald te gelijk, slaat zijne vierschaar op voor het hart en geweten van al wie tot dat rijk behoort. Uit kracht van zekere woorden, door deszelfs goddelijken Stichter tot zijne Apostelen gesproken, komt het als eene levende magt tusschen beiden, tusschen den mensch en zijnen God; oefent het bijzonder gezag van het Hoofd uit en houdt

of vergeeft de zonden in zijnen naam. Het treedt niet terug voor den hoogmoed, de hardnekkigheid, de onafhankelijkheid der menschelijke natuur, maar grijpt haar aan in hare verborgenste schuilhoeken, en dwingt haar om op aarde de stem te hooren van den Regter van leven en dood. Het gezag dat het eischt is zoo groot, zoo vreeselijk, zoo onberekenbaar belangrijk voor die daar onder leven, zoo ver boven de natuurlijke krachten van den mensch, dat het klaarblijkelijk of goddelijk of duivelsch is. Vóór honderden jaren was het ten voorwerp van tallooze verwijten tegen dit rijk gerigt, door die er niet toe behoorden; en toch bestaat het nog, er is geen teeken dat het zou zijn opgegeven of gewijzigd. Het bestaat onder alle vormen van staatsbestuur, absolute of constitutionele monarchiën of wilde demokratiën, wier wezenlijk geheim de volslagene onafhankelijkheid van den menschelijken wil is. En, wat opmerking verdient, de godvruchtigste en heiligste menschen die onder dit geestelijk rijk hebben geleefd, en wier leven een gestadig offer was van hun eigen gemak, van hun zorgen, lijden en hun wil aan God, zijn allerijverigst geweest om deze regtspraak over de gewetens der menschen staande te houden, en het meest bedreven in haar uit te oefenen. Zij is gedurende vele geslachten de geliefkoosde spotternij der ongeloovigen en de gestadige praktijk der heiligen geweest.

4. Maar verder; dit rijk durft de dierbaarste geneigdheden van den natuurlijken mensch aan de onafgebroken dienst van God op te offeren. Het eischt van al degenen welke het voor het leerambt gebruikt, het verzaken der vrijheid van zich te verbinden in die banden welke het Evangelie zelf niet zoekt te verbannen maar te heiligen. Zoo vordert de gezindheid, die het huwelijk als een Sakrament vereert, van al de leden harer hierarchie, den subdiaken daaronder begrepen, dat zij er zich van onthouden. Zij beschouwt hen als het leger der Kerk, en «niemand die strijdt wikkelt zich in de zaken dezes levens.» Daarnevens zijn er nog een menigte van mannen en

vrouwen, die niet alleen die voorwaarde aannemen, maar vrijwillig de geloften van armoede en gehoorzaamheid daarenboven omhelzen. Aan al die personen belooft dit geestelijk rijk slechts eene enkele belooning, groot wel is waar, maar alleen door het geloof te ontvangen, dat, naar mate zij alle genoegen dat van het schepsel komt verzaken en hunnen wil aan een anderen onderwerpen, hun erfdeel des te grooter bij den Schepper zijn zal, des te inniger de vereeniging van hun wil met den zijne. En van dit bovenmenschelijk leven, op zelfverzaking gegrond en door de goddelijke liefde gedragen, hangen alle groote werken in de Roomsche Kerk af. Niet alleen is deze de staat der geheele hierarchie, van al die van de Kerk den last hebben om in het openbaar haar geloof te onderwijzen, maar de taak der opvoeding, van de hoogste tot de laagste klassen, en de menigvuldige liefdewerken voor zieken en armen zijn alle toevertrouwd aan diegenen, welke deze proef van de opregtheid hunner roeping geven.

5. Ten laatste, er is in dit geestelijk rijk een groot getal instellingen of Congregatiën van personen, uitdrukkelijk besloten tot deszelfs verdere uitbreiding onder de heidensche volken. Bij de bovengenoemde voorwaarden moeten zij eene nog meer bijzondere geschiktheid voegen tot het allermoeijelijkst en arbeidzaamst werk, eene nog volkomener verzaking van menschelijke loftuiting, belooning, gemak of onderstand. Liefdezusters ziet men den Oceaan overtrekken naar het uiteinde der wereld, om te werken met de zeudelingen, wier taak het is te midden van wilden te leven, en ze eerst tot menschen te maken, opdat zij daarna Christenen kunnen zijn; beiden evenzeer zonder inkomsten, enkel afhangende van de Voorzienigheid, voor hun onderhoud vertrouwende op het werk hunner handen, hun leven in de magt stellende van den trouweloozen en onstandvastigen wilde, en hem door hunne eigene behoeftigheid toonende, dat zij slechts voor hem leven en arbeiden. Ook heeft het martelaarsbloed niet geheel opgehouden te vloeijen...

Welke ook de onvolmaaktheden van menschelijke werktuigen mogen zijn, is er in dat alles niet genoeg om ons de werking eener goddelijke en bovennatuurlijke magt te doen opmerken? Moesten wij niet ieder in onze verschillende betrekkingen werken en bidden voor verzoening en eenheid...? Een alleen kan dit bewerken — laat dit onze eerste en laatste smeeking tot Hem zijn.»

De heer ALLIES is een man van studie, maar die haar niet misbruikte om ten koste van beter onderzoek drogredenen tot staving zijner leer uit te vinden; in het uit zijn reisverhaal medegedeelde zijn enkele onnaauwkeurige en verkeerde gezegden, men houde echter in het oog, dat de schrijver Anglikaansch geestelijk was. Hij zocht de waarheid ter goeder trouw; hij heeft haar, en met haar het leven gevonden.

KANUNNIK BERNARD VAN UTRECHT.

Deze BERNARD van *Utrecht*, niet, gelijk OUDIN heeft gedaan, te verwarren met BERNARD SILVESTRIS, die eerst na het begin der XII eeuw schijnt te hebben geleefd, was Klerk of Kanunnik der Cathedraalkerk van *Utrecht* onder Bisschop KOENRAAD die van 1075 tot 1099 het bisdom van *Utrecht* bestuurde. KOENRAAD waardeerde de talenten van BERNARD en vertrouwde hem de zorg zijner bisschoppelijke school toe (1). Bijzonderheden omtrent het leven van dezen Kanunnik zijn niet bewaard gebleven; het schijnt evenwel dat hij zich als hoofd der bisschoppelijke school met vrucht van zijne taak heeft gekweten, en dat hij, in plaats van zijne talenten openlijk ter markt te brengen, slechts de vorderingen zijner leerlingen op het oog had. Dit ten minste, en de zedigheid waarmede hij daarbij te werk ging, blijken genoegzaam uit het eenige werk dat ons van hem is overgebleven, te weten zijne *Commentaria* op de *Ecloga* eens Italiaanschen schrijvers met name THEODULUS. Dit werk ondernam hij op aanhoudende verzoeken

(1) Zie over deze scholen *De Katholiek*, Dl. XVII, bl. 188 en volgg.

zijner leerlingen. Hij wilde het evenwel dezen niet in handen geven dan na het zijnen bisschop ter beoordeeling en goedkeuring te hebben medegedeeld ; dit zegt hij zelf in zijne voorrede, die aan den bisschop is toegewijd. Genoemde *Ecloga* was eene zamenspraak in verzen tusschen drie personen, den Leugenaar, den Waarheidspreker, en de Voorzigtigheid, onder Grieksche namen voorgesteld. De beide eersten twisten met elkander over de redeneringen der heidenen en der christenen omtrent de godsdienst, en de derde wikt er de waarde van en oordeelt onpartijdig. BERNARD legt ze op drie verschillende wijzen uit, letterlijk, allegoriesch en zedelijk. Hij voegde daarbij ook de kennis en verklaring der uitdrukkingen of spreekwijzen. Dat dit werk vroeger in achting is geweest, bewijst het groot getal exemplaren, dat men er op verschillende plaatsen van heeft gevonden. Behalve vele andere geleerden hebben ook MARTENE, DURAND en PEZ er verscheidene gezien. Daar evenwel de arbeid van BERNARD in den nieuweren tijd zekerlijk het onthaal niet zou vinden dat daaraan vroeger te beurt viel, hebben MARTENE en DURAND in hunne verzamelingen slechts de Voorrede en PEZ alleen den titel en de eerste woorden van het werk medegedeeld. Zie de eersten in hunne *Amplissima collectio*. T. I, pag. 512 seqq., den laatste in zijnen *Thesaurus anecdotorum novissimus*. T. I, Dissert. pag. 48, n°. 68.

EENE ONTMOETING VAN PIUS IX.

Ik ontmoette — schrijft de korrespondent van de *Times* uit *Rome* — den Paus en zijn gevolg van adelijke lijfwachten, Kardinalen en Monseigneurs eergister avond op den weg naar *Civita Vecchia*, omstreeks een halve mijl van *Sint Pieter*. Hij had zijn rijtuig verlaten, en omgeven van eenige weinige zijner persoonlijke vrienden, ging hij te voet, en genoot de frischheid van den schoonen avondstond en bewonderde de laatste stralen van de ondergaande zon. Juist als hij een heuvel bereikt had, waarop de glorie van den «God des dags» nog bleef hangen,

verscheen er een reistrein van vijf wagens, die van de kustzijde kwamen, en een der personen van 't voorste rijtuig riep in 't Italiaansch en 't Fransch: «te voet, dames en heeren!» En al de reizigers, minstens veertig in getal, eenige hunner Franschen, eenige Engelschen, eenige Amerikanen, eenige Spanjaards, en de overige Italianen, sprongen uit de wagens en vielen op hunne knieën, juist toen de Opperpriester hen bereikte. De Paus was gekleed in een golvend wit gewaad, met een breeden karmozijnen hoed op, en bood te midden van zijne kardinalen in hun prachtig kostuum een allerschilderachtigst schouwspel aan. Men kuste hem voeten en handen en ieder ontving een woord van vrome vertroosting; en als die plegtigheid met allen was afgeloopen, zeide PIO NONO, zijne handen ten hemel heffende, met zijne schoone, welluidende stem: «laat ons zeer tevreden zijn van u, naauwelijks onder de schaduw van Sint Pieters koepel gekomen, den zegen te geven in den naam van den almagtigen God der Geloovigen.» *(Siamo contentissimi a dare a voi, appena arrivati sotto l'ombra della cupola di S. Pietro, la benedizione in nome dell' onnipotente Iddio de' Fedeli.)* De heilige Vader ging toen voort, terwijl de groep op de knieën bleef, totdat hij uit het gezigt was; toen eerst stonden allen op, de dames weenende en de mannen zegen inroepende over zijn heilig hoofd. Toevallig kende ik eenigen van het gezelschap, en bepaaldelijk meer dan een die de verklaarde vijand der Kerk was geweest. Maar zij waren allen op eens bekeerd, en allen verklaarden, dat zij bereid waren, hun bloed in de dienst van den Opperpriester te storten. Ik voor mij, de aandacht niet wenschende te trekken, had mij in een rustigen hoek aan de wegzijde afgezonderd, maar diep was ik van eerbied en bewondering getroffen bij dat indrukwekkend schouwspel, en koud als men door lange ondervinding van de werkelijkheden des levens voor tooneeleffekt wordt, kan ik evenwel nimmer dit gezigt vergeten.

LETTERLOOVER.

AVOND-OVERDENKING

EENER OUDE WEDUWE.

(Naar F. Norimbergensis. *)

Hoog in 't kleene kamerkijn,
Toef ik droevig en verkwijn
Onder 't dak, alleen;
Zacht weêr speelt de sterrenglans
Rondom u in schemerdans,
Stil vertrekje! heen.

Is, mijn' levenstogt gelijk,
Me ook dees dag, in doornen rijk,
Moeizaam omgegaan:
Toch bood in den avondglans,
Moedermaagd! me uw rozenkrans
Zoete bloemen aan.

* De Kath. D. XVI, bl. 521.

Open u, mijn venstertjen,
Dat het koele windeken
Even mij verkwik';
Moedig waak ik weder op,
Starend langs der daken top,
Zon! zoekt u mijn blik.

Zie, al dier paleizen pracht
Zonk reeds in den donkren nacht,
Sombre nevel graauwt
Muren om en stad en huis:
Maar het Lieve-Vrouwe-kruis
Glinstert nog in 't goud.

Ach, hoe als in purperglans
Rijst ge naar den hemeltrans,
Heilge tempelnaald!
Hoe ge een zachten levensgloed
Door ons doodsdal schijnen doet,
En ook mij bestraalt.

Dat de rijke 't huis mij sluit',
Stoote mij de wereld uit,
Wankel zij mijn tred:
Kruis! gij zendt me uw troostend licht,
En uw huis sluit Ge ook niet digt,
Heer! voor mijn gebed.

Godgewijde torenbouw!
Gij, schoon eeuwenoud en graauw,
Gij trotseert den tijd:
'k Werd, 't is eerlang tachtig jaar,
Op uw stem voor 't doopaltaar
Aan den Heer gewijd.

Gij hebt al mijn leven lang,
Mossig vriend! uw klokgeklang
Met mijn lot vereend:
Gij in mijn geluk gedeeld,
Gij mijn smarten vaak geheeld,
Met mij meêgeweend.

Nog, zooals aan 't voorgeslacht,
Zijt ge tolk van vreugde en klagt
Voor de christenschaar:
Roept ook mij uw feestgeluid,
Dat ik hoorde als jonge bruid,
Naar 't geliefd altaar.

'k Heb nu echtvriend meer noch kind
God heeft wis hen meer bemind
En bij Zich vereend, —
O toen hebt gij menig dag
In zoo hollen, droeven slag
Met mij meêgeweend.

Vriendlijk nog bij dag en nacht,
Houde ik eenzaam hier de wacht,
Klinkt gij mij in 't oor:
Kom haast, kom! roept ieder slag,
En gij speelt van d' eeuw'gen dag
't Heilig feestlied voor.

Als ge in stillen morgenstond
't Lieflijk Angelus verkondt,
'k Ben zoo blij te moê;
Zoet zweeft Angelus Domini
In uw heil'ge melodie
's Avonds mij weêr toe.

Van dit kamertje eng en kleen
Naar 't Sint-Anna-kerkhof heen
Draagt men ras mij uit:
Ween' dan niemand aan mijn zij':
Oude vriend, verzelt gij mij
Met uw klaaggeluid.

DE ABSTRACTE VERSTANDSGEEST

VAN HET

PROTESTANTISME

BESCHOUWD ALS OORZAAK VAN VERBLINDING.

Wij willen aantoonen hoe de abstracte verstandsgeest de Protestanten verhindert tot bewustzijn hunner dwaling te komen, en wat reden we derhalve daarin hebben ter veronderstelling van onwetendheid en goede trouw.

Reeds hebben we gezien hoezeer die verstandsgeest in het Protestantisme heerscht. Laat ons thans een stap nader doen tot ons eigenlijk onderwerp, en het eenvoudig plan volgend, dat ons door de zaak zelve wordt opgegeven, de teekenen nagaan, die hen op hunne dwaling kunnen oplettend maken, en hun den weg der waarheid aanwijzen. Daarna wacht ons de moeijelijker taak van de in den verstandsgeest meer of min verborgen oorzaken bloot te leggen, waardoor die kenteekenen weinig of geen indruk op hen maken.

Welke kenteekenen komen hier in aanmerking? Want niet van alle kan hier sprake zijn. Met de zoo veel-

vuldige blijken aan te wijzen die de Katholieke Kerk van hare waarheid en het Protestantisme van zijne onwaarheid geeft, zouden wij van ons eigenlijk onderwerp afwijken. Ons doel is niet de onwaarheid van het Protestantisme te bewijzen, maar uit te leggen hoe 't mogelijk zij, dat de Protestanten zich bedriegen of bedrogen worden, en wel in zoo verre als de abstracte verstandsgeest van dat bedrog oorzaak is. Er volgt daaruit, dat wij ons in de eerste plaats moeten bezig houden met de teekenen of blijken van onwaarheid die het Protestantisme aanbiedt, en wederom uit deze alleen zulke kiezen die weinig of geen onderzoek vereischen om gekend te worden en indruk te maken. Een Protestant die de waarheid meent te bezitten, is er, wel niet volgens zijn beginsel, maar toch feitelijk zeer weinig op uit om de Katholieke Kerk te leeren kennen, of de gronden zijner gewaande overtuiging naauwkeurig te onderzoeken. Maar behalve dat we veel moeten ter zijde laten wat anders bewijskracht hebben zou, mogen wij hier die teekenen der onwaarheid niet in een stelselmatige orde voordragen. Die orde doet ze zeker beter begrijpen, en schenkt aan ieder bewijs de kracht aller overige bewijzen, door het verband waarin het daarmede gebragt wordt. Maar iemand zou geen Protestant, althans geen Protestant meer zijn gelijk wij hier veronderstellen, indien hij dat zoo goed had ingezien. Dat ligt buiten zijne waarneming; en wij moeten ons wachten aan de dwaling een bewustzijn en eene zelfkennis toe te schrijven, waarmede zij zou ophouden dwaling, dat is onvrijwillig te zijn.

Maar hoe veel we gehouden zijn achter te laten, er blijft nog genoeg over om de vraag belangrijk te maken, hoe een Protestant er niet meer door getroffen wordt. We

zullen het hier, naar het ons voor den geest komt, achter elkander laten volgen.

De dwaling is niet oorspronkelijk; zij is nieuw, is een afval van de waarheid; en wel bepaaldelijk kan dát het ware Christendom niet zijn, hetwelk van CHRISTUS en zijne Apostelen niet afkomstig is. CHRISTUS is zigtbaar, is in den tijd, in de geschiedenis opgetreden, heeft dienovereenkomstig eene zigtbare Kerk gesticht, die Hij zelf vergelijkt met eene stad op eenen berg gebouwd, en die derhalve eenen tijdelijken, zigtbaren, historischen zamenhang met zijn leven en daden hebben moet.

Het Protestantisme is nieuw, is van gisteren, is in blijkbare tegenspraak met de zoo oude Katholieke Kerk. Het is dus een omkeer, een afval van de algemeene godsdienstige orde, en kan het ware Christendom niet zijn. De veronderstelling dat de waarheid, na lang verduisterd te zijn geweest, eerst in de zestiende eeuw weder als eene zon uit den nacht is te voorschijn getreden, kan niet worden overeengebragt met de zoo plegtige beloften welke CHRISTUS aan zijne Kerk heeft gedaan. En wat zou de Christelijke Godsdienst dan wel zijn? Een raadsel waarop men soms het antwoord vergeet? Eene kunst of wetenschap, die met den ondergang van deze of gene beschaving verloren raakt? Een abstract stelsel van een filosoof, waarvan men verkeerde denkbeelden of begrippen heeft gekregen, en hetwelk eindelijk, door de studie zijner nagelaten, lang verwaarloosde schriften, weder goed begrepen en in het licht wordt gesteld? Neen, het Christendom is eene goddelijke wet, is zelf de bron van alle licht, is de openbaarste, krachtigste, zich meest bewuste orde die er zijn kan, en CHRISTUS geenszins een bloot leeraar, maar de verlosser der menschen, de drager aller dingen, de albezielende zon der zedelijke

wereld, de zon der regtvaardigheid die niet kan ophouden haar licht te geven en in eeuwigheid niet kan ondergaan. Hoe dan bevredigt zich een Protestant met de gedachte: mijne Godsdienst is iets nieuws, is een *protest* tegen het oude? Of zoo hem dat niet gelukt, hoe maakt hij zich diets, dat men van oudsher Lutheraan was vóór LUTHER of Calvinist vóór CALVIJN?

De dwaling is plaatselijk, de waarheid integendeel algemeen. Het Christendom heeft bovendien eene bovennatuurijke algemeenheid. Het is een *oneindig* beginsel; en CHRISTUS gaf inderdaad een bewijs zijner Godheid, toen Hij zijne Apostelen gebood, *alle* volken te onderwijzen en te *leeren onderhouden al wat* Hij hun bevolen had. Slechts wat Goddelijk is kan *overal* eene *bepaalde, positieve* toepasselijkheid hebben. Die uitbreiding, hoe snel, ging zeker niet eensklaps. De mensch geworden God rigt zich naar de menschelijke natuur. Zijne Godsdienst is daarom tevens menschelijk en historiesch; wij hebben dat reeds gezegd. Maar toch die algemeenheid moest blijken, en heeft ook spoedig gebleken.

Is het Protestantisme algemeen? Neen, het is plaatselijk, het is nationaal; het maakt zich geen meester van de historie, maar wordt door de historie verwonnen; het zwicht voor de natuur en hare verscheidenheid. Het heeft zich anders gevormd in *Engeland*, anders in *Holland*, anders in *Duitschland*, anders in *Zweden*, in *Zwitserland*, in *Boheme* enz. Het Protestantisme is dus het ware Christendom niet. Zou een Protestant nooit die opmerking maken? Laat het genen indruk op hem na, als hij soms hoort spreken van «den God van *Nederland*?» Dat klinkt immers niet Christelijk?

Heeft dan CHRISTUS alleen voor *Nederland* of voor ieder land afzonderlijk eene Godsdienst gesticht? Hoe dan kan een Protestant dat particularisme verdragen?

De waarheid is waar door zich zelve, is onafhankelijk, en het Christendom inzonderheid een licht van boven, eene kracht Gods, die de wereld hervormt en niet van deze hervormd wordt. Het rijk van CHRISTUS is wel in deze wereld; Hij zelf is er in gekomen om haar te behouden; maar het is niet van deze wereld, het staat niet door haar, is op haar niet gegrond; en zonder verlof, ja tegen den wil en het geweld der aardsche magten, hebben, op CHRISTUS bevel, de Apostelen het evangelie verkondigd, opvolgers aangesteld en de geheele Kerk geordend. Dat de hoogste magt des menschen, dat is, de staatsmagt, die Kerk niet kan doen zwichten, en zij daarvan steeds onafhankelijk blijft, is een bewijs harer hoogere, harer goddelijke kracht. De dwaling daarentegen is niet onafhankelijk, is niet door zich zelve, heeft, in haar onvermogen om waarlijk te leven, hulp en steun van buiten noodig, en gelijk zij slechts eenen enkel menschelijken oorsprong heeft, zoo kan zij buiten de menschelijke hulp niet, en blijft steeds ondergeschikt aan den Staat.

Het Protestantisme is door de staatsmagt en hare wapenen gevestigd, is door de vorsten, die zoo vele bisschoppen of pausen werden, geordend, en meer dan eens is het in de eerste eeuw der hervorming gebeurd, dat men, gelijk een Duitscher zegt, Gereformeerd slapen ging en 's morgens Luthersch opstond. Die gansche toedragt, 't is waar, is aan verre de meeste Protestanten niet bekend; de geschiedenis is vervalscht, en eene geheele onware traditie zet zich onder hen voort;

maar ieder weet daar toch wel het hoofdzakelijke van, voor zoover zijn eigen vaderland betreft. Gelijk men in *Engeland* weet, dat HENDRIK VIII de Engelsche Kerk heeft gesticht, dat deze weder door toedoen van EDUARD en ELISABETH meer Protestantsch is geworden, zoo weet men in ons land, dat het Protestantisme er met geweld van wapenen is ingevoerd, dat het door vervolging der Katholieken is gevestigd, en dat het zwaard van prins MAURITS den knoop van het ingewikkelde leerstuk heeft doorgehakt en *Nederland* Gereformeerd gemaakt.

Zoo lang er eene heerschende Kerk bestond, en de vorsten, als zoodanig, deze of gene Godsdienst beleden, was dat, ten minste van eene zijde, minder voelbaar en hinderlijk. Maar nadat onverschilligheid in het godsdienstige tot grondslag der staats-inrigting was genomen, en aan alle gezindten gelijke vrijheid werd toegezegd, bleef het Protestantisme van dien zoo profanen Staat nog altijd afhankelijk, ontving voortdurend van diens akademiën zijne leeraars, en van diens bestuur de regeling zijner kerkelijke instelling, de beslissing van zijn leerstuk en de zending tot prediken. Zelfs in *Engeland* is er na de emancipatie der Katholieken geene eigenlijke staatskerk meer. De kleine priesterlijke stola, waarmede koningin VICTORIA op eene schoone Engelsche plaat staat afgebeeld, is zoo wel als de kroon en schepter tot een ijdel vrouwelijk versiersel geworden, en de élégance waarmede de goede kunstenaar haar, bij de overige insignia, dat stooltje heeft omgehangen, geeft er, in de tegenwoordige omstandigheden, nog meer die beteekenis aan. En nogtans uit naam van haar, *notre bonne petite reine*, gelijk LOUIS PHILIPPE haar noemde, wordt beslist wat men omtrent de genade des Doopsels behoeft te gelooven, en deze uitspraak tegen eenen bisschop

gehandhaafd, welke er zich evenwel spoedig met al de overigen aan onderwerpt. Zoo gaat het in *Engeland* en zoo gaat het overal. In *Pruissen* heeft de vorige koning, ziende dat zijne Gereformeerde en Luthersche soldaten goedschiks naar dezelfde Kerk gingen, zijn bevel verder uitgestrekt en eene zoogenaamde Evangelische Kerk gesticht. In ons land heeft WILLEM I de formulieren van eenigheid met bijzonder weinig moeite ter zijde gesteld, en eene nieuwe kerkregeling ondanks vele reclames ingevoerd. Men komt daar thans weder op terug. De heer GROEN VAN PRINSTERER en velen met hem, niet willende dat de orthodox-Gereformeerden hier met de afgescheidenen zullen afdalen tot den rang van eene kleine huiselijke secte, trachten te vergeefs daar verandering in te brengen. Zie hier hoe het tijdschrift *de Vereeniging* zich er over laat hooren:

«Zij (de Regering) kent een kerkelijk ligchaam, dat in «1816 door den Koning is georganiseerd, en waarin eene «sterk dominerende meerderheid is, waartegen de regering «niet aan kan, noch wil. — De Regering buigt voor die «meerderheid.» —

Dit is het beste wat de regering doen kan, want het Protestantisme is democratiesch. Echter doet de regering meer dan buigen blijkens het volgende:

«De Minister is er aandachtig op gemaakt, dat hij on-«langs eene Protestantsche gemeente heeft opgerigt in de «vrije koloniën der Maatschappij van Weldadigheid, d. i. «eene gemeente bestaande uit alle Protestantsche Gezind-«ten, die vereenigd worden onder éénen *Leeraar*, die niet «gehouden is aan den Heidelbergschen Catechismus; die «allen aanneemt, en op de attestatiën in een boekje schrijft: «*Hervormd*, *Luthersch*, *Remonstrantsch*, of *Doopsgezind*. «Mag eene regering zoodanige Gemeenten stichten, of moet

«zij bestaande Gezindten erkennen en eerbiedigen? — En «nu vragen wij, zit ook een Minister, een Secretaris, of «een Commissaris des Konings, in eene vereeniging van «Roomsche Bisschoppen of Pastoors?»

Wij hebben eerbied voor het gemoeds-bezwaar van *de Vereeniging*, die zulk eene soort van algemeenheid waarin men tegelijk *Luthersch, Gereformeerd* enz. is verwerpt. Maar wat zou er van de hervormde Kerk worden, indien de regering zich niet moeide met de zaak, en zij de orde niet handhaafde? Ook betwijfelen wij, of de *Vereeniging* wel zoo onvoorwaardelijk alle inmenging der regering afkeurt. Immers wat verlangen de Orthodoxen? Eigenlijk verlangen zij van den Staat een nog beslissender en bepaalder tusschenkomst ten bate hunner gevoelens, dan deze er thans aan de van hen voroordeelde verleent. Zij wenschen de oude heerschende Kerk terug. *De Tijd* heeft er nog onlangs, uit de schriften van den heer GROEN, bewijzen voor aangehaald die daaromtrent geen twijfel meer overlaten.

Zeer opmerkelijk ook is het, dat in dezelfde evenredigheid als de tijdelijke magt het Protestantisme minder ondersteunt, andere tijdelijke middelen daar als surrogaat voor in de plaats treden. Men denke aan *Unitas*, aan *Bijstand, Phylakterion* en andere genootschappen, gelijk er hier en in *Duischland* zijn opgerigt. In *Engeland* heeft men zich niet ontzien het gemeen op te ruijen tegen eene regeling der Katholieke Kerk, welke zoo weinig met de wet in strijd was, dat er expres eene nieuwe wet is voorgedragen om haar te verhinderen. Hoezeer dat met den geest van het Protestantisme overeen kwam, blijkt uit de sympathiën, die deze handelwijze gevonden heeft. Een bekend orgaan der orthodoxe partij hier te lande duwde te dier gelegenheid den Katholieken toe: «wie zich

«aan een ander spiegelt, die spiegelt zich zacht.» Welk eene bedreiging (1)!

De vraag is dan wel dringend: hoe komt het dat deze zoo duidelijke blijken van onwaarheid op gemoedelijke Protestanten niet meer indruk maken? Heeft CHRISTUS aan de staatsmagt de prediking van het Evangelie opgedragen? Moet de Kerk door de wereld gered worden, en niet de wereld door de Kerk? Zal de Godsdienst steunen op den Staat, en niet de Staat op de Godsdienst? Wat dan is de ware zin van de Protestantsche geest en waarheid, en van het geroep tegen *Rome's* gewetensdwang, dat men zulk eene slavernij des geestes ziende, nog zeggen kan: ik ben Protestant, en het waarlijk meenen?

De onwaarheid is ontoepasselijk, en kan zoo veel te minder eene werkelijkheid worden, als zij eene hoogere orde betreft, en daarom juist meer toepassing, meer uitvoering en naleving zoude moeten vorderen. Geene orde zoo hoog, zoo noodzakelijk voor den mensch, en die zoo zeer in het leven behoort over te gaan als de Godsdienst. Eene ontoepasselijke of onmogelijke Godsdienst is dus wel de grootste ongerijmdheid.

Het Protestantisme is ontoepasselijk, en daar het zijn eerste beginsel zelfs niet kan nakomen, ontwijkt het den onmiddellijken ondergang alleen door inconsequentie.

De bijbel is de eenige kenbron! Zoo luidt het beginsel, zoo klinkt de oorlogsleus der Protestanten tegen de Katholieke Kerk. In waarheid, men dient volstrekt alle gezag te verwerpen, indien men zich niet onderwerpt aan het hare, het grootste dat er bestaat. Maar gebeurt het? Is

(1) *De Toekomst* heeft er uitnemend goed op geantwoord.

het waar dat de Protestanten in het godsdienstige alle menschelijk gezag verwerpen, en dat de bijbel de eenige kenbron is, waaruit ieder hunner zijne overtuiging put? Immers neen! Een duidelijker, handtastelijker onwaarheid kennen we niet. Hoe wordt dan de bijbel zelf niet van menschen aan menschen overgeleverd? Lezen de meeste Protestanten niet vertaalde of hun door andere menschen vertolkte bijbels? Hebben zij geene Katechiseermeesters, geene Leeraars en Hoogleeraars, en dienen deze nergens toe? Voeden de Gereformeerden hunne kinderen niet in de Gereformeerde Godsdienst op? Voeden de Lutherschen ze niet op in de Luthersche, Remonstranten niet in de Remonstrantsche? Gaat het niet evenzoo bij de Mennisten, de Kwakers, de Hernhutters, kortom bij alle secten die er zijn? Het is juist uit deze huiselijke traditiën dat het Protestantisme zijne meeste krachten put, en gelijk in alle democratiën, is het huiselijk gezag er zoo veel te sterker als het publieke er onvermogender is.

Het is waar dat dit feitelijk bestaand gezag leert, dat men alle gezag moet verwerpen, en alleen met den bijbel te rade gaan. Vandaar komt dan ook grootendeels de oneenigheid, en wordt het onmogelijk dat de Protestanten eene Kerk uitmaken. Echter geldt het van volstrekt niemand, dat hij zijn gevoelen alleen uit den bijbel put. Zoo min als wij Katholieken, kunnen de Protestanten ophouden menschen, dat is, maatschappelijk te zijn, en den invloed die hunne medemenschen op hen oefenen te ondergaan. We zullen zoo dwaas niet zijn van dat *truïsm* nog te gaan bewijzen.

De ontoepasselijkheid van het beginsel blijkt niet minder uit de eerdienst. Zoo ergens, dan zou het daar in het leven moeten treden, en zijne waarheid of werkelijkheid

verkrijgen. De eerdienst toch is de hoogste toepassing der leer, is de voltooijing van de Godsdienst; en, wij hebben het reeds dikwerf gezegd, de aard, de innige natuur eener Godsdienst wordt bijzonder uit de eerdienst gekend. Waarin bestaat dan de Protestantsche eerdienst? Indien men dat nog dien naam geven mag, bestaat zij in beschouwing of bestudering des bijbels, de eenige kenbron des geloofs. Tot zoo ver is dit zeer consequent, en zelfs een voorbeeld van de consequentie die er heerscht in den menschelijken geest. Immers, het zoo bespiegelend, quietistiesch Protestantisme, dat alles bij uitsluiting in het *geloof* deed bestaan, zocht ook al zijne voltooijing en volmaking in gelooven; en nu mogt het aandruischen tegen de innigste verlangens der natuur, de orde er door worden omgekeerd, en de eerdienst er eigenlijk mede worden weggenomen, het baatte niet; eenmaal aangenomen, dat de mensch *alleen* door het geloof met God wordt vereend, moet opwekking van geloof het hoogste zijn, en de eerdienst gesteld worden in het putten van dat geloof uit diens eenige bron. Maar werd dan het Protestantsch idee verwezenlijkt? Werd dan en wordt nog bij die eerdienst het geloof alleen uit den bijbel geput? O neen, dat niet! Dat was niet mogelijk. De mensch vermag veel, maar het onmogelijke kan hij niet mogelijk maken; *sunt certi denique fines;* en gelijk het gewoonlijk gebeurt, dat, wanneer men de zaak tot het uiterste drijft, en de natuur der dingen geweld aandoet, deze des te krachtiger terug werkt, zoo ook gebeurde het hier. Juist als het Protestantisme zich, met verloochening van het laatste doel der Godsdienst, voltooijen wil, ontkent het zich zelve; juist als de Protestant zijn hoogsten, zijn godsdienstigen pligt gaat vervullen, en de laatste toepassing maken van zijn beginsel, verzaakt hij dat, en nergens

meer dan in de eerdienst wordt de eenige kenbron met een vreemd en afgeleid water vermengd. Een predikant staat te onderwijzen! Waar is nu de eenige kenbron? Een predikant houdt, ter uitlegging eener enkele bijbelplaats, eene lange leerrede, en wendt te dien einde niet slechts al de wetenschappen aan, op welke hij zich, ten behoeve dezer bijbelverklaring jaren lang heeft toegeleid, maar om zijne toehoorderen datgene in te prenten wat hij voor waarheid houdt, hen er van te doordringen, bedient hij zich van iets dat nog veel menschelijker is — van de kunst! Van de kunst, waarin niet, gelijk in de wetenschap, de mensch zich meer schikt naar de waarheid, maar waarin de waarheid meer geschikt wordt naar den mensch. Ja, als de Protestant dan bidden gaat, op dat oogenblik van verteedering, waarin zijn geloof zich het meest zoude moeten vormen, dan grijpt de predikant dat door zijne welsprekendheid verwonnen en verweekt gemoed aan, en houdt een gebed, dat hij zelf heeft gemaakt, dat hoofdzakelijk bestaat in eene leering, en waarmede hij al wat hij gezegd heeft, zoo veel mogelijk doet indringen in de ziel der geheel aan hem overgeleverde hoorderen. Wij vragen het: als zulk een eerdienst haar doel bereikt, als de hoorderen in zekere hoogere stemming gebragt worden, als zij of leeren wat zij niet weten, of van hetgeen zij reeds weten, dieper overtuigd worden, kunnen zij dan gezegd worden uit de eenige kenbron te hebben geput? Doet dan de wetenschap, de kunst, het deugdzaam leven van dien predikant niets af, en bezit hij de zonderlinge welsprekendheid, de kunst van niet te bewijzen en niet te overreden?

Dat de Protestanten op deze tegenspraak niet letten, en zoo ze die bemerken, er de onwaarheid van het Protestantisme niet uit opmaken, is bijzonder treffend; iets evenwel

is nog treffender, dat onder hen over de toepassing zelve van het beginsel zoo veel twist is, en er nogtans de onmogelijkheid niet van wordt ingezien.

Zij die bij uitstek regtzinnigen worden geheeten, beweren met grond, dat er geene Kerk kan zijn, zonder verpligtende geloofs-belijdenis, en willen dat men aan de formulieren gehouden zij. Het is duidelijk, dat dus voor hen de bijbel niet de eenige kenbron der waarheid is.

Degenen die deze formulieren verwerpen, bevestigen wat wij daar zeggen op het nadrukkelijkst, en verwijten den regtzinnigen, dat zij het Protestantsch beginsel verzaken en Katholiek zouden moeten worden. Is dan integendeel bij hen de bijbel eenige kenbron? Evenmin. Wij verwijzen op hetgeen wij in het begin hierover gezegd hebben. Maar er is meer. Oorspronkelijk berustte deze leer van de eenige kenbron daarop, dat de mensch volstrekt bedorven en logenachtig was, en zich niets menschelijks tusschen het individu en Gods woord bevinden mogt. In de eerste dagen der hervorming, waarin het Protestantisme zijne innige natuur met eene zoo groote, ofschoon niet zeer beminnelijke, naïveteit bloot leî, had dit ten gevolge, dat de wetenschap, bijzonder de wijsbegeerte en de kennis der geschiedenis, als iets menschelijks werd veroordeeld, en onwetendheid ter aanbeveling strekte om als leeraar aangesteld en gehoord te worden. Allerlei scheldnamen schenen zoo vele sakramentele woorden te zijn, om de booze menschelijke rede uit den mystischen kring te verbannen. De geleerde Protestanten weten dat wel, en lagchen er om. Zij houden den mensch niet voor volstrekt boos. In zoo ver zijn zij op hunne beurt den Katholieken genaderd, willen den bijbel met behulp der wetenschap uitleggen, en nemen dus in den oorspronkelijken en eigen-

lijken zin niet meer aan, dat de bijbel eenige kenbron is.

Maar zij zijn nog verder gegaan, zij hebben de erfzonde verloochend, zijn in dat opzigt pelagiaansch gezind, en nemen daardoor nog minder dan de Katholieken zelven den bijbel als eenige kenbron aan. Immers zij maken de echtheid der bijbelboeken afhankelijk, niet van een Goddelijk gezag, maar van het menschelijke der historische getuigenissen en der resultaten van de wetenschap. Niet alleen houden zij, op gezag dier overleveringen, het eene bijbelboek voor echt, en verwerpen het andere, maar zij maken onderscheid tusschen *den bijbel, en het woord Gods*, dat met veel onwaarheden vermengd in dien bijbel gevonden wordt, en halen het er met aanwending van alle mogelijke wetenschappen en historische onderzoekingen uit. Hoe is 't mogelijk dat menschen van zoo veel geleerdheid zich tot in dien graad bedriegen, dat ze nog zweren bij de eenige kenbron, ja er soms het geheele Protestantisme in doen bestaan! Als ik eens een oud geschrift neem, en bestudeer het, niet om alles aan te nemen wat er in dat geschrift staat, maar om *de waarheid*, die er te gelijk met dwaling in gevonden wordt, uit op te sporen, en ik wend daartoe de wijsbegeerte, de philologie, en al des werelds overleveringen aan, daarnaar bepalend wat er in dat geschrift echt of geinterpoleerd, waar of niet waar, of slechts in zekeren zin waar is, — houd ik mij dan aan dat boek als eenige kenbron der waarheid? Als ik PLATO's schriften bestudeer om den zin dier schriften, dat is *den zin van* PLATO te verstaan, en daarbij gebruik maak van al wat de Platonische school heeft voortgebragt, van al wat er voor of na hem gefilosofeerd is, enz., kan ik nog in zeer ruime beteekenis gezegd worden alleen PLATO's geschrift tot kenbron te nemen van PLATO's zienswijze, mits ik slechts

aan zijn geschrift de beslissing overlaat, en al het overige slechts behandel als *subsidiair*. Maar als ik van te voren vaststel en zeg: «het is mij niet te doen om *den zin van* PLATO of om hetgeen PLATO zelf meent, hij was slechts leerling en heeft zijnen meester waar en onwaar in den mond gelegd. Het is mij om de *waarheid* te doen. Zijn meester ja kende haar, maar heeft haar niet opgeschreven.» En als ik dan alle mogelijke wetenschap aanwend, om in PLATO's geschriften *niet den zin van* PLATO, maar het *ware* van het *onware* te onderscheiden, zijn die geschriften dan voor mij eenige kenbron der *waarheid?*

Hoe dan verdraagt en schikt zich dat alles in het hoofd der Protestanten? Zouden zoo vele goede en beminnelijke en daarbij fijngevormde menschen niet gevoelen, dat zij aan hunne ouders ook in het godsdienstige zeer veel verpligt zijn? Honderd vragen zouden we hier kunnen doen. De voornaamste is, hoe men eene godsdienst voor waar kan houden, van welke reeds het eerste beginsel niet in toepassing komen kan?

Het eigenlijk kenmerk der onwaarheid is tegenspraak of tegenstrijdigheid. Het ja en het neen, van de zelfde zaak onder hetzelfde opzigt gezegd, kunnen niet te gelijk waar zijn. Dat niet aannemen is de menschelijke rede verklaren *voor iets dat ijdeler is dan de ijdelheid zelve.*

Het Protestantisme, waarin wij reeds zooveel tegenstrijdigs gezien hebben, openbaart wel bijzonder deze zijne tegenstrijdige natuur door de twisten en oneenigheden, die het onophoudelijk voortbrengt. Indien iemand ooit een treffend voorbeeld van menschelijke oneenigheid wenschte te kennen, zou het helaas! gemakkelijk zijn hem er vele voor-

beelden van aan te wijzen; iedere dwaling wordt er door gekenmerkt; maar een voorbeeld van eene zoo voortdurende, menigvuldige, diepgaande oneenigheid als het Protestantisme ons van zijn begin af aanbiedt, neen, dat is in de geheele wereldgeschiedenis niet te vinden. Is dat de orde die God zelf op de wereld is komen brengen? Zijn twist en tweedragt en gedurige scheuringen de blijken van Goddelijke waarheid, de gloriestralen van den CHRISTUS, de teekenen waaraan men zijne Kerk herkent?

Wat dan is hier buitengemeen klaar en duidelijk? Dat het Protestantisme eene groote, zeer groote onwaarheid is. De waarheid is één en vereenigt. Het licht waarmede zij de geesten bestraalt doet ze met elkander overeenstemmen, en brengt eene steeds uitdrukkelijker en bepaalder overeenstemming onder hen voort. De onwaarheid daarentegen is in zich strijdig, en veroorzaakt in de geesten die zij verduistert hoe langer hoe grooter verdeeldheid. De eene partij hecht zich aan hare ééne, de andere aan hare andere zijde, en even strijdig als die beide zijden zijn, even stellig spreken de beide partijen elkander tegen. Maar in ieder dezer beide zijden ligt weder eene tegenstrijdigheid verscholen, die zich weldra ontwikkelt, en nieuwe twisten en verdeeldheden doet geboren worden. Zoo gaat het onophoudelijk voort, tot zoo lang dat er niets meer te scheiden en te ontkennen overblijft. Het is de geschiedenis van het Protestantisme in abstracto.

Maar wat is hier nu niet duidelijk en vordert verklaring? Dat de Protestanten daar niet meer door bewogen worden, en zoo zij dan al het overige voorbij zien, ten minste door dit blijk hunner dwaling niet tot bezinning komen. Want het is uitertst merkwaardig, en we wenschen er de aandacht onzer lezers bijzonder op te ves-

tigen, dat de Protestanten, die zoo bijzonder aanspraak maken op verstand, op nagedachte en innerlijkheid, op veel dieper zelfbewustzijn dan de Katholieken zouden hebben, ja, die de hervorming uitgeven voor de emancipatie der rede — nogtans in meer of mindere mate vrede kunnen hebben met de tegenstrijdigheid, dat is met het meest rationele, meest verstandelijke of bijzonder door den geest waar te nemen blijk van onwaarheid. Eenheid is de diepste wet van den geest. Men zou hem zelven eene zich bewuste eenheid kunnen noemen. Is niet eenheid grond en doel der redenering? En ziedaar, zij die zoo gaarne redeneren, wien het om inzage, om wetenschap zoo bijzonder te doen is, die geest en waarheid tot een soort van devies hebben genomen, zij schijnen de eerste wet van den geest op te geven! Wat is dit? En van waar dat zij, er oplettend op gemaakt, op nieuw met zich zelven oneens, dan aan de Katholieke Kerk doode eenvormigheid, en dan weder dezelfde oneenigheid verwijten als waarin zij zelven zich bevinden?

Voeg er bij, dat niet de ongodsdienstigste, maar de godsdienstigste Protestanten het meest onder elkander verdeeld en oneenig zijn. Wie de geschiedenis van het Protestantisme nagaat, zal bevinden, dat de kleinere secten meestal eene hoogere stemming en een meer piëtistische rigting hebben. Ontegenzeggelijk is in de laatste tijden de godsdienstige zin onder Protestanten zoo wel als Katholieken meer opgewekt. Daar zou ieder meer eenheid of overeenstemming van verwachten, en bij de Katholieken is dat ook werkelijk het gevolg geweest. Maar bij de Protestanten? Geheel het tegenovergestelde. De godsvrucht brengt daar twist en verdeeldheid voort. Er zijn afgescheidenen van de afgescheidenen. Zoo ook her-

inneren wij ons, dat de heer GROEN VAN PRINSTERER, in zekere vergadering te *Amsterdam*, den twist, die dreigde uit te breken, alleen heeft kunnen bezweren door te wijzen op het gemeenschappelijk doel. Men zegt, dat de onverschilligen daarom minder twisten, omdat zij in de zaak van de Godsdienst geen belang stellen. Dat is waar, maar bevestigt slechts onze opmerking. Er moet immers in die Godsdienst wel eene diepe tegenstrijdigheid liggen, dewijl degenen die er het meest belang in stellen er het meest oneenig door worden, en daarbij hare magt van verblinding wel groot zijn, daar toch ook diegenen niet door deze oneenigheid schijnen getroffen te worden, van wie men veronderstellen kan, dat zij de waarheid het meest beminnen.

Verandering, waarbij datgene voor waarheid wordt gehuldigd, wat te voren als onwaarheid werd verworpen, of, anders om, datgene verworpen, wat voorheen als zekere waarheid gold, is zoo wel als bestaande oneenigheid een even zeker als ligt waar te nemen teeken der dwaling. Tegenstrijdigheid brengt meer en meer met zich strijdige gevolgen voort. Het is zelfvernietiging.

Het Protestantisme is veranderlijk, buitengewoon veranderlijk. Om er zich van te overtuigen, behoeft men volstrekt niet na te gaan, hoe de geloofsbelijdenissen onophoudelijk dan in dezen, dan in genen zin werden gewijzigd. Eene zoodanige verandering heeft er in het Protestantisme plaats gegrepen, dat het is overgegaan in onchristendom en ongeloof.

De groote kreet der hervormers was die over 's menschen behoefte aan genade, en dat de regtvaardigheid voortkwam uit het geloof. Dit was ook de leer der Kerk; maar die

leer werd overdreven; en wat er over de erfzonde, de onvrijheid des menschen, de predestinatie, enz. verkondigd werd behoeft hier niet gezegd.

Wat ten tweede de hervormers en bijzonder LUTHER niet ophielden uit te trompetten, was, dat zij den gehoonden en verloochenden CHRISTUS kwamen herstellen in zijne eer. De Paus was de antichrist! Dit laatste werd zelfs geloofsartikel. Niet minder dan het geroep over de genade en het menschelijk bederf moest deze bewering, dat het om CHRISTUS te doen was, de verspreiding der hervorming bevorderen, dewijl de Katholieke Kerk, in weerwil van het bestaand bederf, het geloof aan dien God en Verlosser zoo diep in de harten geprent had en levendig hield. Er was geen middel om de gemoederen heviger te schokken, en het goede zelf meer dienstbaar te maken aan het kwaad, dan zich te beroepen op dien naam waarvoor alle knieën moeten gebogen worden, en waarvoor ze toen ook allen nog werden gebogen.

Een derde kreet was de bijbel! het woord Gods! En dat dit zoo veel uitwerkte, is weder toe te schrijven aan het heilig ontzag dat de bijbel toen bij allen bezat. Ware de bijbel in de Katholieke Kerk niet zoo hoog geëerd en als bron van onfeilbare waarheid erkend, te vergeefs zou men zich op dien bijbel beroepen hebben. Nu maakte het eenen diepen indruk en viel het gemakkelijker het gezag des bijbels weder eenzijdig te overdrijven. Het werd eene aanbidding van de doode letter.

In het algemeen kan men geene leer of instelling dieper aantasten en krachtiger bestrijden, dan met hare eige beginselen te overdrijven. Onmiddellijke negatie heeft geen vat. Zóó inderdaad gingen ook de eerste hervormers te werk. Maar wat schromelijke negatie er in hun overdrij-

ving der waarheid lag opgesloten, heeft voor het oog der geheele wereld gebleken. Wat is er nu overgebleven van dat alles, van die leer der erfzonde, van dien ijver voor CHRISTUS, van dat ontzag voor den bijbel? De Paus werd voor den antichrist verklaard; maar waar is die nu? waar vertoont zich de antichristus? Helaas! het antwoord is al te gemakkelijk. Zeer spoedig waren er onder de Protestanten die de Godheid van CHRISTUS loochenden, en reeds wezen op het eind. Maar om die verloochening zoo te doen toenemen gelijk zij thans gedaan heeft, was de ontwikkeling van het Protestantisme in zijn velerlei gevolgen noodig. De Protestantsche predikanten en geleerden die nog aan de Godheid van CHRISTUS gelooven behooren tot de uitzonderingen.

Daarmede is genoeg gezegd, wat er van de andere leerstukken geworden is. Wie CHRISTUS nog niet kent kan eenig onvolkomen begrip van de bovennatuurlijke waarheid hebben en behouden, maar wie Hem ontkent, nadat Hij zich volkomen heeft geopenbaard, verwerpt daarmede de klaarste en bepaaldste begrippen die ons van het bovennatuurlijke gegeven zijn, en kan bijgevolg geen eigenlijk gezegde geheimen meer aannemen.

Wat den bijbel aangaat, er is geen enkel der boeken die te zamen dat groote boek uitmaken, waarvan men de onechtheid niet reeds lang beweert bewezen te hebben. Het begrip zelfs van bijbel is verloren. Want daarmede zijn de huidige denkbeelden aangaande de inspiratie en de onderscheiding, die er tusschen Gods woord en den bijbel gemaakt wordt, niet overeen te brengen.

Wij hebben daar eenvoudig weg ontzettende dingen gezegd. Wie die er over nadenkt schrikt niet bij het zien dier verwoesting! Waar gaat het heen? CHRISTUS God of

geen God, dat is voor den mensch eeuwig leven of eeuwige dood, dat is reeds hier orde en geluk of anarchie en niet te berekenen rampen! Dan wij, die Hem bezitten in ons midden, wij wankelen niet. Wij hebben slechts een blik te slaan op den onsterfelijken PETRUS om ons te vergewissen dat Hij heerscht en regeert en zijn rijk geen einde zal hebben. Maar de Protestanten? Wat schraagt, wat troost hen? Wat stelt dan degenen gerust die nog aan dien eeuwig geprezen Verlosser gelooven? En, 't is mogelijk eene vraag daar we het antwoord niet op zullen kunnen geven: hoe erkennen zij die Hem nog beminnen het niet, dat het Protestantisme een rook is uit den put des afgronds, en dat zij jammerlijk worden bedrogen? Het ware te veel gevorderd, dat zij zouden begrijpen, dat hunne thans verouderde leeringen zich tot zulk een ongeloof moesten ontwikkelen, en dat het geheele protestantisme als een ontheiligings-proces is des menschen; maar wanneer ze zien hoe algemeen het ongeloof onder de hunnen is ingedrongen, hoe het in de vormen hunner dogmatiek is kunnen worden ingekleed, hoe ze vergeefs zoeken naar een middel of een regt om het, wij zeggen niet eens te keer te gaan, maar slechts te veroordeelen, dan toch kan het denkbeeld zoo verwijderd niet zijn, dat dit ongeloof innig verwant is met de Protestantsche beginselen.

Zij, die de mannen der wetenschap worden genoemd en, we zijn niet in eene stemming om ironiesch te spreken, dezen naam waarlijk verdienen, ook zij zijn niet tot klaarheid, tot overeenstemming met zich zelven gekomen. Alles is niet afgedaan met de leeringen van het oude Protestantisme in haren positieven zin te verwerpen. Hebben zij die verworpen, omdat ze strijden met hetgeen het geloof ons leert van CHRISTUS? Neen, zij hebben in-

tegendeel uit kracht dier leeringen opgehouden aan CHRISTUS te gelooven, zij hebben die ontwikkeld, die getracht begrijpelijk te maken, daardoor het onchristelijke dat er in verborgen stak ontdekt en vastgehouden. Dan daar, zoo als vroeger gezegd is, de zich ontwikkelende dwaling ook meer en meer met zich zelve in tegenspraak geraakt, zoo konden zij die oude leeringen niet meer aannemen gelijk ze daar stonden, en zijn er in verschillende rigtingen van afgeweken. Zoo zijn b. v. hunne opiniën over CHRISTUS, over de regtvaardigheid, over den bijbel in strijd met die der orthodoxen, maar even zeker zijn het zoowel rationele als praktische gevolgen van de opiniën der laatsten. Van daar dat ze nog vele protestantsche beginselen verkondigen en vooral vele oude verwijten tegen de Katholieke Kerk herhalen. Zij hebben zich dus nog niet losgemaakt uit den strik, en blijven steeds in de tegenspraak verward. Alsof men, niet ter gelegenheid, maar uit kracht der dwaling zelve tot de waarheid konde komen, alsof de dwaling zelve de bron konde zijn der waarheid, zoo verwerpen ze het orthodox Protestantisme, maar kleven stellingen aan, uit datzelfde orthodox Protestantisme geboren en gewonnen!

De waarheid is bepaald want zij is eenig, en hoe beter wij haar kennen hoe bepaalder ook onze begrippen worden. Zoo gaat de redenering, hetzij al dan niet uitdrukkelijk, van definitie of bepaling uit om tot nog meer definitie te geraken. De dwaling is niet eenig, is onbepaald, en daar tegelijk én de tegenspraak in haar toeneemt én de geest deze door veralgemeening zoekt te overwinnen, zoo verliest zij zich ten laatste in de onbepaaldheid van het niet.

Het Protestantisme heeft zich nooit kunnen definiëren,

en is hoe langer hoe onbepaalder geworden. Voorheen sprak men van grondwaarheden, van afgeleide waarheden, van middellijk en onmiddellijk afgeleide waarheden, enz. De scholastiek heerschte nog. Maar te vergeefs beproefde men te weten te komen wat die grondwaarheden en al de overige waarheden dan toch mogten zijn. Het was een bloot formalisme zonder inhoud. Thans wordt er meer gehandeld over het formeel beginsel, of de methode die den bijbel tot eenige kenbron neemt, en over het materiëel beginsel, of de leer naar die methode bewezen: regtvaardiging door het geloof aan CHRISTUS. Vraag niet welk geloof, welke regtvaardiging, welke CHRISTUS; daar zijn te menigvuldige gevoelens over om het niet bij die algemeenheden te laten. Sommigen die toch niet konden dulden, dat men het tegenstrijdigste zocht te vereenen, verklaarden alleen dit formeel beginsel, dat de bijbel eenige kenbron is tot het eigenlijk Protestantisme. Alsof dan niet methode en leer, ofschoon ieder op verschillende wijze, elkander veronderstelden. En wat dan is de bijbel? wat de inspiratie? wat daarin Gods woord? De strijd en onzekerheid, die derhalve ook hier gevonden werden, en de ongerijmdheid dat men eene Godsdienst deed bestaan in de vrijheid om te zoeken, deed integendeel anderen het eigenlijk Protestantisme stellen in de leer, waarbij weder dezelfde vragen terugkeeren over 'tgeen die leer moest bevatten. Wederom anderen kwamen onbewust tot de noodzakelijke consequentie dezer verwarringen van het subjectieve en objectieve, en namen het negatieve voor het positieve door het Protestantisme te stellen in protestatie tegen de Roomsche Kerk. Eindelijk waren er die alles bij elkander namen. De zaak was er niet mede verbeterd; want zoo van den eenen kant *methode* en *leer* bij

elkander hooren, een kenbron eene leer veronderstelt, en eene leer een kenbron, was van den anderen kant eene voor waarheid geldende leer niet overeen te brengen met de eenige kenbron of de protestantsche vrijheid.

Uit deze volstrekte onbepaaldheid van beginselen laat zich opmaken hoe het gegaan zij en nog gaat met de verschillende godsdienstige waarheden. Er is in de laatste dagen veel geschreven over de spreuk: «Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde.» Maar wat het noodige is kon niemand bepalen, en als al datgene twijfelachtig is, waarin door het Protestantisme vrijheid wordt gelaten, dan waarlijk is alles twijfelachtig. Dat men vrijheid heeft CHRISTUS voor God of geen God te houden, staat noodzakelijk in verband met vrijheid van denken over God en den mensch. Er zijn daarom, vooral in *Duitschland*, zeer veel theologanten die het Pantheïsme zijn toegedaan en God met de wereld verwarren, zoodat het idee van God zelven onbepaald en onzeker geworden is. Toen er over de leer van BRUNO BAUER, die het Evangelie voor pure poësie verklaarde, moest beslist worden of dat Protestantsche theologie was, en hij zijnen leerstoel zou kunnen behouden, oordeelde ruim een derde der van den Pruissischen minister geraadpleegde professoren, dat dit nog altijd Protestantsche theologie heeten mogt. Kortom, wat eigenlijk Protestantisme zij, waar het begint en waar het eindigt, wie er nog Protestant is en wie niet meer, weet men heden minder dan ooit, en de oude onzigtbare kerk is in het thans gevierde algemeen Christendom niet zigtbaarder, maar onbegrijpelijk veel ruimer geworden. Men beschouwt zelfs de Katholieke Kerk als Protestantisme, maar als zich nog niet bewust Protestantisme, en geeft dus de onbepaaldheid uit voor een dieper bewustzijn,

en de toenemende onwetendheid voor hooger kennis!

Het voert ons alweder tot de vraag, hoe dit met de bezinning en den wetenschappelijken aard der Protestanten, kortom met alles wat zij verstaan onder geest en waarheid is overeen te brengen. Wat mag de reden zijn, dat zij in deze onbepaaldheid omtrent de noodzakelijkste waarheden kunnen berusten? Ieder wil toch weten wat waarheid en wie hij zelf is; en hij verlangt zoo veel te meer het een zoowel als het ander te weten, als hij meer geest heeft en ontwikkeling bezit. Bijzonder is dit waar in het godsdienstige. Wie is God? Wat deed Hij? Wat verlangt Hij van mij? Ja wie ben ik zelf, en wat heb ik voor de eeuwigheid te hopen of te vreezen? Ziedaar vragen, waarover het vroom gemoed niet in het onbepaalde kan blijven; want onbepaaldheid is twijfel, is zich bewuste onwetendheid. En toch schijnt het, dat de Protestanten in dat onbepaalde hunnen troost zoeken. De onzigtbare Kerk, zeker algemeen Christendom, eenheid in het noodige, dat wij toch allen maar eenen God dienen, en wat men van dien aard meer hoort, schijnt de diep verborgen grond te zijn, waarin zij hun anker geworpen hebben.

Het laatste is zelf in ons land in rijm en op noten gesteld:

«Wat ook 't verschil in 't dienen zij,
«Wij dienen éénen God.»

Zoo spreekt de dichter, die den titel heeft verkregen van Nederland's geliefden zanger, en dat wel in een lied, dat men tot volkslied bestemd heeft. Op die wijze moeten we de Turken binnen laten. Deze staan er niet alleen bijzonder op, dat er slechts één God is, maar, hoeveel moeite het den geleerden koste de koran in dit opzigt met zich zelf overeen te brengen, zij eeren CHRISTUS als een profeet,

en menig Protestant brengt het heden niet veel verder. Is dit nu niet al te stuitelijk? Hoe meent men zich boven de tegenstrijdigheid te verheffen en haar weg te nemen door eene algemeenheid? God is een *wezen* en Satan is een *wezen:* is nu het onderscheid tusschen God en den gevallen aartsengel van geen belang om dat eensluidend woord *wezen?* Hoe kan men de *abstracte* algemeenheid maken tot eene werkelijkheid? Hoe daar zooveel kracht aan toeschrijven, dat zij de uiterste tegenoverstelling en tegenstrijdigheid schadeloos maakt? Hoe bijgevolg het bloot negatieve omwenden in iets positiefs? Zoo schreef de oudheid aan den nacht alle kleuren toe, omdat hij er niet een enkele heeft.

VOORMALIGE
GEBRUIKEN EN PLEGTIGHEDEN
GEDURENDE DE VASTE EN IN DE GOEDE WEEK.

Naar een onuitgegeven handschrift.

Het Handschrift, waaruit wij hier eenige bijzonderheden mededeelen, berust op de Stads-Bibliotheek te *Haarlem.* Het is afkomstig van de voormalige Sint-Jans-Heeren aldaar, eigenlijk genaamd: *Hospitaal-Broeders van Sint Jan te Jerusalem*, en meer bekend onder den naam van: *Ridders van Malta.* Het handschrift heeft geen titelblad: VAN OOSTEN DE BRUIN, die er van spreekt in zijne *Geschiedenis van de stad Haarlem*, noemt het een *Formulare.* Eigenlijk is het een *Directorium*, of regel voor de onderscheidene

officiën en feesten gedurende het jaar. — Reeds vóór eenige jaren werd het aan schrijver dezes, op welwillende wijze, door den geachten Bibliothecaris, den heer DE VRIES, ter inzage afgestaan; maar de gemaakte uittreksels en aanteekeningen waren tot nog toe ongebruikt blijven liggen. Wij deelen het volgende als proeve mede.

Op den zondag, genaamd *Septuagesima*, kleeden zich de gewijde dienaren in *zwarte* kleederen. Dit geschiedt op de volgende zondagen tot Passie-zondag toe, en op de dagen door de week (geen feestdagen zijnde) tot Aschwoensdag. Op die dagen gebruikt de priester een *zwart* kasuifel.

Woensdag bij den aanvang van de vaste. — Na de wijding en de uitdeeling van de asch, geschiedt de processie, in den omtrek van de kerk, met het *bedekte* kruis (1), en onder het zingen van de antiphoon: *emendemus in melius*. Daarna wordt de litanie van Alleheiligen gezongen, welke in de kerk wordt voortgezet, onderwijl de Prior met zijne assistenten vóór het altaar en de overigen op hunne plaatsen in het koor nederknielen. Na de litanie vangt de Mis aan.

Eerste zondag in de vaste. — Na de vespers worden *de vigiliën der overledenen* gelezen, en het altaar bedekt met een *rood* of *zwart* kleed, waarin een *wit* kruis, waarbij vier kaarsen ontstoken worden. Daags daarna geschiedt de jaarlijksche plegtige dienst voor de overledene broeders, zusters en weldoeners der Orde, en wordt de gedachtenis *(memoria solemnis)* gehouden van de bloedverwanten der

(1) Volgens den Romeinschen ritus worden de kruisen en beelden bedekt op den vooravond van Passie-Zondag.

orde-broeders en van alle overledenen die in de gebeden zijn aanbevolen.

Palmzondag. — De wijding der palmtakken en verdere plegtigheden worden op dien dag door den Prior verrigt. Na de *tertia*, omstreeks half acht, begeeft zich de Prior, gekleed in eene albt en met eene *roode* koorkap, te zamen met den diaken en subdiaken, die eveneens in eene albt en met *roode* tunieken gekleed zijn, naar het altaar, en verrigt daar de wijding der palmtakken. Na de wijding en uitdeeling daarvan, gaat het geheele klooster processies gewijze naar buiten en begeeft zich ter plaatse, — in den omgang der kerk, op het kerkhof, of elders, — waar men te voren het kruis, met een zijden doek omwonden, heeft nedergelegd. Nadat zij gezamelijk het kruis vereerd hebben, neemt de Prior het op en draagt het, van den diaken en subdiaken vergezeld, tot aan den ingang der kerk, terwijl de antiphoon: *cum audisset* en het responsorium: *circumderunt* gezongen wordt. De broeders staan intusschen aan weêrszijden in eene rij geschaard, en met het gezigt naar het kruis gekeerd. Bij het aanheffen van de antiphoon: *pueri hebræorum*, ontdoen zich de Prior en zijne assistenten van hunne *manipels*, en werpen die voor het kruis neder, en daarna insgelijks hunne *stolen* of *kap*. Zoodra de tweede antiphoon: *pueri hebræorum tollentes* wordt aangeheven, werpt de Prior zijn palmtak voor het kruis, en wordt daarin door al de aanwezigen gevolgd (1). Nadat men de kleederen weder heeft aangetrokken, neemt de Prior het kruis, ontdekt het een

(1) Blijkbaar eene toespeling op hetgeen de kinderen der Hebreën deden, die bij den plegtigen intogt van den Zaligmaker in *Jerusalem* palmtakken van de boomen sneden en hunne kleederen langs den weg spreidden.

weinig en toont het aan de broeders, terwijl hij tot driemaal toe en telkens met verheffing van stem de antiphoon: *ave rex noster* zingt. Telkens wanneer hij dit zingt, vallen de aanwezigen op hunne knieën om het kruis te vereeren. Vervolgens wordt de hymnus: *gloria, laus* gezongen, en nadat deze geeindigd is, neemt de Prior het kruis weder op, en heft de antiphoon: *ceperunt omnes turbae* aan. De processie gaat daarop de kerk in, onder het zingen van het responsorium: *ingrediente domino* en allen keeren naar hunne plaatsen weder. De Prior begeeft zich met het kruis tot voor het altaar, zingt het vers: *de ore leonis* en het gebed: *omnipotens sempiterne deus*, en plaatst het kruis op het altaar, waar het tot na de Mis of na de Completen ongedekt blijft staan. De Prior ontdoet zich van de koorkap, en trekt een *rood* kasuifel aan, waarna het officie een aanvang neemt.

Witte Donderdag. — Op dien dag werd, even zoo als thans nog geschiedt, het H. Sakrament processiesgewijze naar eene daartoe bestemde plaats of kapel gebragt, waaraan men den naam gaf van *het heilig graf.* Daags daarna werd de H. Hostie in plegtigen omgang teruggebragt en genuttigd. De overige H. Hostiën, die voor de zieken bewaard werden, bleven echter in het zoogezegde heilige graf berusten tot Paaschdag.

Naar het gebruik van het Hospitaal te *Jerusalem,* werd de plegtigheid der voetwassching tweemalen op dien dag verrigt. De eerste geschiedde aan 13 arme priesters of leeken, die tot dat einde werden uitgekozen. Zij werd verrigt in eene daartoe geschikte plaats, door den aalmoezenier van het hospitaal, of wel door den Grootmeester der orde, of iemand die zijne plaats bekleedt. Na de voet-

wassching werden aan ieder van hen geschonken de linnen kleederen die zij aangekregen hadden, het gebruikte vaatwerk en 13 tienlingen gangbare munt. Vervolgens werden zij door den aalmoezenier naar het hospitaal geleid, waar zij als broeders liefderijk werden gespijzigd. In andere huizen van de orde, werd de voetwassching verrigt door den Commandeur of door den Prior, maar de giften aan de armen waren niet bepaald; zij werden geregeld naar de mindere of meerdere gegoedheid des kloosters. Bij deze voetwassching, en even alzoo bij de Mis, die er onmiddellijk op volgde, waren de priester en zijne assistenten gekleed in *roode* paramenten.

De andere voetwassching had plaats op het uur der *collatie* en vóór het *completorium*. Zij werd voorafgegaan door de zegening van brood en wijn, die na den afloop door de broeders genuttigd werden. De voetwassching geschiedt door den Prior, bijgestaan door een diaken en een subdiaken. Zij beginnen met den Commandeur en vervolgen met al de overige broeders. Daarna wascht de Commandeur de voeten van den Prior en diens assistenten.

Goede Vrijdag. — Terwijl de passie gezongen wordt, legt de *Sacrista* (koster) twee stolen, die door elkander gestoken zijn, op het altaar; en wanneer de diaken gekomen is tot de plaats van het Evangelie: *zij hebben onderling mijne kleederen verdeeld* (1), komen er twee diakenen of twee andere klerken, in albten of superpliën gekleed, aan weêrszijden van het altaar en trekken ieder een der stolen naar zich toe, als om elk een deel te hebben: *quasi parciendo dividantes.* — Des namiddags wordt er van een tot twee ure gepreekt.

(1) Matth. XXVII, 35.

Paschen. — Op dien dag neemt de plegtigheid des morgens te drie uren een aanvang. Vóór dat de metten gezongen worden, wordt het H. Sakrament, door twee priesters, processiesgewijze door het geheele klooster voorafgegaan en gevolgd, uit het heilig graf gehaald, en daarna in plegtigen omgang driemaal rondom de kerk gedragen, onder het zingen van de antiphoon: *cum rex gloriae.* Aan de deur der kerk gekomen, wordt door de priesters, die met het kruis in hun midden voor de deur staan, het gezang aangeheven: *attollite portas principes vestras et introibit rex gloriae* (haalt, o vorsten! uwe poorten op en de Koning der heerlijkheid zal binnengaan), en meteen kloppen zij met het kruis op de deur. Een dergenen, die binnen de kerk zijn, zingt den tegenzang en vraagt: *quis est iste rex gloriae?* (wie is die Koning der heerlijkheid?). Een en ander geschiedt tot driemaal toe. Daarna wordt de deur geopend; de processie trekt de kerk in en allen begeven zich naar hunne plaatsen in het koor, terwijl de voorzanger met luider stemme het Invitatorium voor de metten aanheft. De priesters, die het H. Sakrament dragen, plaatsen het intusschen op het hooge altaar.

Het volgende staat er bij aangeteekend op den kant van het handschrift. — Vóór het *Te Deum* wordt het *Victimae paschali* gezongen. Wanneer men gekomen is tot het vers: *dic nobis Maria, quid vidisti in via?* (zeg ons, Maria, wat zaagt gij op den weg?) gaat de Prior naar het altaar. Het vers: *dic nobis* wordt door twee koorknapen gezongen; waarop de Prior het volgende vers zingt: *sepulchrum* CHRISTI *viventis et gloriam vidi resurgentis* (ik heb het graf van den levenden en de glorie van den verrezen CHRISTUS gezien), onder welk gezang hij den ledigen kelk vertoont. De koorknapen herhalen het vers *dic nobis*, en nu zingt

de Prior: *angelicos testes, sudarium et vestes* (ik heb engelen tot getuigen, den zweetdoek en de kleederen gezien), en onderwijl heft hij het opengevouwen *corporale* omhoog. — Het vers: *dic nobis* wordt nogmaals herhaald, en daarop zingt de Prior: *surrexit* CHRISTUS *spes mea* (CHRISTUS, mijne hoop, is verrezen), en toont het heilig Sakrament aan de aanwezigen.

LAGER ONDERWIJS.

TIJDSCHRIFT VOOR KATHOLIEKE ONDERWIJZERS.

Met genoegen vermelden wij aan onze lezers de verschijning van het eerste nummer van het *Tijdschrift voor Katholieke Onderwijzers (te Rotterdam* bij P. T. BRAAM); want wij hebben de overtuiging, dat aan zulk een tijdschrift behoefte is. Er is behoefte aan als aan een voedings-, voorbehoed- en geneesmiddel. Voor onderwijzers der jeugd, inzonderheid voor aankomende onderwijzers, is de voorraad van heilzame spijzen, althans in *Nederland*, zeer gering; maar die van gevaarlijke en van giftige spijzen is groot. Men moet het bekennen, dat het gindsche gebrek eenigermate noodzaakt, om de hand uit te steken naar dezen overvloed. Wee hem, die er zich aan verzadigt! en ook wee hem, die, zonder ernstige voorbehoedmiddelen, er maar van proeft! Hoe menigeen heeft daardoor zijn zedelijk en geestelijk leven, het leven des regtvaardigen dat uit het geloof is, het leven in en uit de waarheid, zoo al niet geheel verloren, dan toch

ondermijnd, en der kwijning prijs gegeven! Een tegengif, een geneesmiddel kan hen misschien nog redden.

Er is, in verband met het gezegde, aan zulk een tijdschrift ook behoefte als aan eene gelegenheid tot oefening en beproeving van krachten. Want behalve het voordeel, 't welk deze oefening en beproeving, op zich zelve genomen, voortbrengen, zal de gelegenheid daartoe, in het katholieke tijdschrift geopend, van het deelnemen aan hetgeen zonder gevaar geen plaats kan hebben, krachtig afwenden.

Deze weinige regels zeggen der Redactie van het nieuwe *Tijdschrift* genoegzaam, dat wij met hare onderneming ingenomen zijn; maar zij zeggen haar tevens, dat wij veel, wel te verstaan *betrekkelijk veel*, van haar vorderen.

Vorderen wij dan misschien in haar *Tijdschrift* uitstekende wetenschap? Ach! wij moeten het hier zeggen: de wetenschap is eene vrucht die hoog, zeer hoog aan den boom der kennissen groeit; en wij moeten er bij voegen: er is iets dat nog beter, nog noodzakelijker is dan de wetenschap, namelijk de wijsheid. De wijsheid zij met de Redactie, en leere haar goede en geschikte middelen te kiezen tot het goede en bereikbare doel hetwelk zij beoogt: dan zal zij slagen. Maar de wetenschap dan? Tot de wetenschap is geen toegang dan langs den weg der heldere en juiste denkbeelden, heldere en juiste kennissen van.... DE EERSTE BEGINSELEN. Het is in al degenen, die naar wetenschap en naar bevordering van wetenschap streven, wijsheid, dit te weten en daarnaar te handelen. Maar men beseffe daarenboven dit: met deze heldere en juiste denkbeelden en kennissen heeft men nog de wetenschap niet. De geneigdheid om den evenmensch wel te doen, ofschoon zorgvuldig ge-

kweekt en vlijtig geoefend, is nog de heldendeugd niet, welke den mensch brengt tot de zelfopoffering voor den evenmensch: en eenige deugden zijn nog niet de deugd. Aldus is ook de verhouding van kennis tot wetenschap: wetenschap is het toppunt van -, de eenheid der kennissen. Wij maken dus geene zwarigheid om het openlijk te verklaren, dat wij van de Redactie niet vorderen uitstekende wetenschap; maar wel vorderen wij van haar wetenschappelijk streven. Wat wij onder dit laatste begrijpen als volstrekt onmisbaar, blijkt genoegzaam uit het zoo even gezegde.

De Redactie van het *Tijdschrift voor Katholieke Onderwijzers* houde het ons ten goede, dat wij onze opvatting van hetgeen hare taak moet zijn, zoo onbewimpeld uitspreken. Hare taak is een algemeen, een godsdienstig belang; wij meenen over zulk belang te mogen medespreken, en over zulke taak, in het openbaar en vrijwillig opgevat, zonder achterhouding en in het openbaar ons gevoelen te mogen uitbrengen. Het publiek, waarvoor de Redactie arbeidt, onze woorden vernemende, moge er onze groote belangstelling in het *Tijdschrift* uit opmaken, en moge er tevens eene bijdrage in zien tot zijne rigting ten aanzien der eischen, welke het der Redactie stellen mag.

Men zal ons wel ontslaan willen van den last om over den inhoud van het verschenen nummer ons oordeel te openbaren; wij verheugen ons evenwel te kunnen getuigen, dat de blijken van ernstige opvatting der ondernomene taak en van bekwaamheden tot de uitvoering inderdaad voorhanden zijn. Wij vreezen niet de verantwoordelijkheid van aanmoediging op ons te nemen, en het *Tijdschrift* in de belangstelling van het publiek, inzonderheid van alle katholieke onderwijzers aan te bevelen.

VERSCHEIDENHEDEN.

DE ALGEMEENE VERGADERING DER PROTESTANTSCHE MAATSCHAPPIJ «TOT BEVORDERING VAN WELSTAND» IN 1850.

In ons N°. voor Februarij van het vorige jaar hebben wij een verslag gegeven van de algemeene vergadering van *Welstand* in 1849; en bij die gelegenheid den *toestand*, de *strekking* en *werking* dezer maatschappij aangetoond. Later, in dat voor Julij, hebben wij eene nalezing gehouden over een aantal *verslagen* en *aanspraken*, welke laatste meestal door Professor BOSSCHA gehouden waren. Het zou dus noodeloos wezen onze lezers nogmaals te spreken over de strekking en werking dier maatschappij, daar wij toch niet anders zouden kunnen doen dan herhalen wat wij toen gezegd hebben (1). Wij hebben echter beloofd, onzen lezers te zullen mededeelen hetgeen ons van de geheime protestantsche genootschappen ter kennis komt: en het strekt ons tot genoegen aan die belofte thans weder te kunnen voldoen.

De laatste algemeene vergadering van *Welstand* werd gehouden te *Arnhem* den 29 Mei 1850. Na de opening hield de Medevoorzitter, die voor het jaar 1849—1850 tot Voorzitter benoemd was, eene aanspraak. Deze aanspraak onderscheidt zich vooral daarin, dat zij in hevigheid ettelijke toonen lager gestemd is dan de vroegere. Maar *toen* ook was men nog in vooruitgang, of hoopte men ten minste dat de geleden verliezen zouden hersteld worden; thans — erlangt men meer en meer de zekerheid dat het getal der leden jaarlijks afneemt, en vreest

(1) Zie Deel XVII, bl. 100 en XVIII, bl. 38, volgg.

men welligt, dat nog eenmaal gebeuren zal waarvoor men reeds in 1848 zoo beducht was, dat er namelijk, indien *die vermindering zóó moest voortgaan, geen 12 jaren noodig waren, om de maatschappij* ONTBONDEN *te zien* (1). Uit die aanspraak en uit het verslag van den Boekhouder nemen wij hier een en ander over.

De Voorzitter stelt zich, in zijne aanspraak, twee vragen ter beantwoording voor: «Wat heeft *Welstand* gedurende zijn 28jarig bestaan, naar het doel zijner instelling, verrigt?» en «wat blijft er te verrigten over?»

«Het ligt natuurlijk buiten mijn plan,» dus luidt het antwoord, «om u daarbij te vergasten op eene breedvoerige recensie, hetzij van de eigendommen onzer Maatschappij, hetzij van het personeel daarop gevestigd. — Toen onze boekhouder zich in 1847 de moeite gaf van het een en ander tabellen op te maken, bleek het, en werd in ons jaarlijksch verslag opgenomen, dat *Welstand* in dat oogenblik eigenaar was van 69 huizen of hofsteden, waarbij behoorden ruim 390 bunders land, dat daarenboven eene som van *f* 8976, onder hypothekair verband was voorgeschoten, en dat met dit een en ander 101 huisgezinnen werden ondersteund.»

«Sinds dien tijd zijn aangekocht 10 huizen, benevens ruim 174 bunders land, en werden 17 nieuwe huisgezinnen geplaatst; zoodat het geheel onzer bezittingen bedraagt: 79 huizen en hofsteden, met 564 bunders land; terwijl 118 huisgezinnen die goederen in gebruik hebben, of door geldelijk voorschot op hypotheek zijn geholpen.»

«Ook deze globale opgave heeft intusschen weinig te beduiden, zoo lang het niet is gebleken, wat nut door zoovele aankoopen en ondersteuningen werd te weeg gebragt.»

«Het [*erkende*] doel van *Welstand* is, onze kleine gemeenten, die gevaar loopen, bij vermindering van het zielental, te niet

(1) *Verslag* van 1848, bl. 19.

te gaan, door toevoeging van meerdere leden, of door bevordering van welstand onder de aanwezenden, te versterken. *Noord-Braband* was aanvankelijk het uitsluitend terrein zijner werkzaamheid; het is nog uit den aard der zaak het voornaamste. Welnu, wanneer men de volkstelling van het jaar 1840 in handen neemt, men vindt daar in *Noord-Braband* vermeld 27 plaatsen, waar eene Hervormde Gemeente gevestigd is, en die elk in het bijzonder van 50 tot 100 Protestanten tellen; terwijl 12 andere voor minder dan 50, dat is, *beneden het zielental*, dat tot dus verre als de voorwaarde van een zelfstandig bestaan werd beschouwd, staan aangeschreven (1).»

«Van die 39 gemeenten zijn er 23, welke begunstigden onzer Maatschappij onder hare leden tellen. — Behoef ik te zeggen, dat het getal voor iedere gemeente niet zeer groot kan zijn? Maar toch men kan onder die 23, wederom minstens tien gemeenten aanwijzen, die hoogstwaarschijnlijk zonder de tusschenkomst van *Welstand* niet meer zouden bestaan, of althans bij de eerste vacature van de Predikantsplaats zouden worden opgeheven.»

«Ten aanzien van sommige valt dit al zeer scherp in het oog.»

«De gemeente *Dinther* had voor een twintig jaren naauwelijks dertig à veertig zielen. Met hare combinatie van *Heeswijk*, telt zij thans ruim 80 Protestanten, en van die 80 wonen 35 op goederen der Maatschappij.»

«*Baardwijk* was mede onder 50 gedaald, het telt 60, en daaronder 29 begunstigden van *Welstand*.»

«Te *Hoogloon* maakte men nog voor weinige jaren, nadat wij reeds twee hoeven aldaar hadden aangekocht, zwarigheid om tot het beroep van eenen nieuwen Predikant, handopening te verleenen, omdat eene dier hoeven tijdelijk niet was be-

(1) De Voorzitter schijnt de hoop niet te hebben opgegeven, dat eenmaal die bepaling worde veranderd. Wanneer dit geschieden kan, zonder dat de schatkist *nog meer* bezwaard wordt, hebben wij er vrede mee. 't Is nu al vrij wel.

woond; thans is het boven de 16 zielen op die hoeven gevestigd, met 12 andere, in zijne combinatie van *Eersel*, welke geheel dreigde uit te sterven, versterkt.»

«*Zundert*, *Deurne* en *Bergeijk* hebben van 100, 70 en 64 zielen, ieder 25 aan *Welstand* te danken.»

«*Veldhoven* zou waarschijnlijk in dit oogenblik slechts een of twee huisgezinnen bezitten, indien wij niet drie andere door ondersteuning aan de plaats hadden verbonden, en daarenboven nog drie van elders hadden toegebragt.»

«Van 55 zielen, waaruit de gemeente van *Kruisland* bestaat, wonen 19 op goederen der Maatschappij.»

«Het zou uwe aandacht vermoeijen, indien ik zoo alle onze Noord-Brabandsche gemeenten met name wilde noemen. Er zijn er daarenboven bij welke men in meer bijzonderheden zou moeten treden, om de verkregen uitkomsten op hare regte waarde te schatten.»

«Ik zeide voorts zoo even, dat *Noord-Braband* het voorname terrein onzer werkzaamheid is. Dit belet echter niet, dat men zich het lot van wankele gemeenten ook in andere provinciën heeft aangetrokken. Getuigen daarvan onze ondersteuningen te *Hoogmade*, *Voorhout*, *Nootdorp* en de *Kaag* in *Zuid-*, te *Blaricum* in *Noord-Holland*, te *Tubbergen* in *Overijssel*, te *Urmond* in *Limburg*, maar vooral onderscheidene gemeenten in het Rijk van *Nijmegen* en het land tusschen Maas en Waal, waarbij er zijn, die even als onze Noord-Brabandsche, haar zelfstandig bestaan aan *Welstand* dank wijten of door zijne tusschenkomst gewaarborgd zien.»

«Ik zal alleen wijzen op *Wamel* en *Dreumel*, waar men volgens de laatste opgave slechts 180 zielen telt, en daaronder 29 die op goederen der Maatschappij gevestigd zijn; op *Appeltern* en *Altforst* met ruim 100 zielen; waaronder 23 begunstigden; op *Maasbommel* en *Alphen* met 150 zielen en 24 begunstigden; op *Borgharen* met 50 zielen en 7 begunstigden; die eerlang door de ondersteuning van een nieuw

huisgezin op eene aanzienlijke pas aangekochte bouwhoeve, zullen worden vermeerderd; op *Horssen* eindelijk met 112 zielen, waaronder niet minder dan 64, die geheel of gedeeltelijk op eigendommen van *Welstand*, het dagelijksch brood vinden.»

«Ziedaar in zeer korte trekken, M. H, de uitkomsten onzer bemoeijingen, uitkomsten verblijdend genoeg, zoo ik mij niet bedrieg, om met vertrouwen te kunnen zeggen, dat wij, onder Gods zegen, niet te vergeefs hebben gewerkt.»

«Ik weet het echter, er zijn er, die met dit besluit niet instemmen, die onze bemoeijingen, zoo niet afkeuren, dan toch den uitslag daarvan te duur gekocht, of wel al onze inspanning vruchteloos achten.»

«Over dat beweerd gebrek aan verhouding tusschen opofferingen en uitkomsten straks welligt nog een enkel woord. Vergun mij eerst een oogenblik stil te staan bij de bedenking, dat onze pogingen in 't eind ijdel zullen zijn, dat zij den ondergang onzer kleinere gemeenten, vooral in die omstreken, waar wij tot dus verre werkzaam waren, niet zullen keeren.»

«Bij het *min gunstig* tafereel dat ik straks van den toestand dier gemeenten heb opgehangen, schijnt die bedenking inderdaad niet uit de lucht gegrepen; — want, indien wij in 28 jaren tijds, met opoffering van groote sommen gelds, in de provincie *Noord-Braband* slechts 80 à 90 huisgezinnen aan onze wankele gemeenten hebben kunnen toevoegen of verbinden; indien nog *vele* dier huisgezinnen niet meer dan eenen *betrekkelijken welstand* genieten [en andere nog ver van *eenigen* welstand verwijderd zijn], dan vraagt men met regt: wat zullen onze opofferingen tegen zoo groote overmagt van de meerderheid der bevolking; wat zal het kosten om het bestaan van al die gemeenten te verzekeren?»

«Ik erken, dat tot dit laatste *nog vrij wat* zal noodig zijn; wat meer is, het doel waarmede ik in dit oogenblik spreek, is *grootendeels om u, M. H., te overtuigen*, dat wij nog VEEL,

ZEER VEEL GELDS behoeven, om aan onze roeping te beantwoorden. Maar van den anderen kant, houdt het mij ten goede, het bezwaar dat men ons tegenwerpt, is niet gegrond; het heeft in eene verkeerde voorstelling van onze behoeften zijnen oorsprong.»

«Bepalen wij ons, in onze beschouwing, tot de 39 Noord-Brabandsche gemeenten, waarvan straks gesproken is, die vóór 10 jaren althans, ieder minder dan 100 zielen telden. Het is waarheid, en het kan zelfs niet genoeg herhaald worden, dat velen dier zielen slechts door *zwakke* banden aan hunne gemeenten zijn gehecht; dat *een groot aantal*, indien zij aan hun lot werden overgelaten, *spoedig elders een goed heenkomen zouden zoeken*. Maar vergeten wij niet, dat de oorzaak van dit een en ander daarin ligt, dat de grootere protestantsche bevolking van vorigen tijd [nu niet?] meerendeels *uit ambtenaren en hunnen aanhang bestond*, wier afstammelingen, door verandering van staatsinstellingen, van het bestaan, *dat zij* [let wel] *als een vaderlijk erfgoed plagten te beschouwen*, beroofd, *veelal ten halve toegerust*, een ander moeten zoeken, en daarin niet altijd slagen (1). Komt nu de Maatschappij van *Welstand* met hare beschermende hand tusschen beiden; zorgt zij *hier* dat het den nijveren inwonenden landbouwer niet aan den noodigen grond ontbreke; vestigt zij *daar* een paar nieuwe huisgezinnen, die in den landhouw tot *redelijken* welstand *kunnen* geraken; dan openen zich ook voor de overige nieuwe bronnen van bestaan; dan verkrijgt men ligt eene kern, die de anders afdwalende schapen tot zich trekt, en de gemeente staat ras op

(1) In vroegere dagen plagten de Nederlandsche Protestanten het monopolie van kennis en wetenschap te hebben. Toen gold het: *nul n'aura de l'esprit que nous et nos amis*. Ook in onzen tijd zijn er nog lieden, die dat oude orthodoxe geloof aan uitsluitende bekwaamheid belijden niet alleen, maar ook in oefening brengen. De Voorzitter van *Welstand* is onder dit opzigt regtvaardiger; hij erkent, dat de afstammelingen van vroegere ambtenaren *veelal ten halve toegerust* zijn.

beteren grondslag, dan waarop zij vroeger plagt te steunen.»

«Het ligt immers buiten ons doel, niet alleen *Noord-Braband*, of eenig ander gewest te protestantiseren, maar zelfs om nieuwe gemeenten te stichten of aan de bestaande HET OVERWIGT te bezorgen? Het zou ongerijmd zijn, dit te willen beproeven langs den weg, dien wij bij onze ondersteuningen hebben ingeslagen, ja, in 't algemeen door *stoffelijke* middelen (1). Maar waar onze hand eene kudde vindt, die gevaar loopt te worden verstrooid, daar trachten wij welstand te bezorgen, daar brengen wij nieuwe leden toe, die de overige onderling en aan de plaats hunner inwoning mogen verbinden, opdat die verstrooijing worde voorgekomen, opdat het voorregt der zuivere Evangelieverkondiging niet verloren ga; — en waarlijk, hoe groot het getal der wankele gemeenten ook zij, dat oogmerk is niet onbereikbaar.»

«Het is dit te minder, wanneer men op eene andere merkwaardige omstandigheid acht slaat.»

«Er wordt veel gesproken van den toeleg, om de Protestanten uit *Noord-Braband* te verdrijven; ik twijfel, of *Rome*, althans in den laatsten tijd, niet meer zijne zorgen aan de uitbreiding van zijnen invloed in andere gewesten heeft besteed [!]; maar hoe dit ook zij, zooveel is zeker, dat die toeleg in 't algemeen niet wel gelukt.»

«Ik sprak straks van de volkstelling, die in het jaar 1840 heeft plaats gehad. Wanneer men de uitkomsten van die telling

---

(1) Ongerijmd zou het ongetwijfeld wezen, wanneer men met *middelen*, als die *Welstand* in het werk stelt, *Noordbrabant* zou willen protestantiseren, of er nieuwe gemeenten stichten. Vrij wat krachtiger middelen, dan *Welstand* ooit bezitten zal, zijn wel eens elders, b. v. in *Pruissen* en *Belgie*, tot zulk een doel aangewend, en evenwel was de uitslag niet gunstig. In *Pruissen* leed FREDRICH WILHELM schipbreuk op de standvastigheid van CLEMENS AUGUST, en in *Belgie* verloor WILLEM I niet minder dan de helft van zijn Rijk.... Overigens scheen de Voorzitter hier niet indachtig te zijn, dat zijn voorganger, Prof. BOSSCHA, juist het tegendeel gezegd heeft: «OVERWIGT *geen* TEGENWIGT.»

met die van 1830 vergelijkt, dan blijkt, dat de Roomsch-Catholieke bevolking, gedurende dat tijdvak, in *Noord-Braband* op 305446 zielen, met 23295 is vermeerderd; dat de protestantsche daarentegen van 41840 tot 47535 is geklommen; met andere woorden, dat de eerste in de verhouding van 76, de laatste van 136 per duizend is toegenomen. — Ik weet, dat de gebeurtenissen van 1830 min of meer tot dit resultaat zullen hebben bijgedragen; en betreur daarom, dat nog geene officiële mededeeling van den uitslag der nu onlangs gehoudene volkstelling, ons in staat stelt te beoordeelen, welke uitkomst het laatste tienjarig tijdvak ten dien aanzien heeft opgeleverd. Bij gebreke daarvan mag ik mij althans niet zoo bepaald uitdrukken, maar toch, indien de inlichtingen hier en daar verzameld, *niet al te ver* van de waarheid afwijken, dan is het voordeel wederom aan ons kerkgenootschap.»

«Ziedaar, zoo ik meen, een nieuwen grond van bemoediging; want ofschoon de alhier bedoelde vermeerdering van bevolking wel uit den aard der zaak, meerendeels ten bate der grootere gemeenten zal komen, zoo moet zij toch noodwendig in de gevolgen op de kleinere terugwerken, dat is, de goede uitkomst onzer pogingen waarborgen.»

«Derhalve geen nood, dat wij eenen wanhopigen strijd voeren; er is integendeel veel reden om te verwachten, dat onze bemoeijingen, onder Gods zegen, gewenschte vruchten zullen dragen, en er is even daarom ook grond om onzen weg moedig te vervolgen.»

«Het zal toch wel bij niemand opkomen, om uit de gunstige omstandigheden, die ik daar opsomde, te besluiten, dat de bemoeijingen van *Welstand* overbodig zijn; — integendeel ik meen, dat er in al het besprokene, ja, wel een antwoord ligt opgesloten op het tweede gedeelte onzer vraag: Wat blijft er voor *Welstand* te verrigten? maar dat dit antwoord luiden zal: *Oneindig veel.*»

«Ik wijs al wederom op de 39 gemeenten in *Noord-Braband*,

waarvan er 23 geholpen zijn, maar verre de meeste slechts aanvankelijk en op onvoldoenden voet.»

«Ik wijs op zoovele andere gemeenten in dit gewest, in *Overijssel*, in *Zuid-Holland*, en waar niet al, die in bijna even hagchelijken toestand verkeeren, en nog grootere opofferingen zullen eischen, indien men ze krachtdadig wil handhaven. Het ligt allerminst in mijnen weg de oudere regten in *Noord-Braband* en *Maas-Waal* te miskennen, maar wie gevoelt niet de noodzakelijkheid, dat ook elders worde gewaakt en gestreden?»

«In 't algemeen, het is zeer veel wat wij hebben uitgerigt, wanneer men het als een werk der liefde voor het Evangelie [!] en voor de huisgenooten des geloofs beschouwt; — maar het is zeer weinig, wanneer wij in aanmerking nemen de behoeften, — wanneer wij bedenken, dat nog zoovelen naar onze hulp uitzien, in de vreeze dat ligt het vertrek van een huisgezin of andere toevallige gebeurtenis de plaats hunner inwoning uit de rij der zelfstandige Hervormde gemeenten zal doen uitwisschen.»

»Maar indien er nog zoo groote offers worden vereischt, is dan welligt ook dat andere bezwaar gegrond, dat die offers met de verkregene en de te verwachten uitkomsten niet in verhouding staan?»

«Ik zou u, M. H., en allen die in onze zaak eenige belangstelling hebben aan den dag gelegd, te kort doen, wanneer ik die vraag, letterlijk opgevat, wilde beantwoorden.»

«Verplaatst u slechts voor een oogenblik in zoodanige kleine gemeente, als waarvan hier sprake is. Stelt u daar voor eenige huisgezinnen, arbeiders of handwerkslieden, zonder toereikend bestaan, omdat hunne diensten, waar men die maar eenigzins ontberen kan, worden afgewezen. — Gehechtheid aan den geboortegrond, of het bezit van een klein voorvaderlijk erf, houdt hen terug; maar zoo er al geen gebrek wordt geleden, de toestand is toch zoo, dat het zedelijk gevoel allengs wordt onderdrukt, dat de kinderen niet behoorlijk kunnen worden op-

gevoed, en zoodra er maar eenige kans is, om elders den kost te vinden, het huis moeten verlaten. Naarmate de behoeften op die wijze verminderen, nemen intusschen de krachten af, en wanneer ten laatste alle zorgen voor de ouders een einde nemen, verdwijnt ook het laatste spoor van het gezin.»

«Aanvankelijk schijnt dit eene uitkomst voor de gemeente, wier armenfonds misschien reeds lang onder den last van een gedeeltelijk onderhoud ging gebukt; maar weldra gaat het denzelfden weg met een ander huisgezin; het zielental daalt en daalt, tot dat het niet belangrijk genoeg wordt geacht, om aan eenen bijzonderen Herder te worden opgedragen. Het huis des gebeds [de gehoorzaal?] wordt gesloten: en wat nog van eene vroeger welligt bloeijende Hervormde gemeente over is, verstrooit zich, of wordt een welkome buit voor de Roomsche propagande (1).»

«Ik geloof niet, M. H., dat bij zoodanige voorstelling, die, helaas, de al te ware geschiedenis is van zoo menige kleine gemeente in het begin dezer eeuw, iemand onder ons geneigd zal zijn na te rekenen, wat het mag hebben gekost, dat sinds de oprigting der Maatschappij van *Welstand*, geene enkele gemeente langs dien weg is te niet gegaan.»

«Met dit al, wij mogen niet onbillijk zijn. Zij die dat willen *nagerekend* hebben, hebben daarbij op het oog, dat men welligt langs andere wegen, [als die van *Unitas*, *Hulpbetoon* en *Phylacterion*], met dezelfde middelen [met *geld* namelijk], grootere meer afdoende uitkomsten zou kunnen verkrijgen; — en steunde die veronderstelling op houdbaren grond, het zou dure pligt zijn ons te haasten, eene andere wijze van ondersteuning aan te nemen.»

«Maar ik vraag het, wat zal men in onzen werkkring,

(1) Dit woord, vooral als het aan 't einde van een volzin geplaatst wordt, is bijzonder geschikt om effekt te maken. 't Is een noodzakelijk bestanddeel in de aanspraak eens Voorzitters van een der geheime Protestantsche genootschappen.

voor den aankoop van vaste goederen, en voor de bevordering van welstand bij, of vestiging van landbouwende huisgezinnen, in de plaats stellen?»

«Wij juichen het toe [?], dat men elders tracht, door aanmoediging van industriële ondernemingen, door ondersteuning van handwerkslieden, de Protestantsche belangen te bevorderen; wij zijn dankbaar zelfs dat ook *Noord-Braband* in dat voorregt deelt; maar onze kleinere gemeenten, te midden eener overgroote meerderheid van Roomsch-Catholieken, alleen door *die* middelen te willen staande houden, *dat ware eene hersenschim, die op geldverspilling zoude uitloopen* (1).»

«Neen, op den duur althans kan daar niets baten, dan dat men in de wankele gemeenten landbouwers vestigt, die in hun bedrijf van die meerderheid onafhankelijk zijn; die op hunne beurt aan arbeiders en handwerkslieden gelegenheid kunnen geven, om het dagelijksch brood te verdienen; — die zoo doende eene kern vormen, welke zich door eigene kracht kan ontwikkelen en uitbreiden; — en die, om dit niet te vergeten, ook der Maatschappij geen groot nadeel kunnen toebrengen, omdat zij, eigenares van den grond, altijd bij magte blijft, om den gebrekigen bruiker door eenen beteren te doen vervangen (2).»

«Ik zeg het met innige overtuiging, de Maatschappij van *Welstand* zou eenen zelfmoord begaan den dag, waarop zij zich een ander hoofddoel van werkzaamheid mogt voorstellen: en hoe groot de bezwaren ook mogen worden geacht, die aan haar tegenwoordig stelsel zijn verbonden; — hoe men ook hier en daar over teleurstelling te klagen hebbe; zij heeft in haren werkkring, den besten, den eenigen afdoenden weg gekozen.»

---

(1) Een niet zeer vleijend compliment voor *Unitas*, *Hulpbetoon* en *Phylacterion*.

(2) Des noods gebruikt zij daartoe dwangmiddelen, even als de baron NAHUYS voor *Unitas*.

«Trouwens die teleurstellingen, het is al meermalen betoogd, zijn niet zoo menigvuldig, als daarvan wordt opgegeven [!].»

«Onze ondersteunden betalen eene geringe rente; maar is dan niet het doel, hen tot welstand te brengen? Er zijn er enkele, die onze bemoeijingen met ondank vergelden, of in weerwil van alle toegeeflijkheid niet tot welstand geraken; — maar waar is de kring van een honderdtal huisgezinnen, die allen aan hunnen pligt en aan hun eigen welbegrepen belang getrouw zijn?»

«Het is de roeping der permanente commissie om tegen die afwijkingen zoo veel mogelijk te waken; zij doet dit met gemoedelijken ernst; en voor het onbevangen oordeel, meen ik, dat ieder jaarlijksch verslag, iedere rekening, welke zij in uw midden komt afleggen, de uitkomst oplevert, dat het aantal der zoogenaamde mislukte ondersteuningen al kleiner en kleiner wordt.»

«Het is geenszins mijn oogmerk daarop te roemen; — uwe goedkeuring stellen wij op hoogen prijs, maar niet minder hoog de bewustheid, van in den ons aangewezen kring naar vermogen wel te doen, en het hoogste de belangen eener Maatschappij, die wij, in de hand Gods, als een krachtdadig middel beschouwen, om ons dierbaar vaderland bij het voorregt van de verkondiging der zuivere Evangelie-leer, ja van gewetensvrijheid, te handhaven.»

Wij willen den Voorzitter geenszins de eer ontzeggen, dat hij zijn mogelijke best gedaan heeft, om de zijnen te overtuigen van het nut door *Welstand* gesticht; maar die zijne aanspraak met onpartijdigheid gelezen hebben, zullen met ons moeten erkennen, dat het antwoord op de voorgestelde vragen veel korter had kunnen zijn, en hierdoor in juistheid zou gewonnen hebben. Immers op de vragen: *wat heeft* Welstand *gedurende zijn* 28*jarig bestaan verrigt?* en: *wat blijft er te verrigten over?* had hij eenvoudig op de eerste kunnen antwoor-

den: *zeer weinig*, en op de andere: «*oneindig veel*». Want al wordt ook het *geestelijk* belang van het Protestantisme in rekening gebragt, — wat hier zijne voorstanders zelfs als zeer luttel erkennen — zoo blijft toch het *stoffelijke* niettemin de *Cardo* waar alles op draait, de ziel en het wezen van *Welstand* en alle soortgelijke protestantsche genootschappen.

Of wie zal dwaas genoeg zijn om te gelooven, dat het *geestelijk belang* van het Protestantisme er iets bij winnen zal, wanneer men b. v., door de bemoeijingen van den protestantschen burgemeester, en onder de goedkeuring van den Commissaris des Konings in de provincie, in eene bijna geheel Katholieke gemeente heeft weten te bewerken, dat het sober postje van veldwachter aan een Protestant, die elders woonde en geheel vreemd aan de gemeente was, vergeven werd? Door zijn huisgezin moge het *zielental* vermeerderd zijn, en de predikant een paar toehoorders meer in zijne preêk hebben; maar welk voordeel zal het Protestantisme daarvan inoogsten? — Het zal reeds veel zijn, wanneer de Hervormde diakonie niet te eeniger tijd met het onderhoud van dat gezin bezwaard wordt!..... Neen, hoe er ook geschermd worde met «het *geestelijk* belang van het Protestantisme», het *ware* doel van *Welstand* is niet meer te verhelen, nadat Professor BOSSCHA, in zijne aanspraak in 1840 (bladz. 12), de volgende verklaring heeft afgelegd: «Wij behooren «in de overtuiging der waarheid en in het besef van pligt, «al de vermogens onzer werkzaamheid te vereenigen tot het «*doel*, 't welk onze maatschappij zich voorstelt te bereiken; «de handhaving der Protestantsche Kerk in *Nederland*, in den «*welstand* harer leden en gemeenten, en *daardoor* de bewa«ring van haar *overwigt* in onze *nationale* belangen, in onze «*maatschappelijke* inrigtingen, in onze *huiselijke* aangelegen«heden. OVERWIGT *geen* TEGENWIGT: daardoor alleen kan het «zaaijen dier distelen en giftplanten van godsdienstHaat worden «voorgekomen».

De vraag behoort dus eigenlijk niet te zijn: welke *geestelijke* voordeelen heeft de maatschappij sedert haar 28jarig bestaan opgeleverd? maar: welk *overwigt* heeft zij, *overeenkomstig haar doel*, door den *welstand* der leden aan kleine en «wankele» gemeenten toegebragt? En hoe dan het antwoord luiden moet, is volstrekt niet twijfelachtig.

Of het verslag van den boekhouder over het jaar 1849–1850 dit antwoord al dan niet bevestige, laten wij aan de beslissing van onze lezers over. Wij deelen daarom nog een ander uit dit verslag mede, waaruit de toestand der maatschappij blijken kan.

Van de 118 huisgezinnen, die door *Welstand* ondersteund worden, wordt slechts van een veertigtal in het verslag melding gemaakt. Welke van die, en in hoever zij tot *Welstand* kwamen, kan uit het hier volgende worden opgemaakt.

N°. 3, 7, 31 «Merkbare vooruitgang». N°. 8. «*Redelijke* welvaart».

N°. 11, 34*b*. «In dezen ondersteunde kan men altijd den bekwamen en vrij beschaafden boer erkennen. Zijn land ziet er uitnemend goed uit, bijzonder ook het weiland. 't Gaat hem dan ook wel genoeg».

N°. 18, 34*a*. «Nog *weinig* is de vooruitgang op deze hoeve;— de verwachtingen op meerder welvaart zijn niet verwezenlijkt (1)».

N°. 21, 41. «Het gezin is hier slechts 5 zielen sterk. — De oogst is overvloedig».

N°. 24, c. a. «Op dit gezin valt alleen aan te merken dat het te klein is om tot instandhouding der gemeente veel te kunnen bijdragen; maar zoo veel te meer komt het ook tot welstand».

N°. 29. «Deze ondersteuning behoort tot de volkomen welgelukte (2)».

N°. 36. «Ook deze ondersteuning blijkt bij iedere beschouwing tot de best geslaagde te behooren».

---

(1) Vgl. *de Katholiek*, D. XVII, bl. 105, en D. XVIII, bl. 49.
(2) Geen regel zonder uitzondering.

N°. 38. «Ook hier woont een bloeijend en welvarend gezin, dat 7 hoofden sterk is».

N°. 40. «Na jaren lang geduld gehad en vruchteloos op beterschap gewacht te hebben, kwamen wij voorleden jaar tot het besluit, om den ondersteunde van deze hoeve te verwijderen. De uitvoering echter vond bij den ondankbaren man tegenstand genoeg, en kon geen plaats hebben zonder onaangenaamheden en kosten, die wij ons, om nog grootere schade voor te komen, hebben moeten getroosten (1). Voor hem hebben wij een talrijk huisgezin, 12 hoofden sterk, in de plaats kunnen stellen, 't welk zoo veel tot steun en sieraad der gemeente belooft te zijn, als de vorige bewoner tot oneer verstrekte. De nieuwe ondersteunde is door onze zuster-vereeniging *Chr. Hulpbetoon* geholpen geworden tot het aanschaffen van vee, enz.»

N°. 42. «Een groot gemis is het verlies der dochter, nalangdurige ziekte overleden. — Nu is het gezin nog 5 zielen sterk. Haver en boekweit uitgezonderd, was de oogst ook hier overvloedig geweest».

N°. 47. «Ofschoon men hier met ziekte der kinderen te worstelen heeft, en daardoor verpligt is dienstboden te houden, zoo wordt echter voor de huurbetaling in den regel wel gezorgd; maar ook voor de bearbeiding van het land, waarvan men goede oogsten wint».

N°. 50. «Op deze hoeve was het niet voordeelig gesteld, en na de verwoesting, onlangs door het water aangerigt, is het er niet op verbeterd! De gebouwen hebben hier vooral geleden. — Het steeds aangroeijend gezin van de hoeve te verwijderen, zou hetzelfde zijn als het tot volslagen armoede te doen vervallen. Intusschen valt het onder deze omstandigheden niet gemakkelijk, middelen te beramen om zoodanige huisgezinnen tot *Welstand* te brengen.»

(1) «De ondersteunde van het goed verwijderd zijnde, werd deze post (*f* 1267,65⁵) voor verlies afgeschreven en niet meer voor het fonds uitgetrokken.» *Verslag*, bl. 34.

N°. 58. «De hoeve behoort tot de beste bezittingen der maatschappij. — Het gezin is 12 hoofden sterk; juist het $^1/_4$ deel van het zielental der gemeente.»

N°. 59. «Daar is in dit huisgezin vooruitgang, zoo in welvaart als in zedelijke kracht voor de gemeente.»

N°. 61. «Het zielental is op deze bezitting vermeerderd door den nieuw benoemden veldwachter (1), lid der gemeente, met vrouw en 3 kinderen, voor wien een gedeelte der woning is in gereedheid gebragt, waarvoor hij *f* 30 huur zal opbrengen.»

N°. 64. «Het huisgezin alhier; 5 hoofden sterk, breidt zich niet zeer uit, maar het zedelijk gedrag wordt zeer geprezen. De huur wordt *thans* prompt betaald.»

N°. 65. «Dit aangroeijend gezin woont op eene hoeve met slechts $6^1/_2$ bunder land. Ook deze ondersteunde is thans zeer oppassend en betaalt prompt.»

N°. 69. «Dat de welvaart op deze hoeve nog steeds te wenschen overlaat, blijkt daaruit, dat de huur ieder jaar niet zonder moeite betaald wordt..... Een en ander getuigt niet van dien vooruitgang, die men op zulk eene stede gaarne zien zou. Alles echter is het gevolg van vroegere tegenspoeden en teruggaande omstandigheden.»

N°. 71. «De ondersteunde alhier geplaatst leeft met vrouw en 5 kinderen maar sober van zijne verdiensten als arbeider. — Bij een klein weekgeld wordt de huur nog al tamelijk wel opgebragt.»

N°. 74. «Hier woont een zeer oppassend en braaf gezin, dat van den handenarbeid leeft. De huurprijs vroeger op *f* 30 bepaald, bleek wat te hoog te zijn, is op *f* 22 teruggebragt, en wordt prompt betaald.»

N°. 75. «Eene ondersteuning van weinig beteekenis.»

N°. 78. «Hier heeft men zich van de schade, door den brand geleden, weêr tamelijk wel hersteld..... Door braaf werken wordt in de *behoefte* van het huisgezin voorzien en ook *eenige* huur opgebragt.»

(1) Zie bladz. 179 hiervoren.

N°. 85. «Deze ondersteunden hebben reeds 4 kinderen, 4 koeijen en 1 paard.»

N°. 85. «Het gezin is 8 hoofden sterk. Het goed is aanvankelijk veel verbeterd.»

N°. 86. «..... De hoeve kan met de beste boerderijen van die grootte wedijveren. Met dit al is de betaling tot dus verre zeer gering en niet zonder aanmaning en bedreiging verkregen. Het bedrijf gaat aan innerlijke kracht steeds terug. — Wij mogen het niet verbergen, dat de maatschappij met deze ondersteuning haar weldadig doel waarschijnlijk niet zal bereiken, en het te vreezen is, zoo zich geene verandering ten goede voordoet, dat men ook hier nog van personeel zal moeten veranderen. !»

N°. 88. «Alles gaat hier naar wensch.»

N°. 89. «Eene kleine ondersteuning. Men vindt het *noodig* onderhoud en dat is al.»

N°. 91. «Deze ondersteuning is van geringen omvang, maar zij is tevens zeer doelmatig. Het gezin is tot 5 kinderen aangegroeid, maar de voorbeeldige orde, zindelijkheid en werkzaamheid, die het kenmerken, maken het waardig om verder geholpen te worden.»

N°. 96. «Deze ondersteunde staat algemeen bekend als de type van een goeden boer. Van het 6tal kinderen is het oudste eerst 12 jaren. Men houdt 2 kostgangers.»

N°. 97. «Ook dezen ondersteunde roemt men met regt als een ijverigen en bekwamen landbouwer. Met dat al blijkt hij nog niet doordrongen van de verpligting, om..... de bedongen huur geregeld op te brengen.»

N°. 98. «De bewoner dezer hoeve begint zich aanvankelijk te herstellen van de zeer ongunstige jaren, die hij doorgeworsteld heeft.»

N°. 99. Na twee jaren heeft de ondersteunde alhier het zoo ver gebragt, dat dit goed niet alleen veel verbeterd, maar in een uitmuntenden staat gebragt is. — Dat de huurbetaling

voor als nog weinig was, is eenigljjk toe te schrijven aan de vele voorschotten, bij zoo uitgestrekt bedrijf noodzakelijk.»

N°. 103, 104. De nieuwe bewoner «heeft om uitstel van betaling van den 1n termijn moeten vragen.»

N°. 108. «Alles belooft dat men hier tot welstand komen *zal*.

N°. 113. «Wederom eene kleine, maar welgeplaatste ondersteuning.»

N°. 118. «Alhier bestaat het gezin uit man, vrouw en 5 kinderen van 23 tot 13 jaren. — Het is nog kort geleden dat deze ondersteunde hier geplaatst is; hij heeft het beheer der boerderij met beleid aangevat, het overige moet de toekomst in 't vervolg leeren.»

N°. 119. «De ondersteunde vindt met zijne vrouw hier een *genoegzaam* bestaan.»

N°. 121. «Een merkwaardig voorbeeld, wat men door arbeid en vlijt met geringe hulpmiddelen vermag, levert de ondersteuning alhier op. — Het gezin is 11 hoofden sterk, doch de oudste zoon dient elders als boerenknecht. Wat arbeiden kan werkt getrouw mede, en de jongere kinderen gaan voor rekening der gemeente school. Kortom, er is *bij armoede en veel ontbering* toch uitzigt, onder Gods zegen, op welstand van dit talrijk gezin.»

Uit deze opgaaf van den boekhouder blijkt alzoo, dat minstens een vierde van een 40tal huisgezinnen, «welke door onderscheidene commissien van inspectie bezocht geworden zijn,» nog niet gezegd kan worden, tot *welstand* gekomen te zijn. Men berekene daarnaar, hoeveel er derhalve af te dingen valt op de geruststellende verklaring van den voorzitter in zijne boven aangehaalde aanspraak: «de teleurstellingen, het is al meer-«malen betoogd, zijn niet zoo menigvuldig, als daarvan wordt «opgegeven..... Er zijn er *enkele* (ondersteunden), die onze «bemoeijingen met ondank vergelden, of in weerwil van alle «toegeeflijkheid *niet tot welstand geraken*.»

Ook het aantal leden van *Welstand* is dit jaar wederom verminderd. «Wij hebben,» zegt de verslaggever, «tegen een ver«lies van 210 leden, die wij door sterven of bedanken in dit «jaar verloren hebben, slechts 55 nieuwe aangeworven; het «geheele cijfer is nu nog 3482.» — Sedert 1842 bedraagt thans het geheele verlies 1296 leden.

De naamlijst van de Bestuurders der ringen en van de Correspondenten der afdeelingen is nagenoeg dezelfde als van het vorige jaar (1); maar al de praedicaten, die vroeger vóór de namen stonden, als: D^s., M^r., Prof., Jhr., zijn dezen keer weggelaten. De veranderingen die er in voorkomen zijn de volgende: Te *'s Gravenhage* (ring 5) is benoemd D^s. J. MOLL JZ., in plaats van D^s. C. L. VAN DEN BROEK, overleden. In den vacanten ring 22 te *Utrecht*, nam de rustende leeraar J. J. BURGERHOUT het bestuur op zich. Voor D^s. L. PROES, die bedankt had, werd tot bestuurder van ring 34 D^s. J. P. VAN HARENCARSPEL, te *Leeuwarden*; voor Professor RUTGERS, die mede bedankt had (2), de heer notaris P. MULLER tot bestuurder in ring 39 (te *Leyden*); en voor wijlen M^r. F. BREDEHOFF DE VICQ VAN OOSTHUIZEN, deszelfs zoon, de heer W. J. C. DE VICQ, tot correspondent der afdeeling *Hoorn* gekozen.» In den loop van het verslag worden nog als Correspondenten genoemd: in ring 1 (*Breda*), afdeeling J, D^s. HUYGENS; in dienzelfden ring zijn, voor 1 correspondent die overleden is en 2 die bedankt hebben, opgetreden de heeren BROESE, VALKENBURG, ENGERING en VAN SENDEN J^r. In ring 5 te *'s Gravenhage*, afd. B., het lid J. POLS, in plaats van D^s. DE CHAUFEPIÉ, vertrokken. In ring 48 (*Alkmaar*) zijn correspondenten M^r. J. A. KLUPPEL, G. D. VAN DER SWAAGH en D^s. J. DORPER, te *Alkmaar*; D^s. B. G. CLEMENT, te *Helder*; D^s. S. TENCKINCK, te *Bergen*, en D^s. H. L. STEINFORT, te *Texel*. De bestuurder van

(1) Zie *de Katholiek*, D. XVII, bl. 108—112.

(2) Prof. R., die op zijn verzoek als bestuurder ontslagen is, blijft echter correspondent in Afd. B. — *Verslag*, bl. 27.

ring 9 te *Leyden*, Mr. J. F. C. MOLSTER, «heeft het voornemen eerlang af te treden en een ander bestuurder voor den ring te doen kiezen.» Eindelijk blijkt ook uit het verslag, dat onze Akademien en het Athenaeum Illustre van *Amsterdam* behoorlijk vertegenwoordigd worden bij *Welstand!!* Wij vonden er de namen van de hoogleeraren A. RUTGERS, te *Leyden*; H. J. ROOYAARDS, te *Utrecht*; HOFSTEDE DE GROOT, te *Groningen* en J. BOSSCHA, te *Amsterdam*.

Naar opgaaf van den boekhouder beliepen de *toelagen* der leden in het afgeloopen jaar *f* 19,978.25, en de *giften* en *legaten* *f* 1637.28; terwijl het fonds der Maatschappij, op 15 Mei 1850, bleek te bedragen de som van *f* 362,320.60.

Verder komt in het verslag voor de volgende

SCHETS DER REKENING.

Ontvangst.

1. Kassa 15 Mei 1849 . . .	*f* 23,416.86	
2. Toelagen	» 19,978.25	
3. Giften, Collecten, Legaten .	» 1,637.28	
4. Terugbetalingen	» 2,029.78	
5. Huren en Renten . . .	» 3,822 20⁵	
Totaal		*f* 50,884.37⁵

Uitgave.

1. Aan de Eigendommen . .	*f* 27,248.58⁵	
2. Administratie-kosten :		
a. Honorarium van den Boekhouder	» 600.—	
b. Voorschotten van boekhouder en kasthouder .	» 157.75	
Transporteren . .	*f* 28,006.33⁵	*f* 50,884.37⁵

Per transport. . .		*f* 28,006.33⁵	*f* 50,884.37⁵
c. Id. van bestuurders, correspondenten en administrateurs	»	372.56⁵	
d. Drukloon en Schrijfbehoeften	»	298.62⁵	
e. Bode	»	26.—	
f. Algem. Vergadering 1849.	»	115.55	
g. Reiskosten derwaarts . .	»	80.—	
h. Bijzondere commissiën .	»	150.60	
i. Commissie ad Art. 3. .	»	82.91⁵	
		Totaal	*f* 29,131.59

Kassa 15 Mei 1850 *f* 21,752.78⁵.

Nadat dit algemeen verslag gelezen en goedgekeurd was, werd tot het drukken daarvan *voor de leden* besloten. Daarna ging de vergadering over tot het aanhooren van eenige rapporten en van bijzondere voorstellen. Onder deze laatste was er een «van den afgevaardigde van ring 6 *(Groningen)*, Pro«fessor H. DE GROOT, tot aanbeveling van de inteekening op «een door hem uit te geven werkje ten voordeele van het «zieken-verpleeghuis te *Groningen*, en zal zoo aan de tegen«woordige als afwezige bestuurders een prospectus van dit werkje «worden toegezonden.» — In weerwil van deze bijzondere aanbeveling schijnt dit werkje niet veel opgang te maken. Voor eenigen tijd werd in een der protestantsche bladen geklaagd, dat het debiet niet zoo groot was als men had mogen verwachten van een werkje, hetwelk uitgegeven wordt ten voordeele van een gesticht, dat er zoo groote behoefte aan heeft.

Een ander voorstel werd gedaan door den heer A. NOORDUIJN, bestuurder in ring 36 (*Nijmegen*), waarbij hij ter kennis der vergadering bragt, «dat er wel gelegenheid was om bekwame «landbouwers, *geloofsgenooten* zijnde, te plaatsen op hofsteden,

«toebehoorende aan zekere liefdadige stichting, nader bij hem «te bevragen.»

Wij eindigen deze nalezing met het overnemen van 't berigt dat in de algemeene vergadering van 1850 als Voorzitter der maatschappij van *Welstand* gekozen en geproclameerd is de hoogleeraar H. J. ROYAARDS, te *Utrecht*, lid in ring 8, en dat ZHgl. die opdragt aangenomen heeft. Wanneer de aanspraak, die hij in de eerste algemeene vergadering zal houden, ons in handen komt, zullen wij niet in gebreke blijven, aan onze lezers die mede te deelen.

VAN HAAT KOMT WANSMAAK.

Vroeger werd in dit maandschrift bij eene beschouwing der *Merx tartarea* of Onderhandeling en verdrag tusschen den Roomschen Bisschop en den helschen kramer, uit de *Rijmoefeningen* van JEREMIAS DE DECKER, al twijfelende gevraagd: «Zou het onkiesche en platte, dat in onze letterkunde maar al «te veel voorkomt, niet eenigermate ook daaraan moeten ge«weten worden, dat ieder Dichter en Schrijver zijn tol van haat «tegen het Katholicisme betalen moest, wilde hij in trek zijn, «en daardoor tot schelden en razen verleid werd» (1). Die vraag, waartoe het daar aangevoerde allezins regtigde, viel ons meermalen in, als we bij menig schrijver en dichter van dezen of van vroeger tijd zulk eene hatelijkheid met wansmaak en scheve beoordeelingen vereenigd vonden. WITSEN GEYSBEEK b. v. in zijn *Bibliogr.*, *Anthol. en Critisch Woordenboek* is alleen bewijs genoeg, hoe de haat én smaak én oordeel vervalscht. Wij herinneren hier slechts aan de ongeregtigheid door hem gepleegd aan onzen grooten VONDEL; die intusschen, 't zij in 't voorbijgaan opgemerkt, door de aangevangen prachtuitgave zijner wer-

(1) D. VI, bl. 338.

ken nu weder schitterend gewroken wordt. Wij vreezen ook dat Prof. L. G. VISSCHER in zijne *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, waarvan dezer dagen het eerste deel is verschenen (1), bezwaarlijk de blaam van hatelijke vooringenomenheid zal kunnen ontgaan. Onbevangen althans is zijn oordeel niet, als hij op de katholieke voortbrengselen der middeleeuwen zoo laag durft neêr te zien. Hij anders, met het Katholicisme niet onbekend, kon beter dan elk geboren Protestant zoodanig werk op de regte waarde schatten. Hoe gunstig steekt hierbij de onpartijdigheid af, waarmede — altoos van zijn standpunt — ALBERDINGK THIJM zijn eersten bundel *Gedichten uit de verschillende tijdperken der Noord- en Zuid-Nederlandsche Literatuur* heeft verzameld en toegelicht; zoo zelfs, dat dit hoogst verdienstelijk werk niet alleen in roomsche, maar ook, naar we vermeenen, in sommige protestantsche klassen voor handboek zal gebruikt worden. Wij hebben, helaas, voorbeelden te veel om te toonen, «hoe gevaarlijk de haristogt is voor den goeden smaak.» Ditmaal laten wij als proeve eenige plaatsen volgen van een schrijver uit de eerste helft der XVIIe eeuw, tijdgenoot van bovengenoemden JEREMIAS DE DECKER, schoon geen «*dichter van cierlyke netheit*» als hij.

De schrijver dien we bedoelen noemt zich «eenen PIETER DE «CLOPPER, een Beminder van Godts heylighe Waerheyt, Lidt«maet der Ghereformeerde Christelycke Kercke tot *Leyden.*» Hij gaf van 1636—1638 drie Boecxkens uit, welke weder veelvuldige stukjes in rijm en onrijm bevatten. Aan 't einde van 't derde Boecxken zegt hij: «Alsoo dat mijn schrijvens begonde «op den laetsten October Anno 1635. ende eyndigende den «laetsten October 1638. van dit derde Boecxken/ sonder bevel «voorder/ Godt hebbe Lof/ ende die vermaninghen dienen wel «bemerckt te wesen / maer de Operatien sullen voortaen haer «selven bewijsen tot des tijdts eyndigen voorseyt.» — «Daerom,

(1) *Utrecht*, DANNENFELSER en DOORMAN, 1851.

«zegt hij verder, indien mijn schrijven nu niet te passe en «komt/ het sal dan te passe komen in opererende tijden: Ick «hebbe ghetoont/ door Liedekens/ door Clausen/ door dispu- «table arguatien/ om te moghen begrijpen die 't begrijpen wil.»

En ondanks de tegenspraak van sommigen van wie DE CLOPPER zegt :

Het fenijnich Dier heeft alreede lastersprake/
Sy zeggen / den Schrijver deses is een wtgheloopen Pape/
Maer het is beter Babel te ontgaen/
Dan mede zijn Oordeel te bestaen, —

vonden zijn stukjes bijval en zooveel koopers en lezers, dat er een goed aantal spoedig herdrukt moest worden. Hadden die werkjes eenige dichterlijke of andere verdienste, welke ook, wij schreven dien aftrek daaraan toe: in ons oog is gebetenheid en wansmaak hunne eenige aanbeveling. De titels alleen zouden dit kunnen staven : we zullen er evenwel eenige tekstregelen ter nadere bevestiging bijvoegen.

Het eerste stukje van 1636 voert ten opschrift acht rijmen, die aldus beginnen: *Medicament tot ruyneeren/ Secterie/ Ketterie/ Heretijcken die opereeren* / enz., en wordt gevolgd van vele andere *Medicamenten* tegen Joden «en alle secten seer schadich.» Daarin legt hij hun en vooral den papisten allerlei boosheid ten laste: «elck doet sijn beste, zegt hij, om den Corf «der ongherechticheyt te vullen,

Van haer doen en lose wercken
Weet ick veel te schrijven ten percken/
Maer sulck een doen en is niet weert/
Papier of tijt te quisten/ tis vullen steert
Daer mede de Scorpioenen doen quaet/
Verbreidende overal seer desolaet (1).

Dan hebt ge al weder een *Medicament-boecxken*, waarin hij ook over de Machomijtten handelt, er echter vriendelijk bijvoegende :

(1) Dat *desolaet* schijnt een geliefkoosd woord; het komt telkens terug. «O *desolate* christenheid!» roept ook DUIFHUIS bij DE BULL uit.

Dat ik schrijve van de Machomijtten ick en staese niet vooren,
Maer tot Papen schaemte dat sy al verdommen alvooren.

Hierop biedt hij «een *Ruyckertje*, (wel geen tuiltje zooals LYCIDAS er een bij BILDERDIJK moest vlechten !) voor alle Sectaristen» aan; hij is «met des H. Geests gaven, en Godes ge«nade tot bewijsen gereet, treet int perck», roept hij uit,

Eerst ghy / die van den grooten Draek ghebaert /
Verleyders der zielen / jae al van zijn aert /
Ende van den aert der Slange / fenijnich bent
Om te verleyden de uytverkooren / condet geschien / gy lien
In dit bewerp wort verthoont u vals bedien. «

Op dien zoeten toon gaat het ruim 50 bladzijden voort, en dan geeft de Schrijver een *Ghebedt tot besluydt van dit mijn heus* [!!] *en ghecomponeert Schrijven / Bevesticht met drye Vastendaghen / tot verstijven.* Dadelijk achter dat gebed, dat vrij langwijlig is, biedt hij nog eenige bladzijden aan vol plompen smaad, en eindigt zijn eersten arbeid «tegen kettersdaden en «Seckterien, om te versterken alle ledematen Christi»

En oock om beter te moghen wandelen reyn
Met Godes uytverkorene / hier in dit aerdtse pleyn.

In 1637 begint de reeks zijner stukjes met een *Draay-windt teghen Babel*, op den derden val; met eene «voor-reden van 't *Figurale Antichrists-bediet*, dat op de Roomsche Hoere is tendeerende», welke aldus eindigt: «Siet waeraen dat het Antichrists Rijck bekent is / in moorden / ende de Gheboden Gods ons willen doen breecken / ende ons willen verleyden met alle vuylicheyt / so die uytgesonden drie Geesten leeren: Ghelyck de *Dominicanen* met Roosen hoeykens / de *Franciscanen* met touwkens te dragen / pardoenen te winnen / ende dat *Jesuwijts* ghebroet met Beyeren / die uyt *Madril* uyt een Nonne-clooster gekomen zijn ;..... is dat om geloovige een doen ? Fy / fy / en met haer lieder Latijn lesen / tot decksel van den Heyligen Ghecst.»

«Maer leert een ygelick verstaen de groote daden Gods / elck

in sijn tale / so de Apostelen deden in alle talen / sonder datter Latijn in bekent is / ende leertse in Waerheyt ende in Gheest / 't Ghebedt ons Heeren / soo als het hier in 't Spaensche volght.» Dan geeft hij inderdaad, vreemd genoeg, het Spaansche *Padre nuestro* met *los doze Articulos de la Fee*, welke met deze strenge les worden gesloten:

Ghy Jesuwijtsche Bende /
Leert *Signor* dees Legende;
Ende Gods thien Gheboden hier naer /
Die volghen heel openbaer;
En sluyt den Hemel niet /
Want ghy daer niet en komt / ziet
Soo lange ghy tegen Godt zijt /
En tegen Christo / die den Vader belijdt.

«In desen boeck van den Draeiwindt» hebt ge behalve «disputatien ende bewijs van den Antichrist ende noch veel andere «schoone bewijs-redenen daer benevens,» en nog veel meer, den tweeden druk van het *Ghesanck-Boecxken* van de Blommisten midtsgaders een *Twee-snijdende Swaert*, ende *'t Visschers Net*, met *Visschen aes* en *Schapen weyde*, gevolgd van *een Liedt seer fijn tot Jesuwijts geschenck*, die als Pausdoms koopliên met Kammen en Brillen, en Wissels en Beelden, pampierkens en pardoenen, «fenijn al uyt den Draken staert,» worden voorgesteld.

Den Jesuwijt sietmen besorgen
Veel Poppery tot dijnen ganck /
Haer Jongers seer vrouch al van den morgen
Op spoor gestelt tot goeden vanck.
.....
Geluyt / geklanck aen allen zyden /
Klock en de Mont luyt als Metael /
Den gekruynden hoop die gaen daer wyden
Kercken / Santen / Aerde en Sael
Cruyssen met handen is dat principael
Ora pro nobis is 't geluyt /
Maer geen Santen en kijcken uyt.

Voorts vindt gij een gesprek tusschen *de Hoere, den Brudegom en de reyne Bruyt*, met *Bruydegoms Roep* en een *Minnarenspraeck*, «gedicht sonder pertinente mate, om de redens ende «'t verstant niet te verkorten, tendeerende op 't reyn aen«veerden Geestelijck ende Politijck, ende onreyne Hoere,» die naar *Joannes* «cap. 17, verso 5. een moeder is der af«grijselickheydt ende tegen Christi oncurerelic van haer influen«tien / corrompatien en bloetdronckenschappen;» en tot toegift schenkt hij nog in dit jaar «*de Sinistricheyt des Draecks*, om «haer onkuyscheyt te decken, met de reprocen daer by;» en, zegt hij, «tot Oorlof, ende cesseeren van 't schrijven van dit Boeck: soo late ick weten, hoe ick een Visioen ghesien hebbe / in slaap / soo waerachtig als Godt de Waerheyt is / een Peerdt in de Lucht sweven / ende op der Aerden vallen / ende met een berijder dadelijck bestelt / daer werdt om dencken veranderlijck werck / naer tijdts bestel. Den Almoghenden Godt gheve ons sijn ghenade des gangen tot den eeuwighen leven. Amen.»

In 1638 gaf DE CLOPPER het derde bundeltje dat begint met *Ketters Confusie* met 't *Slodt der lippen*, waarvan een artikeltje heet «*den Hamer met Spijckers*, om het slot vast te hechten, ende te cloppen toe.» — «Dit cloppen toe» moet aldus geschieden:

Die wil om cloppen vast uytgaen /
Hy moet den spijcker recht op 't hooft slaen /
Onder en boven de lippen tot swijgen stil /
Ketters nijdt vint altijt verschil /
Die tegen een Schermeester staet lijf om lijf /
Hy moet gheven rechte steecken stijf /
Sonder eenich spel te bieden / maer treden toe /
Want veel dispuyt en comt niet ten goe /
Den adem des Heeren is ketters doodt /
Den dach der besoeckinge vintse bloot /
De draeywinden beroeren onvaste gront /
Waerheyt is het slot van Ketters mont.

Bij dit *Slot* hoort een *Sleutel*, dien de schrijver dan ook geeft, «den Sleutel des Engels die bindt haer [de Beeste] vast.» Hierop volgt «*Een open Deure* / om uyt ende in te gaen, met «een *Loop-bane*, om te gheraecken tot den Wegh van de rechte «Deure,» welke drie stukjes aldus worden gesloten:

Daerom is confusie beschreven hier voren
En slot der weder-spreeckers / dit wil hooren /
Sleutel / en open deure om in en uyt te gaene
Dit besluyt dient tot Loop-bane
Om met den Apostel te seggen vry
Loop en strijt hebbe ick ghedaen by
Ende overwonnen ter dier instant
Die croone der gherecht comt my ter hant
Die ons God vertoone die ghelovich fijn
Want door onghelovighe ende ondanckbaerheyt sijn
Is dit het laetste van mijn schrijven /
Het derde Boecxsken tot een bedrijven
Van Ketters daden / en loos gheschal
Een Loop-bane tot het rechte schaepstal
Daer ons Gods ghenade wil toe bringhen
Ende *Gloria in excelsis* mogen samen singen.

De clopper geeft het evenwel nog niet op; er komt nog een *Oorlof-clause* en vervolgens *den Burch* / *met 'tBurgherschap Syons*, alsmede *De circumstantiale Poorten der Hellen*. Over al zijnen arbeid riep hij vroeger reeds den *Bouffons* toe:

Vat cort besluyt, ratelaers clippe,
Siet hier op met een beck als een snippe.

Later schreef hij tot «Stopsel slot»:

Ist dat sy hen tegen my stellen,
Ghy sultse met smaet neder vellen,
En sult my met blijdschap verhoghen,
Daer sy sullen zijn aangetoghen
Met smaet: want haar cleet wesen sal
Schande, en groot oneer over al.

En «tot reprinse op 't voorgaende» bidt hij eindelijk:

Verdelght Heer / en brenght ten val
Die Hoere groot / en 't valsch gheschal....
Dat bloedt ghestort tot haer oordeel /
Op haren kop laet vallen gheheel /....
Op dat wij al singhen u eer
In vrede goet meer ende meer.

Dan neemt hij voor goed afscheid van zijne lezers en beveelt hun zijn werk in dezer voege aan:

OORLOF.

Alle gheloovighe door goet bevanck,
Neemt P. de Cloppers arbeyt in danck.

FINIS.

Wij halen hier nog een tweetal regelen des schrijvers aan, om met een paar bemerkingen te eindigen; hij zegt:

Want 't vat werpt uyt sijn besluyt
Daer niet in en is en comt niet uyt.

Beide spreuken zien we in hem zelven naauwkeurig bewaarheid; wat hij in had, blijkt uit het hier medegedeelde, en dit was echter het grofste en onbeschoftste nog niet; uit eerbied voor onze lezers schaamden wij ons iets ergers aan te halen. Haat en wansmaak strijden om den prijs, heel den dikken bundel door; haat tegen al wat niet Gereformeerd is, maar meest en bovenal tegen de Katholicken; een haat zoo hevig, dat hij met het heiligst op het onheiligst spot, en beurtelings van razernij in lafheid en onmagt, of wansmaak en onzin vervalt. Zegge men misschien, een schrijver van *dien* rang bewijst immers niets van uw beweren, dat haat wansmaak kweekt: wij zouden vooreerst bij hem kunnen verwijzen op eenige versregelen, die, niet uit godsdiensthaat ontsproten, veel ordelijker en vloeijender zijn; als b. v. in 't Afscheyt-liedt:

Den soeten tijdt is voorhanden,
Die Bloeyselen daer staen
In dese schoone waranden,
Laet ons die nu begaen.

Elck Minnaer dient ghetrouwe
Al aen sijn Liefste soet,
Aen Bruydt ende aen die Vrouwe
Die daer comt te ghemoet....

Die Tortel-Duyve seer reyne,
Souckt ook haer weder-paer,
Met haer dieren ghemeyne,
Elck neempt den *Mey-tijdt* waer.

Wij bekennen, er komt weinig van dien aard in voor; maar, vragen wij dan ten andere, wat te denken omtrent den smaak van zooveel lezers, die een herdruk van zulk geschrijf hebben noodig gemaakt? Wat onze meening is, hebben we boven reeds gezegd. Hij zong naar den geest dien hij inhad, en dat boos geluid vond weerklank in zooveel harten!...

Passen we DE CLOPPERS tweede spreuk toe: «Daer niet in en is en comt niet uyt,» dat is hier: verwacht van iemand, die zoo weinig dichter is, niet meer dichterlijke kennis of smaak, val hem daarover niet hard:

Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim;

maar waarom dan andere tijden, b. v. de middeleeuwen, gesmaad om hetgeen zij geheel in haar geloof, hare eerdienst, haar maatschappelijk en godsdienstig leven hebben voortgebragt. Waarom van hen gevorderd wat zij niet *konden* noch *mogten* geven. DE CLOPPER, met verschillende talen niet onbekend, op zijne wijze niet onbedreven in gewijde en ongewijde geschiedenis, met tal van Nederlandsche dichters uit drie, vier eeuwen voor zich, levert zulk ellendig gerijmel, doch waarin hij in alle geval zijn gereformeerd zieleleven, even als DE DECKER in zijn *Helsch Verdrag*, heeft uitgedrukt.

Moet alles aan zijne persoonlijke «onnoozelheid» toegegeven, of naar zijn hatelijken tijd beoordeeld worden: vellen we dan ook over dichters van middeleeuwsche tijden eèn regtvaardig vonnis, en verplaatsen wij ons in die argelooze maatschappij vol van geloof en vol van liefde, en wij zullen vele gebreken vergeven niet alleen, maar wij zullen leeren smaken, onpartijdig beoordeelen althans wat er dikwerf poëtieks zelfs in die voortbrengselen schuilt, welke voor vroom geteem, gekwezel en gerijmel, enz. (ook door Prof. VISSCHER) worden uitgekreten.

Quid autem
Caecilio, Plautoque dabit Romanus, ademptum
Virgilio, Varioque?

De minste zeker onzer domperige Middeleeuwsche dichters kan met verlichte Zeventiende-eeuwsche als DE CLOPPER, en de velen die hem in zijn tijd niet overtreffen, de vergelijking met eere volhouden.

Meer merken we ditmaal niet aan; doch herhalen de ontleende vraag: of het onkiesche en platte in onze letterkunde ook niet daaraan moet geweten worden, dat ieder Dichter en Schrijver zijn tol van haat tegen het Katholicisme betalen moest, wilde hij in trek zijn, en daardoor tot schelden en razen verleid werd.

PROTESTANTEN DIE GEEN PROTESTANTEN WILLEN HEETEN.

Sommige Protestanten beroemen zich van tijd tot tijd op de *oudheid* van het Protestantisme, en beweren zelfs dat het ouder is dan de Katholieke Kerk, of, zooals zij bij voorkeur zeggen, de *Roomsche* Kerk. Onder zeker opzigt hebben wij niets tegen die hooge oudheid, en willen zelfs nog meer toegeven, mits men dan ook 40 eeuwen verder ga en opklimme tot het ware vaderschap. Als blooie ontkenning toch, heeft het Protestantisme zijn oorsprong in het aardsch paradijs. *Geenszins zult gij den dood sterven*, zoo luidde de eerste ontkenning, en daaruit zijn

alle andere tot op heden gevolgd.

Als men ontelbare en zeer verschillende kwartieren in zijne wapens heeft, is het minder te verwonderen, dat men zich ietwat laat voorstaan op een zoo hoog adelijke afkomst.....

Ook is *Protestant* te heeten op zich zelf reeds eene aanbeveling, wanneer er bij sommige menschen spraak is van aanzien, rijkdom, geleerdheid, of wetenschap. Want tegenover *Katholiek* heeft *Protestant* bij hen dezelfde beteekenis als *rijk*, *aanzienlijk* en *geleerd*.

Maar vooral als het op numerieke sterkte aankomt heeft de benaming van *Protestant* eene bijzondere kracht en beteekenis. Onder de landsvaderlijke regering van WILLEM I werd dit bij de tienjarige volkstelling wel deugdelijk in acht genomen. Met uitzondering van Joden en niet-genoemden, werd al wat niet katholiek was pêle-mêle bijeengevoegd, en bij de slotsom heette het dan: de Noordelijke provincien tellen zooveel Protestanten en maar zooveel Katholieken.

En evenwel, ondanks al die voordeelen van hooge oudheid, aanzien, geleerdheid en getalsterkte, zijn er menschen die Protestanten genoemd worden, en die er volstrekt niet op gesteld zijn zoo te heeten.

Gij vermoedt welligt, dat het Orthodox-Gereformeerden zijn die een afkeer hebben van zulke benaming; want gij kunt u niet voorstellen, dat eene algemeene protestantsche kerk overeen te brengen is met de «ware gereformeerde religie» en met gehechtheid aan positieve leerstukken, wier geloof noodzakelijk geacht wordt ter zaligheid. — Dit zou zeker geheel consequent zijn, maar als er van consequentie spraak is, moet ge die het allerminst zoeken bij Orthodox-Gereformeerden. Neen; niet dezen, maar de Evangeliesch-Lutherschen, die naar de Augsburgsche Confessie te oordeelen, alles behalve orthodox zijn, zijn met den titel van *Protestanten* niet gediend, en zouden hem reeds lang afgeschaft hebben, als het van hunnen wil afhankelijk ware geweest.

Hoe zij over dit punt denken, blijkt o. a. uit het *Overzigt wegens de Handelingen der Evangelisch-Lutherse Synode* van het jaar 1844. Bladzijde 14 lezen wij het volgende:

«Door een lid werd voorgesteld..... a) *of en wat er van Synodes wege zou te doen zijn, om den én naar zijnen historischen oorsprong, én als iets bloot negatiefs uitdrukkenden hoogst ongeschikten* kerkelijken *titel* protestantsch, protestanten enz., *met een' anderen meer gepasten usueel te doen vervangen*; b) *of en wat er van Synodes wege zou te doen zijn, om eene tegenwoordig veelal bestaande onregelmatigheid in de toepassing van dien naam te doen ophouden*, enz.»

«Aan eene personele commissie werd dit voorstel gegeven ten fine van rapport. Deze verklaarde, in overeenstemming met den voorsteller, de benaming *ongeschikt*, en achtte hare vervanging door eene betere, bij voorbeeld *Evangelisch*, zeer wenschelijk; doch meende zij de bedenking niet te mogen terughouden, dat, al mogt zulk eene naamsverandering de goedkeuring der Synode verwerven, deze *geene middelen ter hand had*, om naar buiten te werken en genoegzame hoop te geven op het welslagen harer pogingen. Zij uitte zich ook in den geest van het voorstel over de wenschelijkheid, dat de bestaande onregelmatigheid en onnaauwkeurigheid in de toepassing van den naam van Protestanten mogt ophouden; maar beleed tevens, buiten magte te zijn daartegen doeltreffend maatregelen, die van Synodes wege zouden aan te wenden zijn, te kunnen voordragen.»

«Op grond van dit rapport, besloot de Synode, van harentwege geene maatregelen in 't werk te stellen tot keering van de in het voorstel vermelde en in 't rapport erkende *ongepastheid* en *onregelmatigheid*, maar wel, om dat rapport te geven in handen der Synodale Commissie, ten einde te onderzoeken, welk nader gebruik er nog van zou te maken zijn tot het voorgestelde oogmerk, en om, des noodig oordeelende, daarop bij vernieuwing de aandacht der Synode in 1845 te vestigen.»

's Jaars daaraan verklaarde de Syn. Commissie «dat zij, even

als reeds de Synode in 't verleden jaar zulks gedaan had, geheel moest instemmen met het toen gerapporteerde, zonder dat haar iets was voorgekomen, 't welk zij dienstig zou kunnen oordeelen, om door de Synode in deze te kunnen aangewend worden; waarom zij voorstelde dit punt in te trekken. Overeenkomstig hiermede werd besloten.»

En daarmede — *bleef de zaak zoo als ze was*, en dragen de Evangeliesch-Lutherschen tegen wil en dank den titel van Protestanten.

FORMULIERMUMIE.

De Tijdspiegel (Dec. 1850), van de welbekende formulieren van eenheid sprekende, laat zich dus hooren: «wij miskennen de vlijt, den ijver, de heilige belangstelling in de groote zaak bij onze vaderen in geenen deele, wij miskennen ook niet, dat hoofdwaarheden des Christendoms in die schriften zijn nedergelegd.» Maar toch heeft hij de overtuiging, dat, dank zij den Heer der Kerk! die hoofdwaarheden beter worden erkend, dat zij worden opgevat in vrijer geest en meer ontdaan van stellingen, die in de hitte van den strijd te veel op den voorgrond werden geplaatst. En hiermede licht hij toe, hoe hij verstaan wil wezen, als hij die verouderde schriften in deze bewoordingen voorstelde: «Men ontdoet *de formulier-mumie* nu en dan van een windsel, maar laat haar nog «altijd blijven en liggen, totdat zij eindelijk misschien door «den tijd toch tot stof vergaan en dit uit elkander gewaaid «wezen zal; tenzij het eener bekende rigting (1) gelukke, om ten «minste vele der elders verworpen lappen en banden te bewaren, «en deze op nieuw daarom heen te slaan, zoodat het oude «weêr tot vastheid raakt en alom te kijk en te krijgen zal zijn, «nu en nog vele jaren na dezen.»

Eene niet stichtelijke beeldspraak!

(1) Die der streng-Orthodoxen.

DE ABSTRACTE VERSTANDSGEEST

VAN HET

PROTESTANTISME

BESCHOUWD ALS OORZAAK VAN VERBLINDING.

(De bijbel).

Wij zouden de vragen, die wij ons ter beantwoording hebben voorgesteld, zeker nog kunnen vermenigvuldigen, maar daardoor slechts wat uitvoeriger ontwikkelen hetgeen genoegzaam is aangetoond: dat de Protestanten door de duidelijkste blijken van de onwaarheid hunner godsdienst weinig of niet, althans niet zoo getroffen worden, als wij redelijker wijze zouden mogen verwachten. Eene vraag is er echter die wij niet kunnen achter laten. Zij betreft de H. Schriftuur. Het Protestantisme is in 't geheel een zeer zonderling verschijnsel; het is het land der menschelijke verdichtselen; maar van al de wonderlijke dingen, die het sedert zijne opkomst in de zestiende eeuw te zien geeft, is dat wel niet het minst wonderlijke, dat het zoo bijzonder den bijbel bestudeert en daarin zijne eigene veroordeeling niet gewaar wordt.

De bijbel heeft voorzeker in het Protestantisme eenen magtigen invloed. Ook hier geldt het en kunnen we toepassen wat de Apostel van Gods wrekende regtspraak zegt: dat het woord Gods werkzaam is, en scherper dan ieder tweesnijdend zwaard, dat het doordringt totdat het ziel en geest, merg en gebeente scheidt, en het een regter is der gedachten en gezindheden des harten. *Heb.* IV, 12. Wat zwaard immers verstrooit, slaat en doodt zoo den vijand, als de bijbel het Protestantisme. Hij oefent er regt over de innigste gedachten en brengt er eene onbegrijpelijke scheiding voort. Van den eenen kant doet hij de behoefte aan God en het goddelijke onophoudelijk gevoelen, en van den anderen kant wijst hij ten laatste iedere verkeerde uitlegging terug. Telkens verontrust, telkens vraagt die bijbel, en telkens doet hij een ander antwoord zoeken; want maar één onder duizende is het ware dat bevredigt, en alleen dat ware en bevredigende kiest men niet. Hoe diep nu moet eene gedachte in den geest dringen die hij waant goddelijke waarheid te zijn; en hoe groot derhalve zijne verwarring, zijne onzekerheid en ledigheid wezen, als hij dat zelfde, wat hij zoo vurig had omhelsd, wederom moet verwerpen en verklaren voor eene groote dwaling. En toch het heilige raadsel moet opgelost, en het onverklaarde bijbelwoord blijft steeds beangstigen en vervolgen. De uitwerking is zoodanig, dat het Protestantisme getracht heeft, dat zwaard des Heeren, hetwelk het niet ontwijken kan, stuk te breken, en dien altijd plagenden, vragenden, nimmer beantwoorden bijbel te vernietigen. Want de even diepe als alzijdige tegenspraak waarin het met den bijbel is moest zich dan toch eindelijk openbaren, en, we hebben het reeds herinnerd, er is geen gedeelte der H. Schrift hetwelk in het Protestantisme niet als onecht is verworpen. Maar

dat zwaard is niet te breken, dat woord des Heeren is niet te vernietigen; de Katholieke Kerk bewaart het zuiver en ongeschonden; en het Protestantisme moordt en worstelt er zich op af, en brengt zich door zijn werken op en over en tegen dien bijbel steeds ongeneeselijker wonden toe. Het is de slang aan 't bijten op de vijl.

Maar die invloed is slechts negatief, slechts vernietigend. Wat is oorzaak dat de bijbel niet meer positieve, niet meer onmiddellijk goede gevolgen heeft, dat hij aan de Protestanten de oogen niet doet opengaan? De bijbel is Katholiek, door en door Katholiek: hoe dan komt het, dat zij die bij uitnemendheid schriftuurlijk willen zijn, en den bijbel als eenige kenbron vlijtig lezen en bestuderen, zoo weinig bemerken, dat hij, niet met dit of dat hunner gevoelens, maar met hunne gansche Godsdienst in strijd is?

Om deze vraag aan te dringen en nader te bepalen, kunnen we niet eene menigte van schriftuurplaatsen gaan behandelen. Waar zouden we eindigen? Wij kunnen slechts den geest, den bijzonderen aard, den grooten inhoud van den bijbel nagaan, en ook zoo blijft ons eene overvloedige stof.

Passen we er eens eene gewone verdeeling op toe; beschouwen we de H. Schriftuur naar haren vorm en naar haren inhoud: *hoe* zij spreekt, en *wat* zij spreekt of zegt. Reeds over den vorm valt zooveel te bemerken, dat wij de beschouwing van haren inhoud tot eene volgende gelegenheid zullen moeten uitstellen.

Hoe spreekt de bijbel? En men lette wel: deze vraag heeft, bij het doel dat wij ons moeten voorstellen, eene andere beteekenis, dan zij welligt hebben zou, wierd de bijbel niet met het Protestantisme vergeleken. Als wij vragen op wat wijs de bijbel spreekt, dan beteekent dat:

hoe hebben in al die eeuwen, welke ons in den bijbel worden voorgesteld, de vrome en godsdienstige menschen gesproken? Hoe de Aartsvaders en hun geslacht? Hoe MOZES en de profeten en de ware kinderen van ABRAHAM? Hoe de Apostelen, en diegenen die zij aanstelden, als TITUS of TIMOTHEUS, en de eerste geloovigen? Spraken zij gelijk de Protestanten spreken? Is er eenige overeenkomst of analogie tusschen beider taal of spreekwijs? Of moeten we, het tegenovergestelde vindende, tot een tegenovergesteld besluit komen, en noodzakelijk in het Protestantisme eenen geheel anderen geest dan in den bijbel veronderstellen?

Hetgeen ons in den bijbel het eerste treft is de inspiratie, is de goddelijke geest, waardoor wij al de hier boven opgenoemde personen hooren spreken met bovennatuurlijke zekerheid. Dit geldt niet slechts van de profeten; ook de eenvoudige Israeliet deelde in de gave des geestes, had het geloof van ABRAHAM, hetwelk hij, zich aansluitend aan het openbaar gezag van MOZES en dergenen die MOZES had aangesteld, verkondigde aan zijne kinderen. «Dit gebod» zegt MOZES van de door hem verkondigde wet, «is niet boven of verre van u, zoodat gij zeggen kunt: «wie onzer kan in den hemel stijgen opdat hij het tot ons «brenge en wij het hooren en met der daad volbrengen. «Ook niet aan de andere zijde der zee, zoodat gij zeggen «kunt: wie zal over de zee gaan en het tot ons brengen. «Maar het is u nabij, in uwen mond en in uw hart, opdat «gij het doet.» Deut. XXX, 11—14. En op eene andere plaats: «Deze woorden die ik u heden gebied zullen in uw «hart zijn, en gij zult ze aan uwe kinderen verkondigen.» Deut. VI, 6—7. Dat MOZES geschreven had belettede alzoo het spreken niet. En hoe zou het dit beletten? Het schrijven

is slechts een in sommige opzigten volmaakter spreken van den mensch tot den mensch. De geschreven spraak bevordert en vervolmaakt de levende, terwijl zij van van deze weder bevestiging en verklaring ontvangt. De schriften van MOZES doofden derhalve het vuur van *Sinaï* niet uit, hetwelk als afbeelding van het Pinkstervuur geacht werd voort te duren, en de profeten te bezielen.

In het nieuwe testament daalt volgens de voorspelling dier profeten en de belofte des Zaligmakers de H. GEEST neder over de Apostelen, welke Hem weder aan anderen mededeelen, hen tot zoo vele tempels makende van God. Ontallijke plaatsen bij den H. PAULUS zeggen dit of verwijzen er op. Deze Apostel inzonderheid leert ons, hoe door dien GEEST het levende woord des geloofs, van CHRISTUS voortgekomen, steeds gaat van mond tot mond, en de belijdenis daarvan ter zaligheid gevorderd wordt. Op de verrijzenis van CHRISTUS verwijzend als op het groote feit, waarop het Christendom door voortgaande getuigenis gegrond was, en hetwelk men niet kon gelooven, zonder tevens alles te gelooven wat door het Apostoliesch gezag werd verkondigd, zegt hij: «Nabij is u het woord in uwen mond en «in uw hart, namelijk het woord des geloofs dat wij «verkondigen. Want wanneer gij met uwen mond den «Heere JESUS belijdt, en in uw hart gelooft, dat God «Hem van de dooden heeft opgewekt, zoo zult gij zalig «worden. *Want met het hart gelooft men ter geregtigheid,* «*en met den mond geschiedt de belijdenis ter zaligheid.* «Want ieder die den naam des Heeren aanroept zal zalig «worden. Hoe zullen ze nu Hem aanroepen. Of hoe zullen «ze aan Hem gelooven van wien ze niet gehoord hebben? «En hoe zullen ze hooren zonder prediker? En hoe kunnen «ze prediken wanneer ze niet gezonden worden? Zoo

«komt dus het geloof van het hooren, en het hooren «van de prediking van het woord van CHRISTUS.» Rom. X, 8—10, 13—15, 17. De Apostel sluit hier door het spreken het schrijven niet uit, maar zeer zeker ook het spreken niet door het schrijven. De hoofdzaak is, dat als voorwaarde tot gelooven gesteld wordt eene overlevering, eene levende prediking der waarheid door een van CHRISTUS gezonden gezag, en dat het niet voor genoeg wordt gehouden door het aldus gepredikt geloof geregtvaardigd te zijn, maar dat dit zich naar buiten moet uitdrukken in belijdenis, in het grootste wat wij doen kunnen: in vereering van God en JESUS CHRISTUS. Die prediking was dus openbaar, was aan alle volken, en ter zelfde plaatse haalt de H. PAULUS den Psalmist aan: «over de gansche aarde gaat hunne stem, en tot aan het einde der aarde hun woord.» Eindelijk die prediking en belijdenis was zoo zeker, dat, gelijk de Apostel Gal. I. het tot tweemaal herhaalt, ook indien het onmogelijke gebeurde, en een engel uit den hemel een ander Evangelie verkondigde, deze niet te gelooven was. Wie een ander Evangelie verkondigde hij moest gevloekt, dat is buiten de Kerk gesloten en gehouden worden als een heiden en een tollenaar. Bijzonder moest de bisschop het aan de overlevering trouwe woord vasthouden, om in staat te zijn in de gezonde leer te onderrigten en de tegensprekers te wederleggen. TIT. I, 9. Zoo klonk dan het woord des geloofs met zekerheid voort, zoo door de wereld heen, en de GEEST der waarheid die van den VADER uitgaat gaf alom getuigenis van CHRISTUS. JOAN. XV, 26.

Hoe nu spreekt het Protestantisme? Eigenlijk spreekt dat niet: het zwijgt. Het heeft geen erkend orgaan. «De

Protestantsche Synode zegt niet, gelijk de synode der Apostelen: «Het heeft den H. GEEST en ons goed gedacht.» Helaas zij durft niet zeggen of de H. GEEST iets of iemand is. *Er bestaat daar geen in den H. Geest uitgesproken geloof, geene belijdenis meer.* Is dat niet vreeselijk? En wat moet er dan gebeuren om de oogen te doen open gaan?

Zoo is dan vier duizend jaren lang de goddelijke waarheid door het levend, van God geinspireerde woord verkondigd; en nadat Gods Zoon zelf op aarde gekomen is, Hij den H. GEEST heeft afgezonden, en zijne Apostelen op zijn bevel aan alle volken zijne leer hebben gepredikt, en den H. GEEST medegedeeld, beweert wel de Katholieke Kerk dat zij nog bezield is van dien H. GEEST en dien mededeelt, blijft zij wel voortspreken als de Apostelen, en zegt: «Nabij is het woord in uwen mond en in uw hart, namelijk het woord des geloofs dat wij verkondigen;» maar in het Protestantisme heeft treurige stilte die stemme Gods vervangen. De bazuinen van Sinaï niet alleen, ook de vurige pinkstertongen zwijgen, zijn tongen zonder spraak! Slechts lezen kunnen we daar, en lezen op eene wonderlijke wijs; want de waarheid uit de *H. Schrift* opnemen in onzen geest, haar tot het onze maken, haar in ons eigen woorden vatten, zoo dat we haar aan anderen mededeelen, en haar belijden met eene zekerheid die alle tegenspraak ongeoorloofd acht, dat kunnen wij in het Protestantisme niet. Het woord is er niet in den mond en in den geest, gelijk MOZES en de Apostel spraken, het is aan de andere zijde, het is en blijft in den bijbel. Tusschen ons en de met bewustzijn uitgesproken waarheid, tusschen ons en die menschen welke in den bijbel worden voorgesteld, is eene zee, ligt de afgrond der voorbij gestroomde eeuwen, waarover niemand heen kan, om van daar het woord tot

ons te brengen opdat wij het met der daad volvoeren.

Maar zoo het Protestantisme niet spreekt en geene belijdenis heeft, hoe spreken dan de Protestanten? Noodwendig slechts als redelijke menschen, die een gevoelen, op zijn hoogst een wetenschappelijk gevoelen hebben over de zaak, maar geen verpligtend geloof. Dáár wordt niemand uitgesloten uit de Kerk, dáár, wel verre dat men er engelen uit den hemel zou moeten vloeken, wordt beweerd, dat men elkanders gevoelen moet respecteren, heeft ieders standpunt zijne waarde, is men van deze of gene denkwijze, heeft men slechts overtuiging, enz.

Om het onderscheid tusschen deze wijs van spreken, en die der bijbelsche personen te gevoelen, veronderstelle men eens, dat de Aartsvaderen, dat de Apostelen of de eerste Christenen Protestanten waren. Wat zou er van de wereld geworden zijn, indien b. v. vader JACOB, na aan zijn gezin verhaald te hebben van het Paradijs, van den zondvloed, van de herhaalde belofte der verlossing, aldus had geëindigd: «Mijne kinderen, ik heb u veel, zeer veel gezegd; maar ik mag u de gewigtige waarheid niet verzwijgen, dat ik niet het minste gezag heb om u te verzekeren, dat dit alles waar is. Wacht u, ik bid er u om, wacht u wel van het te gelooven omdat ik het u gezegd heb. Gij zoudt dan aan een mensch, en niet aan God gelooven. Maar zie hier eenige tafelen met hieroglyphen beschreven. Ik heb ze gekregen van mijn grootvader ABRAHAM, die ze ontving van het volk waaronder hij leefde, maar dat in afgoderij verviel, en van deze tafelen geen werk maakte. Zij bevatten Gods woord. Leest ze derhalve, want in geloof aan dat woord is alles gelegen.» — En als nu de eene zoon voor en de andere na geantwoord had: «Bekommer u niet, lieve vader. Gij hebt dat

ons reeds dikwerf genoeg gezegd. Wij weten dat wij door de waarheid zijn vrij gemaakt, en aan u niet mogen gelooven.» Als verder ieder hunner, uit die hieroglyphen, 's menschen val en wat er meer in stond, anders had verklaard aan zijne kinderen, en er eindelijk een van dat talrijk gezin had uitgeroepen: «degenen die deze hieroglyphen hebben gegrift, waren ook menschen! 't is altemaal gekheid», — wat zou, we herhalen onze vraag, wat zou er van de geschiedenis, en dus van den mensch geworden zijn?

Vindt men, dat wij te veel ontwikkeling en bewustzijn in de Patriarchen veronderstellen; dat het Protestantisme, als zijnde geest en waarheid, in hen niet gedacht kan worden? Welnu, men stelle zich voor, dat de eerste Christenen naar hun eigen goeddunken de schriftuur uitleiden, en zich alleen aan deze hunne uitlegging hielden. Zou het minder ongerijmd zijn? Dit is zelfs meer dan veronderstelling. Ook toen waren er, die slechts op *gnosis,* op wetenschap uit, den bijbel op eigen gezag verklaarden, en gelijk de Protestanten, bijzonder in de brieven van den H. PAULUS hunne meeningen geloofden te vinden. Maar ook toen liet zich PETRUS hooren, en zeide: dat zij dit met deze en overige schrifturen deden tot hun eigen verderf.

Overigens is er niet veel ontwikkeling noodig om slechts te ontkennen, en de toestand waarin men de waarheid met zekerheid leert en uitspreekt, verre verkieselijk boven dengenen, waarin men ze uit hieroglyphen zoeken moet. Of is de bijbel voor de Protestanten geen hieroglyphenschrift, waaraan een ieder eenen anderen zin geeft?

Wat dan mag oorzaak zijn, dat de Protestanten het hemelsbreed onderscheid niet zien tusschen hun spreken en het spreken van Joden en Christenen in den bijbel?

Wat onderhoudt die illusie, dat zij meenen zoo ver vooruit te zijn door geschreven woorden te lezen, en naar uitgesproken woorden niet te luisteren? Om wat reden zien zij niet, dat de Katholijke Kerk, die met onfeilbaarheid spreekt, veel meer op den bijbel gelijkt, dan het Protestantisme, hetwelk volstrekt niet spreekt, en door gemis van belijdenis, zekerheid en geloof onmogelijk maakt?

Maar de bijbel onderscheidt zich niet alleen door de zekerheid, waarmede zich schrijvers en sprekers uitdrukken: er is iets dat niet minder in het oog loopt en treft, dat wij honderde malen van anderen hoorden bewonderen, en ook zelven dikwerf bewonderd hebben. We bedoelen dat de bijbeltaal zoo bijzonder *objectief*, bijzonder *concreet en levendig* is. Schrijvers en sprekers zijn, ieder in evenredigheid der stoffe, zoo geheel met de zaak bezig, dat zij zich zelven met hunne opvattingen en aandoeningen verbergen, of liever vergeten. Geen abstract plan vertoont zich, want het plan is veel dieper; het is het plan der dingen, of der levende waarheid zelve. Er heeft daar zulk eene vereeniging, zulk een huwelijk van den geest met de waarheid plaats, dat het is als zag men de dingen gebeuren, en als hoorde men de waarheid spreken.

Men zegge niet: de oudheid spreekt doorgaans objectief en concreet: dit is waar, want de oudheid is godsdienstig; maar het belet niet, dat zij ons geen boek heeft nagelaten, hetwelk ook in dit opzigt met den bijbel te vergelijken is. De oudheid heeft die klaarheid niet, wordt meer en meer poëtiesch. Ook nu is de poësie de bloot menschelijke taal, die, als nabootsing der godsdienst, aan de bijbeltaal het meeste nabij komt. Ook de dichter wil vorm en leven, stof en geest, ja alles vereenigen; wil doen

zien, wil de *waarheid zelve* laten hooren, en met de diepte van het plan eens waren dichters, is zeker de diepte van den grootsten redenaar of proza-schrijver niet te vergelijken. Nogtans haalt dat niet bij de taal der Schrifluur. Het is er zoo ver van af als menschelijk gevoel van de liefde Gods, als de verbeelding van de realiteit, als de vage onuitlegbaarheid der natuur van de klare netheid des bovennatuurlijken geheims, en nog minder dan in het dichtstuk is in de taal der Profeten, of der Apostelen, een bloot logische voortgang te zoeken.

En waarom de bijbel zoo spreekt is even duidelijk, als dat hij zoo spreekt.

De taal der bijbelsche sprekers of schrijvers is zoo objectief en concreet, omdat zij spreken met zekerheid, en dus niet hunne subjectieve gevoelens en abstracte gedachten, maar de objectieve waarheid zeggen.

Hunne taal is zoo objectief en concreet, omdat zij spreken met gezag, of ook van waarheid die op gezag rust, alzoo haar niet afhankelijk maken van hun begrip, en er niet op uit zijn, om haar door abstracte redenering begrijpelijk te maken.

Hunne taal is zoo objectief en concreet, omdat zij spreken als gezonden van God en niet uit hunnen eigen naam, niet uit zich zelven. Hunne eigen subjectieve persoonlijkheid treedt derhalve op den achtergrond, met al hare rationele opvattingen en individuele aandoeningen.

Hunne taal is zoo objectief en concreet, omdat zij geheimen verkondigen of belijden, dat is, bij uitnemendheid objectieve waarheid, welke de menschelijke geest met zijn abstracte redeneringen noch zelf uitvinden noch doorgronden kan.

Hunne taal is zoo objectief en concreet, omdat zij eene

waarheid verkondigen of belijden, die naauw verbonden is met feit en geschiedenis, die zelve *gebeurt* en feit is. De Godsdienst is eene historie, en de waarheid welke alles bevat, en buiten welke daarom de H. PAULUS niets meer verlangde te weten, is eene groote gebeurtenis, is «CHRISTUS en die gekruist», die weder door eene andere gebeurtenis bevestigd wordt; «want, zegt dezelfde Apostel, «zoo CHRISTUS niet verrezen is, dan is uw geloof «ijdel». Leven nu kan slechts worden uitgedrukt door beschrijving van leven. Feiten en gebeurtenissen worden niet medegedeeld of verzekerd door redenering, maar door getuigenis, door verhaal en beschrijving.

Hunne taal is zoo objectief en concreet, omdat zij vol zijn van levendig geloof, vol van liefde. En voor de liefde zijn de abstractien te koud en te oppervlakkig. Zij maakt dat wij ons zelven vergeten, om ons geheel bezig te houden met het geliefde voorwerp; en zoo er iets in ons is dat streeft naar het waarachtig object, dat grijpt naar de levende substantie en deze vasthoudt in de hoop der aanschouwing, zeer zeker het is de liefde!

Eindelijk, zij zijn in hun spreken zoo objectief en concreet, omdat zij de *praktijk*, zij de eer van God en de heiliging des menschen ten doel hebben. Geen boek is zoo ethiesch als de bijbel. Het is daar alles te doen om *leven*, om *daad*, niet om *begrippen*, dan voor zoover dit voor het leven gevorderd is, en nergens bekommert men zich zoo weinig om de menschelijke nieuwsgierigheid.

Er zullen waarschijnlijk nog wel meer redenen zijn, waarom de taak des bijbels zoo levend is. Maar wij haasten ons eene bemerking te maken die ons bijzonder bevalt, omdat zij uitloopt op eene zeer bekende zaak, en een bewijs harer waarheid heeft in hare groote eenvoudigheid.

Wat zijn al die redenen of hoedanigheden waardoor de taal des bijbels zoo objectief, zoo concreet en levehdig is? Het zijn slechts hoedanigheden welke aan de Godsdienst eigen zijn. Immers is het aan de Godsdienst niet eigen geheimen te verkondigen? Niet eigen vol te zijn van liefde en hare vervoering? Niet eigen bijzonder praktiesch te wezen, leven en daad ten doel te hebben? Bijzonder verwant te zijn met geschiedenis, en te steunen op maatschappelijke orde en gezag? Of brengen waarheid en liefde geene orde, geene maatschappij en dus gezag voort? Of kunnen geheimen anders worden medegedeeld en verzekerd dan door feit en historiesch gezag? Of kan de mensch vooral praktiesch gevormd en volmaakt worden zonder meester? — Wij hadden dus eenvoudig kunnen zeggen: de taal die de bijbel spreekt is zoo objectief, omdat zij de taal is der Godsdienst.

Men zal er te meer door inzien, van wat belang het zij, dat wij de taal van het Protestantisme met die des bijbels vergelijken.

Het is wel overvloedig, doch wij willen niet nalaten te bemerken, dat wij hierbij hebben te letten, niet op het spreken van dezen of genen, maar op de Protestantsche wijze van spreken in het algemeen, op de streving die er in dit opzigt in heerscht, op hetgeen men den Protestantschen *type* zou kunnen noemen.

Welnu hoe drukt het Protestantisme zich liefst uit, hoe spreekt het? Niet objectief, maar subjectief, niet concreet, maar abstract, niet levendig en gevoelig, maar droog en koud. En de reden daarvan is duidelijk. Wij vinden in het Protestantisme juist het tegenovergestelde van hetgeen wij in den bijbel vonden. Er is daarin iets zeer ongodsdienstigs.

Het Protestantisme spreekt steeds subjectief en abstract, omdat het slechts een individueel en onzeker gevoelen is. Het kan overeenkomstig zijn beginsel, geene objectieve leer hebben, en heeft daarom zijne formulieren of belijdenisschriften verworpen. Er is geen gezag, hoe zal men dan daar iets aan een ander kunnen verzekeren, zonder menschelijke subjectieve, abstracte redenering? Een predikant kan niet volstaan met te zeggen: «dit staat in den bijbel en dit is de zin er van.» Hij is in de noodzakelijkheid het te bewijzen en een groot deel zijner rede aan die bewijsvoering te wijden.

Het Protestantisme spreekt subjectief en abstract, omdat het geen gezag erkennend, ook geene *zending* erkennen kan, zoodat de predikant, of wie er spreke, niet slechts zelf geen gezag bezit om iets te verzekeren, maar zich daartoe evenmin op iemand anders beroepen kan. Zijne menschelijke subjectiviteit moet dus in alle opzigten voor den dag komen en op den voorgrond treden. Te zeggen, dat de gemeente die hem hoort hem gezonden heeft, gaat niet aan; niemand zendt tot zich zelven. Wat deze afhankelijkheid van zijne hoorderen zeer natuurlijk te weeg brengt, zegt ons de Luthersche predikant DEIMAN:

«Wij worden doorgaans meer geëerd en toegejuicht, «als wij zulks allerminst verdienen. Wanneer wij jong en «onervaren zijn, nog weinige of geene genoegzame blijken «van onze bekwaamheid en getrouwheid gegeven hebben, «meestal ons zelven prediken, en meer verbeelding dan «verdienste hebben; dan komt alles tot ons; dan ver«wacht een ieder buitengewone dingen van ons te zien «en te hooren; dan is elk opgetogen over onze uitmun«tende talenten, en doet als om strijd zijn best, om ons «door milde lofspraken zijne achting en verwondering te

«betuigen. Naarmate wij ouder worden en onze *wezenlijke* «*kundigheden en bekwaamheden* met de jaren toenemen — «gelijk natuurlijk te verwachten is, tenzij wij ons door «den vroeger onverdienden lof verblinden en verleiden «laten, om onze vlijt te staken, waar dezelve eerst regt «moest beginnen, — *met onze toenemende kundigheden*, «zeg ik, verliezen wij veeltijds met ieder jaar een gedeelte «van die toejuichende menigte, en de nieuwe klanken «van anderen ontvangen wederom op hunne beurt den- «zelfden wierook.»

Aldus D^s^. DEIMAN in zijne feestrede, ter gelegenheid dat D^s^. VELTGEN «het zeldzaam voorregt genoot zijne vijftig- «jarige Evangeliedienst te mogen vieren» (1). Vooral bij zulk eene gelegenheid kon men verwachten den aard dier dienst of prediking te zullen hooren beschrijven. En wat dan vernamen wij? Ja wat is hierbij nog het opmerkelijkst? Dat de predikanten zich zelven prediken? Dat de gemeente dit bevordert en zoekt? Het bevestigt ongetwijfeld onze opmerking, dat in de Protestantsche prediking het menschelijk subject in plaats van de objectieve zaak en waarheid op den voorgrond treedt; maar dit is het merkwaardigste niet. Wij vinden het met reden daarin, dat de goede en vrome heer DEIMAN, zelfs bij deze hem vereerende bekentenis, en terwijl het godsdienstig gevoel zoo zeer bij hem gaande is, den grond waarom men eenen predikant liever zoude moeten hooren en hem zoeken, nog steeds vindt in individuele menschelijke kundigheid en bekwaamheid. Het eenige dat hij vordert is, dat deze kundigheden niet gewaande, maar «*wezenlijke*», niet nog

(1) Zie Bijdragen tot de Evangelisch-Lutherse Kerk in de *Nederlanden*. I^e^ Stuk, bl. 122—124.

onontwikkelde, maar met de jaren gerijpte «*toenemende kundigheden*» zijn.

De schrijvers der Bijdragen, die van deze feestrede zeggen, dat zij zich door echt Christelijken geest kenmerkt, passen op DEIMAN, in zoo verre hij later hetzelfde ondervond, deze zijne eigen woorden toe, en geven dus een niet minder merkwaardige bevestiging van hetgeen wij beweren.

Het Protestantisme spreekt subjectief en abstract, omdat het steeds uit is om te *begrijpen*, en dientengevolge het eene geheim na het andere verwerpt. Het weinigje mystiek, dat nog in de protestantsche schrijvers en predikanten gevonden wordt, vermindert hoe langer hoe meer. Hoe zal dan in hun spreken die objectiviteit en dat leven zijn, hetwelk wij in den bijbel aantreffen? Zij volgen eene geheel tegenovergestelde rigting. Moet niet in dezelfde mate als de mensch meer in zijne eigen rede en begrip de waarheid zoekt, die waarheid meer den subjectieven en abstracten aard der individuele rede verkrijgen, en in algemeenheden vergaan? Hoe dikwerf ook hoort men de echt Protestantsche uitdrukking van «godsdienstige overtuigingen»? Een groot personnadje, wiens dood het vaderland zoo diep heeft betreurd, maakte van dezelfde uitdrukking gebruik, en zeide, om de synode, wier commissie hem kwam gelukwenschen, gerust te stellen: «Ik «ben Protestant door overtuiging.» Het *geloof* rust niet op overtuiging, maar op genade. Men kan iemand overtuigen dat hij gelooven moet, maar meer niet. Indien wij geloovig waren door overtuiging, ware het geloof eene bloot redelijke zaak. Het is daarom mogelijk dat iemand overtuigd is en toch niet *gelooft*.

Het Protestantisme spreekt subjectief en abstract, omdat

het *onhistoriesch* is, en er de waarheid niet in het leven overgaat, niet aan feit en geschiedenis verbonden is. Het heeft noch godsdienstige plegtigheden, noch eigenlijke Sakramenten, noch eigenlijke Kerk; het erkent geene wonderbare feiten, geene Heiligen, kortom het heeft geene heilige geschiedenis. Het beroept zich slechts op ideën die in schrift staan. Hoe zal het dan aan zijn taal leven en objectiviteit geven? Het *getuigt* en *verhaalt* niet, dewijl het geen aanspraak maakt op een heilig historiesch gezag. Om die reden kan het zelfs de feiten die in den bijbel worden medegedeeld niet *bevestigen*, maar ze slechts beschouwen, er slechts *over* spreken, ze slechts behandelen als *typen*. Kerk en Godsdienst is voor ons dezelfde zaak, Kerk slechts de Godsdienst genomen van hare werkelijke, levende, objectief bestaande zijde. Deze nu scheidt het Protestantisme van de godsdienst af, en noemt haar *kerkgenootschap*, en ontneemt derhalve aan de godsdienst haar levend concreet en objectief bestaan. Het spreekt ja van eene onzigtbare Kerk, van zeker algemeen Christendom. Maar is er iets algemeener dan dat? Iets dat meer abstract en afgezonderd is van de werkelijkheid, en bijgevolg meer aan ieders subjectieve voorstelling overgelaten?

Het Protestantisme spreekt subjectief en abstract, dewijl het de liefde verwerpt, en eigenlijk in verwerping der liefde bestaat. Het is óf pantheïstiesch, en maakt de goede werken tot daden van God zelven, tot daden die niet meer vrij zijn, óf vervalt tot een tegenovergesteld uiterste, en ontkent de bovennatuurlijke liefde en genade. Wat wonder dat het aan den H. GEEST niet meer gelooft, en bij monde van den hoogleeraar SCHOLTE aan de Katholieke Kerk verwijt, dat zij den H. GEEST bovenmate en ten koste der ware godsvereering verheft. Inderdaad, met

het Protestantsch idee van Godsdienst is de persoonlijkheid van de liefde bij uitnemendheid, van den H. GEEST niet bestaanbaar. Het kan dan ook niet anders of dit moet zich in den gewonen toon van het Protestantisme verraden. De Orthodoxen kunnen toch het menschelijk hart, dat zij zoo geheel bedorven achten, niet wel toespreken; zij zouden, naar hunne meening, roeren in eenen poel. Die deze leeringen speculatief ontwikkelen, worden noodwendig nog subjectiever en abstracter in hun opvatting. De eenigste rigting die het gevoel niet uitsluit is de meer deïstische, waarbij evenwel weder de bovennatuurlijke liefde verworpen wordt, en er hier en daar een streek van Pantheïsme voor in de plaats treedt. Het is dan sentimentaliteit, zeker redelijk of zedelijk gevoel, hetwelk soms *schoon* wordt als poësie, maar nimmer gloeijend als goddelijke liefde. Zoo hebben we stukken in BORGER gelezen. En wie, om een ander voorbeeld te noemen, zou niet wenschen zoo schoon te schrijven en te spreken als een VAN DER PALM? Maar is dat de vlam der hemelsche liefde? Is dat de diep verteederende stem van den bruidegom? Zijn dat de trompetten des oordeels? Neen, neen, daarvan zult ge zelfs den verren weergalm niet vernemen. Het is net, zeer net, het kan doorgaans met eenen geestigen glimlach uitgesproken worden, en ook bij ernstiger oogenblikken best worden vergeleken met het getemperd gevoel van *een wijs willenden wezen* ROUSSEAU; slechts is het minder declamatoriesch, omdat het zich minder verheft.

Om aan onze Katholieke lezers het onderscheid te doen vatten tusschen het hoog godsdienstig gevoel dat het Katholicisme voortbrengt, en dat zedelijk, dat redelijk, slechts godsdienstig gekleurd gevoel, met hetwelk het Protestan-

tisme te vreden is, willen wij eens een uitstap doen op het gebied der kunst.

Geef eens aan een' Katholieken schilder tot onderwerp : «CHRISTUS *de vergelder*». Wat zult gij zien? Eene openbaring, eene groote gebeurtenis, den afloop van 's werelds geschiedenis in het laatste oordeel. Gij zult de hemelen geopend, gij den eeuwigen VADER zien, gezeten in oneindige kringen. Gij zult den ZOON zien, die, terwijl de H. GEEST over Hem zijn licht en zijne stralen spreidt, een weinig lager zijn eenen voet heeft geplaatst op een door de wolken zich beurenden wereldbol, en die, omringd van de werktuigen zijns lijdens, het voor altijd beslissend oordeel spreekt. — Dáár dan, aan de eene zijde, waarheen Hij blikt en zijne hand uitnoodigend geopend houdt, zult gij zijne en uwe Moeder het eerste zien naderen, van zaliglagchende engelen omgeven en gedragen. Weldra de vaders der heilige geschiedenis, de Patriarchen, de Profeten, de Apostelen en Kerkvaderen, wederom gevolgd en omstuwd van de Martelaren, de Maagden en Belijderen, en alle Heiligen Gods. Het is het *Te Deum*, en de vaart dier op elkander volgende koren gaat inderdaad omhoog als dit verheven gezang. Maar aan de andere zijde, van waar CHRISTUS het aangezigt heeft afgewend, en Hij zijne hand, niet als de andere van binnen, maar van buiten laat zien, en naar de laagte strekt: wat daar? O! daar steekt de schrikkelijke bazuin uit, daar waaijen de vlammende zwaarden, daar snellen de engelen, Michael, de beschermgeest der Kerk, vooraan, met groote vleugelslagen naar beneden. Zij rigten zich naar den ondersten zijhoek van het schilderstuk, waar de duivelen, de aartsketters en al de kinderen des verderfs tuimelen in den nacht, wien bliksemstralen doorklieven, en waarin onbestemde gedaanten

zweven, die het oog niet meer afleiden. Dat wordt veeleer gestadig naar boven getrokken, en gaat telkens mede met den stoet tot waar ontelbare aangezigten staren door den goddelijken luister. Welk eene grootheid! welk een rijkdom! Wie kan alles zeggen wat gij ziet?

Maar is nu in die schilderij niets verkeerd, niets te berispen? Welke vragen? Mogelijk zult gij die later doen. Thans viert de kunst haar triumf en wordt vergeten. Uw hart is immers reeds aan het bidden.

Eene schilderij van geheel anderen aard is «*Le Christ rémunérateur*» van ARIE SCHEFFER. Men heeft ons gezegd dat deze schilder Protestant is. Wij gelooven het gaarne. Echter doet dat hier niets tot de zaak; wij nemen zijne schilderij tot voorbeeld, niet tot bewijs.

Wat staat er op? Eene gebeurtenis? O neen! aan geschiedenis, aan werkelijkheid en leven valt niet te denken. Het is slechts eene abstracte algemeenheid, eene ijskoude, zedelijke allegorie. Wij zien er CHRISTUS staan, maar kunnen niet zeggen *waar*. Wij zien noch hemel noch hel noch aarde. Hij staat in de *onbepaaldheid*, in de abstracte ruimte. En wat doet Hij? Volstrekt niets. Hij staat tusschen allerlei voorstellingen van deugd en ondeugd in het midden, maar vergeldt niet, schenkt aan de eerste den hemel niet, en veroordeelt de laatste niet ter hel; Hij *poseert*. Inderdaad even als — hoe zullen we hier dien grooten misgreep kiesch genoeg uitdrukken? even als de vertooner op een theater, juist omdat hij *vertoont*, dikwerf meer in zamenspraak is met de aanschouwers, dan met degenen die naast hem staan, zoo kijkt dat beeld niet naar de andere beelden, maar de schilderij uit. De houding zelve van het beeld is zeer theatraal, met eenigzins achterover geworpen hoofd, en wijd uitgestrekte armen,

die eene groote, met zorg geplooide draperie ophouden. Een grieksch godenbeeld is niet zoo elegant, maar meer verheven. Hoe veel minder is het dengenen waardig dien het moet voorstellen. In plaats van de vergelder van het goed en het kwaad, tusschen welke Hij in het midden staat, schijnt Hij er de pantheïstische *indifferentiëring* de doode *equatie* van te zijn. Of waar dan moet men dien CHRISTUS voor houden, slechts omringd van zedelijke deugden en ondeugden, als het berouw, de weldadigheid, de verdediging der vrijheid, de hoogmoed, de gierigheid, de dwingelandij? Want de godsvrucht en de H. PAULUS, die men er insgelijks ziet, geven er slechts zekere Protestantsche *religiositeit* aan. Is CHRISTUS niet meer dan een zedeleeraar? Is Hij die door allegorien, in plaats van door historische individuen, wordt omgeven en uitgedrukt in zijne werken, zelf slechts eene allegorie, slechts personificatie der algemeene zedewet, het hoogste zedelijk *idee?* Indien het niet gemakkelijker was de menschelijke hartstogten te schilderen, dan het aangezigt van CHRISTUS, zou men zelfs vragen, of de bedoeling is te toonen, dat het zelfbewustzijn slechts gegeboren wordt in eindigheid en kwaad? Want de meeste en, in ons oog, te sterke physiognomie hebben de booze personen. De kunstenaar heeft er niet aan gedacht. Maar hij drukt den tijd uit, welks invloed hij ondergaat; en wie dat eenmaal bemerkt heeft, kan zijn schilderij niet meer verdragen. De kleur is mat en grijs, en als men daarbij die *hangende* kleederen (1) ziet, die beelden die zoo op elkander geschoven zijn, het monumentale dat er hier en daar in is, herkent men eer het plan van een bas-relief dan van eene schilderij. 't Is steen! Waarvoor mag het wel vervaardigd

(1) Zij schijnen geteekend naar doeken, die nat gemaakt zijn om ze des te beter te doen draperen.

zijn? Het hiervoren beschreven schilderstuk behoort zeer duidelijk in eene Kerk. Dit integendeel zou mogelijk in de *Académie des Sciences morales* kunnen geplaatst worden; in de zaal waar men redevoeringen houdt, boven eene groote wijde deur.

Wij laten aan den lezer de toepassing en de daarbij noodige wijziging over.

Het Protestantisme spreekt eindelijk ook daarom subjectief en abstract, omdat het overdreven bespiegelend, en niet praktiesch is. Wie telt al de oneenigheden die daar zijn? En echter zijn ze allen over speculatieve punten, bijzonder over het menschelijk subject. De hoogleeraar SCHOLTE beweert, dat het beginsel van het Protestantisme is «*Gods souvereiniteit en de vrije genade.*» Gods souvereiniteit! Ziedaar iets bloot rationeels of filosofieks. Hoe kan daar de positieve Christelijke Godsdienst uit worden afgeleid? *Moet* God, omdat Hij almagtig is, dan *noodzakelijk* scheppen, en de schepping verondersteld zijnde, met zijn schepsel in *bovennatuurlijke* maatschappij treden? daarom de mensch vallen, enz. Bij deze verwarring van rede en openbaring is het Pantheïsme onvermijdelijk, en de vrije genade beteekent dan niets meer dan Gods oneindige spontaneïteit. Wat praktijk nu kan er volgen uit een systeem, waarin men aan God zelven de vrijheid ontzegt? Ten allen tijde, tot op den dag van heden toe, heeft de Katholieke Kerk geleerd, dat God met volkomen vrijheid kon scheppen en niet scheppen, met den mensch bovennatuurlijke betrekking aangaan en niet aangaan, hem na zijnen val verlossen en niet verlossen, en schoon er verschillende gevoelens over de predestinatie zijn, is niemand zoo dwaas van te beweren, dat de menschelijke verdienste *oorzaak is van de goddelijke predestinatie wanneer deze van*

Gods zijde beschouwd wordt. (ex parte actus praedestinantis, zeggen de Scholastieken). Als het dus, gelijk de Hoogleeraar wil, door tegenstelling tegen de leer der Katholieke Kerk moet verstaan worden, is het nog zooveel te zekerder eene pantheïstische noodzakelijkheid van handelen, welke door hem aan God wordt toegeschreven, waarbij dan absolute *spontaneïteit* in de plaats treedt van de vrijheid om te doen of te laten, en de geheele wereld zwicht voor het *fatum.*

Daarbij is het zeer opmerkelijk, *dat het Protestantsch beginsel moet bepaald worden door tegenstelling tegen de Katholieke Kerk.* De waarheid heeft ter harer uitlegging evenmin de dwaling noodig als de vrijheid tot haar werking het kwaad noodig heeft. Duidelijk blijkt hier de *particuliere sectegeest,* die een zeker punt wil volhouden, zich met niets anders bemoeit, en zich niet kan uitdrukken dan door ontkenning en protest. Zoo is het inderdaad met het Protestantisme gelegen. Het is niet alleen onpraktiesch omdat het niet doet dan beschouwen, maar omdat het daarbij steeds uit is op een particulier idee. Dat idee wil het met alle geweld volhouden, daar vecht het voor, en laat in dien tusschentijd den mensch aan zich zelven over. Een schrijver als THOMAS VAN KEMPEN, als de H. FRANCISCUS VAN SALES, als SCUPOLI, als RODRIGUEZ, als BERTHIER zult gij er te vergeefs in zoeken. Men is het nog niet eens over de eerste waarheden, hoe zal men er dan over de praktijk spreken?

Ziedaar het laatste contrast. Wij zijn aan het einde, en wij hebben op ieder punt het Protestantisme met den bijbel in strijd gevonden. Laten wij het alles eens kort zamenvatten.

Hoe spreken in den bijbel de godsdienstige menschen gedurende de vier duizend jaren, in welke de verlossing

wordt voorbereid en voltrokken, en dus de Godsdienst haren aard wel zal hebben uitgedrukt?

Hoe spreken de Protestanten en hoe spreken zij meer en meer?

In den bijbel spreekt men met zekerheid, in het Protestantisme met twijfel.

In den bijbel spreekt men met gebiedend gezag, in het Protestantisme noemt men het vrijheid, dat ieder voor zich de waarheid zoekt en niet gelooft aan gezag.

In den bijbel spreekt men uit naam van God, of uit naam dergenen die Hij heeft aangesteld. Er is zending. In het Protestantisme spreekt ieder uit en voor zich zelven. Er is geene zending, en bijgevolg geene eigenlijke prediking.

In den bijbel spreekt men op mystieke wijze, verkondigt men positieve geheimen, en maakt die niet afhankelijk van ons menschelijk begrip. In het Protestantisme heeft men steeds den mond vol van wetenschap, en is men zoo op begrijpen uit, dat het eene geheim na het andere verworpen wordt.

In den bijbel spreekt de historie, beroept men zich op feit, verhaalt, beschrijft en getuigt men de tot feit geworden waarheid. In het Protestantisme beroept men zich noch op tegenwoordig, noch op verleden feit. Er is daar verandering van opinie niet eene zich ontwikkelende heilige geschiedenis. Men redeneert er, beschouwt er, begrijpt er; het idee is er alles.

In den bijbel spreekt men met hoog gevoel, en de taal is er zoo bloeijend en verscheiden als het menschelijk leven. In het Protestantisme, waarin geene de minste verscheidenheid is, allen apostelen, leeraars en profeten zijn, heerscht, naast de grootste oneenigheid in denkwijze, de grootste eentoonigheid en koude in het leven, zoodat er

de stijl koud en langwijlig, en de uitspraak zelfs langzaam van wordt.

In den bijbel spreekt men met een praktiesch doel. Werk, daad, leven, ziedaar wat men zoekt. In het Protestantisme verliest men zich in bespiegelingen en wetenschappelijke vragen. Men schrijft en spreekt er onbegrijpelijk veel, om te toonen dat men gelijk heeft, maar zeer weinig om anderen tot verbetering aan te manen en daarin te helpen.

Het algemeen gevolg, hetwelk de hoedanigheden der bijbelsche wijze van spreken voortbrengen, is, dat men er zeer objectief, zeer concreet en levendig spreekt.

Het algemeen gevolg, hetwelk de gebreken der Protestantsche manier van spreken voortbrengen, is, dat men er zeer subjectief, zeer abstract en droog spreekt.

Het algemeen beginsel der gezegde hoedanigheden in de bijbeltaal, is de levende geest Gods. Dus is de stem der Godsdienst, der openbaring en des geloofs.

Het algemeen beginsel der gezegde gebreken in de Protestantsche taal, is de eindige verstandsgeest. Dus is de stem der abstracte rede, der zelfbeschouwing en der nieuwsgierigheid.

Thans mogen we de vraag wel doen, hoe de Protestanten, schoon ze zoo vlijtig in den bijbel lezen, daar niets van ontwaren. Hoe komt het dat men zich verbeeldt schriftuurlijk te spreken, alleen omdat men veel teksten aanhaalt, zonder daarbij op te merken, dat men uit een geheel anderen geest spreekt, eene geheel andere rigting neemt, en de strekking van het Protestantisme en die des bijbels even wijd verschillen en strijden als de gangen van twee menschen van welke de een naar het ooste loopt en de andere naar het weste? Hoe komt het, dat men ten minste niet zekeren onbepaalden, waarschuwenden indruk ontvangt?

De Protestanten zijn naar hunne meening zich zoo bewust, zoo ingekeerd in zich zelven. Als zij nu eens bedachten, dat de bijbel een opgeschreven Godsdienst is, en dat, als de Protestantsche secten eens achter elkander opgeschreven en deze boeken in één boek vereenigd werden, men wel een zeer dik boek zoude hebben, maar dat toch in geest en vorm volstrekt niet naar den bijbel gelijken zou!

Welligt meent iemand, dat de Protestanten daardoor ligter bedrogen worden, omdat de openbaring volmaakt en gesloten is. Dat kan eene aanleiding maar geen reden zijn. Degenen die de godheid van CHRISTUS niet meer aannemen, kunnen daar vooral niet in berusten. Als CHRISTUS waarachtig God en waarachtig mensch tevens is, begrijpt een ieder, dat er niets meer te openbaren valt, en de openbaring volmaakt is. Want er is geen grootere Waarheid dan God zelf, en geen op ons meer gelijkende en bij gevolg verstaanbare uitdrukking dier waarheid, dan die onzer eigen menschelijke natuur. Maar als men die godheid ontkent, waar vindt men dan begin of eind? Ook spreken dusgezinden altijd van ontwikkeling.

Ten andere is het toch in het oogloopend, dat men, naar het Protestantisme te rekenen, in de volkomen openbaring verre zoude ten achter staan bij degenen tot wie God slechts in de profeten sprak. Zij waren *zeker* van hetgeen er geopenbaard was, zij wisten dat. Nu weten de Protestanten ter naauwernood de eerste waarheden, en zijn vol van onzekerheid. Wie dan heeft niet liever eene nog duistere openbaring in zijnen geest, dan de helderste daar buiten? Wie wil niet liever slechts een klein lampje hebben en goede oogen bezitten, dan eene stralende zon en met blindheid geslagen zijn?

Doch dat de openbaring gesloten is, beteekent, dat er

ons van God geene *nieuwe* waarheid meer wordt medegedeeld, maar geenszins, dat de openbaring ophoudt in dien zin, dat de waarheid onzen geest niet meer verlicht, en wij er naar moeten zoeken. Dat de schepping gesloten is, en God niet meer schept, beteekent niet dat de wereld vergaat, en men noemt daarom de onderhouding der wereld eene voortdurende schepping. Hetzelfde kan men, *servatis servandis*, van de openbaring zeggen. Zij is eene levende orde die heden evenzeer bestaat als ten tijde der Apostelen, die alzoo niet gelegen is in een zeker iets, dat God in oude tijden aan de menschen gezegd heeft, en waarover wij nu zitten zoeken, wat of het wel moge geweest zijn.

Altijd keert dus de vraag terug, hoe het komt dat de Protestanten zich met de menschen in den bijbel niet vergelijken en geheel voorbij zien, dat er tusschen deze en hen zelven niet de minste analogie in denken en spreken bestaat?

HISTORIESCH OVERZIGT

VAN DE

STRAFWETTEN

TEGEN DE KATHOLIEKEN IN ENGELAND UITGEVAARDIGD.

(1547—1829 en 1851 ?)

Ter gelegenheid van de jongste gebeurtenissen in *Engeland*, die in zoo hooge mate de algemeene belangstelling hebben opgewekt, is ons van onderscheidene kanten het verlangen geuit naar een beknopt historiesch overzigt, dat in chronologische volgorde zoo mogelijk de menigvuldige strafwetten zou zamenvatten, die gedurende een tijdperk van bijna drie eeuwen, in het vaderland van den H. EDUARD, tegen de Katholieken werden uitgevaardigd, en waardoor eene vervolgzieke staatkunde al wat in hare magt was heeft aangewend, om het Katholicisme in het *Eiland der Heiligen* onherstelbaar te verdelgen. Wij hebben getracht aan dien wensch te voldoen in eenige korte opstellen, waarin we die gansche wetgeving van heiligschennis, moord, plundering en verbanning, zoo als zij met bloedige letteren in de uitgebreide verzameling der Engelsche Staatsoorkonden ligt opgeteekend, in al hare afschuwelijkheid zullen kunnen overzien. Zonder een afgerond verhaal te willen leveren van de treurige geschiedenis dier eeuwenlange vervolging onzer Katholieke broeders, meenen wij toch ons overzigt zóó te moeten inrigten, dat het zich

niet enkel bepale tot eene bloote opsomming der veelvuldige strafwetten of maatregelen van dwang en geweld. Zulk eene dorre nomenclatuur zou niet alleen weinig aantrekkelijks hebben, maar daarenboven menigen lezer onbekend laten met de historische personen en toestanden, die èn de euveldaden der vervolgers èn het langdurig lijden der vervolgden in het ware daglicht plaatsen; en hem in staat stellen, om over het gedeelte van de geschiedenis der Hervorming, dat volgens het zeggen van een der beroemdste historieschrijvers onzer dagen, een *doolhof* geworden is van *onwaarheden en drogredenen* (1), een billijk oordeel te vellen. Niet zonder diepe aandoening ook, niet zonder innig medelijden, niet zonder bemoediging, hopen we, en bevestiging in hun vertrouwen op de onvergankelijkheid hunner goddelijk gestichte Kerk, zullen onze Katholieke lezers het oog vestigen op het driehonderdjarig lijden hunner broeders in dat weleer zoo door geloof en deugd bloeijend eiland, aan wiens ijverige en heilige zonen onze voorouders naast God de kennis van het Evangelie en der ware Kerk van CHRISTUS te danken hadden. Niet anders dan met levendige belangstelling zullen allen aanschouwers worden van een strijd, die duur bevochten werd, maar die na drie eeuwen van bittere vervolging, volgens de onlangs afgelegde bekentenis van een der hoogstgeplaatste staatslieden in *Engeland*, tot niets anders geleid heeft, dan om aan het bloed der vervolgden eene steeds toenemende vruchtbaarheid te schenken en het getal der met

(1) MACAULAY, *Critical and historical Essays, (London* 1850*)*, p. 53: «No portion of our annals has been more perplexed and misrepresented by writers of different parties than the history of the Reformation. *In this labyrinth of falsehood and sophistry*, etc.»

geheelen ondergang en vernietiging bedreigde Katholieken op eene verbazende wijze te doen toenemen (1).

Een woord nog over de bronnen die wij bij het opstellen dezer schets hebben geraadpleegd. Behalve de algemeen bekende Engelsche geschiedschrijvers, hebben ons vooral de meer specieke werken van BROWN's *Penal Laws* en Dr. HEYLIN's *Historical Collections* meermalen gediend. Maar de meeste hulp hebben wij gevonden in een sedert 1847 uitgegeven werk, waarin zich de schrijver ten doel stelde, om eene volledige geschiedenis van de strafwetten tegen de Katholieken uitgevaardigd, te leveren. Zijn welgeslaagde arbeid is met den grootsten bijval in *Engeland* en *Ierland* ontvangen, waar de auteur de algemeene hoogachting geniet, niet alleen om zijne uitstekende letterkundige bekwaamheden, waarvan zijne talrijke schriften getuigen, maar vooral om den belangeloozen ijver en de edele zelfopoffering, waarmede hij zes jaren lang voor de vrijmaking en de verbetering van het lot der negerslaven heeft geijverd: verdiensten, welke het Engelsch gouvernement hebben bewogen om aan Dr. MADDEN eene der aanzienlijkste regterlijke betrekkingen in de West-Indische koloniën van het Britsche Rijk toe te vertrouwen, die hij nog bekleedt (2).

Wij hebben ons geheel overzigt in zes tijdvakken verdeeld, waarin wij naar chronologische opvolging al de voornaamste gebeurtenissen die in betrekking staan tot het

(1) Lord STANLEY, tijdens de discussie in het Engelsch Parlement over de Wet tegen den zoogenaamden *Pauselijken aanval.*

(2) *The history of the Penal Laws enacted against Roman Catholics; the operation and results of that system of legalized plunder, persecution, and proscription; originating in rapacity and fraudulent designs, concealed under false pretences, figments of reform, and simulated zeal for the interests of true Religion. By* R. R. MADDEN, M. R. J. A. *etc. London*, 1847.

Katholicisme zullen doorloopen, en meer bijzonderlijk de geschiedenis der tegen de Katholieken uitgevaardigde strafwetten en vervolgings-maatregelen zamenvatten, van het begin der regering van EDUARD VI in 1547 af tot aan de Emancipatie-akte in het jaar 1829. Ten slotte zullen we, als de eerste schakel van eene misschien op nieuw te beginnen reeks van vervolgingen tegen de Katholieke Kerk en hare dienaren, in ons verhaal ook opnemen hetgeen onlangs is voorgevallen met de wet, die door Lord JOHN RUSSELL voorgedragen is tegen de door den H. Stoel verordende Bisschoppelijke hierarchie in *Engeland*, en die binnen kort in het Parlement aan eene laatste en beslissende discussie zal worden onderworpen.

I.

STRAFWETTEN TEGEN DE KATHOLIEKEN ONDER DE REGERING VAN EDUARD VI (1547—53).

De oorzaken en toestanden die aan het Protestantisme in *Engeland* den weg baanden en het tot godsdienst van Staat verhieven, zijn genoegzaam bekend. Men moge al der historie geweld aandoen en, bij gebrek aan betere bewijzen, beweren, dat «aan het fier en edel gevoel van vrouwelijke waarde [van ANNA BOLEYN] *Engeland* naast God zijne Hervorming te danken had» (1): niettemin blijft het een onloochenbaar feit, dat de rampzalige omwenteling, die dat magtig Rijk van de Katholieke eenheid losscheurde, zeker haren oorsprong niet verschuldigd was aan edele doeleinden of godsdienstige overtuiging. Hare voornaamste grondleggers zegt MACAULAY, met weinige maar veel beteekenende woorden, «waren zuiver politieken.» De Hervorming ontsproot in *Engeland* uit brutale hartstogten en werd

(1) TER HAAR, *de Gesch. der Kerkh. in Taf.* II, 232.

gevoed door baatzuchtige staatkunde: *sprung from brutal passions, and nurtured by selfigh policy.* Het Anglikanisme moet zijn oorsprong zoeken in een *compromis.* HENDRIK VIII, de vorst, die, zoo als BROES ergens bemerkt, «de vrouwen meer dan de waarheid lief had», wilde zijne heiligschennige oogmerken bereiken en zich als Hoofd der Kerk handhaven met de minst mogelijke afwijking van de oude godsdienst en leer. Het was slechts met tegenzin, dat hij, gelijk later zelfs ELISABETH tot het Protestantisme als tot een *pis aller* zijne toevlugt nam (1). Vandaar dat de zaak der Hervorming beurtelings verdedigd en verraden werd door hare voornaamste bewerkers en zoo weinig vaste wortelen op Engelschen bodem had geschoten, dat binnen het korte tijdperk van de twaalf of dertien jaren, die op den dood van HENDRIK VIII volgden, de heerschende godsdienst er driemaal veranderde. Het geloof der natie scheen af te hangen van de persoonlijke neigingen des Souvereins. De van staatswege gevestigde Kerk was toen, bijna uit den aard der zaak, eene *vervolgende* kerk. EDUARD vervolgde de Katholieken, MARIA op hare beurt de Protestanten en ELISABETH, erger dan hare voorzaten, vervolgde wederom de eersten. De vader dezer drie souvereinen had de voldoening gesmaakt van beide gezindten te gelijk te vervolgen, en had op dezelfde kar naar het schavot gezonden èn den ketter die de transsubstantiatie loochende èn den landverrader die de koninklijke suprematie verwierp (2).

(1) Opmerkenswaardig zijn de woorden van MACAULAY: «To recognise the Papal supremacy, would have been to abandon the whole design. Reluctantly and sullenly the government at last joined the Protestants. In forming this junction, its object was to procure as much aid as possible for its selfish undertaking, and to make the smallest possible concessions to the spirit of religious innovation. From this compromise the Church of England sprang.» *Essays*, p. 59 en p. 56.

(2) Vgl. MACAULAY, *Essays*, p. 222.

Hendrik VIII had, begunstigd door de omstandigheden, magtig door de schatten der gespoliëerde abdijen en met een ijzeren wil zijne denkbeelden kunnen doordrijven, en eene Anglikaansche Kerk stichten, die alleen in het punt van suprematie van de Roomsch-Katholieke zou hebben verschild. Maar dit systeem stierf met hem. Had hij langer geleefd, moeijelijk zou het hem geweest zijn, om eene stelling te behouden, die met gelijke hevigheid werd aangevallen door allen, die of voor de oude of voor de nieuwe leer ijverden. Na zijn dood werd door den drang der omstandigheden de noodzakelijkheid geboren, om beslissend eene partij te kiezen. De regering moest of zich verloochenen, of de hulp der Protestanten verkrijgen. Beiden hadden slechts één iets gemeenzaam: haat tegen de Pauselijke magt. Beiden hadden elkanders hulp noodig. Wederzijds gaf men veel toe, eene vereeniging kwam tot stand; en de vrucht dier vereeniging was de *Kerk van Engeland* (1).

Hendrik VIII vervolgde wel is waar al degenen die zich tegen zijne heiligschennige plannen durfden verzetten en der Katholieke leer getrouw bleven; duizenden moesten hunne standvastigheid in het geloof met het verlies hunner bezittingen, met gevangenis of zelfs het leven boeten; de vervolging was echter nog door geene eigenlijke strafwetten gesanctioneerd. Dit zou zij eerst na hendrik's dood, onder zijnen opvolger en eenigen zoon worden.

Hendrik VIII overleed in 1547 en werd opgevolgd door eduard VI, toen nog geen tien jaar oud. Aan zestien uitvoerders van 's konings laatsten wil was het bestuur des lands toevertrouwd gedurende de minderjarigheid van den

(1) Vgl. macaulay, *the History of England (Leipz.* 1849), I, d. 50.

vorst, die op zijn achttiende jaar zou eindigen. Maar weldra werd al het gezag gemonopoliseerd in de handen van SEYMOUR Graaf van *Somerset*, die in hoedanigheid van *Protector* zich aan het hoofd der Regering vond geplaatst, en den beruchten CRANMER tot vertrouwelijken agent, medehelper en raadgever nam. Beiden hadden plegtig gezworen, zich van al de pligten, hun als uitvoerders van HENDRIK'S testament opgelegd, naauwgezet te kwijten. De overleden koning had uitdrukkelijk bevolen, dat zijn zoon in het Katholiek geloof moest worden opgevoed. In strijd met hunnen eed, deden CRANMER en SOMERSET al wat in hunne magt was om den jeugdigen EDUARD tegen de leer der Katholieke Kerk in te nemen en hem van haar afkeerig te maken. Zij slaagden maar al te wel in hun trouwloozen toeleg.

SOMERSET, een hoveling zonder beginselen, werd een ijverig begunstiger der Hervorming. Aan zijne zijde stond CRANMER, aan wien zeker wel de eerste rol in dat bedroevende drama toekomt, en die alle bekwaamheden had om dien met eenen gunstigen uitslag te vervullen. Weinige karakters zijn door vooroordeel en partijzucht in een valscher daglicht geplaatst, dan dat van den eersten Anglikaanschen Primaat. Men noemt hem vaak het «eerbiedwaardig werktuig der Hervorming»; men noemt hem als een geloofsheld, als een heilige, en toch was hij niets minder dan dat alles! Zijn geheel leven was een mengsel van zwakheid, wreedheid, sluwheid en huichelarij. Vreemd moet vooral ieder, die de ware toedragt der zaken kent, de bewering in het oor klinken, dat de gemijterde Hervormer «allerzeldzaamst vervolger is geweest, en allerminst van Roomschgezinden om hunne gevoelens» (1); vreemder nog de uitbundige lof, door

(1) BROES, *de Engelsche Kerk*, I, 43.

een bekend geschiedschrijver aan de «groote gematigdheid, zachtmoedigheid en vergevingsgezindheid des verlichten kerkvoogds» (1) toegezwaaid; allervreemdst tot bewijs van die overtreffelijke inborst: «dat hij MORUS en FISHER aan den dood zocht te ontrukken, door hun een zachter eedformulier voor te slaan.» Bij zulk geweld aan de historische waarheid gepleegd — mogen we wel met den begaafden auteur der door ons meermalen aangevoerde *Essays* zeggen — is het moeijelijk voor elkeen, die gezond verstand heeft en de geschiedenis dier tijden kent, zijnen ernst te bewaren. Dit is niet te veel gezegd. De «verlichte kerkvoogd,» gelijk hem Dr. TER HAAR met bewondering noemt, was een van die karakters, welke met onpartijdigheid beschouwd, geene achting of sympathie, kunnen inboezemen, ja zelfs geen verdiend medelijden opwekken. Hij was te gelijk godgeleerde en hoveling, en de laatste hoedanigheid stond op den voorgrond. Eigenbelang en zelfbehoud waren zijn hoofddoel. Daarvan zijne slaafsche gedweeheid om zich, in tijden van geduurige en geweldige veranderingen, naar alle winden te wenden. Hij bleef aan CROMWELL gehecht zoo lang als de fortuin aan den *Protector* toelachte; hij gaf zijne stem voor CROMWELL's teregtstelling, zelfs zonder eenigen vorm van proces, wanneer de koninklijke gunst zich een

(1) TER HAAR, t. a. p. II, 238. «Vergevensgezindheid jegens zijn vijanden,» zegt MACAULAY, «heeft men altoos opgegeven als CRANMER's uitstekende deugd. Maar ook dit behoort tot zijn karakter. Slaven van zijn stempel zijn nooit wraakzuchtig en nooit dankbaar. Het belang van het oogenblik wischt te gelijk uit hun gemoed en bewezen dienst en aangedanen smaad. Hun eenig doel is zelfbehoud; en daarvoor houden zij vrede met die tegen hen misdoen, gelijk zij verlaten die hen dienen. Voordat men iemand om zijne vergevensgezindheid prijze, dient men te onderzoeken, of hij boven wraak verheven, of daar beneden is.» *Essays*, p. 58.

ander voorwerp had gekozen. Hij hielp gedurende HENDRIK's leven de bestrijders der transsubstantiatie veroordeelen, en ontdekte terstond na 's konings dood dat die leer eene dwaling was. Dit verhinderde hem niet om nieuwe slagtoffers voor den brandstapel te vinden. Het gezag zijner hooge waardigheid en van zijne grijze haren misbruikte hij om het afgrijzen te overwinnen, die de vervolging bij een verstandig en deugdzaam kind verwekte. Hij veroordeelde koelbloedig elke onregtzinnigheid, en wankelde zelf in zijn geloof. Zulke onverdraagzaamheid is zeker wel het minst te verschoonen! Even valsch en dubbelzinnig in zijn godsdienstig als in zijn politiek gedrag, heulde hij eerst met SOMERSET en later met NORTHUMBERLAND. Toen de *Protector* zijn eigen broeder, zonder zelfs een schijn van geregterlijk onderzoek, ter dood wilde doen veroordeelen, vond hij een gewillig werktuig zijner wraak in den Primaat. En toen SOMERSET op zijne beurt was gevallen, leende CRANMER aan den bewerker van diens val zijne medewerking tot den misdadigen aanslag om eene verandering te brengen in de opvolging tot den troon. Zoo diende hij alle partijen. Onder de regering van MARIA zullen wij hem «in een oogenblik van zwakheid, waarin de vreeze des doods hem overweldigde» (1), zijne vroegere gevoelens en de Hervorming openlijk zien afkeuren. Dit beschouwen velen als de eenigste vlek op zijn anders zoo verdienstelijk en eervol leven. Maar wel ingezien was ook deze «zwakheid» in volkomen overeenstemming met geheel zijn wijze van doen. Zij was een gevolg van de gedragslijn, die hij had aangenomen. Het was niet de eerste herroeping die hij deed; en had hij zijn doel bereikt, zegt MACAULAY, allerwaarschijnlijkst zou het de

(1) TER HAAR, t. a. p. II, 240.

laatste niet geweest zijn. «Wij willen het hem niet euvel duiden, voegt dezelfde schrijver er bij, dat hij niet verkoos zich levend te laten verbranden. Maar zeker is het toch ook, dat iemand die zoo weinig van het vuur hield, toch ook eenige deernis met anderen moest hebben gehad. Een vervolger, die geene straf uitspreekt dan die hij zelf bereid is te ondergaan, verdient eenige achting. Maar wanneer iemand, die zijne leer meer lief heeft dan het leven van zijn evenmensch, zijn kleinen vinger liever heeft dan zijne leer, dan stelt ons een zeer eenvoudig *argumentum a fortiori* in staat, om de mate zijner welwillendheid en zachtmoedigheid naar waarde te schatten.» Maar zijne martelie, zegt men, heeft toch alles vergoed! En «indien hij soms zwak geweest is in zijn leven, toch heeft hij den bewonderenswaardigsten heldenmoed geopenbaard in zijnen dood» (1). De historische waarheid treedt ook hier ontkennend tusschen beide. «CRANMER stierf alleen, omdat hij het niet kon ontwijken. Niet eer herriep hij zijne afkeuring der Hervorming, voordat hij zag dat zij nutteloos geweest was. Had MARIA hem het leven gelaten, in dat geval vermoeden we, zou de Primaat gelijk een goed Katholiek, weêr Mis gehoord en de absolutie hebben ontvangen, tot aan de regering van ELISABETH, om dan weêr door een apostasie de magt te koopen om andere lieden, beter en moediger dan hij, te verbranden» (2).

Wij hebben in deze karakterschets van CRANMER, waarvoor we gemeend hebben eene plaats in ons verhaal te moeten inruimen, bijna al de trekken ontleend aan het gelijkende beeld, door het meesterlijk penseel van

(1) TER HAAR, t. a. p. II, 242.
(2) MACAULAY, *Essays*, p. 58. Vgl. *Hist. of Engl.* I, 50—55.

Engelands gevierdsten geschiedschrijver geschilderd. Men vergelijke dit met het gevleide conterfeitsel, door menigeen onzer veel gelezen auteurs, door BROES b. v. of TER HAAR geteekend, en oordeele dan waarin de historische trouw het best is bewaard.

CRANMER had sinds lang een levendig verkeer onderhouden met de Duitsche Hervormers en vooral met de Calvinisten in *Zwitserland,* die weldra een grooten invloed in *Engeland* uitoefenden. De herhaalde vertoogen van CALVYN aan den koning, aan CRANMER en aan den *Protector* tegen de gematigdheid en het ongenoegzame der Engelsche hervorming, vonden gehoor. Op zijn aandringen werd het vroeger gebruikte *Book of Common Prayer* ter zijde gelegd, nieuwe *Artikels* en andere liturgische boeken opgesteld en het zingen van Psalmen in de *landtaal,* in de kerkdienst verordend. Hierdoor werd CALVYN's invloed allengs grooter en grooter, zoodat onderscheidene tot nu toe overgebleven Katholieke kerkgebruiken uit de eerdienst werden verwijderd. De graaf van *Warwick* was de eerste onder de edelen die in 't openbaar tegen de overtolligheid van bisschoppelijke kerkgewaden, tegen altaren, en tegen het guichelspel (the mummery) (1) van kruisbeelden en schilderijen in de kerken uitvoer. De vrome graaf had een begeerig oog geslagen op al de kostbaarheden, die de godsvrucht zijner voorvaderen ter versiering van het huis des Heeren had aangebragt; en behielp zich, als een voorwendsel om er de hand aan te slaan, met een gelijksoortig argument als veeleer DIONYSIUS, tiran van *Syracuse,* die de beelden van JUPITER van hunne gouden mantels ontdeed, omdat zoodanig kleed te koud was in

(1) Men ziet dat de beruchte uitdrukking van Lord JOHN RUSSELL historiesch is.

den winter en te warm in den zomer! De geroofde schatten werden verdeeld tusschen de gunstelingen van CRANMER en van den *Protector:* al de bezittingen van het Bisdom van *Lincolm* met al zijne pachthoeven, behalve éene; het Bisdom van *Durham*, dat aan DUDLEY graaf van *Northumberland* te beurt viel; dat van *Bath en Wells*, waarvan achttien of twintig pachthoeven in *Somerset* gelegen, aan den Protector ten geschenke werden aangeboden, met het inzigt om bescherming te erlangen voor de overgeblevene. Men dwong den deken en het kapittel van *Westminster* om zeventig pachthoeven, in *Glocesterhire* aan Lord THOMAS SEYMOUR te schenken, ten einde zijn landgoed van *Sudely* te vergrooten, «met nederige bede om hen toch in de gunst van den Lord *Protector* te willen bewaren» (1). Ontelbaar was het getal van kloosters, altaren, grafplaatsen, die onder de kortstondige regering van EDUARD VI werden ontheiligd of verwoest. En de verkwistzieke vervolgers bouwden zich paleizen en lusthuizen met de steenen der verwoeste kerken en kloosters; en sierden die met het goud en zilver der heilige vaten en lampen uit Gods tempels! Eene parochiekerk te *Londen* in het *Strand*, aan de H. Maagd toegewijd, benevens nog vijf andere kerken of kapellen uit de omstreken, moesten de materialen leveren voor het pachtig paleis van den hertog van *Somerset,* later *Somerset-house* genaamd (2). De edele eigenaar had, uit zuivere liefde voor het goede volk, de kloosters, die hij plunderde, als «scholen van ondeugd en overdaad» gebrandmerkt!

En niettegenstaande al de onder HENDRIK en EDUARD aan de Kerk ontroofde schatten was de staat der openbare

(1) HEYLIN, *Hist. Coll.* p. 88.
(2) HEYLIN, p. 99.

geldmiddelen allerongunstigst. De schatkist was in schulden gewikkeld, en van de vroegere welvaart en bloei onder HENDRIK VII was geen spoor meer over. De hoofden of begunstigers der heiligschennige plunderaars, de hertog van *Somerset*, CRANMER, en NORTHUMBERLAND stierven in een jaar, in hetzelfde waarin ook de jeugdige vorst, dien zij door hunnen trouweloozen raad hadden misleid, door God werd weggenomen.

EDUARD VI overleed in 1553, en werd opgevolgd door koningin MARIA, van wier regering en die van ELISABETH wij in een afzonderlijk hoofdstuk zullen gewagen. De voornaamste *strafwetten* in de zeven jaren zijner regering tegen de Katholieken uitgevaardigd, waren de volgende:

«Al wie de suprematie van den Paus verdedigt, of die des konings, of zijner opvolgers loochent, zal voor de eerste overtreding gestraft worden met verbeuring van zijne bezittingen en gevangenis, naar 's Konings welgevallen; voor de tweede, met het verlies van zijn landgoederen en eerposten en met levenslange gevangenis; voor de derde, met al de straffen op hoog verraad toepasselijk». 1 *Ed.* VI, *c.* 12.

«Eik bedienaar der godsdienst (minister), die ten nadeele der bij de wet verordende Liturgie (*Book of Common Prayer*) preekt of spreekt, of weigert die te lezen, of willens en wetens, hetzij openlijk of in 't bijzonder, eenige andere gebruikt zal voor de eerste overtreding gestraft worden met verbeuring van een zijner Beneficiën ten voordeele der Kroon en met eene gevangenis van zes

(1) Men herinnere zich de onlangs in het Lager-Huis gehouden redevoering van den heer DRUMMOND, waarin hij de vrouwenkloosters in *Engeland* als «gevangenissen of bordeelen» schandvlekte, zonder dat de President der Kamer het noodig achtte, om hem voor die ergelijke taal tot de orde te roepen.

maanden; voor de tweede, met eene dergelijke van een jaar en berooving van alle geestelijke bevordering; voor de derde, met levenslange gevangenis. Bij gemis van geestelijke beneficiën zal de overtreder voor de eerste maal boeten met eene gevangenis van zes maanden, voor de tweede levenslang.» 2 en 3 *Ed.* VI, *c.* 1.

«Missalen., enz, in 't Engelsch of in 't Latijn, verschillend van de op koninklijk gezag uitgegevene, worden voor altijd afgeschaft, en elkeen die ze in bezit houdt, en niet vernietigt, of overlevert aan den Bisschop of aan diens Commissaris, om openlijk verbrand te worden, zal schuldig zijn voor de eerste maal aan eene boete van twintig schellingen; voor de tweede van vier pond, en voor de derde gestraft worden met gevangenis naar 's konings welbehagen.» 3 en 4 *Ed.* VI, *c.* 10 (1).

«Bevestiging van een vroeger statuut van HENDRIK VIII, waarin het bijwonen van een anderen vorm van Liturgie, dan de van regeringswege goedgekeurde, gestraft zullen worden met eene gevangenis van zes maanden voor de eerste overtreding, van een jaar voor de tweede, en met levenslange voor de derde.» 5 en 6 *Ed.* VI c. 1 (2).

(Wordt vervolgd).

---

(1) Ten gevolge dezer wet werden alle oude missalen (waaronder vele kostbare HSS.) vernietigd of in schepen gepakt, om over zee verzonden te worden. «De overgeblevene,» verzekert een ooggetuige, «werden gebruikt door sommigen om hunne kandelaars te schuren, door anderen om hunne laarzen te poetsen; een gedeelte werd verkocht aan kruideniers of zeepzieders. Een enkel koopman kocht, voor twintig schellingen het stuk, twee voortreffelijke bibliotheken als graauw papier!» BLUNT, *History of the Reform.* p. 156.

(2) BROWN, *Penal Laws*, pp. 51, 52. Vgl. MADDEN, pp. 67—76.

DE VERDEDIGING

VAN HET

REVOLUTIONAIRE BEGINSEL

DOOR

V. COUSIN (1).

Toen men aan den heer DUPIN vroeg, waarom hij op zijn gastmaal, dat hij als President der Nationale Vergadering gaf, een ambteloos amerikaansch koopman had genoodigd, antwoordde hij: «Wij leven in eene republiek. Moet er dan geen republikein bij wezen?» Men kan over eene aardigheid lagchen of niet lagchen, maar er niet tegen redeneren. We gunnen den Franschen hunne vrolijkheid.

Evenwel wordt dat zelfde, hetwelk DUPIN bedoelde, met meer ernst gezegd, en het eigenaardige van *Frankrijks* toestand wel eens daarin gezocht, dat het thans, in weerwil der niet republikeinsche natie, eene republiek is. Dat kunnen we zoo gaaf niet aannemen. Wat verstaat men door republiek? Een der Christelijke staatsvormen, waarin het historiesch regt erkend wordt, en men niet reeds daarom de waardigheid van burger heeft, omdat men een redelijk en willend wezen is? Neen, in dien zin zijn ze niet republikeinsch. Zelfs zijn er weinigen die zulk een republiek kennen of begrijpen. Maar wordt met republiek *democratie* bedoeld, gelijk zij noodwendig uit de leer der volkssouvereiniteit geboren wordt: dan moet het antwoord anders luiden, en zou men kunnen zeggen, dat *Frankrijk*

(1) Des principes de la révolution Française. *Revue des deux mondes.* 1 Avril, 1851.

het beginsel aankleeft, maar van de gevolgen wenscht verschoond te blijven. Indien DUPIN gezegd had: «Wij leven in revolutie ofschoon er geene revolutionairen zijn,» had niemand gelagchen, dewijl hij op plompe manier eene groote onwaarheid zou gezegd hebben.

Nog altijd vindt in *Frankrijk* het revolutionair beginsel de meeste en invloedrijkste aanhangers. De ondervinding heeft daar tot heden weinig gebaat. Niet slechts wordt de Revolutie in periodieke en niet periodieke geschriften en op allerlei wijze gepredikt en gevierd, maar even alsof er niets gebeurd was, is hij, die het Duitsch Pantheïsme naar *Frankrijk* heeft overgebragt, en het eigenlijk revolutionair geheim heeft veropenbaard, is COUSIN, de leeraar van de leeraars der Universiteit, de hoogepriester van den afgodstempel, weder uit het heiligdom te voorschijn getreden, om den Franschen te verkondigen, dat zij wel hebben gedaan met LOUIS PHILIPPE te verjagen, en trouw moeten blijven aan de Revolutie. Reeds weerklinkt dat orakel door *Europa*, en ook in ons vaderland laat de *Revue des deux mondes* het aan zijne veelvuldige lezers vernemen.

Gebruiken wij de weinige ruimte, die ons tijdschrift deze maand overlaat, om er ten minste het hoofdzakelijke van te doen kennen.

COUSIN begint met te betuigen, dat hij die in de Revolutie geboren is, hare beginselen steeds beleden heeft, en die nog heden belijdt. Geheel juist is dat niet. De vorige Fransche Revolutie kwam voort uit Materialisme, en COUSIN is geen materialist: hij is pantheïst. Waar is het echter, dat beide afschuwelijke dwalingen, gelijk alle uitersten, met elkander eene groote verwantschap hebben, en in de praktijk evenzeer uitloopen op wanorde. In dien zin kan COUSIN zeggen, dat hij het beginsel der Revolutie altijd beleden heeft.

Hij zelf is niet veranderd. Het is altijd dezelfde sofistiek, waarmede het steeds bij *algemeenheid* blijvend pantheïsme de meest verschillende zaken onder elkander wart. Men hoore:

Que propose-t-on de substituer à la raison pour le gouvernement de l'homme? Serait-ce le sentiment? — Non, dit-on, c'est la foi — à merveille, mais si on daigne y prendre garde, la foi c'est encore la raison, la raison triomphante du doute, acquiesçant pleinement à une opinion.

Dat THIERS, dien men een groot staatsman noemt, de Christelijke Godsdienst niet kent, is eene groote schande: maar is dat minder schande voor een filosoof, die wijzer wil zijn dan de geheele wereld? — Niemand wil het geloof *in de plaats stellen* van de rede; maar men wil in en door het geloof ontvangen wat de rede niet geven kan. Niemand wil het geloof doen regeren even gelijk COUSIN het zijn absolute rede wil laten doen; maar men wil dat *menschen* regeren die gelooven, en die tot regeren magt en regt hebben. Niemand houdt het geloof voor eene opinie; want het is eene bovennatuurlijke zekerheid. Niemand houdt het geloof voor een resultaat der rede, voor een triumf van haar. Niemand eindelijk beweert, dat het geloof de rede uitsluit, of de rede het geloof.

Les ennemis de la révolution Française — disent que la souveraineté nationale mène à l'anarchie, que l'homme est incapable de se gouverner lui-même, et ils le donnent à gouverner, à qui? à des hommes.

Juist omdat de mensch zich zelven niet regeren kan, wordt de eene mensch geregeerd door den anderen en alle menschen door God. Het is duidelijk, dat COUSIN den algemeenen mensch of de menschheid verwart met het individu, en de abstracte *algemeenheid* met het organiek geheel. Wie dan beweert dat de Fransche natie niet onafhankelijk

en souverein is? Maar omdat de natie in haar geheel genomen souverein is, daarom is niet ieder Franschman souverein. Hij is dat zoo min als ieder ledemaat van den mensch b.v. hand of voet mensch is. Even als de gelijkvormigheid en gelijkstelling van alle ledematen het menschelijk ligchaam zou vernietigen, zoo brengt de gelijkstelling van alle menschen vernietiging der maatschappij of anarchie voort.

De opwerping, dat de Fransche revolutie zoo veel wanorde veroorzaakt, en zoo veel bloed gekost heeft, tracht hij te wederleggen door de opmerking, dat men hetzelfde aan het opkomend Christendom zou kunnen verwijten. *La révolution Française ne peut être comparée qu'à la révolution Chrétienne.* In deze en de daarop volgende woorden dingen domheid en godslastering om den prijs der onbeschaamdheid. Wie dan zijn de moordenaars geweest? Wie hebben wanorde gesticht? De Heidenen of de Christenen? Hebben de revolutionairen zich laten martelen, of hebben zij anderen gemarteld? Op die wijze zal het slagtoffer moeten gehouden worden voor den beul, en LODEWIJK XVI voor den man die de revolutie bewerkt heeft.

Wat politiek uit dergelijke beginselen volgen moet is te raden. Men zou intusschen met waarheid kunnen zeggen, dat COUSIN geen politiek heeft. Gelijk alle Pantheïsten verwart hij rede met geloof, Staat met Kerk, zedeleer met godsdienstleer, den mensch met de menschheid, ja met God: hoe kan er dan van eigenlijke politiek sprake zijn? Het zijn slechts eenige algemeenheden, die daarvoor moeten doorgaan. Het eenigste dat opmerking verdient, is, dat COUSIN zijne pantheïstische leer eenigzins anders opvat dan in zijne vroegere schriften, en wel ter gunste der huidige democraten. Hij wil geene zoogenaamde republiek, en prijst

de constitutionele regering aan, maar doet dat op eene wijze, dat iedere *democ-soc*, hoe hoog van kleur, er tamelijk mede tevreden kan zijn.

Het Pantheïsme gaat uit van het *individueel idee*, van het *denkend ik*, en wankelt tusschen twee uitersten: tusschen het *idee*, de gedachte, de voorgestelde orde van den eenen kant — en het *ik*, het agerend subject, het vrij individu van den anderen; óf het vrije *ik* vergaat in het *idee*, óf het *idee* vergaat integendeel in het vrije *ik*. In het eerste geval wordt een schijnbare objectieve orde, wordt eene constitutie aangeprezen met despotieke centralisatie; in het tweede wordt de orde onmiddellijk voor een hersenschim verklaard en heerscht onbeteugelde democratie. In den grond komt het op hetzelfde neêr. Dat *idee* is slechts schijnbaar objectief, men gaat van het *ik* uit om tot het *ik* terug te keeren, en die constitutie heeft tot laatste doel, alle gouvernement misbaar te maken, den mensch volkomen te emanciperen, en de anarchie over te laten. Regeringloosheid is doel dier regering.

Het onderscheid nu dat wij in COUSIN bemerken, tusschen deze en zijne vroegere opvatting, is, dat hij niet gelijk voorheen uitgaat van het *idee*, maar van het *ik*, van het vrije individu, en alzoo den loop volgend dien het revolutionair beginsel in *Frankrijk* genomen heeft, reeds de hand toereikt aan de socialistische democraten.

Vous êtes libres, et *cette liberté*, qui fait de vous des êtres à part, des êtres privilégiés est le titre de notre dignité, *le fondement de vos droits et de vos devoirs, la règle et la fin de votre destinée.*

Volkomen individualiteit, persoonlijkheid, vrijheid, is dus *de bron* der zedewet; der regtvaardigheid en der liefde.

Quant aux autres n'est-il pas évident, qu'ils sont libres

comme vous — que vous avez le devoir de les respecter dans l'exercice, quel qu'il soit, de leur liberté. — Het respecteren van de vrijheid van anderen noemt hij dan regtvaardigheid.

Cousin is bijzonder vlug in het besluiten! Hoe kan een absolute vrijheid, een absoluut *ik* een ander individu of *ik* tegen zich over stellen, om niet te zeggen, dulden?

Hoe kan de regtvaardigheid als *beperking* der vrijheid uit de vrijheid zelve volgen, of worden afgeleid? Om wat reden ben ik *zedelijk* minder vrij, om dat anderen ook vrij zijn? Zij kunnen mij hinderen, mij dwingen, en ik kan het hen; maar dwang en hinder is geen *zedelijke* pligt.

Hoe kan de regtvaardigheid, niet als beperking, maar als een *bepaalde orde* van handelen uit het abstract idee van vrijheid worden opgemaakt? Uit een bloot vermogen van te handelen is niet af te leiden, hoe ik dat vermogen moet aanwenden. Dat wij elkander vrij moeten laten volgt er niet uit. Maar eens aangenomen dat het volgde, dan zou het toch slechts eene *algemeenheid* zijn, waar met geen mogelijkheid bepaalde of bijzondere zedelijke verpligtingen uit kunnen gekend worden. De menschelijke geest kan wel uit de algemeenheid al die bijzonderheden halen, die hij er eerst in gelegd of verzameld heeft, maar niet onmiddellijk en *a priori* van het algemeene tot de bijzonderheden komen. Dat zoogenaamd beginsel der moreel is dus een *ledige vorm* daar wij niets aan hebben.

Alleen dan zou de vrijheid tevens *wet* zijn, en alle orde *virtueel* in zich sluiten, indien zij *oneindig* was; en dit is de eigenlijke meening van cousin; ons *ik* is God zelf. Evenwel zijn wij er ter kennis onzer pligten geen stap mede vooruit. Uit het *oneindige* volgt niets *eindigs*, en wij menschen kunnen alleen uit dat idee onze pligten niet leeren kennen.

Als wij aan dezen van COUSIN bedoelden zin vasthouden, blijkt eerst regt de onmogelijkheid, uit dat *ik* eene maatschappelijke orde af te leiden. Als ik oneindig en dezer mijner godheid bewust ben, hoe zal ik dan een ander *ik* dat van mij volstrekt niet afhangt dulden? Wat wet bestaat er dan voor mij? Ten allen tijde achtte de mensch, die van niemand anders de wet wilde ontvangen dan van zich zelven, zich boven alle wetten verheven, en kwam van *auto*nomie *anti*nomie voort.

Eene maatschappij of staat van duizenden goden verschilt niet van een maatschappij van duizenden atomen; en derhalve is de democratie zoowel gevolg van het Pantheïsme als van het materialisme, en blijkt het dat COUSIN het beginsel der eerste Fransche revolutie niet heeft verzaakt.

Niettemin wil COUSIN uit dat *ik*, daar PROUDHON, in navolging der Duitsche demagogen, met meer consequentie de anarchie uit afleidt, de hoogste wet, de volmaakste orde, in een woord de liefde doen geboren worden. Hij maakt er zich met eenige *assertiën* af. *La justice seule n'épuise pas tous nos devoirs.* Dit en wat hij meer van dien aard zegt, is zeker waar, maar het wordt niet bewezen, en 't bewijst zelf verder niets. Hoe toch ben ik gehouden een ander te beminnen, omdat ik vrij ben, en tegelijk een ander nevens mij vrij is? Hoe kunnen onmiddellijk uit hetzelfde beginsel twee zoo verschillende wetten als regtvaardigheid en liefde worden afgeleid, tenzij men ook regtvaardigheid en liefde met elkander verwarre of voor hetzelfde houde? Inderdaad dit laatste doet COUSIN, en is ook daarin aan alle Pantheïsten gelijk.

Hetgeen we tot hiertoe hebben medegedeeld, noemt hij zedeleer, *morale* en leidt daar de beginselen der politiek uit af op de volgende wijze:

Telle est la morale. Mettez la société au lieu de l'individu, cette morale subsiste tout entière. Voici les maximes politiques qu'engendrent les maximes morales que nous venons de rappeler.

1. Les Nations sont libres, etc.

Als, op 't verlangen van COUSIN, de maatschappij in plaats van het individu gesteld wordt, en wij *eodem tenore* voortgaan, dan volgt er, dat de maatschappij als vrij individu, tegen eene andere maatschappij, die eveneens vrij is, overstaat. Maar wat besluit COUSIN er uit? Wat niemand verwachten zou: dat ieder volk zijn eigen gouvernement moet aanstellen! Alzoo omdat een Staat onafhankelijk is van andere Staten, en in zoo ver eene individualiteit uitmaakt, moet de meerderheid des volks de wet geven, is het volk souverein, en stelt het zelf zijne regeerders aan! Met zulk soort van argumentatie wordt dan verder bewezen, dat de Natie het individu niet slechts vrij moet laten, onder bescherming der regtvaardigheid, maar dat er een *charité civile* moet zijn, waarnaar de Staat *zoo veel mogelijk* zorgt, dat allen te eten en te drinken hebben. «La société *doit*» venir au secours de la misère, *la prévenir s'il se peut, la réparer autant qu'il est en elle* — oui je l'ai dit, et je le repétérai toujours, dussé je passer à mon tour pour un socialiste, l'État doit avoir aussi des entrailles.

COUSIN geeft zijdelings te kennen, dat eens alle gebrek en ellende door den Staat zullen weggenomen worden. Hij noemt dat een droom: *je ne rêve pas;* maar hij voegt er achter, dat de vrijheid die nu bestaat ook eens een droom was. *Quel rêve c'eut été alors que celui de la liberté de tous. Ce rêve s'est pourtant réalisé d'âge en âge. La proprieté elle même est une conquête du temps* [!]. *Son principe même n'a pu être bien connu et bien établi que de nos jours* [!]. Daar namelijk het Pantheïsme, in zijn bewijzen, uitgaat van het

abstract of algemeen gedacht *ik*, zoo kan het niet anders bewijzen dan dat ieder *ik* bezitten *moet*. Het neemt daardoor het *eigendom* weg, en bij gevolg wederom het *bezit*.

Wij hebben het geduld niet, al de ongerijmdheden op te sommen, die in deze lucubratie van COUSIN gevonden worden. We hebben de hoofdzaak medegedeeld, en weten onze diepe verachting niet beter uit te drukken, dan met te zeggen, dat COUSIN den dikken Duitschen brij, tot een dun Fransch soepje heeft aangelengd en omgekookt.

Er valt niet uit te besluiten, dat men zijne verhandeling niet voortreffelijk, niet overschoon, niet buitengemeen helder en klaar zal vinden. Wat CICERO gezegd heeft is en blijft waar: dat de wetenschap slechts voor weinigen is, en nooit of nimmer zijn daar duidelijker blijken van gezien, dan sinds men ook die soort van souvereiniteit aan een iegelijk heeft toegewezen, men alle menschen van geloovige Christenen heeft willen veranderen in redenerende wijsgeeren, en waarheden, van wier zekerheid ons leven en onze volmaking afhangen, heeft overgeleverd aan de openbare en algemeene discussie. Hoe verre in *Frankrijk* het revolutionair beginsel is doorgedrongen, kan men hieruit opmaken, dat menigeen, die er daar als bestrijder van optreedt, als een BERRYER en een MONTALEMBERT, er minstens genomen geen juist begrip van heeft. Het beste wat men er daar over schrijft is uit auteurs van vroeger eeuwen, met al het gebrekkige der toenmalige wetenschap, overgeschreven. De reden daarvan is ligt te begrijpen. DEMOSTHENES leerde declameren bij het gedruisch der zee. Ook het gedruisch der revolutie is eene schoone gelegenheid om zich in de welsprekendheid te oefenen, en waarlijk het is te vergeven, dat iemand die een groot redenaarstalent bezit, en daarmede groote diensten aan

die goede zaak heeft bewezen, bijzonder gesteld is op het behoud der *tribune*, op het «*beau navire*», waarin LOUIS PHILIPPE aan het roer zat; maar dan, als slechts regel, en geen orde heerscht, de orde dieper te leeren begrijpen, en terwijl de revolutie duurt de wetenschap te volmaken, is welligt meer dan waartoe de mensch vermogen bezit.

Welverre, dat dit ons den moed beneemt, doet het ons op betere tijden te zekerder hopen. Er is geen terugkeer mogelijk dan door positieve Godsdienst en hare naleving, dan door nederigheid, door boetvaardigheid en liefde; en gemakkelijker zal het zijn nederig te wezen, wanneer men ondervinden zal, dat men inderdaad niets meer weet, en de rede niet in staat is het groote raadsel van den mensch op te lossen; gemakkelijk ook boetvaardigheid te plegen, als het lijden, dat wij door ons eigen toedoen hebben te ondergaan, ons tot dieper bewustzijn gebragt zal hebben van onze niet'gheid en onze schuld. Liefde vooral wordt gevorderd in eenen tijd die beheerscht wordt door de even koude als hoogmoedige wetenschap van het *ik*, liefde alleen is in staat diegenen nog te treffen, die geen beginsel meer hebben waarvan men kan uitgaan om hen te overtuigen, liefde slechts kan en zal alles herstellen; want als de regtvaardigheid geene orde meer vindt dien zij behouden en wreken kan, blijft er niet over, dan dat de liefde eene nieuwe orde schept. De wetenschap zal niet vergaan, wij gelooven dat niet om het zeggen, maar ondanks het zeggen van COUSIN. Doch zij volgt de Godsdienst en gaat deze niet vooruit, en het is daarom onze vaste overtuiging, dat zij een tot nog toe ongekend licht zal verspreiden, als zij hare fakkel op nieuw aan het altaar zal hebben ontstoken.

VERSCHEIDENHEDEN.

SYNODALE POGINGEN NIET ZELDEN NUTTELOOZE POGINGEN.

Het zwaard van Prins MAURITS had den evenaar naar de zijde van GOMAR doen overslaan. De Dordsche vaderen, — die, naar het oordeel van de Algemeene Christelijke Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk in 1841, zich wel eens «vergist, minder helder gedacht en zich niet gelukkig uitgedrukt hebben,» — hadden beslist dat de Arminianen *ketters* waren, en het aan de volgende provinciale Synoden overgelaten dit werk voort te zetten, en de Remonstranten, ten spijt van het vrije onderzoek, te vuur en te zwaard te vervolgen.

In deze en andere zaken, waarin de Zuidhollandsche Synode door het gezag der Hoog Mogende Heeren Staten ondersteund werd, betoonde zij zich dan ook bijzonder ijverig, en zag zij hare wenschen niet zelden met den gelukkigsten uitslag bekroonen. Maar wanneer die «onontbeerlijke ondersteuning» haar niet gewerd, wanneer zij zelve haar gezag tegenover hare minderen, tegenover de onderscheidene Klassen moest handhaven, dan ondervond zij niet minder, dat zij, door zelf eenmaal het geestelijk gezag te verwerpen, aan anderen geleerd had van het insgelijks te doen. Aanmaningen en Synodale censuren waren dan even krachteloos en bleven zonder eenige vrucht.

Als een staaltje hiervan, nemen wij hier een en ander over uit de Handelingen van vroegere en latere Synoden, waarvan het eerste gedeelte is opgenomen in het *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* van KIST en ROOYAARDS, en het andere in het *Overzigt* der Handelingen der Evangeliesch-Luthersche Synode.

Synodus te Leyden, 1619. — Op de vraag, die der vergadering werd voorgesteld: «of het niet geraden was iemand te deputeren tot het schrijven van eene Kerkelijke Historie, be-

ginnende van den tijd der Reformatie tot nu toe? is besloten, dat zulks wel te wenschen ware, maar dat dit zeer opereus en moeijelijk vallen zoude, en dat men derhalve diende te beginnen van het jaar 1600, dewijl die dingen noch versch in de memorie hangen, en dat de stukken, daartoe dienende, beter konden gevonden worden. Om hetzelve aan te stellen, is bij de Synodus daartoe verzocht, JOHANNES LATIUS, en zijn de Classen belast hare monumenten van hetgeen binnen dien tijd, den stand der Kerke in 't gemeen betreffende, voorgevallen is, hem toe te zenden en daarvan in geene gebreke te blijven.»

Synodus te Gouda, 1620. — «Art. 34. Belangende de Kerkelijke Historie in Synodo Provinciali Leyd. aan D^s^. LATIUS opgelegd, *is tot nog toe niets gepresteerd*, gemerkt men verstaat, dat D^s^. LATIUS niet gezind is den last alleen op zijne schouderen te schorten, benevens dat hij klaagt, dat hem niets tot behulp uit de Classen wordt toegeschikt.»

«Doch alzoo dit werk ten hoogste noodig, en in deze gelegenheid D^s^. LATIUS tot dit zelve werk voor andere zeer bekwaam is, zoo heeft de Vergadering goedgevonden, dat men D^s^. LATIUS zal verzoeken, dat hij bij provisie tegen de laatste Syn. Nat. bij elkander stelle en verzamele hetgeen doenlijk wezen zal; en opdat het werk te beter succedere en voor D^s^. LATIUS te min lastig valle, is hem tot assistentie bijgevoegd D^s^. THYSIUS, en zal ook hun lieden eerstdaags worden toegezonden hetgeen eenige Classen dienaangaande bij elkanderen hebben gesteld en geobserveerd.»

«Zijn ook bij deze gelegenheid de zeven Broederen Deputaten van de andere Provintien verzocht, hetzelve met hunne principalen te willen communiceren, en ingevalle zij iets hebben tot deze werken dienstig, dat zij ook hetzelve met den allereerste aan D^s^. LATIUS gelieven ter hand te laten komen, gelijk ook door Deputaten dezer Synodi de kerken van andere Provintien daartoe zullen worden verzocht.»

Synodus te Rotterdam, 1621. — «Art. 9. Concernerende het

stellen van de Kerkelijke Historie.... daarin was mede, gelijk Deputaten Synodi verklaarden, niets gepresteerd, en zulks onder andere redenen, omdat de Classen in gebreke gebleven waren, om aan Ds. LATIUS daartoe stof te suppediteren en over te zenden, als het haar belast was; de Synodus evenwel verstaande, gelijk ook de andere Synodens verstaan hebben, dat dit een zeer dienstig en niet min noodig werk zoude wezen, voor de Kerken hier te lande, belast als nog de Classen, om met alle diligentie te verzamelen en bij een te stellen, al hetgeen dat bij haar zich heeft toegedragen, en waardig en oorbaar zijnde om der posteriteit bekend te maken, hetwelk zij zullen overzenden ad Deputatos Synodi, of anders ten allerlangste tegen de eerstkomende Synodus Zuidhollandiae gereed hebben en aldaar overleveren, en bij zoo ver eenige Classis haar devoir niet zoude mogen doen, zal dezelve Censuram Synodicam hebben te verwachten.»

Toen de Zuidhollandsche Synode het jaar daarna (1622) te *Gorinchem* weder bijeenkwam, scheen men met het schrijven der kerkelijke historie weinig of niets gevorderd te zijn; doch in weerwil daarvan bleef de Synode in het gemaakte voornemen niet slechts volharden, maar wilde zelfs dat eene tweede geschiedenis zou worden opgezet, waarin bepaaldelijk de zaak der Remonstranten behandeld zou worden. Art. 13 der Synodale Handelingen behelst dienaangaande het volgende: «De Vergadering resumeerde de resolutie in de Synodus Rotterd. op het maken van eene Kerkelijke Historie genomen, heeft voor goed ingezien, dat er tot dienst der Kerke *twee* Historien zouden gesteld worden; de eene van het beginsel der Reformatie af, tot nu toe; de andere alleen van de onrusten door de Remonstranten eenige jaren herwaarts verwekt. Zooveel de *eerste* belangt, alzoo dezelve de Kerken van alle de geünieerde provintien in het gemeen raakt, oordeelt de Synodus dat men die zaak met dezelve kerk zal communiceren; aangaande het *tweede*, wordt raadzaam geacht, dat dezelve compendiose zal

ingesteld worden en zoo haast het doenlijk is in het licht gebragt, waartoe wederom verzocht zal worden, D^s. LATIUS; doch bijaldien zijn Eerw., gelijk men bezorgd is, zulks niet zoude gelieven te aanvaarden, zoo is met pluraliteit van stemmen in zijne plaats gesurrogeerd D^s. FESTUS HOMMIUS, denwelken ten dien einde zullen worden van de Deputaten Synodi alle notulen en documenten onder hun berustende bezorgd.»

Ondanks zooveel belangstelling van de zijde der Synode, maakte het schrijven eener kerkelijke historie geen opgang. Of de onderscheidene Classen al dan niet «haar devoir» gedaan hadden, wordt in de Handelingen der volgende Synodale vergadering (Brielsche Synodus, h. j. 1623) niet gemeld; maar het bleek dat er intusschen zeer gewigtige en overwegende bedenkingen waren opgeworpen, die het uitgeven eener dergelijke geschiedenis onraadzaam maakten en die dan ook het geheele plan in duigen deden vallen. «Van het schrijven van *twee Kerkelijke Historien*,» dus luidt art. 11 der Brielsche Synode, «waarvan aan Deputaten in last was gegeven, Art. 13 *Syn. «Gorc.*, rapporteerden Deputaten, dat de *eene*, die zoude be«ginnen van de eerste reformatie hier te land, naar het advies «van eenige Heeren uit andere Provintien, niet wel tot dienste «der landen kunnen uitgegeven worden, *alzoo daarin ver«scheidene zaken moeten worden opgehaald, die nu veel beter «met stilzwijgen dienen vergeten te blijven.*»

En daarmede werd aan deze zaak voor goed een einde gemaakt; en hoe «*dienstig en niet min noodig voor de Kerken hier te lande*» dit werk vroeger ook geacht ware, in het vervolg is er niet de minste spraak meer van. Er waren zoo vele zaken, «die veel beter met stilzwijgen dienden vergeten te blijven», en die zeker niet «waardig en oorbaar» gekeurd werden «om der posteriteit bekend te maken»..... Wilde men zich zelven en zijne vaderen niet aan de kaak stellen, dan handelde men zeer voorzigtig met er niet van te spreken en zijne eigene schande te verbergen.

Intusschen werd het andere plan, het schrijven namelijk eener geschiedenis der Remonstranten, door de Synode aangehouden, en werden er zelfs nieuwe middelen beraamd om het door te zetten. Het zoo even aangehaalde artikel behelst nog het volgende: «Aangaande de *andere (Kerkelijke Historie)*, beginnende met de troubelen der Arminiaansche factie, dat D^s^. LATIUS, die daartoe verzocht is, zich excuseerde, en volgens dien D^s^. FESTUS HOMMIUS met dezen last bezwaard blijft, dewelke de noodzakelijkheid van dit werk inziende, te meer, alzoo de Remonstranten onlangs met een groot boek gerefuteerd hebben de voorreden, gesteld voor de Acta Syn. Nat., verklaart zijn arbeid te zullen besteden, bijaldien de respective Classen niet verzuimen hare stukken en documenten hiertoe noodig, door handen van de Deputaten over te zenden, gelijk ook te bestellen alle de gedrukte boeken gedurende deze troubelen aan wederzijde uitgegeven en het Hunne Ed. Mog. gelieve *de noodige kosten te verstrekken*. — Waarop Deputaten gelast worden de noodwendigheid deszelven werks aan Hun Ed. Mog. te remonstreren en alle Classen en kerken vermaand hare stukken en papieren over te zenden.»

Synodus te 's Gravenhage, 1624. — «In het 11de artikel wordt gemeld van de beschrijving eener kerkelijke historie, beginnende van de troubelen der Arminiaansche factie; is van D^s^. FESTUS HOMMIUS, welke dezelve op zich genomen had, verzocht om aan zijn Eerw. de goede hand te bieden, en hem daartoe in staat te stellen, en vooral door toe te zenden geauthoriseerde aanteekeningen uit de respective Classen nopens het voorgevallene, alsmede het overlijden van eenige notabele Kerkedienaren.»

Synodus te Woerden, 1625. — «Art. 11 *Kerkelijke Historie*.... gelijk D^s^. Praeses (FESTUS HOMMIUS) verhaalde, hadden de Classen, uitgenomen die van den *Briel*, tot nog toe aan zijn Ed. niets overgezonden; was niet te min zijn Ed. alrede bezig in het stellen van hetzelve werk, juist niet alle particularia en

personalia beschrijvende, maar hetgeen profijtelijk en noodig zoude wezen tot dienst der Kerken aan den dag te brengen en aan de posteriteit na te laten; zullen de Classen nogmaals belast zijn om met de eerste aan D^{s}. Praeses zulke stukken toe te schikken.»

Na deze herhaalde aanmaning aan de Classen verliepen er drie jaren zonder dat er iets van het werk van D^{s}. FESTUS vernomen werd. Toen de Synode in 1628 te *Delft* bijeenkwam werd het op nieuw ter spraak gebragt en daarop het volgende besluit genomen:

«Belangende de kerkelijke historie, is raadzaam gevonden D^{s}. FESTUS aan te manen dat zijn Wel Eerw. in dat werk gelieve voort te gaan en te diligenteren, opdat in de aanstaande Synodus volgens zijne belofte, in zijnen brief aan de Assessoren geschreven, gementioneerd, een specimen, *een goed deel van dat werk mogte gezien worden*, en zullen overzulks alle Classen, die tot nog toe in gebreke gebleven zijn, vermaand worden om met den eersten aan D^{s}. FESTUS, hetgeen zijn Wel Eerw. in deze zaak tot behulp zoude kunnen dienstig wezen, over te zenden; bij welke occasie de Ed. Broederen van den Haag beloofd hebben daartoe te zullen arbeiden, dat D^{s}. FESTUS met den eersten moge behandigd worden hetgeen van de Remonstrantsche zaken onder haar Classis is voorgevallen; en opdat de schriften, dewelke D^{s}. FESTUS van de respective Classis geleverd worden, bewaard blijven, zoo vindt de Synodus geraden, dat D.D. Deputaten Synodi van D^{s}. FESTUS zullen verzoeken een register, in hetwelk gespecificeerd zullen zijn de schriften die hij ontvangen heeft, en genoteerd wat hem van deze en die Classis besteld is, welk register zal dienen geteekend te zijn met D^{s}. FESTUS eigen hand, en dan in de Synodale kist zal bewaard worden.»

Synodus te Leyden, 1629. — «Art. 7. Belangende de kerkelijke historie, zullen D.D. Deputaten D^{s}. FESTUS HOMMIUS daarover aanspreken; de Classis van *'s Hage* verklaart niet te

hebben, waarvan in het vorige Synode toezegging was gedaan.»

«Art. 29. Aangaande de kerkelijke historie van D^s. FESTUS HOMMIUS, heeft aan de D.D. Deputaten *eenige bladeren vertoond*, en verklaard alleen generalia te zullen schrijven, voornamelijk hoe de droevige verschillen in Gods Kerke waren opgerezen, en hoe dezelve ten laatste waren geslecht; doch klaagde dat sommige Classen hem niet toezonden, dat zij beloofd hadden.»

Er was dus een begin van uitvoering, en welligt vleide men zich met de hoop, dat het werk nu met ijver zou worden voortgezet; maar na een jaar wachtens vond men zich op nieuw teleurgesteld. Althans de Synode scheen er niet over tevreden te zijn, want toen zij het volgende jaar (1630) te *Schoonhoven* vergaderde, werd er «geresolveerd, dat D^s. FESTUS HOMMIUS zal worden afgevraagd, of het zijn Ed. niet mogelijk zou zijn, uit die stukken, welke hij alrede had, de voorschr. kerkelijke historie te voltrekken, en zoo niet, dat dan de stukken, bij de respective Classen hem toegezonden, weder geëischt worden, en dienden Synodaliter bewaard, opdat de Synodus daarna despicieere, wat hierin verder noodig zal wezen te doen; en zullen Gedeputeerden der Classis van *Leyden* toekomenden Zondag een brief der Synodus over die zaak D^s. HOMMIO behandigen, en verzoeken, dat hij daarop de Synode gelieve te rescriberen.»

«Is daarna aan de Synodus behandigd eene missive van D^s. FESTUS HOMMIUS, te kennen gevende, dat zijn Ed. in de kerkelijke historie weinig heeft kunnen voortgaan bij faute van authentike stukken, evenwel dat hij op het believen des Synodus zal roeijen met de riemen die hij heeft, en de Kerk dien dienst wil doen onder andere occupatien.»

«Is daarna van de Synodus geresolveerd, dat D^s. FESTUS HOMMIUS zal gelieven voort te gaan zijne kerkelijke historie te voltrekken, zoo haast als mogelijk is, overmits dit een stuk is daar de Gereformeerde Kerk naar gehaakt en lang naar verlangd heeft.»

Aan dit verlangen was evenwel het jaar daarna nog niet voldaan. Artikel 6 der Synode, in 1631 te *Schiedam* gehouden, behelst het volgende: «Nopens de kerkelijke historie van D^s^. FESTUS HOMMIUS, is verhaald, *dat er nog niet te veel in dit werk gedaan was*, en dat D^s^. FESTUS daarin niet wijder was getreden bij gebrek van de schriften der Classen, die hem niet toegezonden waren; ten anderen bij de occasie der Translatie des Nieuwen Testaments, waartoe D^s^. FESTUS mede werd gebruikt.»

«Is goedgevonden, dat de Ed. Deputaten Synodi de schriften, onder hem berustende, eens zullen visiteren, en zien of daar ook eene bekwame stof in zoude zijn tot voltrekking van dit werk, en dat Gedeputeerden Synodi ter naaste Vergadering hiervan rapport zullen doen, middelerwijl dat D^s^. FESTUS wel met zijn werk zal mogen voortgaan, zoo veel hij kan.»

Welk rapport de gedeputeerden in de Vergadering van het volgende jaar uitbragten, wordt in de Handelingen niet gemeld; maar uit artikel 5 der te *Gorinchem* gehouden Synode blijkt genoegzaam, dat het verre van gunstig was. Het luidt als volgt: «....wordt goedgevonden, aangezien het stuk van de historie «zoo ver verloopen is, *dat men het daarbij late*, en dat de «stukken aan ieder Classis wederom worden behandigd; doch «dat DD. Deputaten dezelven eerst zullen inventariseren en de «Capita daarvan aanteekenen, om ten allen tijde te kunnen «weten, waar dezelve te vinden zijn.»

In de eerstvolgende Vergadering (h. j. 1633) werd berigt, dat «alle monumenten aan D^s^. FESTUS door de Classis gesubministreerd, door Deputaten van hem ontvangen zijn volgens zeker register, en dat zij nevens de rapporten der Deputaten Synodi bewaard zullen worden.»

Hiermede nam de zaak voor altijd een einde, en heeft geen Gereformeerde Synode het immer meer durven wagen, het schrijven van eene geschiedenis harer Kerk op touw te zetten.

TWEE EEUWEN LATER.

Hetgeen de Gereformeerde Zuidhollandsche Synode in de

zeventiende eeuw niet tot stand kon brengen, werd in de negentiende op nieuw beproefd door de Evangeliesch-Luthersche.

In hare vergadering van 1827 werd door een der Leden voorgesteld: «dat mogt worden in overweging genomen, hoedanig best te geraken tot *eene* den voorsteller wenschelijk voorkomende *welgeschrevene geschiedenis van het Lutherdom hier te lande*, tot het opsporen, bij de onderscheidene kerkeraden enz., van welker vereischte bouwstoffen hij meende, dat *door het Synodale verband*, beter dan weleer gelegenheid zijn zou. Dit voorstel werd in handen eener Commissie gesteld, na het te kennen geven van wier gevoelen, de zaak werd in advies gehouden.»

1828. — «Ten aanzien van den haar ten verledenen jare opgedragen last, opzigtelijk het aanvankelijk te doene tot bevordering eener toen voorgestelde bewerking en inzending van eene *welgeschrevene geschiedenis des Lutherdoms in de Nederlanden* berigtte de Synodale Commissie, dat zij de uitvoering der haar ten deze opgedragene taak *voor alsnog had uitgesteld*, omdat het haar, na gezette overweging, raadzaamst was voorgekomen, gelijk zij hierbij voorstelde, het bedoelde werk, bijaldien het opstel daartoe van eene of andere bekwame hand mogte kunnen verkregen worden, *voor rekening der Synode bij inteekening uit te geven*, bepaaldelijk *ten voordeele* van het fonds tot onderstand enz., en dien ten gevolge haar (Syn. Comm.) als nu te magtigen, bij de haar vroeger aanbevolen uitnoodiging tot het vervaardigen van het bedoelde werk, dit voornemen der Synode bekend te maken, en tevens in haren naam een billijk honorarium toe te zeggen. De Synode besloot, met wijziging in zoo ver van hare vroegere lastgeving hieromtrent, overeenkomstig dit voorstel, met opdragt der verdere uitvoering aan de Synodale commissie.»

1830. — De Synodale commissie verzoekt en bekomt van de vergadering «verlenging van den vroeger gegeven last.... betrekkelijk de vervaardiging eener *welgeschrevene geschiedenis des Lutherdoms in de Nederlanden*. Bij gelegenheid echter der

behandeling van dit punt, legde Prof. EBERSBACH een manuscript ter tafel, behelzende bouwstoffen, tot voornoemde geschiedenis vroeger aan zijn Hooggel. ten geschenke geworden, en 't welke nu der vergadering door hem wordt aangeboden, om daarvan zoo mogelijk partij te trekken bij de bewerking der meervermelde geschiedenis. Met dankbaar genoegen ontving de vergadering het haar in handen gestelde, en gaf dit ten bedoelden gebruik onder bewaring der Synodale commissie.»

1831. — «....Ten aanzien van den voortgezetten last, betreffende het vervaardigen eener *welgeschreven geschiedenis* enz., zag de Synodale commissie zich verpligt, verlenging nog van opdragt te verzoeken, welke werd bewilligd.»

1832. — Wegens dezelfde zaak verzoekt en erlangt de Syn. commissie, «op grond van het daartoe door haar bijgebragte, verlenging van lastgeving.»

1833. — «De Synodale commissie moest al wederom, onder eenige voorloopige mededeelingen, nogmaals verlenging van last verzoeken, welke de vergadering verleende.»

1834. — «Op den last, betreffende de bewerking eener *welgeschrevene geschiedenis* enz., verzocht en verkreeg de Syn. commissie nogmaals, wegens de bestaande zwarigheden, om in de tegenwoordige tijdsomstandigheden deze zaak voort te zetten, *verlenging van last voor een jaar*. Zij berigtte tevens, dat door den proponent SCHULZ JACOBI, op het vroeger van Prof. EBERSBACH ontvangen handschrift, een door haar verlangd register was vervaardigd, 't welk voor een gedeelte ter inzage werd aangeboden; wijders, dat zij, vernomen hebbende, dat D^s. J. G. H. REUDLER, pred. te *Woerden*, zich onledig hield met de bewerking eener geschiedenis der Luthersche gemeente te *Woerden*, zich had opgewekt gevonden te onderzoeken, of, voor het doel der Synode, niet ook van dat werk zou kunnen worden gebruik gemaakt; ja, of het zelfs niet raadzaam zou wezen, voornoemden predikant aan te moedigen, om zijn plan naar het Synodale oogmerk uit te breiden; dat zij daarop tot zijn Eerw. zich

gerigt, en verkregen had de inzage van een gedeelte zijns werks, met welk men zich alvast nader bekend maakte. De vergadering vernam deze berigten met genoegen en goedkeuring.»

1835. — «Aangaande haren nog aanhangigen last, rakende de bewerking eener *welgeschreven geschiedenis* enz. vermeldde de Syn. commissie, ten vervolge van haar berigt des vorigen jaars, dat zij met den predikant REUDLER te *Woerden* in nadere correspondentie was gekomen en, in eenen brief van zijn Eerw., eenige mededeeling wegens zijne denkbeelden over het vereischte tot zulk eene bewerking, had ontvangen. Op grond daarvan had zij, door haren Secretaris, aan het Eerw. Consistorie der Amsterdamsche gemeente zich gewend, en aldaar meest heuschelijk verkregen, om, ter voldoening aan de wenschen van voornoemden predikant, en wijders tot het doel eener te vervaardigen geschiedenis als bovenvermeld, inzage te mogen nemen van de voorhandene archieven, protocollen, notulen enz. *Veel verder ook was de rapporterende commissie alweder niet gekomen.* Zij verzocht uit dien hoofde nogmaals prolongatie van last, welke de vergadering verleende.»

1836. — «Wegens het nog steeds aanhangige onderwerp, betrekkelijk het in druk erlangen *eener welgeschreven geschiedenis des Lutherdoms in de Nederlanden*, rapporteerde de Syn. commissie, dat men daaromtrent in den laatsten tijd, eerder van het doel weder verwijderd was geraakt, dan er toe genaderd; alzoo, op deswege gedane, finale aanvrage, de predikant J. G. H. REUDLER te *Woerden*, van wien, bij dit onderwerp, reeds vroeger was melding gemaakt, onlangs stellig verklaard had, dat, om meerdere redenen, zijn Eerw. van de medewerking tot het in deze te kennen gegeven oogmerk verder geheel en al moest afzien. De gezegde commissie stelde uit dien hoofde voor, dit punt of geheel in te trekken, of eenige andere proefneming, b. v. het uitschrijven eener prijsvraag, of wat anders der Synode geschikt mogt voorkomen, daaromtrent in 't werk te stellen.

Tot het eerste, en alzoo tot *intrekking* werd, *na veel overweging*, in 't einde *besloten.* »

VLUGGE GEESTEN. EENZIJDIGE GEESTEN.

(Fragment. — Vergel. BALMES: *El criterio).*

.....Sommige menschen zien veel in alles, ook in het kleinste en geringste; maar ongelukkiger wijze zien zij er in hetgeen er werkelijk niet in is, terwijl zij vaak dat, hetwelk er inderdaad in is, over het hoofd zien. Het onbeduidendst voorval, de nietigste omstandigheid levert hun overvloedige stof tot redeneringen zonder eind en uitweidingen zonder tal. 't Zijn redenrijke plannenmakers, die onvermoeid arbeiden aan 't bouwen van kasteelen in de lucht; voor wie het niets is om b. v. bij een toevallig gesprek over de terugkomst van een vriend uit Oost-Indië, de middelen aan te wijzen, waardoor men in korten tijd de Nederlandsche Staatsschuld kan uitdelgen, en daarenboven den voortgang van het pauperisme stuiten, ja zelfs *Amsterdam* van goed drinkbaar water voorzien.

Anderen hebben het tegenovergestelde gebrek: zij zien goed, maar te weinig, altoos maar één kant van de zaak; verdwijnt die kant, dan zien ze niets meer. Die lieden twijfelen zelden; zij weten *niet*, of zij weten *zeker;* hunne bevestiging of ontkenning zweemt naar de *sententie;* zij hebben aanleg tot eigenzinnigheid. Zij gelijken naar die goede oude Amsterdammer burgerlui, wier verste reis tot in den *Haarlemmer Hout* was geweest, maar die, sedert het voltooijen van den Hollandschen ijzeren spoorweg, het gewaagd hebbende naar *Scheveningen* te gaan, verbaasd stonden dat de wereld zoo groot was. Is het wonder? Zij hadden nooit iets anders gezien dan *Amsterdam* en den *Hout*; die waren *hunne* wereld, van de overige wereld mogten ze gehoord hebben, maar *gezien*, ook maar in verbeelding, hadden zij ze niet.

De eersten zijn vlug van bevatting; maar hunne bevattingen

zijn ook vlugtig. Blikken slechts slaan zij op de voorwerpen, die hun onder de oogen komen; zij dringen er niet in door. Daarom ontvangen zij ook slechts onvolkomene en oppervlakkige indrukken, en vormen zij zich onvolkomene, ontrouwe denkbeelden, kennissen zonder juistheid, zonder naauwkeurigheid. Hunne denkbeelden en kennissen kunnen niettemin eene betrekkelijke helderheid hebben, maar die ook slechts aan de oppervlakte is, en gelijkt naar een blinkend vernis op een vuil schilderstuk gestreken. Het is met den voorraad in hunnen geest als met het water in een veenachtigen polder: let op het draaijende scheprad des windmolens die het uitwerpt, en het daaraf stroomende water schijnt u klaar en helder toe; maar bezie het in den vliet, waaruit het komt of waarin het geworpen wordt, en het blijkt troebel en ondoorzigtig te zijn. Wanneer die lieden van vlugge, maar vlugtige bevatting eenig onderwerp van wetenschappelijken aard behandelen, dan weten zij, in hunne *Ietsen*, *Vlugtige Blikken*, *Korte Begrippen* en *Beknopte Overzigten*, aan de behandeling zoo een voorkomen van methode, duidelijkheid en juistheid te geven, dat de min oplettende of onervarene er door bedrogen wordt; maar laat hen genoodzaakt zijn het onderwerp grondig te behandelen, dan blijkt weldra hun gebrek aan methode, duidelijkheid en juistheid. Waren voorbeelden niet hatelijk.....

Diegenen welke goed, maar eenzijdig zien, kunnen tot geene volledige begrippen der voorwerpen komen; zij kennen, en met helderheid, maar slechts ten halve. Van die onvolmaakte, onvolledige kennis uitgaande, schakelen zij redeneringen aan redeneringen, en komen tot de ongerijmdste besluiten. Een Protestant, in eene Katholieke kerk zijnde, ziet daar een beeld van de heilige Moeder Gods; bij dat beeld ziet hij bloemen en loovers, brandende waskaarsen, en andere teekenen van verecring; hij ziet eenige Katholieken, die voor het beeld nederknielen, en in vrome aandacht hunne gebeden storten. O, zegt hij bij zich zelven, nu hebben mijne eigene oogen het

gezien: zij aanbidden het beeld, of ten minste degene, die er door voorgesteld wordt, zij aanbidden MARIA. En dat doen niet slechts de menschen, die ik hier zie; maar dat doen al de Roomschen, want in alle Roomsche kerken zijn MARIA-beelden, en wordt er licht bij opgestoken, en wordt er voor neergeknield. Het is zeker, de Roomschen aanbidden MARIA. En de geestelijkheid gaat daar in voor, noodigt daartoe uit, drijft daartoe aan, — de gansche geestelijkheid, met den Paus aan het hoofd. Het is ontwijfelbaar: de Roomsche Kerk is eene afgodische Kerk, de Roomschen zijn afgodendienaars. Zoo spreekt hij in zichzelven, en verlaat in aller ijl de plaats, waar hij de ingebeelde afgodsdienst huiverend aanschouwd had. Wat is de oorzaak, dat deze man tot het ongerijmde besluit komt, dat de Roomsche Kerk, die alom luide predikt, dat er maar één God is, en dat die eene God alleen mag aangebeden worden, eene afgodische Kerk is. Ieder Katholiek zal die oorzaak aanstonds toonen: die echte Protestant heeft wel goed gezien, maar te weinig; hij heeft niet geheel, maar slechts ten halve gezien. Wat heeft hij gezien? eene uitwendige daad, welker geheele moraliesch wezen afhangt van de inwendige daad des geestes, waaruit zij voortkomt en met welke inwendige daad zij eigenlijk maar ééne daad uitmaakt, gelijk ligchaam en ziel maar éénen mensch uitmaken. En wat is nu hier die inwendige daad? Voorwaar geene aanbidding van MARIA, en nog minder van haar beeld; zij is niets anders dan eene vereering van MARIA in hare hoedanigheid als uitverkoren schepsel Gods en Moeder van Hem die God is, en dien allen aanbidden moeten. De Protestant heeft slechts de uitwendige zijde der daad gezien, niet de inwendige; hij kent haar dus maar ten halve, of niet eens ten halve; maar hij redeneert er over als ware er niets aan te zien dan hetgeen hij gezien heeft; kondet gij hem meer doen zien, kondet gij hem de inwendige zijde der daad doen opmerken en daardoor hem in staat stellen om de daad aan te zien voor 't geen zij

in waarheid is, dan zoudt gij hem zoo verbaasd zien staan, als de Amsterdammers die naar *Scheveningen* reisden.

Nu willen wij juist niet zeggen, dat alle Protestanten alle zaken eenzijdig bezien; evenmin als wij zeggen wilden, dat alle goede Amsterdammer burgerlui, vóór het aanleggen der spoorwegen, in *Amsterdam* en den *Haarlemmer Hout* hunne gansche wereld vonden. Doch wij wilden in een voorbeeld toonen, hoe eenzijdigheid, halfheid, door redenering tot de ongerijmdste besluiten, — die in het werkelijke leven onregtvaardigheden zijn, — komen moet, en hoe noodig het dus is de voorwerpen van alle zijden te bezien.

Er zijn menschen, in welke eenzijdigheid van beschouwing een doorgaand gebrek is, een gebrek van aanleg, of van de tweede natuur door gewoonte verkregen; doch bij anderen is het een tot de beschouwing van bepaalde voorwerpen, of van bepaalde klassen of soorten van voorwerpen, beperkt gebrek. In deze gedaanten ontmoeten wij het dagelijks bij protestantsche schrijvers, als zij over de Katholieke Kerk, hare inrigting, leer, enz., of over de Katholieken als zoodanig spreken.

NIEUW SOCIALISME.

En die waarschuwing als met profetenstem meenen wij ook te hooren, zegt *de Tijdspiegel* (Dec. 1850), — in zijn verslag van *de Geest des Christendoms* in zijne hoogste ontwikkeling tegenover den Geest des tijds in zijne ontaarding, of *Beschouwingen over het Christendom* in deszelfs handhaving van het beginsel der liefde. Naar het Fransch van EDMOND DE PRESSENSÉ. Met eene voorrede van B. T. LUBLINK WEDDIK, Evang. Luth. Predik. *te Amsterdam*, — « en die stem meenen wij «ook te hooren, wanneer de Pressensé den maatstaf aan het «Katholicismus legt. Hij heeft het, dit getuigt hij dikwerf «onomwonden, met de Roomsch-Katholieke Kerk, niet met «de beter gezinden uit haar te doen. Niet vernuftig, maar

«diep gegrepen is zijne bewijsvoering, dat [*N. B.!*] in die «kerk het beginsel der liefde, niet enkel tegen ketters, maar «jegens hare volgelingen en kinderen is weggedrongen en «verkracht. Hij ziet het Roomsch-Katholicismus in zijne stijve «onbewegelijkheid en versteenden vorm. Hij slaat als met «krachtige hand het omhulsel van zijne zinnelijke, indruk- «makende eeredienst weg en laat het ons in zijne ware ge- «daante, [*mirabile visu!*] als ... SOCIALISMUS zien. Men «leze daar, wat de Katholieke Kerk is, wat zij wil wezen, «en gij zult, lezer, waarheid vinden; gij zult diepe, heldere «blikken werpen op en in eene kerk, waar ook het individu «volkomen ondergeschikt is aan en verzwolgen in de maat- «schappij, waar de priester meester is en onbeperkt gezagvoerder «om zich weder voor een hoogeren te vernietigen, waar «eene uitgestrekte keten van slavernij om allen is geslagen, «die bij den vorst der priesters, den waren geestelijken «Czaar, eindigt. [*De Czaar dus Socialist!?*] Gij zult zien, «hoe God en Christus in die kerk inderdaad verre worden «gesteld, hoe daar de mensch wordt verlaagd, het beginsel «der vrijheid en der liefde wordt verkracht: — godsdienst «wordt daar tot kerkdienst, kerkdienst tot zelfdienst.» — En dit zijn woorden, zegt de verslaggever, van iemand wiens leuze is: waarheid bovenal! — Waar wit zoo onbeschaamd zwart heet als hier, denkt men aan een ziek hart of ongeneeslijk hoofd. *Insanabile caput!... hoc contra nulla medela valet.*

DE LONDENSCHE VEREENIGING VAN CHRISTENEN UIT ALLE NATIEN.

In ons N°. voor October ll. (D. XVIII, bl. 251, volgg.) gaven wij berigt van eene uitnoodiging, in *the Christian Times* opgenomen en door DR. CAPADOSE in het *Bijblad* van het tijdschrift *de Vereeniging* medegedeeld, waarbij zekere RIDLEY H. HERSCHEL voorstelde, om ter gelegenheid van de Londensche tentoonstelling «bijeenkomsten van Christenen uit alle

natiën te houden, waarin geestelijke aangelegenheden zouden worden ter spraak gebragt, en middelen beraamd om het voorgestelde doel te bereiken.»

Dit voorstel schijnt genoegzamen bijval gevonden te hebben, en die zamenkomsten zullen dan nu ook plaats hebben in de maand Augustus aanstaande. Het jongste nr. *de Vereeniging* deelt dienaangaande het volgende berigt mede.

«*Algemeene bijeenkomst van Christenen uit alle natiën te Londen.* De maand Augustus is daarvoor vastgesteld. De broeders die wenschen er tegenwoordig te zijn, worden uitgenoodigd het Commité er op zijn laatst in den loop van Julij vooraf van te verwittigen, ten einde de noodige maatregelen te kunnen treffen om hun herbergzaamheid te kunnen verzekeren. — De raad zal den 19' Augustus vergaderen; de conferentie den 20 geopend worden. De 21 zal aan lezing en broederlijke bespreking over de *Christelijke eenheid* gewijd zijn; 's avonds verslag van de rapporten. — 22. Resumtie der rapporten. — 25. Bespreking *over het ongeloof*. — 26. Over het *Pausdom*. — 27. Over de *Sabbathschending*. 28. 's Morgens openlijke zamenkomst; 's avonds algemeene gesprekken. — 29. Over de *Godsdienstvrijheid*, en slotzamenkomst met dankzegging.»

In de 12 *Bijeenkomst van Christelijke vrienden*, den 9 October ll, te *Amsterdam* gehouden, is deze zaak reeds ter sprake gebragt en het voorstel gedaan van eenige broeders naar *Londen* te zenden om er die bijeenkomsten bij te wonen; doch de behandeling dier zending is uitgesteld tot de volgende vergadering, welke zal plaats hebben op Woensdag, den 30 April, 1851.

CORRESPONDENTIE.

Wanneer de geëerde schrijver van het ingezonden stuk, geteekend: *Philalethes*, zich gelieft bekend te maken aan de Redactie, is deze bereid zijn opstel te plaatsen.

STRIJD TEGEN DE KERK.

I

De strijd tegen de Katholieke Kerk is de strijd van het kwaad tegen het goed. Een bewijs voor deze waarheid, een onomstootelijk bewijs, ligt hierin, dat al wat er sedert de grondvesting dier Kerk kwaads is opgestaan, zich tegen haar verklaard, haar aangevallen en met min of meer volharding bestreden heeft. Niet alleen is dit gebeurd door het kwaad, dat van buiten op haar losging — hetzij buiten haar ontstaan, zoo als het Heidendom, hetzij van haar uitgegaan of uitgeworpen, zoo als de ketterij; — maar het gebeurde evenzeer door het kwaad, dat ooit binnen haren eigen omtrek nestelde, zoo als de simonie, het zedenverval bij de geestelijkheid, de heerschzucht der vorsten, de eerzucht der prelaten, enz., al hetwelk tot vervolgingen tegen de braafste Pausen, tot de noodlottigste kerkscheuringen, tot de vreeselijkste rampen gevoerd heeft. Ja, die wet, dat al wat goed niet is, zich tegen de Katholieke

Kerk aankanten moet, is zoo absoluut, dat zelfs de overdrijving van het goed haar van tijd tot tijd de levendigste smarten veroorzaakt heeft. Voorzeker dus is zij de stichting Gods tot herstel, behoud en voortplanting van het goed, die Kerk tegen welke al wat kwaad is, zich verzet. Wij mogen het nog sterker uitdrukken, en zeggen: zij is het in de menschheid verpersoonlijkt goed, de door en in CHRISTUS goed gewordene, en als vergoddelijkte menschheid; want zij is het, tegen welke de engel des kwaads, de booze geest, de aartsvijand van God en menschen, onafgebroken en met inspanning van alle krachten strijd voert.

Dit aldus zijnde, zoo moet, niettegenstaande alle verscheidenheid van vormen, niettegenstaande alle verschil van personen, tijden en plaatsen, in de tallooze, elkander steeds opvolgende strijden tegen de Kerk, eene zekere eenheid gevonden worden, welke gelijkvormigheid is met den booze, van wien het booze in de menschheid is gekomen. De booze toch, als tegenstelling van het goed, kan zichzelven niet verloochenen; want het goed is één. Het tegenovergestelde van licht, waardoor of waar ook veroorzaakt, is duister; het tegenovergestelde van schoon is, altijd en overal, leelijk of vuil. Zoo is ook in allen strijd tegen de Katholieke Kerk het eigen wezen van het booze, de wanordelijke zelfzucht, immer erkenbaar. De booze, wiens gansche wezen, bij zijn opstand tegen het oneindig goed, met die zelfzucht, onveranderlijk in eeuwigheid, doortrokken is, slaagde er helaas! in om haar in de eerste menschen (doch God dank! beperkt en geneeslijk) over te storten; en van toen af begon de mensch, zich aan den booze gelijkvormig gemaakt hebbende, het kwaad te plegen; en het kwaad kwam steeds en komt immer

uit de zelfzucht. Maar dewijl de mensch geest is en natuur, of, wil men liever, geestelijk en zinnelijk, zoo toont zich die zelfzucht ook als zucht naar zelfverheffing, en zucht naar zingenot, en uit beiden voortgesproten zucht naar 'tgeen hij als middel tot verheffing of tot genot aanziet. En zoo is, wat in de wereld is, *begeerlijkheid des vleesches, begeerlijkheid der oogen, hoovaardij des levens* (I. JOAN. II: 16). Die drie begeerlijkheden, moeders van al de overige, zijn, gezamenlijk of afzonderlijk, de heillooze bronnen, waaruit alle strijd tegen de K. Kerk voortkomt.

Maar de booze moet, als tegenstelling van het goed, het goed ook met woorden loochenen; hij moet het goede kwaad en het kwade goed noemen; hij moet de waarheid verzaken, en de leugen omhelzen, en den laster als eerste wapen gebruiken. En wij weten door de goddelijke openbaring, door de geschiedenis van den zondenval der eerste menschen, dat dit inderdaad zoo geweest is: de latere geschiedenis toont, dat het immer zoo gebleven is. De strijd tegen de Kerk, gevoerd met het gesproken of geschreven woord, is niet slechts loochening der waarheid, niet slechts het: «gij zult geenszins sterven»; maar ook het lasterlijk: «God weet, dat op wat dag gij van die vrucht zult eten, uwe oogen zullen opengaan, en dat gij als goden zult wezen, kennende goed en kwaad.» Zijn eigen nijd schrijft de booze aan God toe: en de bestrijders des Kerk plegen aldus hunne eigene verkeerdheden op haar te werpen.

Nog één trek. Het kwaad bevat eene innerlijke strijdigheid; want het kwaad wil het goed zijn. De zelfzucht bemint het kwaad niet als kwaad, maar als goed, namelijk ingebeeld goed. Voor het redelijk schepsel is er geen waar goed dan God en hetgeen in en om God bemind

kan worden. Maar de zelfzucht verwijdert zich van God, en stoot dus het goed, terwijl zij het najaagt, van zich af. Van daar onophoudelijke teleurstellingen, onophoudelijke veranderingen, een rusteloos streven en tegenstreven, een schromelijk mengsel van vermetelheid en wanhoop. Het uiterste dier strijdigheid wordt zigtbaar in hen, die, na alles beproefd te hebben, hun eenig goed zoeken in 't geen zij de zelfvernietiging noemen, dat is in den zelfmoord. Het goed zoeken in het niet!... Maar dat is, in woorden, het ja en het neen. Dat ja en neen, die onophoudelijke tegenspraak, die onvermijdbare strijdigheid, toonen zich dan ook, alle eeuwen door, in de aanvallen op de K. Kerk gerigt. Om de tegenstrijdigste oorzaken heeft men haar vervolgd; de tegenstrijdigste en elkander onderling uitsluitende opwerpingen heeft men tegen haar gemaakt; en zoo gaat het nog immer voort.

O zeker, de Katholieke Kerk is de ware, de ééne Kerk van JESUS, indien JESUS waarachtig de Verlosser des menschdoms, de Zoon Gods is. Op haar alleen is het toepasselijk wat Hij voorzegd heeft: «Zij hebben mij vervolgd, zij zullen u ook vervolgen; de knecht is niet boven zijn Heer, noch de leerling boven zijn Meester.» Zij is de ware Kerk van JESUS; want de SATANAS, de tegenstrever van JESUS, de vijand van het goed, is haar tegenstrever, haar vijand.

II.

Het zal onzen lezers belang inboezemen, als wij in één bijzonder punt van den tegen de Kerk gevoerden strijd het boven opgemerkte aantoonen. Wij kiezen daartoe een zeer bekend punt, niet om het alzijdig te behandelen, maar om, met aanvoering van iets dat minder bekend is,

te doen zien, dat afgodendienaars en ketters één zijn in den strijd tegen de Kerk, dat, hoe verschillend ook het uiterlijk standpunt wezen moge, waarop ieder van hen zich bevindt, zij niettemin, waar zij als tegenstelling van de K. Kerk verschijnen, beide gelijkvormig zijn aan een derde.

De boosheid, in het menschdom overgestort, is zelfzucht, en deze ontwikkelt zich als zelfverheffing of hoovaardij des levens, als zinnelust of begeerlijkheid des vleesches, als zucht naar de schepselen, die de middelen verschaffen tot voldoening der genoemde begeerlijkheden, of begeerlijkheid der oogen. Zal het menschdom inderdaad hersteld en verbeterd worden, dan moet, in de plaats dier nu aangeborene verkeerdheid, in de menschen komen de zelfverloochening, welke zich ontwikkelen moet als zelfvernedering, versterving der zinnelijkheid, verzaking der schepselen. Wij zien dan ook, dat de Heiland der menschen, het voorbeeld waaraan de verbeterde mensch gelijkvormig worden moet, «zichzelven vernederd heeft, gehoorzaam geworden zijnde tot den dood, ja tot den dood des kruises»; dat Hij niet slechts, gedurende zijn gansche leven op aarde, zich alles, wat voor de menschen voldoening van zinnelust is, ontzegd heeft, maar daarenboven door zinnelijk gevoelde smarten heeft willen sterven; eindelijk, dat Hij als mensch, «niets heeft willen bezitten, waarop Hij zijn hoofd kon nederleggen». Nastreving van dit voorbeeld moet zigtbaar zijn in de door dien Heiland gestichte Kerk, dat is, in het geheimzinnige ligchaam waarvan Hij het hoofd is. En die nastreving kon zich niet bepalen bij een bloot beteugelen der begeerlijkheden: òf JESUS had als voorbeeld zijn doel voorbij gestreefd, òf zijne Kerk moet schitteren door eene vrijwillige, de grens van

het voor iederen mensch in het bijzonder noodzakelijke overschrijdende zelfverloochening. En van daar zien wij in JESUS' Kerk de verzaking van den eigen wil door volkomene gehoorzaamheid in alles, de verzaking van het zingenot door de onderhouding der maagdelijke kuischheid, de verzaking der aardsche goederen door de oefening der vrijwillige armoede. Vele geloovigen, door het verlangen naar die verhevene navolging van het volmaakte voorbeeld gedreven, vereenigen zich onderling in maatschappijen of genootschappen, ten einde het hun van God ingestorte verlangen in veiligheid te stellen, en de vervulling daarvan te verzekeren en volkomen te maken. Die genootschappen zijn de religieuse orden, die, in hooge mate, de eene al meer dan de andere, de aangeduide drievoudige zelfverloochening als haar bestendig streven gekozen hebben. Na het gezegde, spreekt het nu van zelf, dat de booze zijne trawanten van alle zijden tot bestrijding van die verhevene instellingen des Christendoms aan moet hitsen, en dat de bestrijding der Kerk de bestrijding dezer instellingen insluit. Door niets wordt het kwaad, de zelfzucht, meer veroordeeld dan door die openlijke instellingen: tegen niets moet het zich dus, in zijne bestrijding van het goed, heviger aankanten. En zoo is het ook gebeurd. Hetzij men die hooge deugdsoefening in haren lateren vorm van religieuze orden nagaat, hetzij men haar in de vroegere vormen beschouwt, wij zien heidendom en ketterij, ongeloof en wangeloof hevig op haar lostrekken, en dat wel — met dezelfde wapenen. Een voorbeeld.

In de vroegste tijden der Kerk vindt men reeds, dat vele ijverige christenen zich van het gewoel der wereld afzonderden, aan alle grootheid, wellust en rijkdom vaarwel

zegden, den nederigen, kuischen, armen JESUS navolgden, en zich in de stilte uitsluitend met God bezig hielden, of zich ook wel aan de dienst der noodlijdenden of der Kerk toewijdden. Sommigen leidden in hunne huizen een afgezonderd leven; anderen verlieten de bewoonde plaatsen en trokken naar de eenzaamheid. Beroemd zijn hierom de woestijnen van *Egypte*. Hoewel in het Westen, door verschil van lucht, land, voedsel, enz., hetzelfde wat in het Oosten plaats had, in denzelfden vorm, althans op zoo groote schaal, niet kon gebeuren, vondt men er echter eene menigte van monniken, die in afzondering leefden om te bidden en boetvaardigheid te doen; zelfs ontbrak het niet aan dezulken, die op de wijze der Oostersche woestijniers leefden. Men trof ze vooral aan op de kleinere eilanden der Middellandsche zee, zoo als uit het volgende blijken zal. Wat was over die heiligen het oordeel der heidenen? Dezen, in wier oogen de goederen der aarde, het zinnelijk genot en de overheersching van anderen (men denke aan de slavernij, toen algemeen bestaande), het hoogste, het eenige goed des menschen waren, konden de zoodanigen, welke daar minachting voor toonden, niet dulden, maar poogden hen, waar de gelegenheid zich aanbood, te bespotten, te verguizen, te vervolgen. Wij behoeven hier niet aan te voeren, dat de eerste christenen, welke algemeen ver waren in de zelfverloochening, door de heidenen, naar het getuigenis van TACITUS, als menschenhaters werden gehaat en vervolgd (gelijk men nu weer de Katholieken als onverdraagzamen van de verdraagzaamheid uitsluit); maar wij willen wijzen op iets dat de asketen in het bijzonder betreft, namelijk op een dichtwerk van CLAUDIUS RUTILIUS NUMATIANUS, een Galliër van geboorte, maar die te *Rome* de grootste waardigheden

bekleed heeft. Zijn dichtstuk, door ons bedoeld, is geschreven omtrent het jaar 425, voert den titel *de reditu in patriam*, en is te vinden onder de *Poetae Latini Minores* van BURMAN (*Leiden*, 1731). De schrijver was te scheep van *Ostia* vertrokken, en voer langs de kusten van *Italië*. Toen hij nu *Corsica* achter zich gelaten had,

Processu pelagi jam se Capraria tollit,
  Squalet lucifugis insula plena viris.
Ipsi se monachos Grajo cognomine dicunt,
  Quod soli nullo vivere teste volunt.
Munera fortunae metuunt, dum damna verentur:
  Quisquam est sponte miser, ne miser esse queat?
Quaenam perversi rabies tam stulta cerebri?
  Dum mala formides, nec bona possse pati.
Sive suas repetunt ex fato ergastula poenas,
  Tristia seu nigro viscera felle tument.
. . . . . .
. . . . . .
Adsurgit ponti medio circumflua Gorgon,
  Inter Pisanum Cyrniacumque latus,
Adversus scopulos, damni monumenta recentis;
  Perditus hic vivo funere civis erat.
Noster enim nuper juvenis, majoribus amplis,
  Nec censu inferior, conjugiove minor,
Impulsus furiis homines divosque reliquit,
  Et turpem latebram credulus exsul agit.
Infelix putat illuvie coelestia pasci,
  Seque premit laesis saevior ipse Deis.
Num, rogo, deterior circaeis secta venenis?
  Tunc mutabantur corpora; nunc animi.

Hetgeen wij aldus vertalen:

Wat verder zeewaarts in verheft zich *Capraria*,
Een met lichtschuwe mannen opgevuld en daarom afzigtelijk eiland.
Zij geven zichzelven den Griekschen naam van monniken,
Omdat zij alleen, zonder eenig getuige, leven willen.
Zij vreezen de gaven der fortuin, terwijl zij voor hare slagen schrikken:

Maar wie kiest vrijwillig de ellende, opdat hij niet ellendig worde?
Wat dwaze razernij van een ontsteld brein?
Terwijl men de ellende vreest, de ellende te kunnen dragen (1)!
Of wel het zijn misdadige slaven, door 't noodlot gedwongen om
zichzelven te straffen;
Of hun somber gemoed zwelt op van zwarte gal.
. . . . . .
. . . . . .
Nu rijst, midden in zee, het omspoelde *Gorgon*,
Tusschen de kusten van *Pisa* en *Kurnos (Corsica)*,
Eene rots (2), als gedenkteeken eens jongen ramps;
Omgekomen, levend begraven is daar een burger.
De jonge man, nog onlangs de onze, aanzienlijk door afkomst,
En niet minder door rijkdom of huwelijk,
Heeft, bereden door de Furiën, menschen en goden verlaten,
En hij leeft nu, de ligtgeloovige *(bijgeloovige* is 't heden) balling,
in een schandelijken schuilhoek.
De ongelukkige waant, dat de Hemel in onreinheid zich verlustigt,
En, harder dan de beleedigde goden, kwelt hij zichzelven.
Is dan, vraag ik, die sekte nog verderfelijker dan het gift van CIRCE?
Toen veranderden de ligchamen; nu de zielen.

Mogen wij hier niet vragen, of de hedendaagsche bestrijders der kloosters bij de heidenen ter school zijn geweest? Inderdaad, zoo sommige namen en de melding der heidensche godheden de vroegere eeuwen niet verraadden, zou men meenen, dat die regels van een of ander verlichte der XIX eeuw afkomstig zijn. De beschuldigingen zijn dezelfde, nu als toen. Hoe komt dat? De grond der beschuldigingen ligt in de beschuldigers, en die is geen andere dan — het woord moet er uit — de drievoudige begeerlijkheid. Immers, waarvan getuigen die beschuldigingen

---

(1) Vertaald naar het gevoelen van BURMAN, die *nec bona* voor *mala* gezegd oordeelt.

(2) Wij kiezen de lezing *adversus scopulus*, 't geen ons voorkwam veel beteren zin op te leveren, dan *adversus scopulos*, met een . achter *latus*.

des Dichters? Van zucht naar grootheid, verslaving aan het zinnelijke en aan het aardsche, onverstand in het bovenaardsche, woede en inconsequentie:

zucht naar grootheid, zingenot en aardsche goederen. Hij kent niets boven de gaven der fortuin, boven aanzienlijke afkomst, rijkdom en het huwelijk;

onverstand in het bovenaardsche. Hij begrijpt niets van den strijd tusschen vleesch en geest, van de noodzakelijkheid der versterving om dien strijd ten voordeele van den geest te doen uitvallen; niets van de noodzakelijkheid der zelfvernedering om den aangeboren hoogmoed ten onder te brengen; niets van het nut der afzondering om de ziel tot het hemelsche te verheffen;

woede in de beschuldigingen. Zonder eene enkele beschuldiging te bewijzen, houdt hij de monniken aan alle misdaden schuldig; zij worden door de Furiën gedreven, hunne handelwijze is razernij, of (wat voorzeker eene onschatbare ontdekking is) zij zijn van een zwartgallig temperament;

inconsequentie. Niet zonder bedoeling noemt hij hen lichtschuw, en zegt hij, dat zij zonder getuige willen leven; daar moet hij ingezien hebben het oogmerk om zonder vrees kwaad te doen; en echter dwingt hen het noodlot zich over de verledene misdaden te straffen! en echter zijn zij harder tegen zich zelven dan de beleedigde godheden tegen hen!

Wie eenigermate bekend is met hetgeen de latere bestrijders der K. Kerk over mystiek, werkheiligheid, eenzaamheid, kloosters, enz. geschreven hebben, die zal aanstonds erkennen, dat hunne meeste beschuldigingen dezelfde hoedanigheden hebben, die wij hier in de beschuldigingen van RUTILIUS, den heiden, aanwijzen. Zoo iemand het loochenen mogt, zullen wij het met aanhaling van

de eigene woorden der beschuldigers toonen. De heiden is gematigder dan menig zoogenaamd verlicht Christen; de dichter heeft minder verdicht dan menig plat prozaïst onzer dagen. Dergelijke beschuldigingen heeft men tegen de geheele zedenleer der K. Kerk ingebragt, zoodanige namelijk die van vernedering, versterving en afstand van de aardsche goederen afkeer verraden.

Doch onder een zoo onaangenamen indruk, als het medegedeelde veroorzaakt kan hebben, willen wij onze lezers niet laten. Wij willen een ander man, een tijdgenoot van RUTILIUS, een kundig en braaf Christen laten spreken.

III.

SULPICIUS SEVERUS, wiens werk *de vita* B. MARTINI omtrent denzelfden tijd als het *Itinerarium* van RUTILIUS, of iets vroeger geschreven is, zal ons in zijne korte beschrijving van het door MARTINUS gestichte klooster de monniken van dien tijd leeren kennen. Doch wij meenen de beschrijving zelve van de volgende aanteekening te moeten doen voorafgaan. Men noemt een *monasterium*, gelijk de H. MARTINUS stichtte, bij ons gewoonlijk klooster; evenwel beteekende het woord *monasterium* aanvankelijk iets anders dan het latere *claustrum*, waarvan wij ons *klooster* hebben. Iemand ging naar eene eenzame plaats, en bouwde er zich eene hut *(cella)*; anderen volgden hem na, plaatsten hunne cellen in de nabijheid der zijne, en begaven zich onder zijne leiding: dit was een *monasterium*. Zoo ging het aanvankelijk. Later rigtte men, soms in de nabijheid der steden, of ook wel binnen hare muren, een gebouw op, waarin men eene menigte kleine kamertjes afzonderde. De in die cellen afzonderlijk wonende broeders stonden niet slechts onder het bestuur van eenen Overste, maar

leidden ook een gemeenschappelijk leven. De in- en uitgang van het gebouw was door grendels en sloten (*claustra*) belet; die er eens voor goed in aangenomen was, bleef er altijd binnen, tenzij eene bijzondere vergunning hem veroorloofde uit te gaan: dit was een klooster. Later is de inrigting der kloosters naar de verschillende beboeften van de verschillende religieuze ordes nog gewijzigd, zoodat men zich in het *monasterium* (*munster* of *monster* noemden het onze vaders) niet juist een hedendaagsch klooster moet voorstellen.

Nu laten we SULPICIUS SEVERUS spreken.

«Het gaat boven mijne krachten te beschrijven, hoe groot een man MARTINUS zich toonde, toen hij het Bisschopsambt had aangenomen. Want hij bleef bestendig dezelfde die hij te voren geweest was. In zijn hart huisde dezelfde ootmoed, in zijne kleeding heerschte dezelfde onkostbaarheid; en vol van gezag en gevalligheid, hield hij zoo de waardigheid eens Bisschops op, dat hij echter de oefeningen en de deugd eens monniks niet liet varen. Hij woonde dan ook eenigen tijd in eene aan de kerkgebouwen gehechte cel; maar toen hij vervolgens de verstrooijing, uit de menigte van bezoekers ontstaande, niet verduren kon, stichtte hij zich, omtrent twee duizend schreden buiten de stad, een munster. Deze plaats was zoo afgezonderd en stil, dat zij aan de eenzaamheid eener woestijn niet toegaf. Want van de eene zijde, daar een berg was, werd zij van eene hooge, steile rots omgeven; de andere zijde der vlakte werd door den *Liger* (*Loire*), die daar zijne bogt wat intrekt, ingesloten: slechts één, en dat wel een naauwe weg verleende toegang tot deze plaats. Hij nu had daar een celletje, van hout gemaakt. Vele broeders hadden op dezelfde wijze, de meesten door

in de rots des overliggenden bergs holen te hakken, zich daar verblijven toegesteld. Er waren tachtig leerlingen, die naar het voorbeeld des zaligen meesters gevormd werden. Niemand bezat daar iets in eigendom; alles werd in de gemeenschap gebragt. Iets te koopen of te verkoopen (zoo als vele monniken plegen te doen (1)), was niet geoorloofd. Geene kunst werd er geoefend, behalve het afschrijven; doch tot dit werk werden de jongeren bestemd; de ouderen waren onledig met het gebed. Zeldzaam kwam iemand uit zijne cel, behalve wanneer zij in de bedeplaats zamen kwamen. De maaltijd hielden zij gezamenlijk op het vastensuur (2). Wijn proefde niemand, dan voor wien ziekte er eene behoefte van maakte. De meesten hadden kleederen van kemelshaar; een zachter gewaad zou er misdaad geweest zijn. En dit verdient des te meer bewondering, wijl onder hen vele aanzienlijken waren, die, geheel anders opgevoed, zich tot deze verootmoediging en tot dit lijden veroordeeld hadden; en onderscheidenen uit hen hebben wij naderhand als Bisschoppen gekend. Want welke stad of kerk zou er ook zijn, die niet verlangen zou uit het munster van MARTINUS priesters te hebben» (3).

Ziedaar dan die lichtschuwe mannen, welke zonder getuigen wilden leven; die misdadigers, welke het noodlot dwingt zich zelven te straffen; die zwartgallige menschenhaters! Ziet daar die afzigtelijke, schandelijke schuilplaats! Er is geen stad, er is geene kerk, welke niet verlangt uit het klooster van MARTINUS priesters te hebben. Geen

---

(1) De in afzonderlijke cellen bij elkander wonende, maar niet in gemeenschap levende monniken moesten dit soms wel doen, en het strekt hun niet tot verwijt.

(2) D. i. na zonne-ondergang.

(3) SULP. SEV. *de vita* B. MARTINI, c. 7.

ander bewijs is voor het klooster van MARTINUS krachtiger, eervoller dan dit verlangen.

Wij willen hier over de zaak der kloosters niet verder uitweiden; wij willen ook niet geacht worden te meenen, dat het altijd in alle kloosters en religieuze-huizen zoo geregeld, zoo voorbeeldig heeft toegegaan, als in het munster van MARTINUS; maar dat sommigen, hunne professie tot smaad, in de zelfzucht vielen en slaven werden der booze begeerlijkheid, tot welker betere bestrijding hun klooster was opgerigt, dat bewijst niets meer tegen het heilige der kloosterorden, dan de zonden der christenen tegen de kracht van de genade des Verlossers. Dit blijft: het eigenlijke doel en de aard van het kloosterleven is eene hooge maat van zelfverloochening door de oefening van volkomene gehoorzaamheid, maagdelijke kuischheid en vrijwillige armoede; het verkrijgen eener groote gelijkheid met het voorbeeld van volmaaktheid, ons door JESUS CHRISTUS gegeven, in het vaste vertrouwen, dat meerdere gelijkheid met JESUS, in zijn geleden smaad, smart en nooddruft, ook meerdere gelijkheid met Hem zal doen verkrijgen in zijne glorie. Ook dit blijft: de zelfverloochening wordt bestreden door de zelfzucht; en dewijl nu de ware Kerk van CHRISTUS, door den wil en naar het voorbeeld haars Stichters, als een groot feit van zelfverloochening te midden der zelfzuchtige wereld staat, zal zij immer in de wereld druk te lijden hebben; maar deze druk, hare gelijkenis met den Heiland voltooijende, is een kenmerk harer afkomst, en een waarborg harer toekomstige heerlijkheid (1).

---

(1) Dit opstel was reeds ter perse, toen wij kennis konden nemen van het geschriftje: *De Jezuïeten. Een woord van toelichting door* J. A. ALBERDINGK THYM. Deze, om meer dan eene reden, opmerkelijke blad-

EPISODEN

UIT

DE DAGEN DER HERVORMING IN NEDERLAND.

AMSTERDAM (1).

Middelerwijl waren er gedeputeerden van de Staten van van *Holland* naar *Brussel* vertrokken. Zij verzochten de Gouvernante, den Prins van Oranje naar *Holland* te willen zenden, om te voorzien in de onlusten die er waren uitgebroken; maar het verzoek werd van de hand gewezen, omdat het noodiger geacht werd dat de Prins te *Antwerpen* verbleef. Op het aanhouden echter der gedeputeerden willigde de Gouvernante ten laatste het verzoek in, en gelastte den Graaf VAN HOOGSTRATEN zich naar *Antwerpen* te begeven, terwijl de Prins naar *Holland* zoude gaan.

De Prins van Oranje begaf zich eerst naar *Utrecht*. Hij vernam daar dat de nieuwgezinden te *Amsterdam* voortgingen met in de Minderbroeders-kerk te prediken, en deed toen, zoo als BOR verhaalt, «groote neerstigheid met «diverse brieven te schrijven, en eenige Edelen te senden

zijden waren voor ons te opmerkelijker; omdat wij onderscheidene der in ons opstel uitgedrukte gedachten daarin wedervonden. Wij konden de proef van ons opstel niet naar de drukkerij terugzenden, zonder bijvoeging van eenige regelen, waarin wij den geëerden schrijver geluk wenschen, zoo met zijn helder inzigt in het wezen en den aard der religieuze orden in de Kerk, als met de openheid en den moed, waarvan zijn *woord van toelichting* nieuwe blijken levert. Het is inderdaad tijd, dat die geheel uiterlijke, oppervlakkige opvatting van de religieuze orden, welke in de laatste tijden gang gekregen heeft, plaats make voor de diepere opvatting van haar innerlijk wezen, waaruit ook alleen het uiterlijk opgemerkte verklaard kan worden. Veel genoegen doet het ons, dat wij den heer A. T. op dezen weg ontmoeten, gaande werwaarts wij ook gaan; het heeft ons evenwel niet verwonderd. Wij bevelen aan de opmerkzaamheid der lezers bl. 17, 18 en 21 der brochure.

(1) Vervolg van D. XVIII, blz. 243.

«aen de gene die onder die van Religie groot credit hadden, «om henluiden *te raden* dat se de selve Kerke *souden «willen verlaten,* en hare predicatien buiten houden, 't welk «doende, souden syluiden te min ongenade aen sijne «Majesteit behalen, en soude by sijne Majesteit doch in allen «gevalle nimmer meer gedoogt werden sy de Minrebroeders «kerke behouden souden, maer en heeft se daer toe niet «konnen brengen (1).»

Ondertusschen werd te *Utrecht* door den Prins een *Accoord* afgekondigd, hetwelk te voren aan de Gouvernante was medegedeeld; en nadat hij aan de Gereformeerden aldaar eene plaats had aangewezen buiten de Witte-Vrouwen poort om er hunne predikatien te houden, vertrok hij naar *Amsterdam,* waar hij den 15 December 1566 aankwam.

Na een verblijf van zes weken, slaagde hij ten laatste in het maken van zekere ordonnantien en het treffen van een accoord, hetwelk onder anderen het volgende inhield: «dat het accoort by die van der stad gemaekt, soude blijven »in 't geheel, uitgenomen de permissie en het gebruik van «de Minrebroeders kerke metten gehelen Convente, die «sy souden moeten gehelijken verlaten, mits dat men hen «andere plaetsen, bequaem totter predicatien, buiten der «stad soude aenwijsen, aldaer sy tot haren kosten souden «mogen bouwen. En dat ook tot versekeringe van beiden «zijden opgelicht souden worden 5 of 600 Burgeren, en «dat de sleutelen van der stad souden gebracht werden op «'t stadhuis, dat de poorten niet souden geopent werden «dan met consent van de Burgemeesters, ook dat twe van «de wet, en twe van de Religie, t'samen souden reisen «by de Gouvernante, om te verzoeken ratificatie (2).»

(1) *Oorsprongk* enz. *der Nederlandsche Oorlogen.* D. I, bl. 805.
(2) T. a. p. bl. 807.

Nadat dit accoord op den 18 Januarij 1567 was afgekondigd en de Prins zich weder naar *Antwerpen* had begeven, vertrokken ook de gedeputeerden naar *Brussel*. Maar het schijnt dat zij daar niet met gemeen overleg handelden. Althans de gedeputeerden van den Magistraat, zoo als BOR verzekert, handelden afzonderlijk met de Gouvernante en vertrokken weder naar *Amsterdam*, zonder dat die van de Religie er kennis van droegen. Dezen volgden hen spoedig achterop en kwamen des morgens vroeg te *Amsterdam* nadat de anderen des avonds te voren daar waren aangekomen. «Sy bevonden,» zegt BOR, «de Burgemeesteren en 36 Raden vergadert opter Stedehuis, en haer rapport gedaen hebbende aen de voornaemste van de Religie, so is er grote murmuratie gevallen onder henluiden, dewelke seer gewassen is, so haest in 't openbaer quam dat de Burgemeesteren secretelijken veel knechten ingeschreven en aengenomen hadden, en noch inschreven en aennamen, sulx dat de Gereformeerde hen in groten getale vonden (1) op der merkt voor het Stedehuis, seggende de een tegen den anderen hoe dat sy verraden waren, en dat de listige aanslagen der Burgemeesteren, door de welke sy hen sochten aan lijf en goed te achterhalen, nu in 't openbaer quamen, dat sy daerom moesten toe sien, eenige daer noch bij voegende, dat de Grave *van Megen* met 10 Vendelen knechten op weg was om tot *Amsterdam* te komen, verweckende also malkanderen tot beroerte.... So is de beroerte meerder en meerder geworden, in sulker voegen, dat die van de Religie hen dien avond in de wapenen hebben gegeven, en hebben hen alle de nacht in de wapenen en sterke wake gehouden: des anderen daegs, wesende den

(1) *Hen vonden*, d. i. zich bevonden, te zamen kwamen.

24 February, is 't al in roere geweest datter was. De Burgemeesteren deden de knechten van de Wage komen voor het Stadhuis, alwaer sy in slagordre gesteld worden en sonden alom de Stede-boden aen de Catholyke burgeren dat sy met hen geweer op de merkt tot hen assistentie souden komen, en hebben de merkt alom beset. Die van de Religie hebben so groten toeloop gehad op de nieuwe brugge, plaetse haerder vergaderinge, dat syluiden eer de klok negen uren was, wel 8 of 9000 weerbare mannen sterk waren, en vernomen hebbende dat de Burgemeesteren niet veel meer dan 2000 sterk waren, hebben sy raedsaem gevonden alle de straten ter merktwaers streckende, te besetten, op dat der Burgemeesteren vergaderinge niet sterker werden soude, hebben ook de artillerye-huisen en met 't geschut, kruit en lonten bewaert, en voorts alle straten ter merkt beschanst en met geschut beset, so dat de Burgemeesteren geen bystand meer opter merkt toekomen en konde (1).»

Na eenige vruchtelooze pogingen gelukte het der Regering de gewapende menigte uiteen te doen gaan, doch alleen op voorwaarde dat er op nieuw onderhandeld zoude worden. Dit geschiedde; en ten gevolge daarvan werd een nieuw accoord getroffen, waarbij bepaald werd dat er van weêrszijde gedeputeerden zouden gezonden worden naar den Prins van Oranje. Dit accoord werd den 27 Februarij bij trompetgeschal aan alle hoeken der stad afgekondigd.

Op dien zelfden dag was de heer VAN BREDERODE heimelijk in *Amsterdam* gekomen. Hij stond bekend als een der hoofden van de zaamgezworenen tegen den Koning; was iemand van woesten aard en een vijand van ondergeschikt-

(8) T. a. p. bl. 859—860.

heid, en daardoor zeer in aanzien bij de nieuwgezinden. Algemeen hield men 't er dan ook voor, dat hij door de Gereformeerden ontboden was; maar werd hij deswegens ondervraagd, dan gaf hij tot antwoord, dat hij er om particuliere zaken gekomen was. Wat er van zij, de nieuwgezinden «waren zeer in hunnen schik met de tegenwoordigheid van zulk een aanzienlijken voorganger (1).»

Met de Burgemeesters was 't juist het tegendeel. Zij vreesden, en niet zonder grond, dat de tegenwoordigheid van VAN BREDERODE den euvelmoed der nieuwgezinden nog meer zoude aanwakkeren; en «door dien sy merkten, dat de principale hoofden van de Gereformeerde met hem omgingen, en datter alle dagen meer en meer, so Vriesen als andere, *in veranderde klederen* tot hem quamen (2),» gaven zij er kennis van aan de Gouvernante, opdat er in voorzien mogt worden.

Terstond daarop schreef de Gouvernante aan DE LA TORRE, «secretaris van den secreten Rade,» die zich destijds te *Utrecht* bij den Graaf *van Megen* bevond, waarbij zij hem gelaste, «dat hy terstond souden reisen tot *Amsterdam* aen «d'Overheid aldaer, en deselve belasten dat syluiden door «bidden, inductiën, vertogen en bevel van sijne Majesteit, «den heere VAN BREDERODE soude doen vertrecken uiter «Stede, om dat de voorschreven Stede door syn tegen«woordigheid haar seer beroert vond, en dat noch de «goede noch de quade rust hebben; dat daerom die van «der stad, om haar eigen sekerheid en gerustheid, ook «om sijne Majesteit genoeg te doen, die geensins te «vreden en is met het aennemen en versamelen van «krijgsvolk en ander voornemen des selven BREDERODE,

(1) WAGENAAR, D. I, bl. 299—300 (in folio).
(2) BOR, t. a. p. bl. 160.

«en noch veel min lijden kan, dat hy in een van de «principaelste steden is, alle mogelijke middelen bedenken «om den voorschreven heere VAN BREDERODE te doen ver- «trecken, en dat hy henluiden presenteren soude, dat «ingevalle syluiden niet sterk genoeg en waren om 't selve te «volbrengen, dat sijne Majesteit en haer Hoogheid hen «luiden souden assisteren so wel met raed als met kracht, «en dewijle de saken geen vertrek en mogt lyden, dat «sy hen souden behelpen en sterk maken metten Grave «*van Megen, die hen met syn persoon en volk bijstant doen* «*soude*, indien syluiden sulx aen hem versochten, so sy «hem ook geschreven hadde; dat mede den voorsz. «LA TORRE hem selven soude vinden by den voorsz. heere «VAN BREDERODE, en hem met sulke bequame woorden, «als hy soude vinde te betamen, hem seggen en vermanen «dat hy binnen 24 uren vertrecke uit der voorsz. Stede, «en die late in stilheid en ruste, op dat hy de Majesteit «noch haer Hoogheid niet meer t'onvreden en stelle, en «so hy noch d'een noch d'ander en wilde horen, dat «hy (LA TORRE) alsdan jegens hem soude protesteren van «alle 't quaed dat de voorschreven Stede toekomen soude «mogen, ter sake van dien, en dat hy bovendien tot «*Amsterdam* blijven soude, gadeslaende met alle neerstigheid «'t gunt dat binnen der stede gebeurt, en besonder wat «de voorschreven BREDERODE doet, en haer Hoogheid «'t selve van ure tot ure overschrijvende, enz.»

Ingevolge dezen last begaf zich DE LA TORRE naar *Amsterdam*, waar hij den 12 Maart des morgens ten zeven uren aankwam. Hij liet terstond den Schout, de Burgemeesters en sommige Schepenen bijeenroepen en vertoonde hun de brieven der Gouvernante die zijnen last inhielden. Onderling werd er goedgevonden dat men VAN BREDERODE

zou trachten over te halen om aan het verlangen van hare Hoogheid te voldoen, doch zonder dat hem de brieven vertoond wierden, daar men niet zonder reden veronderstelde dat hetgeen er in voorkwam aangaande den bijstand van den Graaf *van Megen* hem nog meer zou verbitteren. Ook werd er zwarigheid gemaakt om de brieven mede te deelen aan de Vroedschap, of 36 Raden, omdat er, gelijk BOR erkent, onder hen ook sommige waren die «geus en van de Religie waren, dewelke als sy souden «gehoort hebben de lecture van de selve brieven souden «mogen het secreet overdragen aende quaetwillige, ja «ook aan den heere VAN BREDERODE, hetwelk genoeg wesen «soude om het gemeen volk oprocrig te maken.» Van dit laatste werd echter afgezien. Men besloot de brieven mede te deelen aan de Vroedschap en daarna zich te begeven bij VAN BREDERODE om den gegeven last te volbrengen (1).

Tegen elf uren begaven zich de Burgemeesters enz., naar VAN BREDERODE, «en hebben hem gebeden, geraden en versocht dat hy soude willen vertrecken, also sulx was den wille van sijne Maj. en haer Hoogheid, dewelke voor antwoord heeft gegeven, dat hij eerst begeerde copie van de voorsz. brieven, om daerop te delibereren, dewelke hem gehelijk geweigert zijn, seggende dat sy hem deselve sonder expres bevel van hare Hoogheid niet en souden derren geven. So heeft hy henluiden plat af geseit dat hy

(1) In de *Resolutien van de Vroetschappen*, n°. 2, fol. 82 v°., en 83, komt het volgende besluit voor: «Up den XIIe dach marcii anno XV^c^ LXVII hebben myn Heeren de Burghermeesteren communicatie gehouden metten XXXVI Raiden deser Stadt..... Ende hy den voorsz. Raide geresolveert..... den voorsz. heere (VAN BREDERODE) versoucken met alle goede manieren bij monde omme te willen van hier vertrecken ... Ende zoo verre zyn Edelheyt hieraff acte zoude begeren bij gescrifte.»

niet gesint en was te vertrecken, sonder gesien te hebben de voorsz. copie (1).»

Des anderen daags ging DE LA TORRE zelf er heen, vergezeld van twee Schepenen. Hij slaagde niet beter dan de Burgemeesters; want VAN BREDERODE eischte copie van de brieven der Gouvernante, en bleef in zijne weigering van te vertrekken volharden. DE LA TORRE moest zich vergenoegen met een protest, en bleef overigens in *Amsterdam*, om op te letten, wie met VAN BREDERODE omgingen, en om er kennis van te geven aan de Gouvernante.

Intusschen waren de voornaamste der Gereformeerden bevreesd dat het hierbij niet blijven zou. De Sekretaris, meenden zij, zou des noods geweld gebruiken, en om dit te beletten bewaakten zij des nachts, soms meer dan honderd man sterk, het huis van VAN BREDERODE. Deze ontving dagelijks vele bezoeken van de lieden zijner partij; en het getal dergenen die, als kooplieden, boeren en schippers verkleed, uit *Friesland* en *Utrecht* hem kwamen opzoeken, groeide van dag tot dag aan.

De gevolgen dezer zamenspanning bleven niet lang uit. Op den 17ⁿ Maart drongen eenige West-Vriesche Edellieden, met Jonkh. VAN TRESLONG, de woning van den Sekretaris DE LA TORRE binnen, en maakten, *met voorweten van* VAN BREDERODE, zooals BOR verzekert, zich meester van de brieven en papieren die zij er vonden. Onder deze, zegt genoemde Schrijver, «vonden sy ook sijn memorie of verbael van 't gene hy tot *Amsterdam* gedaen hadde, en ook verscheiden brieven van credentien, by de Hertoginne Gouvernante onderteekent sonder subscriptie, om die te mogen addresseren aen den genen

(1) BOR, t. a. p. bl. 161.

die hem goetdunken soude mogen en onder anderen ook de missive hiervoren verhaelt, inhoudende dat hy hem sterk maken soude metten Grave *van Megen* en sijn volk, om den Heere VAN BREDERODE te doen vertrecken. De voorsz. brieven zijn terstond den heere VAN BREDERODE gebracht en ook onder 't gemeen verbreid (1).»

Het gemeen werd er zoodanig door opgeruid, dat de Regering het noodig oordeelde, maatregelen van voorzorg te nemen. Een onuitgegeven kronijk, uit de 16e eeuw, meldt dienaangaande het volgende: «1567. Den 17den van Maert «soo hebben die poorten een gansen dach toegestaen zoo «dat daer niemant vuyt off inne een mochte ende was dachs «voor Sacraments avent, alsoo dat op dien avente van «Sacraments dach ghene diensten noch predicatie in die «capel van die heylighe Stede gedaen een is dat noot ge«schiedt een is van dat God dat mirakel heeft laten ge«schien tot desen tyt toe.....»

«Item op Sacramentsdach in die vaste een het men «ghene prosessie generael gehouden Ao. 1567 den 19 «marcii dat noijt ghebuert is geweest (2).»

Dit laatste was reeds op den 12n te voren door de Regering bepaald geworden. Zij scheen te duchten dat de groote toevloed van menschen, dien men bij den plegtigen omgang op den feestdag van het H. Sacrament van Mirakel verwachten kon, den ontevredenen aanleiding zou kunnen geven tot het bedrijven van ongeregeldheden, en had

---

(1) T. a. p. bl. 162.

(2) Een handschrift getiteld: *Handvesten van Amsterdam dag voor dag bijgehouden* van Aug. 1566 -- 4 Oct. 1572. Laatstelijk behoorde het in eigendom aan wijlen den heer GROEBE te *Amsterdam*, onderbibliothecaris van de Stadsbibliotheek en van die des Kon. Instituuts. Zie *Het H. Sacrament van Mirakel en de H. Stede te Amsterdam*, enz., bl. 80.

daarom vastgesteld dat de processie niet door de stad, maar binnen de muren der kerken zou gehouden worden. «Angaende de processie solemneel,» dus luidde de *Resolutie der Vroetschap*, «diemen gewoonlicken van vuyter heiliger Stede op Sacramentsdach jn den vaste plach te houden «oft men die oude manieren sacramenti naestcomende als «op huyden achte dagen houden zal ofte nyet. Ende by «de voorsz. Raiden ome zekere consideratien nae deser «tyds gelegentheyt, geresolveert, de voorsz. processie nyet «te houden op doude manieren maer alleenlicken jn de «prochiekerken, oick jn de capelle van der heylige Stede «ome alle inconuenienten te verhouden.»

Ondertusschen werd de sekretaris DE LA TORRE door den aanhang van VAN BREDERODE eenige dagen in zijne woning gevangen gehouden; en hierdoor, zegt BOR, «is groote alteratie onder de gemene burgeren gekomen, die tot eene grote seditie soude gestrekt hebben, ten ware sommige van de voornaemste borgeren der Gereformeerde hen-luiden ter neder geset hadden [?], belovende dat sy luiden by de Burgemeesteren gaen, en op alles doen versien souden. Daerom sy luiden in den name van die van der Gereformeerde Religie binnen der selver stede zeker request aen de magistraet overgegeven hebben (1).» Dit request, waarin zij de geheele schuld op de Regering der stad werpen, vragen zij o. a.: dat het accoord, op den 18n Januarij te voren door den Prins van Oranje gemaakt, in zijn geheel zou worden nageleefd; en dat «also sy lieden in de stad niemant en hebben die in «krijgshandelinge sonderlinge ervarentheid heeft, den heere «VAN BREDERODE, wesende een ingeboren heere en vassael

(1) F. a. p.

«van den Conink: en bij gevalle [?!] aldaer binnen der «Stede present zijnde, geordonneert en gestelt werde «Generael en Overste Capitein, om de voorsz. Stede en «inwoonderen derselver te bewaren, tot vorderinge en «profijt van de Maj. ruste en voorspoet der poorteren en «inwoonderen.»

Dat zulk een voorslag bij de Regering geene goedkeuring zou erlangen, was gemakkelijk te voorzien. Want indien zij ook al, door den nood gedrongen, er in toestemde, kon zij toch nimmer verwachten dat de Gouvernante daarin bewilligen zou. Zij stelde dus van hare zijde eenige artikelen op, en met onderling goedvinden werd nu besloten, dat twee afgevaardigden van de Regering, twee van de Gereformeerden en twee van de Schutterijen op kosten der stad naar den Prins van Oranje zouden reizen, om het advies van Zijne Hoogheid in te winnen en zich daarnaar te gedragen.

De Prins adviseerde o. a., geraden te vinden, dat het accoord van den 18n Januarij onderhouden wierd, en dat er 400 «knechten» wierden aangenomen om de rust en orde in de stad te handhaven. Wat VAN BREDERODE aanging, de Prins zou iemand opzettelijk naar hem afvaardigen «om hem syn intentie en goeddunken te doen verstaan.»

Na de terugkomst der afgevaardigden werd de overeenkomst door beide partijen met eede bezworen, en werden er een kapitein, twee luitenants en 400 knechten in dienst genomen.

Terwijl dit nu te *Amsterdam* voorviel, hadden de zaken in de zuidelijke Nederlanden een geheel anderen keer genomen. Het gezag van den Koning werd er van lieverlede hersteld; het prediken der Gereformeerden belet; en die

zich schuldig gemaakt hadden aan kerkroof en beeldstormerij werden opgezocht en te vuur en te zwaard vervolgd. Maar wat den meesten schrik verspreidde was het meer en meer veldwinnende gerucht, dat de Hertog VAN ALBA met eene menigte van Spanjaarden en Italianen in aantogt was om het bestuur der *Nederlanden* op zich te nemen en het gezag des Konings met geweld van wapenen te handhaven. Die schrik had zich ook in de Noordelijke gewesten verspreid, en gaf aanleiding dat het meerendeel der Predikanten en onderscheidene afgevaardigden der Gereformeerden te *Amsterdam* bijeen kwamen, om te beraadslagen wat hun in dien stand van zaken te doen stond. Er werd besloten «dat men de predicatien uit vrese van menschen niet en «soude ophouden, maer daer mede voortgaen en volharden «immers ter tijd toe dat deselve bij openbare edicte van «haer Hoogheit soude wesen verboden.» — Sedert dien tijd was het te *Amsterdam* veel rustiger.

Inmiddels had de Prins van Oranje den heer VAN BREDERODE doen waarschuwen om op zijne hoede te zijn en zich in veiligheid te stellen. Hij besloot dan ook de stad te verlaten, maar werd er nog eenige dagen door de Gereformeerden, die hem ongaarne zagen vertrekken, opgehouden. De Regering liet hem voorzien van schepen en victualie en zorgde dat hem eenig geld geleend werd; waarna hij eindelijk, in gezelschap van vele edelen en anderen der bondgenooten, op den 27 April des avonds ten elf ure de stad werd uitgeleid. «Het meeste krijgsvolk» zegt BOR, «bij hem en «andere van de Gereformeerde opgenomen, zijn met haer «vliegende vendels van *Vianen* en daer ontrent daer sy waren «leggende vertrocken. Den XXVIII Aprilis hebben sy hen «des morgens vroeg voor dag voor *Amsterdam* vertoont, «waer door een groot rumoer in de stad verresen is, also

«men niet en wist tot wat einde sy aldaer gekomen waren. «De burgeren hebben hen in de wapenen aen de muren «en poorten begeven, om te beletten dat se niet in de «stad en souden komen, indien sy sulx poogden te onder- «staan. Den XXIX zijnse voort van der stad vertrocken «den hogen dijk die na *Sparrendam* loopt langs; eenige «van hen luiden hebben eerst *'t Cathuisers klooster*, leggende «buiten de stad, *geplundert en geraseert*, voorts zijnse «getogen na de Abdye van *Egmond*, die sy ook berooft «hebben, en zijn voorts door *Noort-Holland* na *Medenblik* «getogen, alwaer sy 't schepe gegaen en voorts te lande «uit gevlucht zijn (1).»

Na dien tijd bleef de stad in rust, en hare Regering en inwoners aan den Koning getrouw.

Vijf jaren later waren reeds onderscheidene steden den Koning afgevallen, of er door geweld toe gedwongen geworden; maar de Regering van *Amsterdam* was tot geen prijs te bewegen, om haren pligt en eed te vergeten en zich met de zaamgezworenen te verstaan. LUMEY, graaf *van der Mark*, die zich reeds door zijne wreedheden en geschonden trouw berucht had gemaakt, bood zich aan om *Amsterdam* door kracht van wapenen tot overgaaf te dwingen, en de Staten van *Holland*, die er het grootste belang in stelden om *Amsterdam* op hunne zijde te hebben, beloofden hem den noodigen bijstand tot het beleg der stad te zullen verleenen.

In de maand Augustus 1572 sloeg LUMEY inderdaad het beleg voor *Amsterdam;* doch na korten tijd zag hij zich genoodzaakt het op te breken. «Hij beklaagde zich,» dus verhaalt BOR, «over de Staten dat se haer beloofde

(1) T. a. p. bl. 169.

« penningen en amonitie hem niet en hadden gesonden; en « dat hy daer door die stad hadde moeten verlaten; andere « gaven hem en zijn seer ongeregeld krijgsvolk de schuld, « overmits sy luiden so wreedelijken handelden tegen de « Catholyken en sonderlinge tegen de Priesteren, Papen, « Monicken, daerdoor sy luiden bevreest waren hen onder « syne macht te begeven (1), »

Opmeer, die een Amsterdammer was en in dien tijd leefde en schreef, geeft er eene geheel andere oorzaak voor op, en verhaalt, in zijn *Cathol. Martelaarsboek*, dat men, op raad van een boer van *Abkoude*, een plegtigen omgang hield met het H. Sacrament, en daarop het beleg op eens werd opgebroken en de belegeraars de vlugt namen (2).

(1) Bor, t. a. p. bl. 404.
(2) *Historia Martyrum Batav.* D. I, lib. III, C. XV.

NEDERLANDSCHE LITERATUUR.

BRIEVEN VAN T. A. AAN ZIJN' STUDIEVRIEND DEN WELED. HEER A. K., THANS MED. DR. TE R.

ZESDE BRIEF.

Wij moeten nog overeenkomstig ons voornemen, dat we, waarde vriend, ik weet niet hoe lang reeds geleden hebben gemaakt, het schoon zien van waarheid en daad, in een bovennatuurlijk, godsdienstig feit vereenigd, en dit in verhaal en handeling voorgesteld. Beide zouden zich bewegen in de meer huiselijke maatschappij. Daartoe kozen we destijds de *Herdersdichten* van Mr. J. F. A. LEESBERG, in zooverre ze epiesch en vooral dramatiesch zijn. We kunnen echter hier de meermalen opgeworpen vraag niet voorbijzien, of namelijk deze dichtsoort niet geheel buiten den tijd zij, en daarmede alle waarheid en aktualiteit verliest.

Volgens ons plan zouden we deze moeijelijkheid slechts ten opzigte van christelijke onderwerpen hebben na te gaan. LEESBERG echter heeft ook de heidensche wereld in twee van zijn acht gezangen doen optreden, en hiervan is het zeker bezwaarlijker de waarheid — wel te verstaan de dichterlijke waarheid — en aktualiteit aan te toonen. Onze herderszanger heeft zelf die opwerpingen tegen de door hem gekozen dichtsoort vooruitgezien en pogen te weerleggen. Is het hem gelukt?... Laat ons zijne vrij uitvoerige inleiding — zij beslaat 26 bladzijden — vlugtig doorloopen, en er van 't onze een en ander toevoegen, om zijne keuze, zoo mogelijk, te regtvaardigen. De auteur,

't is u duidelijk uit zijne poëzij, heeft eene klassieke vorming genoten: we kunnen er dus ook niet buiten, een enkel woord over de antieken ter behoorlijker plaatse in te vlechten; want hij waagde het, ook dezen na te blazen, ofschoon, zegt hij, hooger opgevoerd,

Als ik langs der heuv'len top
Van Judea 't vee zag grazen,
En aan Rama's jammerklagt,
Of den droeven Kruisberg dacht.

Of het herdersdicht nog wel waarheid en aktualiteit heeft, zoo luidde de vraag, met andere woorden: staat de herderlijke poëzij wel in eenige harmonie met onze maatschappelijke inrigting?

Ten antwoord wordt voorloopig in bedenking gegeven: of de vurige ode, het verheven treurspel en heldendicht beter strooken met onzen stelligen, afgemeten en kouden maatschappelijken toestand? Of alle poëzij verbannen moet, omdat onze maatschappij zoo weinig dichterlijk is? En hoezeer ook gij, mijn vriend, naar het positieve soms overhelt, gij zult toch met mij instemmen, dat de vrije dichter, die zich boven ruimte en tijd verheft, — hij moge al de stemming van 't oogenblik niet geheel voorbijzien, — zich toch in zijne scheppingen door den heerschenden tijdgeest alleen niet laat geleiden of beperken. Wat zou er van zijne hoogere gave, ik zeg *gave* geworden, die niet aan een ieder, ja slechts aan weinige bevoorregten ten deele viel.

De bovenstaande vragen worden vervolgens gestevigd door een vlugtigen blik op de geschiedenis van 't Herdersdicht, waaruit ons moet blijken: dat deze dichtsoort onverdiend miskend, en de oorzaak dier miskenning niet *in* maar *buiten* het gedicht gelegen is.

Het Herdersdicht (1), huiselijk van aard, waarvan landlieden, herders 't meest de hoofdpersonen zijn; het tooneel het veld, 't onderwerp niet boven de bevatting, taal en toon in den ongekunstelden geest dier landelijke maatschappij behoort te zijn, is voor sommigen eene loutere schepping des dichters, voor anderen eene navolging der schuldelooze natuur van vroegere, gelukkiger dagen. Het eerste gevoelen verwerpt de auteur en wij met hem; enkel fictie is het niet; er was ooit eene soortgelijke maatschappij: de Nomaden of herdersvolken leidden zulk een eenvoudig, landelijk leven en die vrijere gelukstaat is zoo niet nog te vinden, althans niet ondenkbaar, en heeft daarbij het pikante van 't kontrast met de meer gedwongen, zorgvolle en minder onschuldige levenswijze van stad en hof en publieke maatschappij. Hooger ideaal zelf dan ooit THEOCRITUS of VIRGILIUS bezong vinden we in 't leven der Aartsvaderen, kunnen we ons als werkelijk voorstellen in een herderstand van Christenen: wel verre dat deze soort van poëzij haar onderwerp uitgeput, of geen waarheid tot grond hebbe, gaf zij nog niet wat ze geven kon. Wordt ze als ontijdig veracht, 't is omdat zij zich in heel haren rijkdom nog niet heeft vertoond, en al te weinig behandeld is naar den geest en de behoeften des tijds. Want in hoevere heeft zich deze dichtsoort tot heden toe ontwikkeld?

THEOCRITUS, de vader van het herdersdicht, munt uit in natuurlijkheid, bevalligheid en zuiverheid van toon; bij wijlen echter is hij onkiesch en ruw; zijne stof is te be-

(1) Wij nemen dit woord niet te letterlijk, ook idil (εἰδύλλιον, klein liedt) niet in den algemeensten zin, maar voor die meer bepaalde dichtsoort, waarin personen van het land, herders vooral, de hoofdrol hebben.

perkt, zijne personen verraden de zeden van het bedorven *Syracuse*. Reeds echter werd door zijne land- en tijdgenooten MOSCHUS en BION de idil met den herderlijken lijkzang vermeerderd.

In *Italie* blaast VIRGILIUS de Sicilische veldfluit na:

> Wat kracht, wat harmonie! wat overvloed van weelden
> In vinding, kleur en zwier! wat waarheid in zijn beelden!

hij schildere mij, roept BILDERDIJK verrukt uit, het land met bosch en waterstroomen,

> De Herders, hun gezang, hun minnekozery;
> En heel de Goudeeuw aâmt in 't lachend veldschildry.

Bieden evenwel zijne tien idillen al meer verscheidenheid aan dan de dertig van THEOCRITUS, het onderwerp is echter te eng gekozen, en eens als hij in zijn *Pollio* een verhevener toon waagt, loopt hij gevaar het veldgedicht met den lierzang te verwisselen.

Op deze voorbeelden hebben de latere Bucolici zich gevormd, maar terwijl zij hun zuiveren toon afluisterden, zich helaas ook te zeer, gelijk de Latijnsche CALPURNIUS en NEMESIANUS in de derde eeuw, aan hun beperkten inhoud gehecht. Wel gaven later in *Italië* GUARINI en TASSO hunne herderspelen, in *Spanje* LOPE DE VEGA en CERVANTES hunne herderromans, maar in den eigenlijken herderszang muntte geen dichter der Florentijnsche of Castiliaansche school bijzonder uit.

Bij de Franschen gelukte die poëzij niet beter; eenvoudigheid en naïeveteit ontaardde in galanterie en gemaakte overgevoeligheid. FONTENELLE is vol en SEGRAIS niet vrij van die gebreken. Het fransche herdersdicht komt dan ook zoo weinig in aanmerking, dat Dr. WOLFF in *La France*

poetique er geen enkel voorbeeld van aanvoert en, onbillijk genoeg, er niet eens van gewaagt.

Bij de Engelschen zijn *the Seasons* en *Deserted village* zangen over natuur en veldleven; POPE, GAY, SHENSTONE en anderen hebben den herderstoon beproefd: duurzame belangstelling wekte hij bij hen niet, evenmin als bij ons een MOONE, ABRAHAM DE HAEN, of WELLEKENS en zijn boezemvriend VLAMING den bijval, dien vooral de twee laatstgenoemden in 't begin der vorige eeuw vonden, bleven behouden.

Van hetgeen in het Latijn een SANNAZARIUS en MANTUANUS, of onder de onzen een JANUS BROUKHUSIUS, een BECANUS, PETRUS FRANCIUS en anderen vermogten, komt hier geen spraak, maar tot hoeverre zich in de levende volkstaal het herdersdicht ontwikkeld heeft. En dan moeten wij naar de Zwitsersche heuvelen heen om GESSNER te hooren. Hij beschouwde deze poëzie, en naar waarheid, als de uitdrukking eener meer huiselijke maatschappij, en elke deugd van dien aard als geschikt onderwerp voor deze zangen, zoo slechts het eigenaardig gevoel er ziel en leven aan schonk. Doch GESSNER, hoe hij ook streele en menigwerf tot het hart doordringe, hij had — wij zeggen het LEESBERG na — méér kunnen geven. Behalve dat hij de betoovering der verzen mist, heeft hij ook van een magtig hulpmiddel, de godsdienst, een te spaarzaam of liever een verkeerd gebruik gemaakt, als hij christelijke deugden aan heidensche personen leent, of wel christenen als afgodisten handelen doet. Die lieve kleinen, b. v., het leven huns kranken vaders daar van den boksvoet *Pan* afsmeekend, 't is te stuitend voor ons christelijk gevoel. Eene valsche sentimenteliteit zweeft dan ook door vele zijne idillen heen.

Rijker en inniger zal de veldzang vloeijen voor den herdersdichter, die in haar huiselijk leven eene godsdienst

wedergeeft die al de behoeften van ziel en zinnen beide bevredigt. Zulk eene van die godsdienst doordrongen maatschappij in verhaal en handeling veelzijdig te schilderen, of groote feestgeheimen als pas of voor langer onder de bewoners geschied, door hen zelven te hooren verhalen, moet, dunkt mij, voor wie gelooft iets eigenaardig bekoorlijks hebben, wanneer of de goedhartige grijsaard of de naïeve herderinne met onbedorven gemoed, met ongekunstelde maar innige liefde, in hun eenvoud van die diep-gevoelde waarheden laten ontsnappen, die God zoo gaarne aan de kleinen openbaart, maar voor de wijzen der wereld verbergt. Wat verscheidenheid bieden de land- en veldbewoners aan in hun lief en leed, in hun arbeid en vermaak, in hunne vrome zielsuitingen en stille deugdbetrachting. Zijn hevige hartstogten hier minder eigen, innigheid, opregtheid, naïeveteit zijn er te meer op hare plaats. Hoe zal de dichter ons dubbel treffen in 't achterhalen dier natuur, dan vooral wanneer hij dat buitenleven zelf heeft bestudeerd, in zijn vele wijzigingen gadegeslagen, als hij (gelijk een geniale H. CONSCIENCE in zijn genre) spreekt van hetgeen hij zelf zag, hoorde, opving uit eigen mond. Want is het in de latere idillendichters maar al te zigtbaar, hoe zij bij voorgangers wel iets van het landleven gelezen, maar door hen zelven het niet hebben gekend, hij zal dan, wat zij niet vermogten, ons boeijen door het eigenaardige zijner schilderingen, zoo veelzijdig als dat leven zelf.

Voor de inlijsting zijner tafreelen heeft hij eene telkens onder 't oog afwisselende natuur, de zich verbeurtende feestgetijden, tal van huiselijke vierdagen, het kontrast van stad en wereld, die herders en veldbewoners genoeg kennen om er van te spreken en te weinig om er door ontaard te zijn.

In den vorm is de dichter geheel vrij, zoo hij slechts

altoos den toon behoudt, die met deze eenvoudige natuur zamenstemt, den lyrischen: epischen, dramatischen vorm gebruike en vermenge hij naar welgevallen, en daar deze gedichten om hun huiselijken aard niet te lang kunnen zijn, heeft hij het voordeel van de eigenaardige karakters des te gemakkelijker te kunnen handhaven.

Waarom nu zou het herders- of, ruimer gesproken, het land- en veldgedicht, aldus behandeld, geen waarheid, geen aktualiteit hebben? Wij zeggen hetzelfde niet van den Visschers-, veel minder van den Jagerszang, daar visschers of jagers — gelijk LEESBERG (bl. 6) te regt bemerkt — geen eigenlijken stand, geen eigen maatschappij uitmaken, zooals de herders en landbewoners. Intusschen is het niet te ontkennen, dat visscherszangen en een enkel jagerslied hun karakteristiek schoon kunnen hebben.

Maar zou dan nu het doel der kunst in den veldzang niet te bereiken zijn? Wat toch zoekt de dichter? Zoekt hij niet ons heimwee naar een geluk, dat we kennen, maar niet hier, eerst in de toekomst zullen weder erlangen, in 't genot van 't schoon als bij voorraad te bevredigen? Van dat schoon 'tgeen ons als een voorsmaak van Gods eigen zaligheid moet geven? Maar heel die goudeeuw, zoo voegt men ons toe, en mijn empiristische vriend liet het zich gezeggen, heel die goudeeuw is louter denkbeeldig, 't zijn droomerijen zonder nut! Doch sedert wanneer dan, mag ik u vragen, houdt voor de poëzij alle vinding en verdichting op; moet zij zoo ernstig, zoo waar zijn, dat zij enkel en alleen werkelijkheid en leven gelijk het is of was moet voorstellen, en het leeren, het nut ten naaste doel heeft en niet meer het vermaak? Sedert wanneer moet b. v. de overhuiselijke idil van vosz: *der siebzigste Geburtstag* alleen schoon heeten? Is de kunst dan geen spel meer, maar preek, kronijk en

loutere ook meest prozaische werkelijkheid? Is dit leven dan einddoel, en zijn we niet bovennatuurlijk meer? Of is ook het aardsch paradijs en een eeuwige gelukstaat een ijdele droom, het gedenken niet waardig? Of kan eenig menschelijk genie een ideaal scheppen zoo hoog, dat het door de oneindige schoonheid niet meer oneindig en in werkelijkheid wordt overtroffen? En zou dan de levende voorstelling eener schuldelooze maatschappij, bij name van 't land- en veldleven, dat ons zooveel van 't Eden en 's menschen zalig lot kan voorspiegelen, niet een zacht, maar innig, maar heilzaam zielsgenot kunnen schenken. Ik voor mij aarzel niet, de zangster, vooral de gewijde zangster der velden, deze woorden eens dichters toe te roepen: o Schoon zijt gij,

als ge in de blijde Lent'
Uw schreden naar de ontbloeide gaarde wendt,
En, zwevend langs de bonte bloemenperkjens,
Met uwen blik aan hun schakering hangt,
En, blijde als 't kind, de zoete geuren vangt,
Die 't vlindrend koeltje, u toevoert op zijn vlerkjens.

Dus — eenvoudvol en 't ongebonden hair,
Wiens gouden lok u 't blanke schouderpaar
Verheugd omvlot, doorstikt met morgenbloezem,
Verrukt ge my en zijt my de Onschuld-zelf,
Want zacht en blaauw als 't wolkloos luchtgewelf
Is dan uw oog en even kalm uw boezem!

Maar — 't schoonste zijt ge, en zwijgende eerbied houdt
Hem wis geboeid, die dus u heeft aanschouwd,
Als gy van rein, van hemelsch vuur aan 't branden,
Door meer dan deugd, door heiligheid bezield,
In de eenzaamheid aanbiddend nederknielt,
Met nat gelaat en saamgevouwen handen! —

Dan schijnt ge my een Zaalge, van omhoog
Op aard gedaald, die vreezende ons het oog
Te blinden, zich de vleuglen heeft ontnomen,
En, van heur glans gedeeltlijk slechts omgord,
Voor d'Eeuwige op de knieën neêrgestort,
Heur danktoon naar Zijn zetel heen doet stroomen (1).

Minder zeker voldoet ook ons de schildering eener heidensche wereld, al vinden wij het zeggen van den Recensent in de *Vaderl. Letteroefeningen* (2) waar noch aardig: «voor «onze poëten is de fabeltijd een gesloten tijdvak, en be- «teekent de théatrale Arcadische opschik niet minder of «meer dan het paar glazen muiltjes van Asschepoetster. «Onze dichtkunst streeft naar waarheid en eenvoud.» Dat deed ook de Grieksche kunst, hebben wij altoos gedacht, en wel in de hoogste mate. 't Is waar, dat tijdperk der kunst zijn we door, maar klassiek schoon en glazen muiltjes: de vergelijking is toch wat boud. Want in ernst, is er volstrekt geen waarheid in die heidensche kunstwereld? Om er niet op te wijzen, hoe het antieke schoon de ware uitdrukking is van heel een toenmaligen volkstoestand, schuilt er zelfs geene hoogere waarheid onder die vaak zoo verhevene vormen? Zien wij er niet met eenig genoegen aloude overleveringen in doorstralen, oorspronkelijke waarheden, in hoezeer ook verbasterde uitingen voortgeplant? Kunnen we niet met welgevallen vertoeven in een tijd, waarin, ook ten gevolge van het goden-vermenschelijkend polytheisme, de menschelijke, zinnelijke, stoffelijke zijde der kunst, tot eene bijkans onoverstreefbare hoogte werd

(1) J. J. L. TEN KATE.

(2) Febr. 1851, n°. II; bij gelegenheid eener bemerking op het vignet van TER HAARS Gedichten, waar hij den geïdealiseerden zanger even verder eene akrobatische figuur noemt; hij had zeker den Amsterdamschen predikant liever met bef en bijbel afgebeeld gezien.

opgevoerd, en we een vorm zien voortgebragt, waarvan we TEN KATE laten zeggen:

> Geen kleed van stof schijnt meer den Geest te omgorden,
> Ja, 't Lichaam zelf schijnt enkel Ziel te worden. —

Daarenboven, die goden en godinnen, in ideaal-schoone gestalten verbeeld, het onsterfelijke als sterfelijk en wederkeerig gedacht, helden van moed en deugd vergood, de eindige natuur vergeestelijkt en vergoddelijkt, schijnt het niet, schoon ook een heidensch geuite, maar schijnt het geen kreet van den mensch om zijn God, een kreet om den hemel nabij zich op aarde, geen worsteling van 't gevallen schepsel dat weêr op wil klimmen tot zijn oorsprong; is het niet als den alles verzoenenden en herstellenden Godmensch op aarde geroepen? 't Spreekt echter van zelf, dat ik zoo veel als dwaling van waarheid, schijn van wezen verschilt, meer zal genieten, waar ik den waarachtigen God in 't vleesch geopenbaard, voor ons mensch geworden en onder ons wonende, waar ik den Godmensch, den Herschepper zelven in de wereld mag zien werken en begroeten. De geloovige ziel verlangt alom de stem van haren Redder en Bruidegom te hooren, zijne geliefde beeldtenis te zien; waar zij ook een spoor van haren Welbeminde ontdekt, o daar trilt zij van genot, en waar die Koning der koningen zich onder de eenvoudigen laat vinden op de velden, daar roept zij van blijdschap overstelpt met de herders uit:

> 't Zal onze Koning zijn, Hij kwam bij herders neder!

Bij LEESBERG vind ik hoofdzakelijk drie phasen van het Herdersdicht, maar die alle drie eene eenvoudige, zich onbewuste of zedelijke of godsdienstige deugd beminnelijk

schilderen in het haar voegende schoon: meer heidensch, van vorm ten minste, in *de Fluit* en *de Verjaardag van* CHLOÉ. *Het Afscheid* heeft van het heidensche, behalve de namen der personen, niets dan de *Bronnimf* en de *Veldnajaden*. 't Is overigens christelijk gedacht en gedicht. Vervolgens geeft hij geheimen van 's Heeren leven en sterven, door herders van *Judea* verhaald, in *de Geboorte* en *de Kruisiging*, alsmede in de gedichten *bij* en *na Bethlehems Kindermoord*. Dan vindt ge het christelijk leven op het veld zich uitend, helaas, slechts van eene zijde in *de Gelofte* voorgesteld. Hoe jammer, daar juist die derde, schier nog niet behandelde wijze eene rijke verscheidenheid van toestanden aanbiedt, vooral aan een herderszanger, die, als LEESBERG, met een zuiver en diep christelijk gevoel, de gave der waarneming en eenvoud van uitdrukking zoo gelukkig vereenigt.

Wat nu het eerstgenoemde twee- of drietal betreft, 't was u als mij wel eenigzins onverwacht, dat onze dichter ook die afgodische wereld vertegenwoordigd heeft. In zijne inleiding toch schreef hij: «behalve dat heel het heirleger dier denkbeeldige en zinnelijke godheden begint te verouderen, en reeds overlang alle tooverkracht heeft verloren, blijft het hart te midden van dat alles ongevoelig en koud, en kan hoogstens de schoonheid der schildering dit gebrek eenigzins vergoeden.» Wij mogen het echter hierdoor verklaren, dat hij er toe verleid is, deels door die schoonheid der schildering, waarvan we op zijne plaats zullen doen blijken; deels door de aangehaalde meening van KANTELAAR: dat zulke zangen, al zijn ze voor ons minder belangwekkend dan bij de ouden, kunnen behagen, wanneer ze volmaakt in den geest der oudheid gedicht zijn. Ook komen er slechts weinig mythologische wezens in voor,

die daarbij geen invloed op de handeling hebben; de inhoud is mede van dien aard, dat ons christelijk gevoel er niet door ontstemd wordt. Welligt was het ook des dichters wensch, dat wij het genoegen zouden hebben, de herderpoëzij in hare voortgaande geschiedenis vertegenwoordigd te zien. Ware het echter dan niet beter geweest, de gedichten ook hiernaar te rangschikken, ook den aartsvaderlijken leeftijd voor te stellen, waarvan de dichter in zijne verhandeling gewaagt; en had dan in eene aangename klimming het schoon der christen-maatschappij niet des te beter boven vroegere tijdperken kunnen uitschijnen?

Laat mij althans in die volgorde LEESBERG's herderszangen met u doorloopen; doch daar mijne voorafspraak reeds zoo zeer is uitgedijd, zal ik mij heden bij de twee meer antieke idillen bepalen: *de Fluit* en *de Verjaardag van* CHLOÉ, die ons gelukkige voorbeelden van het heidensch herdersdicht geven. Wijl er slechts twee van dien aard in zijn, mag ik er eenige regelen meer uit overnemen.

In het eerste, gij herinnert het u, moet DAMON ten gevalle van MOPSUS een lied zingen dat deze aangeeft. Op zijne beurt herhaalt de erkentelijke MOPSUS een' zang, dien hij, schalksch genoeg, heeft afgeluisterd van... DAMONS herderin, om welk verrassend lied DAMON voor MOPSUS den schutsgod een blank zeuglam ten dankoffer wijdt. Al was deze geheele kout niet vol spel en kiesch gevoel, niet vol eenvoudige en echte trekken uit het herdersleven, dan zoudt ge alleen om de vele schoonheden der schildering, waarvan ik gewaagde, den dichter zijne liefelijke fluit benijden. Is de volgende plaats (behalve den tweeden wel zeer schoonen, doch hier mij wat te romantischen regel) niet allerzuiverst klassiek:

Hier greep hij 't speeltuig op, en alles leefde weder.
't Was of een morgenstraal op d'omtrek nederzonk,
Zoodra zijn eerste toon de dalen overklonk.
De schaapjes hieven 't hoofd zoo als zij grazend stonden.
De tortel, die alreê zijn' rustplaats had gevonden,
En sluimerend zijn kop in 't vleugeldons verstak,
Kwam luistrend afgedaald tot op den laatsten tak:
En MOPSUS zwarte hond zat vrolijk op te kijken,
En kwisplend met zijn staart het heigras plat te strijken.
Het dal was voor den toon der woudvorstinne doof;
De wind hield luistrend stil in 't uitgeritseld loof;
Zelfs PHOEBE scheen, beducht dien schoonen zang te storen,
Slecht[s] glurend door het hout hem aan te willen hooren. —
Het luisterde alles nog, en DAMON had gespeeld.

En is 't niet even zuiver gedicht wat MOPSUS de herderinne van haars DAMONS fluit laat zingen:

«Wat morgenzang van 't woud, wat fluist'ring van de dalen,
«Kan bij de zoetheid van die zachte dwarsfluit halen? —
«Nu rolt de mol'ge toon als 't glooijend golfje voort;
«Dan smelt hij stervend weg met de echo van dit oord;
«Dan zwelt hij weêr met kracht, niet in zijn' vaart te perken,
«Of drijft met leeuwriks vlugt op fladderende vlerken.»

Zeggen wij hier niet gaarne de beminde herderinne na:

«O DAMON! wat genot als ik die galmen vang!»

't Geheel toch van inhoud en vorm verplaatst u zoo volkomen onder de Antieken; 't is zoo naïef en frisch, dat gij voor dat oogenblik wel zoetelijk misleid en u in die oude wereld wilt overgebragt zien.

De Verjaardag van CHLOÉ heeft, naar mijne gedachte, niet zooveel verdiensten van plan en vinding, maar doet in enkele schoonheden van beschrijving, volkomen in den geest der idil en der klassieke idil, voor het eerste niet onder. Gun mij het genoegen, er u eenige regelen uit

voor te leggen. — Op het verjaarfeest van CHLOÉ gaat al de jeugd naar hare woning met geschenken;

Want CHLOÉ was bemind. De knapen bragten haar
Een doornen herders-staf, met knoesten hier en daar
Zeer juist en fraai bezet, en bovenaan omgrepen
Met koper, daar MENALK haar naam had ingeslepen.

Een van 't fijnste stroo gevlochten zonne-hoed, sierlijk getooid, ontvangt zij van hare speelgenooten,... daar staat ze schoon als FLORA;...

Zij vloog het eerst in d'arm van die nabij haar stond,
En kuste door elkaâr al heur vriendinnen rond.

Men schaart zich om de beukenvlam. Maar grijze MICON, om zijn zang op ieder feest gezocht, moet gehaald;... hij zit neêr en zingt: Feest is het, CHLOÉ's feest! dat moet heden gevierd; nu op niets anders gedacht:

«Op morgen kunnen we ook den vluggen vlegel zwieren,
En klappend in de schuur op 't graan ter neder slaan.
Op morgen wil al 't werk nog eens zoo lustig gaan.
Maar dansend komt de vreugd in onze hut getreden,
Wanneer 't een feestdag is, zoo als het feest van heden.»

In den zomer — dus zingt hij voort — is 't wel beter feest te vieren, maar hij heeft gevaren ook, des winters niet te duchten. Zoo wordt MICON door den dichter behendig gebragt op de fabel van SYRINX, die hier niet zonder bedoeling wordt ingelascht: van SYRINX, de schoone nimf, die eens, ook op een feestgetij, door PAN vervolgd, en toen hervormd werd in ruischend riet.

«Een driewerf dubble kreet klonk over berg en dalen,
Dien de echo langs den vliet tot driewerf bleef herhalen.
Nog toont men 't plekje riet niet ver van Ladons grot.
Nog hangt het treurig 't hoofd om SYRINX droevig lot.

Nog lispelt ieder uur iets klagends door die stengen,
En gaat al stervend uit. Nog ziet, met losse strengen,
Men jaarlijks daar het koor der nymfen treurig gaan.
Nog zal geen rietvink daar zijn nestje nederslaan.»

De zanger zwijgt; CHLOÉ en heel de feestkring zijn met SYRINX's lot begaan. Daarom een blijder toon: weg, weg, zingt MICON, dat droef gelaat! van zoo groot een ramp deed nooit de winter hooren; nu gejuicht, nu dreun' de stulp van den dans.... Zou 't hart er toe gestemd zijn?....

«Ja 'k zie op uw gelaat dat gij naar MICON wacht!
Welaan dan kind'ren, komt! gedanst uit al uw kracht;
Mijn trippelende maat zal met u ommezwieren
En op en neêr de hut, den dart'len voet bestieren.»

De goede grijsaard had die taal nog in den mond,
En reeds vloog heel de jeugd al dansend om hem rond.

Ik twijfel er niet aan, lieve vriend, of gij hebt het schoone dezer aanspraaklooze verzen genoten, al zijn ze dan ook uit eene heidensche wereld. Maar laat mij hier mijne bemerkingen en mijn brief afbreken; ik beloof u, ik zal u 't vervolg niet lang schuldig blijven.

T. T.

P. A. *Pr.*

VERSCHEIDENHEDEN.

HET VERSLAG DER PROTESTANTSCHE VEREENIGING: *CHRISTELIJK HULPBETOON*, VOOR HET DEPARTEMENT: *ROTTERDAM.*

Reeds onderscheidene malen hebben wij in dit Tijdschrift gesproken over de geheime protestantsche genootschappen en bepaaldelijk ook over *Christelijk Hulpbetoon*. Het laatste wat we van dit genootschap mededeelden was eene circulaire van de bestuurders van het departement: *Rotterdam* (1), onderteekend door J. J. PRINS (predikant), S. L. DE JONG (makelaar in effecten), J. W. SLUITER (conrector), P. VAN DER GOOT, PZN. (predikant), F. L. RÖDER (bediende), P. J. MARCUS (predikant), en J. VAN CHARANTE (fabriekant). Het stuk dat wij thans mededeelen is een beknopt verslag aangaande den staat en de werkzaamheden der Vereeniging in 't algemeen en van genoemd departement in 't bijzonder. Het volgt hier in zijn geheel.

«Even als vroeger, zoo heeft het Bestuur van het Departement *Rotterdam* der Protestantsche Vereeniging: Christelijk Hulpbetoon ook thans wederom het genoegen aan de Leden een beknopt verslag nopens den staat en de werkzaamheden van genoemde Vereeniging aan te bieden. Wij doen zulks met dankbaarheid, want zij ook — wat wij betreuren — onze Vereeniging gedurende het afgeloopen jaar *over het geheel in tal van leden niet vooruitgegaan*, wij mogen met blijdschap verklaren: haar Hulpbetoon heeft in omvang en belangrijkheid gewonnen, en aan zegen op hare beveiligende pogingen heeft het geenszins ontbroken.»

«Het algemeen Verslag, ons door het Hoofdbestuur toege-

(1) Zie D. XVI, bl. 398.

zonden, geeft ons gelegenheid terstond melding te maken van een' genomen' maatregel, die een' ruimen kring van nieuwe werkzaamheden kan openen, en die daarbij krachtige getuigenis aflegt, hoezeer onze Vereeniging de bevordering van hoogere dan bloot stoffelijke belangen bedoelt [?!]. Ten gevolge namelijk van een voorstel, door eene der Afdeelingen van de Maatschappij *Unitas* gedaan, werd ten vorigen jare ook van onzen kant tot de benoeming van een drietal mannen besloten, die zich met een gelijk getal benoemden van wege de Maatschappijen *Unitas* en *Welstand* zouden vereenigen, om gemeenschappelijk, waar het noodig mogt bevonden worden, te waken *voor het behoud en de ontwikkeling van het Christelijk Godsdienstig beginsel bij het lager onderwijs in Nederland.* — Reeds is de aldus gecombineerde Commissie werkzaam geweest tot het leggen der grondslagen van hare toekomstige verrigtingen, en niet zonder grond verwachten wij van dezen maatregel belangrijke en goede vruchten.»

«Na het vermelden van zulk een' maatregel is het dubbel smartelijk te moeten berigten, dat onze Vereeniging ten vorigen jare *in getal van leden over het geheel niet heeft gewonnen.* Slechts één nieuw Departement werd opgerigt. Voor het overige zijn, met enkele — en daaronder zeer gunstige — uitzonderingen, *verre de meeste Departementen terug gegaan.* — Beschamend en treurig is dit verschijnsel, en het blijft zulks, ook al mogen wij, bij het geleden verlies, ter verzachting er bij voegen, dat de aanzienlijke uitbreiding, welke enkele Departementen in den laatsten tijd hebben bekomen, reeds nu, op goeden grond, bij eene volgende opgaaf een verhoogd cijfer van leden laat te gemoet zien.»

«Hoe wij voor onze werkzaamheden — in plaats van terug gaande — toenemende belangstelling evenzeer mogen wenschen als vragen, zal naauwelijks beter kunnen blijken dan door er op te wijzen, hoe de Vereeniging voort gegaan is de *geestelijke* belangen van Protestanten zich krachtdadig aan te trekken. —

In genoegzaam alle Departementen was opgewekte ijver om door de verspreiding van kleine geschriften, gelijk mede door de uitreiking van Bijbels — somwijlen ook aan Roomschen *op hun verzoek* [??] — van Psalm- en Gezangboeken, Christelijke Godsvrucht te bevorderen. Met bijzonder genoegen vermelden wij, dat alle de vroeger reeds tot stand gebragte *Bijbellezingen* in bloeijenden staat blijven verkeeren. Hier en daar nam het aantal van belangstellende bezoekers derwijze toe, dat het noodig werd zich ruimere lokalen aan te schaffen. — Bij die aanbevelingswaardige inrigtingen hebben zich wederom nieuwe gevoegd. Zoo werden in een onzer meest bloeijende Departementen, om de veertien dagen, voorlezingen gehouden voor den burgerman *over de Kerkelijke Geschiedenis*, die tot den einde toe ijverig bezocht zijn geworden. — Elders bragten de voortgezette bemoeijingen, om in verwaarloosde achterbuurten en buitenwijken de gelegenheid of den weg te openen tot ontvangen van geregeld Christelijk onderrigt, overvloedigen zegen. De bij onderscheidene Departementen bestaande *Godsdienstige Leesbibliotheken*, wier aantal wederom met twee is vermeerderd, nemen in uitgebreidheid steeds toe, even als de lust om er van gebruik te maken. — Ook voor de instandhouding van nuttige *inrigtingen van Onderwijs*, alsmede voor de ondersteuning van *Onderwijzers* in *Noord-Braband*, is wederom op gelijke wijze als vroeger zorg gedragen. Eene nieuwe subsidie werd tot twee malen toe uitgereikt ten behoeve eener brave schoolhouderes, om haar staande te houden tegenover de listen eener partij, die zich er op beroemde den ondergang van deze ongelukkige vrouw te zoeken. — Eindelijk bleef of werd, de verzorging en opvoeding van behoeftige kinderen, van Protestantsche ouders of *in gemengde huwelijken geboren*, inzonderheid hunne plaatsing in geschikte weeshuizen of op goede scholen een ruim deel der bemoeijingen van vele Departementale Besturen; en gerustelijk mogen wij vertrouwen, dat door deze Christelijke zorg vele kinderen, wier opvoeding anders zou

zijn verwaarloosd, of die eene prooi der Propaganda zouden zijn geworden, voor het Protestantisme zijn bewaard en tot nuttige leden der maatschappij worden opgevoed.»

«Laten deze mededeelingen overtuigend zien, dat onze Vereeniging, hare roeping kennende, ook in het afgeloopen jaar daaraan getrouw heeft zoeken te beantwoorden; mede door gepasten geldelijken onderstand heeft zij hare beveiligende zorg werkzaam betoond. De som der uitgereikte giften en voorschotten heeft dan ook die des vorigen jaars overtroffen; en deze hulp, met voorzigtig beleid aangebragt, is menigmaal weldadig geweest, om hier Protestanten te bewaren bij hunne belijdenis; daar de aangewende pogingen tot afval te verijdelen, en elders om, *in gemengd huwelijk*, den Protestantschen echtgenoot of zijne kinderen, bij bekrompenheid van inkomsten, tegen dringende aanzoeken van Roomsche zijde te beschermen. Om uit den ruimen overvloed van onderscheidene gevallen, die wij hier zouden kunnen vermelden, slechts enkele proeven te noemen: het Departement *'s Hertogenbosch* alleen heeft, met de hulp des Hoofdbestuurs, *f* 1295 uitgereikt aan voorschotten. *Zestien* huisgezinnen of personen werden hierdoor, bij hunne moeijelijke plaatsing tegen eene overgroote Roomsche bevolking geholpen. In eene andere stad van *Noord-Braband* hebben twee *landbouwers* beide met het beste gevolg, tegen eene matige aflossing, elk een voorschot van *f* 200 ontvangen tot uitbreiding van hun bedrijf, en tot hun behoud voor eene kleine Protestantsche gemeente. Elders is een door haren Roomschen vader verwaarloosd *meisje* eene gift van *f* 10 verstrekt, ten einde zich, behoorlijk gekleed, tot het verkrijgen van eene dienst te kunnen aanbieden. Aan een' *schipper*, die, vroeger tot aankoop van een schip geholpen, geregeld aan zijne geldelijke verpligtingen omtrent de Vereeniging voldoet, en door gedrag en ijver allen lof verdient, is een voorschot gedaan van *f* 400 tegen jaarlijksche restitutie van *f* 25, tot goedmaking eener belangrijke reparatie aan zijn vaartuig. Een *fatsoenlijk jongman*

heeft, tegen jaarlijksche aflossing van *f* 25, een voorschot van *f* 500 ontvangen, ter gemoetkoming in geldelijke ongelegenheid veroorzaakt door de op hem rustende zedelijke verpligting, om voor een' jongeren broeder en twee zusters te zorgen, nadat zijn Roomsche vader, die zijne kinderen in de Protestantsche kerk had laten opvoeden, als slagtoffer van godsdienst haat eene voormalige betrekking verloren had. Zoo is zekere *huisvader* door een voorschot van *f* 200, onder goede garantie en met jaarlijksche afbetaling van *f* 20, tot het beginnen eener affaire in staat gesteld, die met aanvankelijken voorspoed wordt gezegend. Zoo is aan de kleine *Protestantsche Gemeente* in *Limburg*, wier belangen onze Vereeniging zich reeds vroeger aangetrokken had en welke thans in een weder toenemend zielental zich mag verblijden, eene ondersteuning van *f* 100 toegezonden. Waar wij kortheidshalve van het vermelden van meerdere proeven ons onthouden, mogen wij de aangename verzekering geven, dat wij op vele onzer subsidiën, die aan de bedoeling der Vereeniging beantwoordden, met dankbaarheid aan Hem, die onzen arbeid zegende, kunnen terugzien. Ook van de vroeger gesubsidiëerden zijn, voor het meerendeel, gunstige berigten ingekomen. Bij velen had eene merkbare vooruitgang plaats, gelijk zulks mede daaruit blijken kan, dat de aflossingen bij het Hoofdbestuur in het afgeloopen jaar bedragen hebben *f* 3144,87½.»

«Aan het bovenstaande voegen wij nog eenige mededeelingen toe, uit den kring van ons eigen Departement genomen. Wij hebben veelzins goede boodschap. Niet alleen heeft eene aanwinst van meer dan twee honderd nieuwe leden het vroeger cijfer aanzienlijk verhoogd, maar ook, gelijk wij in ons laatst verslag reeds begonnen te zeggen, meer dan een merkwaardig geval vroeg van ons belangrijker werkzaamheid en uitgebreider hulp dan in een der vorige jaren.»

«Wij mogen wijzen op een toegenomen getal van kinderen,

die, uit bedreigden en verwaarloosden toestand gered, thans, geheel of gedeeltelijk, voor rekening van ons Departement worden verpleegd en onderwezen.»

«Wij kunnen den voortdurenden bloei vermelden van onze beide catechisatiën voor dezulken, die uit vrije keuze [?] uit de Roomsche kerk wenschen over te gaan.»

«Wij hebben ons overvloedig de gelegenheid zien aangeboden, om door doelmatige giften en voorschotten aan *de beveiligende strekking* [!?!] van onze Vereeniging bevorderlijk te zijn. — Het mogt ons gebeuren meer dan eene weduwe, wier nijpende nood met gevaarlijke bedreiging van Roomsche zijde gepaard ging, door onderstand te gemoet te komen en voor afval te bewaren. Eene enkele maal hebben wij aan personen, wie wij ons reeds vroeger hadden aangetrokken, eene liefdegift uitgereikt, om hen, bij het afleggen van belijdenis, van voegzame kleeding te voorzien. Voor een oppassend' huisvader, die wegens achterstallige huur werd lastig gevallen, en op wiens vrouw de herhaalde toezegging van hulp, in geval zij tot de Roomsche kerk overging, indruk begon te maken, hebben wij de verschuldigde huurpenningen voldaan; onder verband nogtans, van zijne tegenwoordige woning te verlaten. — Eene nog belangrijker hulp is verleend aan een verachterd huisgezin, wat wij, na naauwkeurig onderzoek, volgaarne ons aantrokken. De man was gehuwd met eene vrouw, die vroeger Roomsch-Catholijk, voor weinige jaren uit volle overtuiging tot de Protestantsche kerk is overgegaan. Sedert dien overgang had hunne nering de eenmaal talrijke Roomsche begunstigers geheel verloren. Bij wankel geworden bestaan behield de vrouw de vastigheid hares geloofs; maar, om eerlijk te blijven, was men genoodzaakt geweest een deel van den eigendom te bezwaren. In dezen nood heeft het Departement een renteloos voorschot van ƒ100 verleend. Het heeft voor de terugbetaling goeden waarborg ontvangen, en van de hulp gezegende vruchten mogen aanschouwen. Verder maken wij gewag van twee belangrijke gevallen,

waarin wij, krachtdadig bijgestaan door het Hoofdbestuur, aanvankelijk met allezins gewenschten uitslag werkzaam zijn geweest, om oppassende Protestanten voor verlies van eigendom en bestaan te bewaren. Het eerste geldt een' ijverigen handwerksman, en bestaat in een voorschot van *f* 500, door het Hoofdbestuur toegestaan, tegen jaarlijksche aflossing van *f* 50. Deze man had eenige jaren geleden den winkel van zijn' vroegeren baas overgenomen. Aanvankelijk had hij overvloed van werk, ja zijne zaak breidde zich van jaar tot jaar uit. Dit verminderde evenwel later grootelijks, toen zijne Roomsche klanten, die vele waren, tot op één na, hem verlieten. Toch behield hij werk genoeg, om, bij eenige tegemoetkoming, vooral ter vestiging van zijn crediet, in het onderhoud van zijn gezin te blijven voorzien. Wij mogen op goeden grond vertrouwen, dat deze man door het verleende voorschot waarlijk geholpen is, gelijk dan ook de eerste termijn van *f* 50 reeds is afgelost. In het ander geval werd aan eene weduwe, voor de helft door het Hoofdbestuur, voor de helft door ons Departement, een voorschot verstrekt van *f* 400, tegen driemaandelijksche aflossing van *f* 20. Deze vrouw, vroeger Roomsch Katholijk, had reeds tijdens haar huwelijk geldelijk belang en de genegenheid van hare niet onbemiddelde familie aan hare christelijke overtuiging ten offer gebragt. — Bij het overlijden van haren man was het eenig middel van bestaan, wat de weduwe overbleef, bezwaard, en liep daarmede groot gevaar in andere handen over te gaan. Schoon het haar niet ontbrak aan verlokkende aanbiedingen van hulp, zoo zij slechts wilde besluiten in den schoot der Roomsche Kerk weder te keeren, bleef zij, niettegenstaande hare drukkende omstandigheden, getrouw aan hare geloofsbelijdenis. De Vereeniging heeft daarom met bovengenoemde *f* 400 het bezwaard eigendom tijdelijk overgenomen, maar aan de weduwe in vrij gebruik gelaten. Zij zet thans met bekwame medehulp het vroeger bedrijf van haren man met goed gevolg voort. De aflossing heeft geregeld plaats

en wij mogen ons alzoo vleijen, dat ook deze hulp doelmatig en met gunstigen uitslag is aangebragt.»

«Zietdaar in hoofdtrekken den staat en de werkzaamheden van onze Vereeniging voorgesteld. Wij hopen er is overtuigend uit gebleken, dat wij naar waarheid mogten zeggen, dat haar *Hulpbetoon* ten vorigen jare in omvang en belangrijkheid niet verloren maar gewonnen heeft. Wij verheugen ons met ootmoedigen dank, dat het den Heer der Gemeente behaagd heeft, hare beveiligende pogingen overvloedig te zegenen. De bevestigde overtuiging, dat onze arbeid in Hem niet ijdel is, doet ons met vermeerderd geloof onze Vereeniging in zijne hoede, en haar met verhoogde vrijmoedigheid aan de ijverige belangstelling van hare leden, ook in deze stad, aanbevelen.»

«*Rotterdam*, October 1850.»

Dit stuk, gelijk men ziet, is niet onderteekend. Het schijnt dat die heeren zich beginnen te schamen over hunne zoogenaamde *christelijke* weldadigheid. Zij vergeten echter, dat zij daardoor slechts een bewijs te meer leveren voor het gezegde van den God-mensch: *al wie kwalijk doet haat het licht, en hij komt bij het licht niet, opdat zijne werken niet bestraft zouden worden.*

Over den inhoud van het stuk behoeven wij hier geen aanmerkingen te maken; zij wijzen zich zelve aan. *Hulpbetoon* verschilt slechts van *Unitas* en andere geheime genootschappen in het *min* of *meer*. Overal ontwaart men *dezelfde* strekking: de *stoffelijke* belangen der Protestanten, met uitsluiting en ten nadeele van die der Katholieken, te bevorderen, en jagt te maken op personen die *in gemengd huwelijk* leven en op de kinderen die er uit geboren worden. En dit alles wordt met elkander vereenigd door een eenigen band: *haat tegen Rome*, d. i. *tegen het Katholicisme.*

NOG EEN BOOZE VLAAG VAN D^{s}. J. H. S.

«Wees, waarde lezer, op uwe hoede, — zoo schreven we voor eenigen tijd (1), — want gelijk de waterschuwe rilt en opziedt ook bij 't geringste vochtgewemel, zoo D^{s}. SONSTRAL bij 't minste wat er van *Rome* of den Paus hem voor de oogen komt.» En we waarschuwden niet te vergeefs. Want niet lang daarna nam *de Recensent*, *Algemeen letterlievend Maandschrift*, in 't eerste nummer dier dit jaar vereenigde tijdschriften eene grimmige recensie op van dien Lutherschen predikant, van denzelfden, die de laatste vergadering van het den Katholieken zoo vijandig genootschap *Unitas* in hare vrome dankzegging «op treffende wijze» was voorgegaan. Het gold wederom *Rome* en den Paus, bij gelegenheid van een blaauwboekje, getiteld: *Pius IX en de VIII December* 1849, te *Groningen* bij GAASBEEK in 1850 uitgegeven. Wat we destijds van de symptomen zijner periodieke vlagen aanstipten wordt hier op nieuw en ten volle bevestigd; we hebben er enkel bij te voegen, dat zijne ziekte nog eenige graden in hevigheid en onhebbelijkheid is toegenomen. Men oordeele uit hetgeen we hier laten volgen. «We hebben reeds, zoo vangt hij aan, bij onderscheidene gelegenheden, ons gevoelen geuit over den tegenwoordigen Paus, en toen wij het eerste woord van hem spraken, terwijl de revolutie hem met lofgezang vergoodde en hij het helsche vuur, als ware hij een outerknaap, of wil men liever, de Hoogepriester van den Moloch der XIX eenw, aanblies, en op het nieuwe altaar van dien afgod het waslicht aanstak, stond hij ons niet anders voor de oogen, dan toen hij in het vorig jaar de Stad der Zeven Heuvelen met kanonsvuur zegende, en der hooge Geestelijkheid van Italië zijn herderlijken brief [VIII December 1849] toezond.»

«Dit nachtuilenlied van het Ultramontanismus, zegt D^{s}. SONSTRAL, is hier [in genoemd libel] in zijn geheel opgenomen,

(1) *De Kath.* D. XVII, bl. 391.

en heeft een krachtig woord aan de pen eens schrijvers, die zich [als een lichtschuw (1) kind der duisternis] onbekend wenscht te houden, ontlokt.» ..... Na gezegd te hebben dat de ongenoemde schrijver tevens het Protestantisme van afgezaagde beschuldigingen verdedigt en den Bijbel als zijn eenigen grondslag doet uitkomen, raast hij aldus voort:

«Maar, vragen wij, waartoe? Zoowel de Protestant als de Roomschgezinde verwacht niet anders van den Heiligen Stoel. De eerste weet het, dat een Paus zich niet anders kan handhaven, en het oog van den volgzamen Ultramontaan is van der jeugd af zoo verwend, dat het zwart voor wit aanziet. Waar de schellen van de oogen vallen [en men rood-protestant of democ-soc wordt] — men ziet in *Italie* [in *Zwitserland* en overal] wat er het gevolg van is. Het pausdom is in de XIX eeuw alleen veilig achter bajonetten, en waar zou het beland zijn, als het in de XVI eeuw het schavot niet ter dienst had gehad. Van achter dien staten wal keft het tegenwoordig tegen den geest der verlichting, als een schoothond onder bescherming zijner meesteres tegen den reus, die hem met een waterbad bedreigt.» Bij 't herdenken van het waterbad verheft zich als naar gewoonte SONSTRAL's razernij, en, *sicut errat ebrius* (2), vliegt hij rond, *Italie* door, naar *Frankrijk* heen, naar *Engeland* over, waar, zegt hij, de Paus «de rust van een groot Protestantsch volk tracht op het spel te zetten», en dan sluit hij met den uitroep: «Rampzalig Rome, dat een herder heeft, met een geweer tot herdersstaf en den kerker tot een stal.» Deze laatste beeldspraak getuigt van zijne uitputting; zijn waanzin schijnt weêr uitgewoed.

We noemden dezen uitval *een booze vlaag*, en wij hadden er reden voor. Want niet altoos verkeert onze hersteld-Lutherse prediker in dien overspannen toestand: soms spreekt hij van ons op meer gematigden toon. In de *Vaderl. Letteroefeningen*

(1) Omnis enim qui male agit, odit lucem. JOAN. III, 20.
(2) Is. XIX, 14.

b. v. (Mei 1851, n°. VI) laat hij in een beoordeelend verslag van den uit het Engelsch vertaalden roman *de Leeuw van Juda*, door CHARLOTTE ELISABETH, bij veel lof van dat werk (1), ook deze afkeurende woorden lezen :

«Wat ons in dezen Roman eenigermate stuitte, was het scherp uitvaren tegen sommige gebruiken der Roomsche Kerk, waarmede ook wij wel niet ingenomen zijn ; maar die wij hier noodeloos en smadelijk aan minachting zien prijs gegeven. Wij gelooven echter met den Voorredenaar, [Ds. J. P. HASEBROEK, Predikant te *Middelburg*] dat de Vertaalster [de schrijfster van: «Telaat»] het regt niet had die uitvallen weg te laten of te verzachten. Met een vriendelijk protest daartegen, vergoelijkt hij de vrouw; wij hebben, zegt Ds. SONSTRAL, er vrede mede »; doch meer nog, zoo wel meent hij het nu met ons, heeft hij vrede met de volgende woorden van den Middelburgschen predikant over de «reeds naar beter land verplaatste» vertaalster: «Zij is nu reeds boven al de banden, waardoor hier op aarde ook de ruimste harten omvangen zijn, verheven, en legt met de A KEMPISSEN, FÉNÉLON'S, SAILER'S en zoo vele anderen meer uit de Kerk van Rome, hare offers in het hemelsch *Jeruzalem* op één altaar, voor den troon van den éénen en éénigen God! In CHRISTUS JEZUS heeft noch kerk eene alles beslissende waardij en kracht, noch kerkgenootschap [!!], maar alleen een nieuw schepsel. Gelukkig, mijn lezer! als gij en ik, hetzij Katholiek of Protestant, dat woord op ons-zelven kunnen toepassen, en alzoo wandelende in het licht, waartoe wij gekomen zijn, ieder voor zich, met vreezen en beven, maar ook met geloof en vertrouwen, met dankzegging en gebed, ons zoeken te bereiden voor de komst van den grooten dag, op welken JUDA en EFRAÏM, beide in het Joodsch en Christelijk Israël, wederom tot één, en het geheele Godsrijk als ééne kudde onder éénen Herder wezen zal.»

(1) «Het beschrijft de toebrenging van eenen Jood tot de Christelijke belijdenis, in verband met de verwachting van *Israëls* nationale herstelling, en de zigtbare wederkomst van den Messias.»

Met al die vredelievende en oververdraagzame woorden blijf gij intusschen, waarde lezer, op uwe hoede: op morgen keert soms de vlaag,

Cras iterum spumat rabies vesana per ora.

TOEN ALS THANS.

In het vrij zeldzaam geworden werkje, getiteld: *Afbeeldingen van sommighe in Godts-Woort ervarene Mannen*, die bestreden hebben den Roomschen Antichrist. Waer by ghevoecht zijn de *Lof-spreucken ende Registers harer Boecken*. Eerst int Latijn uytghegeven door JAC. VERHEIDEN: Ende nu in Neer-Duijtsch overgheset door P. DE K., vinden we in de voorrede, ten behoeve van de «ware *Religie*» tegen de *Superstitien* voor derde halve eeuw geschreven, alreede hetzelfde slag van grove uitvallen tegen de Katholieken en dezelfde klagten over verandelijkheid en gebrek aan godvruchtigheid in de ware Religie zelve, zooals wij ze, na twee honderd en vijftig jaren, nog dagelijks kunnen vernemen. De overeenkomst is zoo treffend, dat we ons niet konden weerhouden, eenige plaatsen uit die curieuse voorrede hier over te nemen.

> «Alle die de vvare godvruchticheyt ende de Vaderlandtsche vryheyt lief hebben vvenscht toe vvel-varen ende Salicheyt JACOBUS VERHEIDEN.»

Na dezen plegtigen heilwensch wordt uiteengezet wat de auteur door *Godtvruchticheyt* en *Vryheyt* verstaat. De eerste is «de hoochste van alle deuchden,» de tweede «een goet boven alle vveerde. Dese brengt by uytnemende groote vruchten in dit teghenwoordigh leven, Die int toecomende;.... de Godtvruchticheyt vereenicht ons met Godt, de Vryheyt met de Nature»... Van de ware «Religie ende Geloove ofte Godvruchticheyt» is volgens hem het «fondament oft beginsel», het «Rechtsnoer» en «den Proef steen»: GODS WOORT en het bekende ONDER-SOECT DE SCHRIFTUREN.

Vervolgens van de *Vryheyt* sprekende zegt hij: — en wél verstaan is 't een schoon woord — «*Vryheyt is de VVetten te dienen.* VVelcke VVetten soo veel toe te schryven is dat deghene recht vry gheacht vvorden, die int midden van hare Vryheyt bekennen ende belyden nae de VVetten te leven.» — «Dit is cortelijck verhaelt van het zeer groote goet des Leven-vvackermaeckende Godtvruchticheyt ende Vryheyt.»

Doch van beiden, klaagt hij nu, zijn menigerhande vijanden. «Sommighe met vvapenen openbaerlijk, sommighe met practijcken archlistclijck dese tegen-staen; vvederom zijn daer anderen, die als niet vvetende ende onvvijs zijnde tegen de Godtvruchticheyt ende Vryheyt, door haer leven ende manieren, strijden.» *Openbare* vijanden zijn dan «de *Tyrannen*, een alsulcken dier, hetvvelck Godt ende de menschen is seer hatelijck.... Sulck on-getemd ende monstreus, alder-grijpachtichst ende eer-gierichst dier is onder andere de *Spaingniaert*,... dat Tyrannige- met boosc practijcken vercreghen-Rijck.» Dan komt de beurt aan den Paus. «Wat voor eenen schrickelijcken Helschen vyant de *Paus* is, vveten vvy genoech: die vvelcke niet alleen zijne Antichristische Religie, maer oock des Spaingniaerts ende anderen Eergiericheyt, door haet van de vvare Christelijcke Religie, voordert ende voor-staet: die vvelcke een borst heeft vol boeverien ende een duysent-arch-Constenaer [?] is. Van wiens godt-loosheden ende schelmerien beter is niet te spreken, dan weynich.» *Toen als Thans;* LUTHER, JACOBUS VERHEIDEN, D^s^. SONSTRAL en zoo velen meer: zij dingen in dat *doucereuse* om den prijs.

Maar de ware Religie en de vrijheid worden ten tweede ook bestreden door de manier van leven, zoo vol van gebreken dat deze ligter beschuldigd dan verbeterd kunnen worden. Want, vervolgt hij, «hiertoe zijn nu (Godt betert) t'wesen en de manieren van *Europen* ofte Christenheyt ghecomen, dat dappere, wijse ende oprechte mannen beclaghen, dat d' oude Discipline ende manieren vervallen zijn;... Aenschout de Conick-Rijcken, Heerschappien, ende Republijcque van *Europen*;

in de vvelcke verandert zijn, ofte veranderen dagelijcx meer ende meer d' oude ende loflijcke manieren van onse voorvaderen: op vvelcke *Oude manieren* hebben d' Oude [*Toen als Thans*] vvaerheyt [!!] ghesproken *de Republijcque, ofte des Lants en de Stede Regeringe vastelijck te staen.*» Vraagt het, dus bevestigt hij zijn beweren, vraagt het «den Italianer, den Duytsch, den François, den Engelander, den Neer-lander ende meer andere:» wie onder dezen wijs en vroom is, hij zal het getuigen; zie slechts de geschriften onzer wijzen en vromen, onder welke is AUGERIUS BUSBEQUIUS, «deses onses tijts COMINAEUS», die tegen de bedorven manieren van *Europen* heftig schrijft; HOTOMANNUS, die tegen zijner Françoysen, FREDERICUS TILEMANUS, die tegen «zijns Duytschlants manieren» spreekt; JOSIAS SIMLERUS, die, als ZVINGLIUS in zijn tijd, verstoord is op de *Switsersche Republijcque*. En «vvat staet nu t' oordeelen van de Neder-landers?... Dat deser manieren lichtelijker syn te berispen (als 't gheseyt is) dan op desen tijt te verbeteren, zullen daer oordeelen de vrome verstandighe mannen.» — *Toen als Thans*; al wat er Oud-orthodox en *Groen*-protestant is, jammert er in dicht en ondicht niet anders over dan hij. — Hier zijn er die «van de Religie de vryheyt, en van de vryheyt de Religie trecken», hier die «daer een jegelijcx menschen *opinie* noemt *Religie:* des-gelijcx oock die de *Licentie* met den naem van *Liberteyt* vereeren. Wy zyn nu (ey lacen!) tot die tijden gecomen inde vvelcke quade dingen goede, ende goede dingen quade namen gegeven worden.» Daarom keert hij zich als Neerlander tot de Nederlanders die *Religie* ende *Vryheyt* beminnen.

Onze vijand, 't is niet noodig dat ik hem noeme, hij is genoeg bekend, roept hij uit, is «door 't *decksel* van de Religie en de Liberaelheyt des vol-machtigste Paus ALEXANDRI VI, BORGIAE», onze vijand is hij [de Roomsche Spaingniaert] die alles wil innemen, «gevvapent synde met syne Religie, staande op de crachtighe *Bulle* des Roomschen *Bullemans.*» Na tal van booze aantijgingen tegen den Spaanschen tiran komt hij —

Toen als Thans! — op een tweede soort van bestrijders en zegt: «Ghelijckervvijs den Siciliaenschen *Tyran* DIONYSIUS, alsoo oock onse Spaensche heeft syne *Sophisten*, die vvij *Ignatianos* ofte *Jesuyten* noemen, die vvelcke rontsom brant stichten: die door t' ghetal, consten en de scientien, die sy misbruycken, veel vermoghen. Sy schryven, sy draven, sy loopen, vvyt en breet alle plaetsen bespiende: Nu met soet-spreken, nu met dreygen houden sy aen. Dat in ruste is vervvecken sy tot onruste.»

Dat alles beweegt ons, en hier volgt een veel beduidend woord, «*dat vvy de* Religie *niet alleen als* Religie *dat is, als Gods eere 't halven, maer oock door de liefde des* Vryheyts *ernstlick omhelsen ende in zijn geheel houden.*» Dit streven is dan ook onlangs, zegt hij, geestig op een Neerlandschen penning uitgedrukt. Op de eene zijde ziet men twee handen, die, tusschen beide eenige pijlen vast bijeen houdende, elkaâr omvatten, met het Opschrift: *Deo Juvante*; aan de ander zij «staet een *Columne*, waer van *t'Basis* of fondament is een *Boeck*, met name *Religio*. Op t' bovenste van dese *Columne* is gheset eenen *Hoet*, als een teycken des *Vryheyts*. Dese *Columne* wordt ghehouden met de handen van de Heeren Staten der Vereenichde Nederlantsche Provincien, met alsoo-danige Om-schrift; HANC TUEMUR: HAC NITIMUR, dat is, DE VRYHEYT BESCHERMEN WY: OP DE RELIGIE STEUNEN WY.» De beide zijden beteekenen: «*Wij t'samen Eendrachtelijck steunende op de Religie, bewaren onse Vryheyt.* Seer wel. VVant sonder Fondament en can de Republijcke niet bestaen.»

Laat ons daarom, zoo besluit onze schrijver vast staan en niet enkel de Spaansche Sophisten mijden, maar ook anderen, onder welke zijn «de ghene die daer in t' versieren (ick schroom te segghen) Nieuvve, vreemde-ghehaelde *Christos*, in t' Bespotten Christi Martelaers, in Simuleren ende Dissimuleren met godtloosheyt *Religie* stellen: die vvelcke by-avonturen eenighe confusie hopende, meenen dat sy alsdan in ordre sullen vvesen. Maer hier vvil ick my ophouden», zegt hij, doch houdt niet op,

voordat hij den Nederlanders («vvaarom het meest te doen is») bij 't aanbieden van de *Ghedaenten* der bestrijders van den ROOMSCHEN ANTICHRIST nog eene hartsterking tegen den vreeselijken Paus heeft ingegeven: «Desen is den Tempeest ofte Storm-meester, die daer sit als een *Jupiter* op zijnen *Campidolischen* berg, alles met zijnen Donder ende Blixsem bevveecht, [*Toen als Thans!* voor de verscheidenheid echter heeft de Heldersche prediker den *donder* met het *kanon* verwisseld.] Coningen ende Princen van mal-canderen ruckt, Sluyt ende ghebiet door de vverelt al vvat hij vvil, niemant lijdende die hem op deser aerden oordeele.» Dan wil hij gebeden hebben dat het Rijck Christi bevesticht, ende des Antichristi tot schande vvorde: Dat den Dienst des Godtlijcken-VVoorts *ende der Scholen* onderhouden vvorden, uyt de vvelcke voort moghen comen, die de *Religie* ende *Vader-lantsche-Vryheyt* teghen der sielen ende Lichamen Tyrannen moghen tot zijner tijt beschermen ende behouden.»

«Den XX. *Julii*, int jaer nae de Gheboorte onses Heeren *Jesu Christi* M. D. C. II.» — *Toen als Thans*? Mei, M. D. C. C. C. L. I. —

EENE NIEUWE BROCHURE OVER «UNITAS.»

Meermalen, zoo als onze lezers weten, hebben wij de Verslagen van het geheime genootschap *Unitas* openbaar gemaakt; en de Redaktie van *de Tijd*, (waarvoor wij haar bij deze onzen welgemeenden dank betuigen) heeft zich steeds beijverd, die ter meerdere verspreiding in haar dagblad over te nemen. Tot dat zelfde doel heeft een onzer medearbeiders het laatste stuk, dat hij in de aflevering voor Januarij mededeelde, afzonderlijk uitgegeven, maar *uitvoeriger* en verder voortgezet (1). Het kon ons dus niet anders dan aangenaam wezen, dezer dagen een exemplaar te ontvangen van een werkje, getiteld: *Une séance de la Société secrète Unitas*, (C. L. VAN LANGENHUYSEN *te Amsterdam*,) waarin datzelfde onderwerp, maar in een geheel anderen vorm, met veel geest en scherpzinnigheid, behandeld wordt.

Wij wenschen het een ruim debiet toe, vooral in het buitenland, waartoe het sierlijk Fransch, waarin 't geschreven is, niet weinig zal bijdragen.

---

(1) *Het verslag der algemeene vergadering in* 1850 *van de Protestantsche Vereeniging Unitas, nagelezen en toegelicht.* Te *'s Gravenhage* bij GEBR^{s}. J. EN H. VAN LANGENHUYSEN, 1851.

LETTERLOOVER.

UNSRER

LIEBEN FRAU.

VON

IDA GRÄFIN HAHN-HAHN.

MAINZ, VERLAG VON KIRCHHEIM UND SCHOTT.
1851.

Menige Duitsche vrouw maakt zich dezer dagen een naam op het gebied der literatuur, en wel in eene geheel godsdienstige rigting; hetzij door haar de aandacht gevestigd wordt op haar eigen teeder geslacht, of het oog zich verder uitstrekt, om in eene wereld vol ongeloof, en waar veler liefde is verkoeld, een woord van nederig geloof en hoogere liefde te doen hooren. Zoo dichtte voor hare kunne LOUISE VON PLOENNIES een Sonettenkrans, getiteld *Oscar und Gianetta*, waarin een diep gevoelde toon telkens de gedachte laat doorklinken: dat alleen ootmoed en geloof den waren grond van geluk en vrede voor de vrouw kan uitmaken. De gravinne, wier naam wij boven noemden, zal zelve ons in haar voorwoord berigten voor wie zij schreef. Zij rigt zich tot alle Katholieke harten, en daarom zullen wij bij voorkeur uit haar bundeltje aanstonds eenig dichtstukje vertaald overnemen. «Wat een vreemdsoortig boekje, zegt zij ons, zend ik ter wereld in; — in eene wereld van 't krijgsrumoer, van den strijd der partijen, door redevoeringen

in de Kamers beangst, bedwelmd en afgemat! Nu, ik hoop, zij zal er niet bijzonder veel acht op slaan, want het is in 't geheel niet voor haar geschreven; 't boekje is niet geleerd, niet lief, niet gepolijst, niet interessant, niet schoon, niet aantrekkelijk; — maar daar is slechts eenig geloof in. En wijl er dat in is, moet het toch naar buiten, om in de tierende wereld op stille wegen tot zijne bestemming te geraken. Wat is zijne bestemming? Aan alle Katholieke harten een groet van mij te brengen.»

Wij zullen aan 't lieve boekje, dat in twee en dertig zeer verdienstelijke gedichtjes de Litanie van Lorette bezingt, niet dat alles ontzeggen, wat er de nederige dichteres niet aan durft toekennen; maar stemmen haar zeker bij, dat er *geloof*, veel geloof zelfs, in hare verzen ademt. Vooral laat hare teedere ziel, diep doordrongen van de gedachte des *offers*, telkens, en met veel verscheidenheid van inhoud en vorm, ons gevoelen: dat daarin alleen onze genezing en ons geluk, en buiten het offer hier vrede noch heil te vinden is. Zoodra de wereld, zegt zij, het denkbeeld van *offer* wil gaan begrijpen en beminnen, zal zij behouden en in ruste zijn, maar

> Wil niet de wereld meer 't offer verstaan,
> Ach! ze zal ras dan in jamren vergaan.

Daarom zingt ze herhaaldelijk van de liefde, die alles voor ons gaf, in den Koning en de Koningin der martelaren, en wijst zij op het reddend Kruis:

> Het kruis — de heeling aller wonden,
> Het kruis — de losprijs onzer zonden,
> Het kruis — de bronwel van genâ,
> Het kruis — waarom Gods Eng'len zweven,
> Het kruis — waarvoor de duiv'len beven,
> Het kruis! het kruis op Golgotha!

Als eene proeve laten wij het vijfde gedichtje hier volgen; het heeft ten opschrift: *Moeder der goddelijke genade, bid voor ons*; we bekennen echter gaarne, dat er van 't lieflijke in toon en maat, ten behoeve der strengere gedachte, in de vertaling is opgeofferd.

MATER DIVINAE GRATIAE.

ORA PRO NOBIS.

Genade! o teeder woord der liefde,
Geen klinkt zoo zoet als gij;
Genade! o troost, wat me immer griefde,
Gods vrede bleef me bij;
Genade! en 't is of 't ademstreelen,
Dat frisch door 't loover zweeft,
Waar klaterende golfjes spelen,
Door heel mijn ziele beeft.

Genade! en van de kwijnende oogen,
Omfloersd van traan bij traan,
Is nacht en nevel weggetogen,
De glimlach opgegaan.
Genade! en wie de handen wringen,
De ziel van leed verscheurd,
Zij mogen blijde een danklied zingen,
Het oog naar God gebeurd!

Genade! en 't schandig zondeteeken,
De smaad op ons gedaald,
Ze zijn van 't aangezigt geweken,
Weêr van Gods liefde omstraald.
De ziel, de ziel, die nog daar even
Den dood gestorven was,
Zij aâmt nu hooger, godlijk leven:
Genade is 't die genas!

Weêr klept zij dan haar vrije wieken —
Nooit schooner jubeltij! —
Rein als de dauw bij 't morgenkrieken,
Gods evenbeeld is zij!
Zij wil, zij kan weêr Hemwaart streven,
Ten hemel gaat haar baan;
Genâ, genâ slechts haar gegeven:
Ten hemel zál zij gaan.

Maar wáár springt die genadebronne,
Waaruit die heilkracht steeg?
En waar, waar straalt die liefdezonne?...
Ach, de aarde is woest en leeg!...
Zij weet niet van die zoete stroomen,
Niet van die liefdezon:
Zij hebben haar heur' God ontnomen,
Waar is haar levensbron?...

Uw' schoot is 't offer 't eerst gegeven,
o Moeder der genâ!
Gij schonkt uw' Zoon; — Hij ons zijn leven;...
Nog, als op Golgotha,
Mint ge ons,... waar Hij in 't zegepralen
Zijn rijksmagt met u deelt;
Waar gij, gekroond met gloriestralen,
Ons aan uw' Zoon beveelt.

De hoogste smart hebt gij geleden,
Nu smaakt gij 't hoogst genot;
Den bangsten strijd hebt gij volstreden,
Nu heerscht gij met uw God.
Wat liefde 't allerteederst harte
Op aarde ooit heeft gevoeld,
Gij straalt ze ons toe in vreugd en smarte,
Nu van uw troongestoelt.

't Is wellust u ons zielsverblijden,
Gij mint ons als uw' Zoon;
Zoo ge immer klaagde om sterflijk lijden,
Wien gold die teedre toon?
Niet u! — u is uw heil geborgen;
Niet Hem! — Hij triomfeert;
Maar Moeder deelt ge 't godlijk zorgen,
Die met uw Zoon regeert.

Gij bidt, dat, ach! vergeefs niet vloeije
Zijn godlijk offerbloed;
't Vergeefs den zondaar niet besproeije,
Maar zijne ziel behoed':
O daarom wenkt gij vol erbarmen
Tot u al wat hier leeft,
En neemt ge in uwe moederarmen
Hem op die heimlijk beeft.

Gij dekt met uwe mantelzoomen
Al wie van rouw verscheurd,
o Moeder, tot u weêrgekomen,
Om zijne schulden treurt.
Uw liefde zingen, wie zal 't wagen,
Haar meldt geen Serafijn:
Daar gij uw' God eens hebt gedragen,
Moet zij wel godlijk zijn.

Mei 1851. A.

DE NATUURLIJKE GODSKENNIS,

beschouwd uit het standpunt der

KATHOLIEKE GELOOFSLEER.

EEN ANTWOORD

AAN DEN HOOGLEERAAR

J. H. SCHOLTEN.

I cannot remember in him an appropriate quotation, or any argument or reflection that seems drawn from a store of theological learning, made by previous study.

WISEMAN.

Een geleerd mede-arbeider aan dit Maandschrift had eenige voortreffelijke bladzijden geschreven tegen sommige valsche en hatelijke beschuldigingen, welke de heer J. H. SCHOLTEN, Hoogleeraar te *Leiden*, in zijn boek «de leer «der Hervormde Kerk in hare grondbeginselen, uit de «bronnen voorgesteld en beoordeeld,» had goedgevonden uit te spreken (1). Na verloop van weinige maanden gaf de heer SCHOLTEN een antwoord in een *Naschrift*, waarmede hij den tweeden druk van zijn boek vermeerderde. Hiertegen is het volgende opstel gerigt; niet zoo zeer om het *Naschrift* te wederleggen, als om eene nieuwe bijdrage te leveren, *hoe* de heer SCHOLTEN vreemdeling is op het gebied der godgeleerde Katholieke wetenschap, en hij alle bevoegdheid mist de Katholieke Kerk en leer en met deze

(1) *De Katholiek* XVIII D. bl. 90 vv.

leer in verband staande beschouwingen te beoordeelen en te vonnissen. Op hem is toepasselijk, wat IL LASCA zingt:

Ma questo ben c'è solo,
Ch'ogni persona saggia, ogni uom ch'intende
Ti biasma e ti garrisce e ti riprende.
In te (SCHOLTEN) contende,
Ma non si sa chi l'una o l'altra avanza,
O la presunzione, o l'ignoranza.
Io ti dico in sostanza,
Che dove de la (chiesa) hai ragionato
Tu non intendi fiato, fiato, fiato.
E dov' hai emendato,
O ricorretto, o levato, o agguinto,
Tu non intendi punto, punto, punto.
E dov' hai preso assunto
Di giudicar, tu sembri il Carafulla,
E non intendi nulla, nulla, nulla.

De schrijver van dit opstel had gewenscht — en zijn wensch veroorzaakte eenige vertraging in de openbaarmaking van zijn geschrift — dat dezelfde bekwame hand, welke de kritiek van het boek van den heer SCHOLTEN had aangevangen in *de Katholiek*, het *Naschrift* niet onbeantwoord zou laten. De lezer zou iets voortreffelijkers, dan ik bij magte ben hem aan te bieden, hebben ontvangen. Na mij echter werd verzekerd, dat de begaafde schrijver niet van plan is tegen den heer SCHOLTEN de *natuurlijke godskennis*, uit het standpunt der Katholieke geloofsleer, te handhaven, neem ik, daartoe uitgenoodigd, die taak op. Ik heb de overtuiging, dat eene nadere beschouwing van dit vraagstuk eene bijdrage wezen zal tot de betere wetenschappelijke kennis van het Katholicisme. Dus ter zake.

Het punt van geschil tusschen den heer SCHOLTEN en

de Katholiek is: *of de Katholieken eene openbaring van God in de menschelijke rede erkennen?*

Het wordt door den heer SCHOLTEN ontkend. Op welke gronden? Hij heeft ze ten deele blootgelegd in zijn boek, en in het *Naschrift* nog nieuwe daarbij gevoegd. Maar voor ik die gronden aan de noodige kritiek onderwerpe, dient het geschil zelf eenigzins nader te worden toegelicht. In een wetenschappelijk onderzoek is niets van zoo groot belang, als juistheid van begrippen; niets zoo schadelijk als onbestemdheid van uitdrukkingen.

Het geschil alzoo betreft den grond van de Godskennis in den mensch. Alle kennis van God, hierover bestaat geen strijd, rust op openbaring. Hadde God zich zelven door openbaring niet bekend gemaakt, dan ware alle kennis van Hem den mensch onmogelijk. Het woord *openbaring,* zoo als blijkt, wordt hier in zijne algemeenste beteekenis genomen. Ter nadere vaststelling en bepaling echter van den zin des woords, onderscheiden de godgeleerden de openbaring, als daad van God beschouwd, in *natuurlijke* en *bovennatuurlijke* en spreken, dien ten gevolge, van *natuurlijke* en *bovennatuurlijke* Godskennis. De mensch kan, zonder bovennatuurlijke openbaring, God kennen; *deels* omdat God, als Schepper van 't heelal, — hieronder ook de mensch begrepen — zich zelven *in* en *door* de natuur openbaart; *deels* omdat de mensch met kenvermogen en vrijen wil en dus met het beeld van God geschapen, uit zich zelven, met het boek der natuur voor zich, tot de kennis van God kan opklimmen. Wat derhalve door de schepping bestaat en in de oorspronkelijke orde der dingen, hetzij ontwikkeld hetzij in kiem, is gelegd, noem ik — in tegenstelling van *bovennatuur* — natuur, en deze, als middel van God tot zelfopenbaring, den

grond van de natuurlijke Godskennis. Van hier, dat deze kennis wordt gezegd te rusten op *middellijke* openbaring van God.

Maar behalve deze bestaat eene *onmiddellijke*, eene *bovennatuurlijke*. God heeft namelijk niet langs dien éénen weg zich aan den mensch geopenbaard. Hij heeft bovendien *gesproken*, eerst door de Aartsvaders en Profeten en eindelijk, in de volheid des tijds, door zijn Eeniggeboren Zoon, en zoo zichzelven in hoogere, bovennatuurlijke orde geopenbaard. Deze tweede openbaring — als ik zoo spreken mag — is de grond van de bovennatuurlijke Godskennis. Men meene echter niet, dat de *onderscheiding* tusschen natuurlijke en bovennatuurlijke openbaring en bijgevolg tusschen natuurlijke en bovennatuurlijke Godskennis, zoo veel is als *scheiding*. Neen, beide staan tot elkander in dezelfde verhouding als de natuur tot de genade, als het onvolmaakte tot het volmaakte, als het begin tot de voltooijing. De Godskennis, welke de mensch met zijne natuurlijke vermogens zonder onmiddellijke openbaring kan bereiken, wordt hoogere, bovennatuurlijke Godskennis door de openbaring, welke God in zijn Zoon aan het menschelijke geslacht heeft gegeven (1).

Erkennen nu de Katholieken — ik herhaal die vraag— behalve de op *bovennatuurlijke* openbaring rustende Godskennis, ook de *natuurlijke?*

Neen, antwoordt de heer SCHOLTEN. «De gereformeerde «kerk,» zoo schrijft hij, «en hare oudere leeraars heb-

(1) De heer SCHOLTEN verwart in zijn boek bijna onophoudelijk *natuur* en *bovennatuur*. De *genera* loopen bij hem in elkander. *De Katholiek* wees hem daarom op het nimmer uit het oog te verliezen onderscheid van beiden. Maar uit het *Naschrift* blijkt, dat dit vruchteloos is geschied. — Het is *de chaos*. Zie I D. bl. 245 vv. *Naschrift*, bl. 343, tweede druk.

«ben ten allen tijde tegen de Roomschgezinden... eene «openbaring van God erkend in de menschelijke rede» (1). En elders: «de gereformeerde kerk... erkent het regt «der natuurlijke Godskennis (!)... tegenover het autori- «teitsgeloof der Roomsche Kerk en van het Socinianisme, «door welke beide rigtingen... alle natuurlijke Godsken- «nis in den menschelijken geest geloochend wordt» (2).

Tegen deze voorstelling, welke tevens eene beschuldiging was, legde *de Katholiek* protest in, en bewees hare onwaarheid.

De heer SCHOLTEN niettemin houdt de beschuldiging vol en poogt in zijn *Naschrift* het duidelijk te maken, dat hij teregt had beweerd, dat de Roomschgezinden de natuurlijke Godskennis loochenen. Het verdient echter te worden opgemerkt, dat hij nu niet meer zoo absoluut, gelijk vroeger, de Katholieken als loochenaars van «alle natuurlijke Godskennis» voorstelt, maar zijne eerste bewering aanmerkelijk wijzigt. Op het antwoord van *de Katholiek*, dat «de Roomschge- «zinden immer eene openbaring van God in de menschelijke «rede erkenden,» zegt hij: «Ter inlichting diene dat ik «dit laatste niet ontkend heb. Wat ik ontkend heb, is, «dat de R. Kerk eene openbaring Gods in de menschelijke «*rede* aanneemt, en dus op haar standpunt spreken kan «van eene natuurlijke Godgeleerdheid, maar niet, dat God, «ook volgens de Roomsche Kerk, zich openbaart *in de* «*natuur*.» — Deze duistere inlichting — want zoo veel *wij* zien beweert en ontkent de heer SCHOLTEN in een adem *hetzelfde* — heeft, om verstaanbaar te worden, nog de volgende toelichting noodig: «er kan op Roomsch standpunt eene open- «baring *in de natuur* (objectief) aangenomen worden, zonder

(1) *De leer der Hervormde Kerk* enz. I D. bl. X, 1e druk.
(2) T. a. p. bl. 205, tweede druk.

«dat het vermogen *der rede* erkend wordt, om, zonder «voorafgaande onmiddellijke mededeeling van God, met het «boek der natuur vóór [voor] zich, *uit zich zelve tot het «begrip van God op te klimmen.*»

Men ziet het: de beschuldiging, dat de Katholieken «alle natuurlijke Godskennis» loochenen, wordt hier beperkt tot het standpunt buiten de bovennatuurlijke openbaring. Want is de rede eenmaal door «onmiddellijke mededeeling van God» voorgelicht, dan vermag zij ook «op de schepselen «Gods naam» te lezen, en bijgevolg *uit zich zelve op te klimmen tot de kennis van God.*

«Die onderscheiding», waarop de gansche repliek van den heer SCHOLTEN aan *de Katholiek* rust, «maak ik», zoo verzekert hij, «niet zonder grond.» Wij gelooven het gaarne, maar zien er geen anderen voor, dan dat hij eene blijkbaar valsche beschuldiging niet *wil* opgeven en daarom zijne toevlugt neemt tot die onderscheiding, welke allen objectieven grond mist in het Katholieke leerstelsel, welke een hersenschim is. Wij zullen het straks bewijzen.

Doch waarom, in allen gevalle, die onderscheiding in het boek zelf niet voorop gezet? Ziet gij dan niet in, dat zij nu het punt van geschil verschuift en den strijd op een ander gebied verplaatst? Blijkt het niet, dat gij zelf die onderscheiding nog niet kendet, of althans niet op het oog hadt, toen gij uw boek schreeft? Dan immers zoudt gij niet de Roomschgezinden als loochenaars van «alle natuurlijke Godskennis» op ééne lijn hebben geplaatst met de Socinianen. *Wij* laten de verzekering, dat de Socinianen «alle natuurlijke Godskennis» loochenen, geheel voor rekening van den Leidschen Hoogleeraar in de Godgeleerdheid; maar, vragen wij, is het door en door rationalistische Socinianisme in een adem te noemen met de «Roomsche

Kerk», als wordt verzekerd, dat «beide rigtingen alle natuurlijke Godskennis» loochenen, en later tot inlichting wordt bijgevoegd, dat dit te beperken is tot het standpunt der rede vóór de bovennatuurlijke openbaring? Erkent het Socinianisme dan ook eene openbaring van God in de menschelijke rede, doch *eerst nadat* de rede is voorgelicht door eene «onmiddellijke mededeeling van God»?

Verlangt men een tweede bewijs, dat de heer SCHOLTEN met die onderscheiding te laat komt, en slechts ter kwader ure haar als redmiddel aangreep om eene kwade zaak te verdedigen? Dat bewijs behoeven wij niet ver te zoeken.

De Katholiek had tegen de beschuldiging van den heer SCHOLTEN zich beroepen op een aanzienlijk getal Katholieke exegeten, die — op Rom. I, 20 — het vermogen der menschelijke rede, om, zonder voorlichting eener bovennatuurlijke openbaring, met het boek der schepping voor zich tot de kennis van God op te klimmen, erkennen. Geen hunner kwam het in de gedachte het *feit* te loochenen, hetwelk de Apostel t. a. p. vermeldt: dat namelijk de heidenen eene natuurlijke Godskennis bezaten. En heeft de Hoogleeraar nu die exegeten eens opgeslagen en geraadpleegd? Men mogt het van den man, die verklaart: «ook door den Katholiek zal ik, wanneer «ik gedwaald heb, gaarne teregt gewezen worden», verwachten. Dat hij het echter niet heeft gedaan is duidelijk. Hij dicht, op grond van bovengenoemde onderscheiding, dien exegeten een standpunt toe, waarnaar zij Rom. I, 20 zouden verklaard hebben; niettegenstaande zij op een juist tegenovergesteld standpunt zich plaatsen, en dit of uitdrukkelijk noemen (1), of blijkbaar tot punt van uitgang voor hunne

(1) Zoo onder anderen REITHMAYR. Na de verklaring «dass die «Wahrheit (Gotteserkentniss) den Heiden nicht slechthin fremd und «abhanden war v. 19, ja nicht einmal seyn *konnte*», en na dit

exegese nemen. «Men is» op nominalistisch standpunt, gereed, naar de verzekering van den heer SCHOLTEN, om «zoodra «eenmaal, op grond van onmiddellijke, bovennatuurlijke «openbaring vaststaat, dat God bestaat en de wereld ge«schapen heeft, op gezag der Schrift, Rom. I, 19 en elders, «en dus op gezag van God zelven, toe te stemmen, dat «God zich in de schepselen openbaart, waarom het niemand «bevreemden kan, dat ook... R. exegeten, ofschoon uit«gaande van de uitsluitende autoriteit der Kerk, zonder «inconsequent te zijn, van eene openbaring Gods *in de «natuur* gesproken hebben.»

Is dat nu het standpunt onzer exegeten als ze Rom I, 19 verklaren? Is het waarheid, dat zij, die gezegd worden het vermogen der rede te loochenen om uit zich zelve met het boek der schepping voor zich God te kennen, *nu* dat vermogen erkennen, omdat het gezag der Schrift en van God zelven hen tot die erkenning noopt? Is het waarheid, dat zij van «eene openbaring Gods *in de natuur* gesproken «hebben,» niet *omdat* zij zulke openbaring *op zich zelve* aannemen, maar *omdat* zij uitgaan van «de uitsluitende

---

in het breede, naar de leer van PAULUS, te hebben betoogd, sluit hij met deze woorden: «Einige in neuerer Zeit über das Verhältniss «der Vernunfterkenntniss zum Glauben erhobene Streitigkeiten «finden hier ihre biblische Lösung.» Men vergelijke nevens de exegeten door *de Katholiek* genoemd nog BERN. *a Piconio*, ALLIOLI en de bijbelvertaling van den florentijnschen Aartsbisschop, ANT. MARTINI. Op Rom. I, 19, teekent deze aan: «Nell' interno lume — de men«schelijke rede namelijk, *quæ habet*, volgens ANSELMUS, *imaginem «Dei impressam*, donato da Dio, chiaramente conoscono quello che «della divinità può sapersi quaggiù dall' uomo. *La intima persua«sione di un Dio è fin da principio la dote dell' anima*, dice TER«TULLIANO contr. MARCION.» De Aartsbisschop dus leert, in zijne met pauselijke goedkeuring vereerde bijbelvertaling, dat de inwendige overtuiging van het bestaan van God, haar grond heeft in eene door de schepping, niet door bovennatuurlijke openbaring, in de menschelijke ziel gelegde gave.

autoriteit der Kerk»? Neen, dat alles is onwaarheid, is fictie van den heer SCHOLTEN. Onze exegeten zijn niet zoo onnoozel als hij ze zich zelven denkt. Zij zien het in, dat de Apostel de natuurlijke Godskennis der heidenen als een *feit* voorstelt: dat dien ten gevolge, onafhankelijk van het gezag der Schrift, onafhankelijk van onmiddellijke mededeeling van God en onafhankelijk van de autoriteit der Kerk, aan de rede het vermogen is toe te kennen, om uit zich zelve tot de kennis van God op te klimmen. Of moeten wij het zóó verstaan, dat zij, volgens den heer SCHOLTEN, dat vermogen der rede «in de oude wijsgeeren als *feit*» toestemmen, maar daarentegen het voor *vernietigd* houden na de verschijning van CHRISTUS? Daar is echter tegen, dat het Katholieke leerstelsel niet alleen zulke opvatting niet billijkt, maar met allen nadruk verwerpt door in zijn ganschen zamenhang immer vast te houden, dat de genade (de bovennatuurlijke openbaring) niet de natuur (de natuurlijke Godskennis) vernietigt, maar verheft en voltooit: *gratia non destruit naturam, sed perficit.* Deze waarheid beheerscht zoo zeer het gansche Katholieke systeem, dat een kerkelijk schrijver haar nimmer zal, nimmer *kan* uit het oog ververliezen. Op welken grond zouden dus onze exegeten de natuurlijke Godskennis als *feit* in het heidendom toestemmen, maar daarentegen haar loochenen, nu uit hoogere openbaring eene hoogere kennis van God is gegeven? *Ik* ken dien grond niet. De heer SCHOLTEN zal de wetenschap eene dienst bewijzen, als hij hem aan het licht brengt.

Ik meen het duidelijk te hebben gemaakt, dat de onderscheiding, waarop de heer SCHOLTEN zijne verdediging tegen *de Katholiek* heeft gebouwd, zonder grond is en in de lucht hangt. Doch hij zelf geeft mij aanleiding om dit in een nog helderder licht te plaatsen.

Hij ontkent, dat «de R. Kerk op haar standpunt spreken «kan van eene natuurlijke Godgeleerdheid.» Tegenover deze verzekering staat *het feit*, dat *de R. Kerk op haar standpunt* — wij zullen niet zeggen spreken *kan*, maar — *spreekt* van eene natuurlijke Godgeleerdheid. De heer SCHOLTEN geeft voor zijne verzekering geen ander bewijs dan genoemde ongegronde onderscheiding. Ik acht het van mijnen pligt, voor mijne tegenstelling bewijzen te leveren, die grond hebben. Ik beroep mij op feiten. Het is een feit, aan geen geleerde onbekend, dat in het onnoemelijke getal handboeken voor de wijsbegeerte, door Katholieken geschreven en bestemd voor toekomstige candidaten der Theologie, nimmer de *Theologia naturalis* ontbreekt. Ik zal mij te vreden stellen met weinigen der vele Jesuiten, aan wier invloed de heer SCHOLTEN het toeschrijft, dat de Katholieke Kerk, sedert de hervorming, eene openbaring Gods in de rede niet meer erkent, te noemen. Over *natuurlijke godgeleerdheid* schreef de spaansche Jesuit SUAREZ, de nederlandsche LESSIUS, de duitsche STORCHENAU, de italiaansche SOLIMANI, de poolsche DMOWSKI, de siciliaansche ROMANO. Hunne werken zijn in aller handen, vooral der aankomende theologanten, omdat aan *al* onze godgeleerde inrigtingen in het program der examina voor de toelating, eene voltooide studie der *natuurlijke godgeleerdheid* wordt gevorderd. De grond hiervoor ligt wederom in de gansch Katholieke boven reeds genoemde beschouwing, dat de natuurlijke Godskennis de bovennatuurlijke vooraf gaat, zoo als de natuur de genade: zij is een *praembulum ad fidem*, gelijk de H. THOMAS van *Aquinen* zegt en, met hem, *alle* Katholieke geleerden zeggen (1). Wat meer is: zoo innig is deze waarheid tot

(1) «Dicendum quod Deum esse, et alia hujusmodi, quæ per

in merg en gebeente van onze dogmatische schrijvers doorgedrongen, dat dien ten gevolge bij hen een verschijnsel is waar te nemen, hetwelk voor de regtbank der wetenschap niet te regtvaardigen schijnt. Ik bedoel het nagenoeg algemeene gebruik onzer dogmatici, in het systeem der geloofsleer een geheel *rationeel* betoog voor 't bestaan van God voorop te plaatsen. De groote PETAVIUS maakt hierop geene uitzondering (1). En de Jesuit PERRONE, thans professor van dogmatische theologie aan de gregoriaansche universiteit te *Rome*, verlaat den van oudsher bewandelden weg niet. In zijne *Prælectiones theologicæ*, welke te *Rome* algemeen en elders aan Hoogescholen, Collegies en Seminarien, ter handleiding bij voorlezingen over dogmatiek dienen, vangt hij aan met de stelling, dat «God bestaat» en betoogt haar door rede-bewijzen (2). Is dit uit te leggen in het systeem, dat de heer SCHOLTEN der

---

«*rationem naturalem* nota esse possunt de Deo... *non sunt articuli «fidei*, sed *præambula ad articulos*. Sic enim *fides præsupponit cog-«nitionem naturalem*, sicut gratia naturam.» Summa P. I, Q. II, Art. II.

(1) «Merito igitur a sanctis Patribus, ac Theologis, qui hominem «communibus tantum naturæ notionibus instructum ad christianam «fidem inducere studerent, argumenta quæsita sunt, quibus et Deum «esse quempiam adstruerent, et eundem unum esse, non plures.» De theol. dogm. de Deo; lib. I, c. I.

(2) Zie ook Vol. II, P. III, (edit. II romana), waar hij spreekt, «de ratione ante fidem spectata». Na breedvoerig te hebben ontwikkeld, dat, overeenkomstig de Katholieke geloofsleer, de mensch uit zichzelven tot de zekere kennis van vele waarheden kan opklimmen, betoogt hij vervolgens deze *thesis:*

«Plures veritates naturalis ordinis, quæ tanquam præambula fidei «spectari possunt, *absque supernaturalis revelationis subsidio*, recta «ratio omnimoda certitudine cognoscere potest.» Waarop onmiddellijk volgt: «Præambula fidei cum S. THOMA ac *communi* sanctorum «theologorum *consensu* vocamus præcipuas illas veritates, quæ tum «animi humani naturam spiritualitate, libertate, immortalitate præ«ditam ostendunt, tum *Dei existentiam*, ejusque perfectissima attri«buta demonstrant»....

Katholieke Kerk toedicht? Men zou het vermogen der rede, om zonder bemiddeling van bovennatuurlijke openbaring God te kennen, loochenen, en niettemin in het stelsel der geloofsleer, welke haar beginselen en punt van uitgang heeft in het bovennatuurlijke geloof, rede-bewijzen voor het bestaan van God voorop plaatsen! Wat echter nog meer moet bevreemden in de veronderstelling, waarvan de heer SCHOLTEN uitgaat, is: dat sommigen onzer dogmatici uit lateren tijd, inziende, dat in de wetenschap des geloofs geen betoog is op te nemen, hetwelk tot het gebied der wijsbegeerte behoort, uitdrukkelijk verklaren, dat zij dien ten gevolge het bestaan van God niet zullen bewijzen. De kennis van dit bestaan, zoo leeren zij, rust niet op *bovennatuurlijke openbaring, noch op 't gezag der Schrift, noch op 't gezag der Kerk.* Zij is niet *uit* het geloof, maar gaat het geloof *vooraf.* Zoo spreekt, onder anderen, LIEBERMANN, dien ik bij voorkeur daarom noem, omdat zijne *Institutiones theol.* aan vele Katholieke inrigtingen voor godgeleerd onderrigt — onder anderen te *Warmond* — tot handleiding bij de voorlezingen over *Dogmatiek* worden gebruikt. Zijne woorden zijn zoo opmerkenswaardig en zoo geschikt om de beschuldiging van den heer SCHOLTEN, gelijk zij verdient, ten toon te stellen, dat ik ze hier niet mag achterhouden.

«Cum autem de Deo tractatio instituitur, primum quod «menti occurrat utique id est: *an sit deus.* Unde merito «quæritur, an ab hac materia sumendum sit exordium? «Video quidem multos magnosque Theologos ab hoc ar«gumento Theologiæ tractationem orditos, in eoque copiose «et cum magno ingenii acumine versatos fuisse. Verum, «quæ dixerunt præclara certe et ad convincenda etiam «subtilissima ingenia accommodatissima, ea tamen *Philo-*

«*sophorum more* disseruerunt, atque ita *partem naturalis* «*Theologiæ* in dogmaticam transtulerunt. — Philosophiæ «hoc munus est, existentiam Dei omnibus generis argu- «mentis comprobare... Nunc paululum ad illud redeundum «est, quod ab initio diximus, *non posse* proprie ex revelatæ «religionis principiis dirimi illud, *quod omnem etiam na-* «*turalem religionem præcedit.* Quid etiam de religione curabit «insipiens, qui dicit in corde suo: non est Deus? Vel «an ex *verbo Dei convinci*, aut *Ecclesiæ auctoritate* subigi «possunt homines, qui in prima rationis principia impin- «gunt et a communi omnium populorum consensu, atque «*a se ipsis* disciscunt? An non in circulum incurret, qui «ex verbo Dei, Deum esse probaret?»

Men vergelijke met deze woorden die uit «oudere leeraars» der Hervormde Kerk, waarmede de heer SCHOLTEN (1) meent te kunnen bewijzen, dat zij eene *openbaring Gods* in de menschelijke rede hebben erkend. Te vergeefs zoekt men bij hen naar zulke ronde woorden en duidelijke verklaring, als waarmede onze Godgeleerden het uitspreken wat de rede vermag vóór zij door het licht der bovennatuurlijke openbaring wordt bestraald.

t' Is slechts naar aanleiding van de Katholieke beschouwing over de betrekking van die natuur tot de bovennatuur en van het op de beschouwing gegronde stelsel onzer godgeleerden, dat ik tot hiertoe den heer SCHOLTEN heb bestreden. Ik kan echter een nog overtuigender bewijs leveren, dat de Katholieke Kerk de natuurlijke Godskennis aanneemt en het vermogen der rede erkent, om buiten het standpunt der bovennatuurlijke openbaring die kennis te bereiken. De Kerk namelijk heeft het

(1) T. a. p. bl. 213 vv.; tweede druk.

tegenovergestelde uitdrukkelijk verworpen. Den heer SCHOLTEN had dit niet onbekend moeten blijven : hij kon het althans weten. *De Katholiek* wees hem den weg, toen hij met een enkel woord hem herinnerde aan de veroordeeling van BAUTAIN's stelsel.

BAUTAIN, wiens langdurige strijd over het onderwerp, dat ons bezig houdt, niemand, die niet geheel onbekend is met de geschiedenis der wijsbegeerte van de laatste vijf-en-twintig jaren, vreemd zijn kan, beweerde, onder andere, juist hetgeen de heer SCHOLTEN aan het katholieke leerstelsel te laste legt. «Het geloof aan de bovennatuurlijke openbaring moet», volgens den Straatsburger wijsgeer, «punt van uitgang wezen ook voor de bovennatuurlijke Godskennis. Het is dwaasheid een Godloochenaar door rede-gronden te willen overtuigen, *dat God bestaat.* Slechts door bewijzen, welke geput zijn uit de wetenschap des geloofs kan die overtuiging worden verkregen. Dan alleen bezit de rede het vermogen tot de kennis van God en van de goddelijke dingen op te klimmen, wanneer zij is voorgelicht door hoogere goddelijke openbaring.»

De leer van BAUTAIN, men ziet het, is *ad unguem* wat de heer SCHOLTEN zegt katholieke leer te zijn. Welnu, heeft de katholieke Kerk het stelsel van BAUTAIN — wij zullen niet vragen: als orthodox erkend, maar — stilzwijgend zijnen weg laten gaan? Verre van daar. De bisschop van *Straatsburg*, Mons. DE TREVERN, tot wiens diocees BAUTAIN als priester behoorde, eischte, dat hij zijn stelsel zou verwerpen en het regt der rede erkennen. BAUTAIN was daartoe aanvankelijk niet te bewegen, zelfs niet toen de kerkelijke straf der suspensie door zijnen bisschop hem werd opgelegd. Zoo ontstond strijd, langdurige en immer warmer strijd. De geleerde MÖHLER werd ook daarin be-

trokken. In een voortreffelijken, door kieschheid niet minder dan door geleerdheid uitmuntenden brief, verdedigde hij de van den bisschop aan BAUTAIN ter onderteekening voorgelegde stellingen, en bewees, dat op het standpunt der kerkelijke leer, zijn stelsel niet is vol te houden (1). Hiermede was het geschil echter niet geëindigd. BAUTAIN reisde, drie jaren later, zelf naar *Rome*, om daar zijne zaak, tegen den bisschop van *Straatsburg*, te bepleiten. Doch wat ieder katholiek geleerde kon voorzien, gebeurde (2). *Rome* hield de leer van BAUTAIN voor dwaling, en daarmede was het geschil voor goed beslist. *Roma locuta est, causa finita est.* In *Frankrijk* teruggekeerd legde BAUTAIN, gezamentlijk met zijne aanzienlijkste leerlingen, den 8 Sept. 1848, de volgende verklaring in de handen van den nieuw-gewijden coadjutor van *Straatsburg* neder:

---

(1) MÖHLER's brief is te vinden in het *Tüb. Quartals.* jaarg. 1835. Ook in de *gesammelte Schriften von* MÖHLER, uitgegeven door DÖLLINGER.

(2) Namelijk de Kerk erkent zelfs eene *natuurlijke liefde* tot God, en dus, *a fortiori*, eene natuurlijke Godskennis buiten de openbaring; de 34ste van BAJUS' veroordeelde stellingen laat hieromtrent geen twijfel over. Vergel. ook de 36 en 37 propositie van denzelfden en de 41 van QUESNEL. — Wat, in onze dagen, te *Rome* geleerd wordt over het vermogen der rede met betrekking tot de natuurlijke Godskennis, moge blijken uit de volgende in het openbaar verdedigde stellingen:

«Argumentorum, quæ ad asserendam multiplici sub conceptu Dei «existentiam afferri consueverunt, ea vis est ut persuadeant reali«tatem quam nominant objectivam respondere singulis notionibus «entis ab hac rerum universitate discreti, necessarii, æterni, a se, «intelligentis, legislatoris. Quare sua opinandi licentia a vero abdu«cuntur ii, qui censent Dei existentiam certo cognosci non posse, «*nisi rationi facem præferat revelatio.*» *Thes. LIII ex thesib. ex universa theologia, quæ in romano collegio Societatis* JESU *propugnabuntur XIV kalendas Sept. anno* 1839. —

«Dei existentia ab homine integra ratione utente ignorari non «potest, atque adversus atheos validissimis momentis ex *ratione ipsa* «depromptis demonstratur, ut ad eam firmiter tenendam, omni

«Désirant nous soumettre à la doctrine qui nous a «été proposée par Mr. l'Evêque, nous soussignés décla-«rons adhérer, sans restriction aucune, aux propositions «suivantes:

«1. Le raisonnement peut prouver avec certitude l'exis-«tence de Dieu et l'infinité de ses perfections. La foi, «don du ciel, suppose la révélation; elle ne peut donc «pas convenablement être alléguée vis-à-vis d'un athée «en preuve de l'existence de Dieu.»

«2. La divinité de la révélation mosaïque se prouve «avec certitude par la tradition orale et écrite de la «Synagogue et du Christianisme.»

«3. La preuve tirée des miracles de J. C. sensible et «frappante pour les témoins oculaires, n'a point perdu «sa force avec son éclat vis-à-vis des générations subsé-«quentes. Nous trouvons cette preuve en toute certitude «dans l'authenticité du N. T., dans la tradition orale et «écrite de tous les Chrétiens; et c'est par cette double «tradition, que nous devons la démontrer à l'incrédule «qui la rejette, ou à ceux qui, sans l'admettre encore, «la désirent.»

«4. On n'a point le droit d'attendre d'un incrédule qu'il «admette la résurrection de notre divin Sauveur, avant

---

«remoto dubio, *opus non sit ad fidem* vel ad revelationem humani «generis auctoritate cognitam confugere.» *Thes. XXIII ex Thesib. ex universa Theologia, quas auspicibus et patronis eminentissimis Patribus S. Consilii P. F. publice propugnandas suscipit* AMBROSIUS MANAHAN, *Neo-eboracensis, ejusdem S. Cons. alumn. III id. Aug.* 1841. —

«Existit Deus.... atque ejus existentia firmissimis argumentis ex «*naturali ipsa ratione* depromptis demonstratur.» *Th. I ex Thesib. quas auspice et patrono viro Eminent. Const. Patrizi, SSmi. D. N.* GREGORII XVI *in urbe vicario, defendet* BARTHOLOMÆUS WOODLOCK *Hibernus, e pontificio seminario romano. XIV Kal. maj.* 1842.

«de lui en avoir administré des preuves certaines, et ces «preuves sont déduites par le raisonnement.»

«5. Sur ces questions diverses la raison précède la foi «et doit nous y conduire.»

«6. Quelque faible et obscure, que soit la raison par «le péché originel, il lui reste assez de clarté et de force «pour nous guider avec certitude à l'existence de Dieu, à «la révélation faite aux juifs par Moïse; aux chrétiens par «notre adorable Homme-Dieu.»

Naast deze verklaring behoef ik geene kantteekeningen te zetten om het helder te maken als het daglicht, dat de heer SCHOLTEN aan de Katholieke Kerk toedicht wat zij als dwaling veroordeelt; dat hij, zonder op de hoogte te zijn der wetenschap, het stelsel der Kerk heeft gevonnisd; dat hij zonder *eenigen grond* beweert: «er kan op Roomsch «standpunt eene openbaring *in de natuur* (objectief) aan- «genomen worden, zonder dat het vermogen *der rede* er- «kend wordt, om, zonder voorafgaande onmiddellijke mede- «deeling van God, met het boek der natuur vóór [voor] «zich, *uit zich zelve tot het begrip van God op te klimmen*» (1).

Maar vóór ik de bewijzen, waarmede de heer SCHOLTEN zijne eerste aanklagt tegen de Katholieke Kerk poogt te verdedigen, ter sprake breng, zij het mij veroorloofd nog een paar aanmerkingen te maken op hetgeen hij hier onmiddellijk laat volgen.

---

(1) Eene opmerking mag ik hier niet achterhouden. Sommigen verwarren ten onregte het stelsel van BAUTAIN met het wijsgeerige gevoelen van vele aanzienlijke geleerden, zoowel Protestanten als Katholieken, dat de menschelijke rede tot *alle* kennis is gebonden aan maatschappelijke opvoeding. De mensch is, naar zijn aanleg, een maatschappelijk wezen en kan, buiten alle maatschappij, zoo min psychisch als physisch zich zelven ontwikkelen. Zonder maatschappelijk verkeer derhalve geene ontwikkeling van de menschelijke rede, en zonder ontwikkeling der rede geene kennis van God. Tot alle

«De Gereformeerden,» zoo gaat hij voort, «aarzelen niet, «dit laatste toe te stemmen, erkennen realistisch de objec- «tieve waarde der *idea innata* en volgen hierin het voetspoor «van ANSELMUS. Doet de R. Kerk dit ook? Erkent zij ook, «ik zeg niet, dat God zich *in de schepselen openbaart* en «dat de rede, voorgelicht door onmiddellijke bekendmaking, ««Gods naam op de schepselen leest,» *maar dat de rede «dit vermogen bezit, onafhankelijk van eenig kerkelijk gezag «en zonder voorafgaande voorlichting eener onmiddellijke «openbaring?*»

Het antwoord van den heer SCHOLTEN is ontkennend, niet op grond van eene kerkelijke uitspraak, noch omdat de Katholieken het beweren, want de heer SCHOLTEN beroept zich noch op het een noch op het ander, maar hij ontkent het op grond van eenen «dieperen blik,» welken hij «in het geheele «zamenstel der R. Katholijke geloofsleer» heeft geslagen.

Wat van dien «dieperen blik» zij, zal straks blijken. Maar ik vraag: is dat nu een proef van die hooge wetenschap, welke de Protestanten op de Katholieken gezegd worden *voor* te hebben? Is dat een dier «schoone plaatsen, «belangrijke opmerkingen, of overtuigende, redeneringen», welke «bij menigte» in het boek van SCHOLTEN te vinden zijn, zoo als VAN OOSTERZEE ergens verzekert?—*Ik* intusschen, zit te twijfelen als een scepticus of het wel *waar* is, dat «de Gereformeerden niet aarzelen, realistisch de objec-

---

kennis, ook tot de natuurlijke Godskennis bijgevolg, moet in dit systeem het *vermogen* der rede *van buiten af* worden te gemoet gekomen — niet door *bovennatuurlijke* openbaring, zoo als BAUTAIN beweerde, maar — door maatschappelijke opvoeding. Uit bovengenoemden brief blijkt, dat ook MÖHLER deze philosophische beschouwing was toegedaan. — Vergel. I. H. A. EBRARD, *Christliche Dogmatik*, § 62, *Anm.* I B.: waar de Erlangsche Professor zich wel wacht, de Roomschgezinden naast de Socinianen en Lutheranen, als loochenaars van de *existentia theolog. natur.*, te noemen.

«tieve waarde der *idea innata* te erkennen»; dat zij «hierin «het voetspoor van ANSELMUS volgen» en dat zij bijgevolg toestemmen «het vermogen der rede, om.... uit zich zelve «tot het begrip van God op te klimmen.»

Ik zal nu niet bewijzen, dat CALVYN — de *oudste* leeraar der Gereformeerden — de natuurlijke Godskennis ja erkent (1), maar tevens met de andere hand wederom wegneemt, wat hij met de eene gegeven had (2). Ook zal ik niet blijven stilstaan bij die onwetenschappelijke grootspraak, dat de Gereformeerden de *idea innata* erkennende, het voetspoor van ANSELMUS volgen (3). Alleen dit boeit de

(1) «Dei notitiam hominum mentibus naturaliter esse inditam» Instit. Lib. I. C. III.

(2) In hetzelfde boek zijner *Institutiones* beweert hij, dat de rede zonder de openbaring in de Schrift, niet kan opklimmen tot de zuivere Godskennis. Zóò diep bedorven is, volgens hem, de mensch, dat hij, schoon de naam van God op de schepselen te lezen staat, daarvoor niettemin met *blindheid* is geslagen: «ita significans (apostolus) «invisibilem divinitatem repræsentari quidem talibus spectaculis: «sed ad illam perspiciendam *non esse nobis oculos, nisi interiore Dei «revelatione* PER FIDEM illuminentur.» En een weinig verder heet het wederom: «Quamquam autem *naturali facultate deficimur*, quominus «ad puram usque et liquidam Dei cognitionem conscendere liceat....» Eindelijk vernedert hij dan zoo diep mogelijk de menschelijke rede, om het des te sterker te doen uitkomen, dat eene *bovennatuurlijke openbaring* ahsoluut noodzakelijk was. Conf. I. c. CC. V.VI. Zie EBRARD t. a. p. §§ 32, 42. Het harde woord, dat deze geleerde hier en daar uitspreekt over ALEX. SCHWEIZER, past volkomen, zeer natuurlijk, op den heer SCHOLTEN.

(3) Alsof de Katholieken den door en door katholieken ANSELMUS niet meer kenden, en daarentegen de gereformeerden den Vader der Scholastiek zóo ijverig bestudeerden! Dat hij nogtans bij ons, na de hervorming, niet in vergetelheid is geraakt, daarvoor moge, onder andere, ten bewijze strekken de *Theologia* S. ANSELMI van den geleerden Kardinaal JOS. SAENZ DE AGUIRRE, uitgegeven te *Rome* 1688; welk werk hoog staat aangeteekend bij alle katholieke geleerden. Het zal daarentegen, naar wij meenen, moeijelijk zijn een gereformeerden geleerde te noemen, die, vóór de laatste vijf-en-twintig jaren, eene bijzondere studie van ANSELMUS' werken heeft gemaakt. Slechts in onzen tijd schonk het Protestantisme in *Duitschland* hem eenige oplettendheid, en zóó kwam ook ons Protestantisme er toe, hem nu

aandacht, hoe de heer SCHOLTEN als een bewijs *voor* de Gereformeerden tegen de Katholieke Kerk wil laten gelden, dat genen «de objectieve waarde der *idea innata*» erkennen. Hier volgt de eene vraag op de andere. Erkennen dan ook de Katholieken, althans velen, de *idea innata* in hare objectieve waarde niet? Erkennen daarentegen, of erkenden minstens, steeds *alle* Gereformeerden haar? En wie haar niet erkent, is die *daarom* verpligt te houden, dat de rede, zonder onmiddellijke goddelijke mededeeling, ofschoon niet zonder ontwikkeld te zijn door opvoeding, niet kan opklimmen tot het begrip van God? Heeft LOCKE, en hebben alle Lockianen, niet alle *ideas innatas* verworpen, maar hebben zij dien ten gevolge ook beweerd, dat de rede, zonder bovennatuurlijke openbaring, God niet kan kennen? *Kunnen* de Lockianen, misschien, ook niet spreken van eene «natuurlijke Godgeleerdheid»? Of is de *idea innata* de eenige grond, waarop de natuurlijke Godskennis rusten *kan?* .....Hadde de heer SCHOLTEN een «dieperen blik» geslagen in de geschiedenis der wijsbegeerte en der gereformeerde Theologie, dan hadden deze vragen kunnen achter blijven, want dan waren wij zeker niet verrast geworden door die keurige sententie: de *gereformeerden erkennen* «de objectieve waarde der *idea innata.*»

Wij komen tot de bewijzen, waarmede de Hoogleeraar tegen *de Katholiek* volhoudt, dat de Kerk «ten aanzien *eener vrije van gezag onafhankelijke* Godskennis het regt

---

en dan, zonder evenwel hem uit eigen studie te kennen, te noemen. Wàar is het b. v. bij ANSELMUS te vinden, dat hij de *idea innata*, in den zin van SCHOLTEN, erkent? ANSELMUS weet wel van eene *imago Dei per naturalem potentiam impressa*, maar daarvan spreekt hij op een geheel ander standpunt, dan waarop de heer SCHOLTEN de gereformeerden en zich zelven plaatst. *Conf.* ANSELM. *Monol.* C.LVII. LVIII, *Prosl.* C.XIV. Vergel. MÖHLER, *gesam. Schrift.* I. B. III.

der «rede» niet «erkent». Zij zijn drie in getal. Het eerste is de vrucht van zijn «dieperen blik in het geheele «zamenstel der R. katholijke geloofsleer» en wordt met deze woorden voorgesteld:

«Mogt de Katholiek... beweren, dat ook zijne Kerk, ten «aanzien eener vrije van gezag onafhankelijke Godskennis «het regt der rede erkent, wij vragen hem dan, waarom «zijne Kerk geijverd heeft tegen de protestantsche leer, «dat de *justitia originalis*, hieronder dus gerekend de «kennis van God, natuurlijk geweest is? Was toch reeds «in den staat der regtheid» — hier wordt, het zij ter loops gezegd, de *justitia originalis* verward met de *rectitudo originis*. Maar bij den Hoogleeraar SCHOLTEN moet men zoo naauwkeurig niet toezien — «de kennis van God geen *natuur-* «*lijk* voortbrengsel der menschelijke rede, maar een *donum* «*supernaturale*, *superadditum*, hoe kan dan, na den val, «op het R. standpunt sprake zijn van eenige Godskennis, «die onafhankelijk van uitwendige, bovennatuurlijke be- «kendmaking, verkregen zou worden door de rede?»

Ziedaar het bewijs, dat, ten gevolge van een «dieperen blik» in het *geheele* zamenstel der katholieke geloofsleer, *de Katholiek* overwinnen moet! Zeg ik te veel, als ik beweer, dat dit bewijs het *zoo duidelijk maakt* als tweemaal twee vier is, dat de «blik» van den heer SCHOLTEN niet eens de oppervlakte van *één* dogma des katholieken leerstelsels heeft bereikt? — Laat ons zien: eerst, wat de Katholieke leer bevat over den staat der oorspronkelijke geregtigheid van ADAM vóór den val (1).

(1) De heer SCHOLTEN heeft er eene karikatuur van geteekend in zijn hoek t. p., werwaarts hij in zijn *Naschrift* verwijst. Ook daar, zoo als doorgaans, is het katholieke dogma niet meer te herkennen, zoodra hij er de hand aan heeft gehad. Hij had den *Tübinger* BAUR minder moeten vertrouwen en ten minste naast hem de *neue Untersuchungen* van MÖHLER er bij dienen te lezen.

De katholieke Kerk onderscheidt zorgvuldig tusschen natuur en genade, tusschen natuurlijke en bovennatuurlijke orde. Zij leert dien ten gevolge, dat ADAM, als redelijk wezen, die eigenschappen bezat, welke, in de orde der natuur, de menschelijke wezenheid vormen. Tot die eigenschappen zijn te rekenen vóór alles: *rede, vrije wil, evenbeeld van God* en bijgevolg het vermogen, om *door de natuur* tot de kennis van God te komen (1).

Maar behalve deze *natuurlijke* gaven, ontving ADAM ook *heilig*makende genade en werd door haar verheven tot den staat van heiligheid in de bovennatuurlijke orde. Deze genade nu, zoo leert ten andere de katholieke Kerk, was *vrije* genade; met andere woorden: zij was geene gave, welke de menschelijke natuur, om menschelijke natuur te zijn, met noodzakelijkheid vorderde. God was haar, krachtens een in den mensch bij de schepping gelegden eisch, niet schuldig. Zij was dus een voor de natuur des menschen bijkomend, verheffend en voltooijend beginsel, en in dezen zin, wordt zij genoemd *donum superadditum, supernaturale* (2).

---

(1) Op grond van deze leer, heeft de Kerk de volgende stellingen van BAJUS veroordeeld. *Prop.* 34. «distinctio illa duplicis amoris, «*naturalis videlicet*, quo amatur Deus ut auctor naturæ; et gratuiti, «quo Deus amatur, ut beatificator [ut auctor gratiæ], vana est, com«mentitia et ad illudendum sacris litteris, et plurimis veterum tes«timoniis excogitata.» Conf. n°. 36, 37, 55, en van QUESNEL, n°. 41. «Omnis cognitio Dei, etiam *naturalis*, etiam in philosophis «ethnicis, non potest venire nisi a Deo [per supern. revelationem], «et *sine gratia* non producit nisi præsumptionem, vanitatem et op«positionem ad ipsum Deum.» Van hier, dat velen onzer dogmatici, waar zij spreken over de schepping van den mensch, eerst de *natuurlijke* en vervolgens de *bovennatuurlijke* gaven in ADAM beschouwen. SUAREZ b. v. handelt breedvoerig «*de hominis creatione*» *lib. III, capp. IX, X* «de scientia ADAMI *naturali*, en vervolgens *cap. XVIII* «de scientia supernaturali.»

(2) Zie de veroordeelde stellingen van BAJUS n°. 1—9. 23, 24, 78; en van QUESNEL n°. 34, 35.

Deze bovennatuurlijke gave der heiligmakende genade wordt verder beschouwd als beginsel van — anderen, haar niet zoo oorzakelijk opvattende, zeggen dat met haar waren vereenigd — alle andere aan ADAM verleende, doch evenzeer tot de hoogere orde behoorende gaven, als: de *bovennatuurlijke* Godskennis, de onsterfelijkheid des ligchaams enz.

De onderscheiding — niet de scheiding — van natuur en genade houdt de Kerk, zoo als uit het voorgaande blijkt, in haar geheele stelsel vast. Nog scherper komt dit onderscheid uit in het gevoelen van sommige katholieke godgeleerden, dat ADAM niet onmiddellijk bij de schepping, maar eerst later die hoogere gaven werden medegedeeld (1). Vooral treedt hier in het helderste licht niet alleen wat door de zonde verloren ging, maar ook wat, naar de leer der Kerk, werd behouden.

De Kerk, namelijk, heeft niet slechts uitspraak gedaan over ADAM'S oorspronkelijken, maar ook over zijn door de zonde geworden staat. Hij verloor, in zijn val, de bovennatuurlijke gave der heiligmakende genade en wat met die genade hem, in dezelfde orde, was geschonken. Thans, beladen met de zonde, was hij niet meer heilig, niet meer regtvaardig, niet meer onsterfelijk naar het ligchaam, en alzoo tot den staat der loutere natuur teruggebragt. Dit beteekent echter niet, dat hij, zoo als LUTHER leerde, aan een *houten blok* gelijk werd. Neen, hij bleef

(1) De Kerk laat dit gevoelen vrij. De Kerkvergadering van *Trente* gaf daarom de voorkeur aan de formule «*in qua constitutus fuerat* ADAM boven deze «*in qua creatus fuerat.*» PALLAVICINI zegt: «Quest' «ultima voce mutossi in *costituito*, per consiglio del cardinal PACECCO; «il quale amonì che non è fuor di lite se ADAMO avesse l'interior «santità nello stesso momento della sua creazione.» *Istoria del concilio di Trento*, lib. VII, cap. IX, 1.

behouden wat tot de wezenheid der menschelijke natuur behoort: dus de rede, den vrijen wil, het evenbeeld van God en dien ten gevolge het redelijke vermogen om uit zich zelven tot de kennis van God te komen. Zijne gansche nakomelingschap deelt in hetzelfde bezit. Want moge ook de geheele mensch, door de zonde, zelfs in zijne natuurlijke eigenschappen zijn verzwakt, de Kerk, dit erkennende (1), spreekt echter het *anathema* uit over de leer, dat door den val 's menschen vrije wil b. v. werd vernietigd (2).

Ziedaar in haren zamenhang de katholieke geloofsleer over de oorspronkelijke geregtigheid, beschouwd in verband met het natuurlijke vermogen om, zonder hoogere openbaring, tot dit begrip van God op te klimmen. De Kerk kent dat vermogen den mensch zoowel *na* als *voor* den val toe. Het leidend beginsel in het systeem der Kerk is, voor *elken* staat, de onderscheiding tusschen genade en natuur. Maar voor den staat na den val, komt als tweede beginsel daarbij, dat de mensch door de zonde *beroofd* werd van het bovennatuurlijke en *gewond* in het natuurlijke: *spoliatus in supernaturalibus, læsus in naturalibus* (3).

(1) Concil. Trident. Sess. V. can. I. « ....totumque ADAM per illam « prævaricationis offensam, secundum corpus et animam in deterius « commutatum fuisse. » Van de *sanctitas* en *justitia* zegt de kerkvergadering in denzelfden *canon*, dat ADAM ze *verloor: amisisse*. Vergel. Sess. VI cap. I.

(2) Concil. Trident. Sess. VI. l. c. en can. IV, V. Vele Godgeleerden, onder anderen BELLARMINUS, beschouwen de zwakheid en het bederf der menschelijke natuur na de zonde, slechts als betrekkelijk tot den eersten staat der geregtigheid. Dien ten gevolge leeren zij, dat de mensch thans dezelfde *natuurlijke* krachten bezit, welke hij zou gehad hebben — de erfzonde daar buiten — als hij nimmer tot de bovennatuurlijke orde verheven, maar in *puris naturalibus* geschapen ware.

(3) De kerkvergadering van *Trente* huldigt dit beginsel in den bovengenoemden canon I der vijfde zitting en houdt, consequent aan zich zelve, het vast in de gansche leer over de goddelijke genade en menschelijke vrijheid.

Aan de hand van deze beginselen en van dit stelsel kon de Kerk de leer der hervormers — en later van BAJUS en van de Jansenisten — over de *justitia originalis* niet anders dan verwerpen. Zij beweerden, dat de oorspronkelijke geregtigheid en heiligheid van ADAM haren grond niet in bovennatuurlijke genade, maar in de wezenheid der menschelijke natuur zelve hadden. Deze gaven waren *de essentia hominis.* Uit welke leer met noodzakelijkheid volgt, dat, met het verlies der oorspronkelijke geregtigheid, tevens verloren ging wat de mensch niet verliezen kan zonder op te houden mensch te zijn. Dat *de wezenheid der dingen onveranderlijk is*, houdt bij die leer op waar te zijn. Maar voor die consequentie schrikten de hervormers niet terug. LUTHER hield vol, dat na den val de menschelijke natuur in hare wezenheid *zonde*, essentieel boos is. CALVYN drukt het zoo scherp niet uit. Maar des te duidelijker zijn de gereformeerde belijdenisschriften. De Heidelbergsche catechismus zegt met ronde woorden, dat de gevallen mensch «*van nature* geneigd is God en den naaste te haten.» Maar in den «staat der regtheid» was hij immers *van nature heilig!* De Nederlandsche geloofsbelijdenis leert insgelijks uitdrukkelijk, dat ADAM vóór den val «goed, *regtvaardig en heilig*» was, namelijk, overeenkomstig het gereformeerde stelsel, *van nature.* Maar een weinig verder verklaart zij, dat hij door de zonde werd «in *al* zijne wegen goddeloos, verkeerd én bedorven,» dat hij «*alle* uitnemende gaven» heeft verloren — onder welke gaven zij vroeger noemde het evenbeeld van God — en ook geen «vrijen wil» meer heeft (1). Wordt eindelijk tot de oorspronkelijke geregtig-

(1) De geloofsbelijdenis raakt hier blijkbaar in de war met zich zelve. Zij leert dat ADAM *alle* gaven verloor, maar beweert in den

heid ook nog gebragt het vermogen tot «de natuurlijke Godskennis» te komen, zoo als de heer SCHOLTEN doet, dan is met het verlies van *gene* ook *dit* te loor gegaan, en in het gereformeerde systeem kon bijgevolg van geene natuurlijke Godskennis sprake meer wezen.

Tegen dit systeem, ja, heeft de Kerk «geijverd.» Zij heeft het gevonnisd. Het is de vraag niet of zij het te regt deed (1), maar: of zij die leer verwerpende en de hare handhavende, «*het vermogen der rede, om uit zich zelve, met het boek der natuur voor zich, tot de kennis van God te komen*, moest loochenen, zoo als de heer SCHOLTEN beweert? Neen, dit mogt, dit *kon* zij niet, krachtens de consequentie van haar systeem. Zij moest de menschelijke natuur met al hare wezenlijke vermogens — en dus ook dat, om de natuurlijke Godskennis te verkrijgen, vast houden. En zij deed dit tegenover de protestantsche en jansenistische leer over de oorspronkelijke geregtigheid, zooals uit de eenvoudige blootlegging der betrekkelijke stelsels zigtbaar is. De heer SCHOLTEN heeft dus niet slechts geen bewijs geleverd voor zijne stelling tegen *de Katholiek*, maar hier de sinds eenigen tijd in *Duitschland* en (dus?) ook ten onzent niet vreemde taktiek te baat genomen, *de ongerijmdheden en gebreken van het oude protestantsche leerstelsel op rekening te brengen van de katholieke geloofsleer.* —

De heer SCHOLTEN grondt zijn tweede bewijs tegen *de*

---

zelfden adem, dat nog «eenige kleine overblijfselen» *exigua quædam vestigia* zijn gebleven. Daarna verzekert zij echter wederom, dat die overblijfselen dienen, om den mensch «alle onschuld te benemen, «overmits al het licht, dat in ons is, is in duisternisse veranderd.» Van het gebleven vermogen der rede om God te kennen, heeft zij, natuurlijk, geen woord.

(1) Zie de «*neue Untersuchungen*» van MÖHLER § 12—14.

Katholiek op den Romeinschen Catechismus; hetgeen de belangstelling verhoogt, omdat *de Katholiek* zich tegen de heer SCHOLTEN ook op dien Catechismus had beroepen.

Hij vangt aan met de erkenning, dat de Catechismus gewaagt van eene kennis van «God, waartoe de wijsheid «dezer eeuw, *ductu luminis naturalis*, opgeklommen is.» Maar daarop volgt onmiddellijk: Om echter niet «te zeg- «gen dat die kennis t. a. p. zoo weinig als iets algemeens «en als iets natuurlijks voorgesteld wordt, dat zij tot den «kring van eenige weinige *viri sapientes* en *philosophi*, «met uitsluiting der *rudes et imperiti homines*, beperkt «wordt, vergete men niet, dat in hetzelfde artikel niet, «zoo als bij de Protestanten, de *zondige* maar de zin- «nelijke natuur des menschen voorkomt als hinderpaal «voor den geest, om God te leeren kennen.» ««*Nam ut* ««*mens nostra ad Deum, quo nihil est sublimius, perveniat,* ««*necesse est* eam omnino a sensibus abstractam esse, cu- ««jus rei facultatem in hac vita naturaliter non habemus.»» «Hieruit volgt derhalve, dat het onvermogen om God te «kennen, volgens den R. Catechismus, inhærent is in de «*natuur* des menschen in dit leven. De menschelijke rede, «hoe ook ontwikkeld, *kan* niet tot God opklimmen, om- «dat de mensch een *zinnelijk* wezen is.» Wat hierop volgt van de beschouwing over «de noodzakelijkheid eener bo- «vennatuurlijke openbaring op het R. standpunt» doet niets ter zake, en laat ik dus, ofschoon zoo als het voorgaande een geheel *onware* voorstelling der katholieke opvatting, ter zijde (1).

(1) Naar de katholieke beschouwing is de bovennatuurlijke openbaring een *vrije* daad van God. In den mensch daarentegen ligt van nature, want hij is met het beeld van God *geschapen*, het vermogen om die bovennatuurlijke openbaring te ontvangen, in zich zelven op te nemen en alzoo verheven te worden tot bovennatuurlijke

Het is moeijelijk op zooveel onwaarheid, kreupele redenering en onlogische gevolgtrekkingen als in deze weinige regels voorkomen, met weinige regels te antwoorden. Ik reken niettemin op het geduld van den lezer.

De eerste aanmerking, die hier te maken valt, is, dat de Hoogleeraar, zoodra hij van den Catechismus aanvangt te spreken, uit de consequentie valt, en het geschil op een ander gebied schuift. Hij erkent, dat de R. Catechismus, met betrekking tot de oude wijsgeeren vóór de openbaring, eene natuurlijke Godskennis aanneemt (1). Maar is dit dan niet toestemmen, dat de Catechismus het beginsel erkent, waarover gestreden wordt? Ja, — maar de Catechismus beperkt toch dat vermogen der natuurlijke Godskennis tot eenige weinige geleerden en wijsgeeren (2)?

---

orde. Dat vermogen werd door den val niet vernietigd. Maar was de openbaring vóór den val slechts de grond van 's menschen verheffing tot de bovennatuur, *na* den val werd zij verlossing tevens. De heer SCHOLTEN beschouwt het als iets voortreffelijks in de Protestantsche leer, dat zij de *noodzakelijkheid* der openbaring, *ten gevolge* van de *corruptio naturæ* beweert!

(1) De catechismus zegt het te duidelijk, om miskend te worden. «hæc — hujus sæculi sapientia — quidem naturalis *tantum* luminis ductu, «ab effectibus et ab iis quæ *sensibus* percipiuntur, paulatim progressa, «non nisi post longos labores, vix tandem invisibilia Dei contem«platur, primamque omnium rerum causam, et auctorem agnoscit, «atque intelligit.» En een weinig verder zegt hij, dat die wijsgeeren aan God «bonorum omnium perfectam vim et copiam tribuerunt, «ut ab eo, tanquam a perpetuo quodam, et inexhausto fonte «bonitatis ac benignitatis, omnia ad omnes creatas res, atque naturas «perfecta bona dimanent: quem sapientem, veritatis auctorem et «amantem, justum, beneficentissimum et aliis nominibus appella«runt, quibus summa et absoluta perfectio continetur.» P. I. De pr. symb. art. n°. 6. En P. IV. cap. VI n°. 1. «Deum autem orandum «esse, et ejus Nomen invocandum ipsa loquitur *naturæ vis insita* «*in hominum mentibus*.»

(2) Houdt de heer SCHOLTEN, dat *rudes* en *imperiti homines*, buiten den invloed der bovennatuurlijke openbaring, *algemeen* tot de kennis van God zijn opgeklommen? Dat zij daartoe het *vermogen* bezaten,

Toegestemd; doch neemt hij daarmede het erkende beginsel terug? Neen, dit staat vast, volgens den Catechismus, dat de mensch het vermogen bezit, om met het licht der rede alleen, langs de schepselen, tot de kennis van God te komen. De vraag *kan* derhalve niet meer zijn, of hij, uit het katholieke standpunt, in de menschelijke natuur het vermogen aanneemt, om zonder openbaring God te kennen; maar moet wezen, of hij «te regt of ten onregte, de «natuurlijke Godskennis onder de heidenen tot slechts «weinigen beperkt.» Hiermede echter is het geschilpunt verschoven, en van het theologico-anthropologisch gebied op dat der godsdienst-geschiedenis overgebragt. Het pleit is dus beslist; en de heer SCHOLTEN heeft zelf al wat hij verder nog inbrengt tegen den Catechismus, bij voorraad, gevonnisd.

Niettemin gaat hij voort en beweert, dat, volgens den Catechismus, niet «zoo als bij de Protestanten, de *zondige*, «maar de *zinnelijke* natuur des menschen, als hinderpaal «voor den geest om God te kennen, te beschouwen is.» En wat volgt daar nu uit? *Ik* meen, dat, naar deze voorstelling, de katholieke leer veel *voor* heeft op de protestantsche. Wat *zonde* en *zondig* is in de menschelijke natuur, volgens het protestantsche systeem, is gebleken. Wanneer derhalve de *zondige* natuur des menschen als *hinderpaal om God te leeren kennen* in dat systeem wordt beschouwd, dan zal de rede wel onmogelijk ooit God leeren kennen. De zinnelijkheid daarentegen is, volgens de katholieke leer, op zich zelve geen zonde — en ook geen hinderpaal om God te leeren kennen, zelfs in de boven-

---

loochent de R. Catechismus niet, maar het *feit*, dat zij er niet toe opgeklommen zijn, verzekert hij. Durft gij dat *feit* tegenspreken? Zie CALVYN, t. a. p.

natuurlijke orde niet, schoon zij dikwijls leidt tot opstand *tegen* en afval *van* God. — Doch ware zij een hinderpaal voor de Godskennis, zij zou in allen geval een hinderpaal van oneindig minder gewigt, naar het katholieke stelsel, dan, naar het protestantsche, de *zonde* wezen.

Maar is het waarheid, dat de R. Catechismus van de zinnelijkheid als van een hinderpaal om God te leeren kennen, gewaagt? De heer SCHOLTEN verzekert het. Ik zal hem nu niet lastig vallen met de vraag, of de woorden: «mens ut ad Deum perveniat necesse est, eam omnino a sen-«sibus abstractam esse» (1) zooveel zijn als: «de zinnelijke natuur des menschen» is een «hinderpaal voor den geest, «om God te leeren kennen?» Maar dit vraag ik: wie den heer SCHOLTEN regt gaf de woorden van den Catechismus uit het verband te rukken, waarin zij voorkomen, en ze hem te laten zeggen van een *geheel ander standpunt*, dan waarvan hij ze gesproken heeft?

De Catechismus verklaart, «hoe groot onderscheid er be-«staat tusschen de christelijke wetenschap van God en de «wijsgeerige kennis van de goddelijke dingen» (2).

Het eerste, dat hij aanwijst, uitgaande van de erkenning, dat de natuurlijke Godskennis bestaat, is de moeijelijkheid, welke is gepaard aan de studie, om door de rede alleen, met het boek der natuur voor zich, tot de kennis van God te komen. Daarentegen is de kennis van God, door de christelijke openbaring niet slechts gemakkelijk te verkrijgen,

---

(1) Men vergelijke met de woorden van den Catechismus deze van AUGUSTINUS: «In eo ipso quod Deus dicitur ubique diffusus, carnali «resistendum est cogitationi, et *mens a corporis sensibus avocanda*, «ne quasi spatiosa magnitudine opinemur Deum per cuncta dif-«fundi.» Ep. 187 alias 57 ad DARDANUM, cap. IV, n°. 11.

(2) «Quantum differat christiana de Deo sapientia a philosophica «rerum divinarum notitia.»

maar daarenboven veel omvattender en hooger dan gene. Waarom? Omdat zij rust op het bovennatuurlijke geloof, terwijl de wijsgeerige kennis van God haren grond heeft in de wetenschap. «Met regt belijden dus de *geloovigen*», zoo gaat de Catechismus voort, «ten eerste, dat zij in God «gelooven, wiens heerlijkheid wij, naar JEREMIAS, onbe«grijpelijk noemen: *overmits Hij*, zoo als de apostel zegt, «*een ongenaakbaar licht bewoont, dien geen der menschen «heeft gezien, noch zien kan:* want, tot MOYSES sprekende «zegt Hij: *de mensch zal Mij niet zien en leven.* Want opdat «onze geest tot God, die boven alles is verheven, kome, «is het noodig, dat hij van de zintuigen afgetrokken zij, «waartoe wij van nature het vermogen in dit leven niet «bezitten» (1). Hierna gaat de Catechismus wederom terug tot de wijsgeeren en beschrijft hunne Godskennis, schoon natuurlijke, als eene ware en zuivere; maar toont dan wederom hoe de Godskennis uit het geloof verkregen, zelfs in *rudibus et imperitis* veel voortreffelijker en volmaakter is (2).

De Catechismus alzoo spreekt de woorden, die de heer SCHOLTEN tegen ons doet gelden, met betrekking tot de Godskennis welke op het geloof rust, welke de *geloovigen*

(1) «Recte igitur fideles primo se in Deum credere profitentur, «cujus majestatem, ex Hieremiæ sententia, incomprehensibilem esse «dicimus: *lucem enim*, ut ait Apostolus, *inhabitat inaccessibilem*, «*quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest:* quum enim ad «MOYSEN loqueretur; *non videbit me*, inquit, *homo et vivet.* Nam, «ut mens nostra ad Deum, quo nihil est sublimius, perveniat, ne«cesse est eam omnino a sensibus abstractam esse; cujus rei facul«tatem in hac vita naturaliter non habemus.» L. c. n°. 6.

(2) «Sed, quamvis hæc ita sint, non reliquit tamen Deus, ut in«quit Apostolus, semet ipsum sine testimonio,» namelijk in de orde der natuur. «Quæ causa fuit philosophis nihil abjectum de Deo sen«tiendi.... cui etiam bonorum omnium perfectam vim et copiam «tribuerunt....» ut supra. «Hoc ex divinis literis longe melius constat «et illustrius....» caet.

bezitten, welke, in één woord, *bovennatuurlijke* Godskennis is. Het geloof verleent aan 's menschen geest, wat hij *van nature* niet vermag. Bestraald dóor het licht der christelijke openbaring, dringt hij tot in den hemel door en aanschouwt dààr de eeuwige bron des lichts zelve. Maar om tot deze aanschouwing van God te komen, moet de menschelijke geest van de zintuigen worden afgetrokken en verheven tot de hoogere, bovennatuurlijke orde. Hiertoe echter hebben wij het vermogen van nature niet: de mensch kan met zijne natuurlijke krachten de orde niet bereiken, welke in de christelijke openbaring haar grond heeft: de genade moet er bij komen. De *geloovigen* alleen dien ten gevolge kunnen op de beschreven wijze tot God komen en Hem aanschouwen (2).

Is hier nu sprake van «onvermogen om God te leeren kennen, van het standpunt der natuur? Volgt hier nu uit, dat de menschelijke rede, «*hoe ook ontwikkeld*,» tot God niet kan opklimmen? De heer SCHOLTEN verzekert, dat dit volgt uit de woorden van den Catechismus. Maar dit blijve voor rekening van *zijne* logica. Intusschen zal nu daarover wel geen twijfel meer bestaan, dat de Hoogleeraar de woorden van den Catechismus uit hun natuurlijk verband heeft losgescheurd en in een valsch licht zijnen lezers vertoond. Spreekt de Catechismus van de Godskennis der *geloovigen*; SCHOLTEN doet hem spreken van de heidensche wijsgeeren. Verklaart de Catechismus dat de mensch *van nature* onver-

(1) De Catechismus doelt blijkbaar op de aanschouwing van God van aanschijn tot aanschijn in den hemel, hetgeen eerst door CHRISTUS mogelijk is geworden. In eene kantteekening verwijst hij daarom naar sect. VI, art. XII: «Profuerit hæc conferre cum iis, quæ de «coelesti et perfectiori Dei cognitione sect VI, art. XII explicantur», waar de gelukzaligheid gezegd wordt te bestaan in het zien van God van aangezigt tot aangezigt. Doch dit geschiedt slechts ter loops, en ik wil er dus geen gebruik van maken ter bestrijding van den heer SCHOLTEN.

mogend is tot de *bovennatuurlijke* aanschouwing van God te komen; SCHOLTEN doet hem zeggen, dat het onvermogen om in *de orde der natuur* God te leeren kennen «inhærent is in de *natuur* des menschen.» Leert de Catechismus, dat de menschelijke geest, om tot de *bovennatuurlijke* aanschouwing van God te komen, de christelijke openbaring en genade noodig heeft, ten einde zich te kunnen verheffen boven het gebied der zintuigen; SCHOLTEN doet hem leeren, dat de *zinnelijkheid* een hinderpaal is voor de menschelijke rede, om uit zich zelve tot de natuurlijke Godskennis op te klimmen. Welke naam, vraag ik, is aan zulke *manoeuvres* op het gebied der godgeleerde wetenschap te geven? *Ik* spreek hem liefst niet uit. Maar zijne λογικὴν ἀκριβείαν wil ik in het licht gesteld hebben, door eene eenvoudige recapitulatie van de leer des Catechismus en daar naast de conclusie van den Hoogleeraar.

«Hieruit volgt», namelijk *hieruit:* dat de Catechismus, onderscheidende tusschen natuurlijke en bovennatuurlijke Godskennis en, beide erkennende, aan *deze* hoogere waarde dan aan *gene* toekent; dat hij onder de heerschappij des heidendoms de zuivere, natuurlijke Godskennis tot weinigen beperkt; dat hij bij de *geloovigen* eene hoogere en volkomener kennis van God, dan de heidenen bezaten, aanneemt; dat hij den menschelijken geest het vermogen ontzegt om met de ingeschapen krachten alleen, tot de bovennatuurlijke aanschouwing van God te komen, — «hieruit volgt», dat volgens den R. Catechismus «het «onvermogen om God te leeren kennen, inhærent is in «de natuur des menschen!»

De heer SCHOLTEN is echter, ten aanzien van den Catechismus, nog niet ten einde spraaks.

«Dat het der Roomsche Kerk weinig ernst is»,

zoo gaat hij voort, «met het regt der natuurlijke Gods-«kennis door middel van de rede, die zij in de oude «wijsgeeren als *feit* moet toestemmen, blijkt ten volle, «wanneer wij den R. Catechismus in de verklaring van «hetzelfde artikel hooren zeggen, *eum qui coelesti hac fidei «cognitione præditus est*, inquirendi *curiositate liberum esse*, «en dat God, wanneer Hij den mensch beveelt te *gelooven*, «vordert, dat hij, zonder het door Hem geopenbaarde te «willen navorschen, in de kennis der eeuwige waarheid, «door de openbaring aangebragt, berust, *(æterna veritatis «notitia conquiescat)*. ««Is het toch reeds aanmatigend en ««onbeschaamd de verzekering van een eerwaardig en ««wijs man niet te *gelooven*, maar daarenboven te ver-««deren, dat hij zijne verklaringen *met redenen* bekleede ««en door *getuigen* stave, hoe *vermetel* en *dwaas*, «roept «de Catechismus uit,» zou het dan niet zijn, dat iemand, ««die de woorden Gods hoort, voor de waarheid dier ««hemelsche en zaligmakende leer bewijzen *(rationes)* ver-««derde?» Het resultaat van den Catechismus komt eindelijk «hierop neêr, dat het geloof aan de leer der Kerk moet «vastgehouden worden, *seclusa omni non solum ambiguitate, «sed etiam demonstrandi studio.*»

«Hieruit blijkt ten volle, dat volgens de R. Kerk de «inhoud der openbaring geen voorwerp zijn kan van redelijk «onderzoek en kennis, dat er mitsdien op het tegenwoor-«dige standpunt der R. Kerk geene openbaring Gods in de «rede bestaat, waardoor de *fides* tot *intellectus* kan ver-«heven worden.»

Mag ik, op mijne beurt, ook dit «hieruit blijkt ten volle» eens bezigen? *Hieruit blijkt* dan *ten volle*, dat de heer SCHOLTEN niet bewijst, wat hij bewijzen wilde, en al voort-redenerende het geschilpunt geheel uit het oog verliest.

Wat hij bewijzen wil, kondigt hij zelf aan met de woorden, dat het «der Roomsche Kerk weinig ernst is met het «regt der natuurlijke Godskennis door middel van de rede.» Daarop volgen de bewijzen, uitsluitend geput uit den R. Catechismus (1). Na de bewijzen komt de conclusie; maar deze in plaats van te zijn: *hieruit blijkt ten volle, dat het der R. Kerk weinig ernst is met het regt der natuurlijke Godskennis door middel van de rede,* is daarentegen: «hieruit «blijkt ten volle, dat volgens de R. Kerk de inhoud der «openbaring geen voorwerp zijn kan van redelijk onderzoek «en kennis.» Dit is het eerste. — En het tweede: «dat er «mitsdien op het tegenwoordige standpunt der R. Kerk «geene openbaring in de rede bestaat, waardoor de *fides*» — dus eene openbaring in de rede, welke bestaat *na* of *nevens* de Godskennis, die op de *bovennatuurlijke* openbaring, op de *fides* rust? — «tot *intellectus* verheven kan «worden.» Wie zal in het vervolg nog durven beweren, dat men bij den Hoogleeraar SCHOLTEN «kreupele redenering» aantreft!

Intusschen *blijkt ook dit ten volle,* dat ik, zonder de minste schade voor het betoog, *dat de Katholieke Kerk eene natuurlijke Godskennis aanneemt,* de gansche redenering van den heer SCHOLTEN, op de aangehaalde woorden van den Catechismus gebouwd, zonder antwoord laten kon. Hij staat geheel buiten het geschilpunt. Ook bezit het weinig aantrekkelijkheid, den heer SCHOLTEN te volgen op den weg, dien hij hier inslaat. *De Katholiek* had op *feiten,* een tal van *feiten* zich

(1) Wij laten deze redenering: *zoo leert de R. Catechismus, dus leert de Katholieke Kerk zoo,* doorgaan, schoon onze godgeleerden geen *symbolisch* gezag aan den Catechismus toekennen. Allen niettemin kennen hem, en te regt, zeer hoog en zonder vermetelheid niet te verwerpen gezag toe. Vergel. MÖHLER *Symbol. fünfte Aufl. S.* 15, n°. 2.

beroepen ten betooge, dat de Kerk het voortgaan van *gelooven* tot *weten* niet slechts niet misbillijkt, maar met kracht bevordert. Doch wat heeft het gebaat? Wat heeft de heer SCHOLTEN daarop geantwoord? *Niets*, volstrekt *niets*, in het geheel *niets*. Het is voor hem geweest als niet geschreven. «Ook door den Katholiek», zoo verzekert hij, «zal ik, wanneer ik gedwaald heb, gaarne te regt ge«wezen worden», maar *hoe weinig ernst* het hem met die verzekering is, *dat blijkt ten volle*.

Het *kan* echter nuttig zijn voor anderen, en *is* het voor de wetenschap, dat ik voortga en den schijn niet late, alsof hij met eenigen grond den Catechismus hadde aangehaald voor zijne stelling, dat de «R. Kerk geene «openbaring Gods in de rede» erkent, «waardoor de «*fides* tot *intellectus* verheven kan worden.»

Ik zal niet aanvangen met de aandacht te vestigen op den onnaauwkeurigen en onwetenschappelijken vorm, waarmede hij *het voortgaan van gelooven tot weten* uitspreekt, als hij zegt: «dat op het tegenwoordige standpunt der R. Kerk «geen openbaring Gods in de rede bestaat, waardoor de «*fides* tot intellectus kan verheven worden»; want van den heer SCHOLTEN moet men geene bestemde en theologisch-naauwkeurige uitdrukkingen verwachten. Maar aanstonds vraag ik: of het de leer van den Catechismus is, dat «op het tegenwoordige standpunt der R. Kerk» het *geloof* niet tot *wetenschap* kan worden verheven? Blijkt dit ten volle uit hetgeen de heer SCHOLTEN aanvoert? Niets blijkt minder. Wat is het voorwerp des betoogs van den Catechismus t. a. p.? *Dat de geloofswaarheden van het symbolum niet als waarheden moeten worden erkend op grond van rede-bewijzen, of omdat de rede ze intueert, maar op het gezag van God alleen, die ze heeft geopenbaard.*

Wie, inwendig verlicht door de genade, op het gezag van God gelooft en door het geloof in het bezit der geopenbaarde waarheden komt, behoeft, ten einde grootere zekerheid te verkrijgen, geen onderzoek in te stellen: *eum qui coelesti hac fidei cognitione præditus est, inquirendi curiositate liberum esse* (1). Heeft het geloof in het gezag van God geen voldoenden grond? Wil God, dat men, hetgeen Hij door zijnen Zoon heeft geopenbaard, aan een wetenschappelijk onderzoek onderwerpe en zich overtuige, dat het rede-waarheid is, vòòr dat men geloove? Neen, als God *geloof* vordert, dan moet men in zijn woord berusten en niet *eerst den inwendigen grond* en *de oorzaak* van het geopenbaarde willen navorschen. Te *weten* dat God heeft gesproken, is voldoende voor de overtuiging dat het *waarheid* is, wat Hij openbaart. Hierin heeft het geloof een redelijken grond. Want houd ik, b. v., voor waarheid veel, zeer veel op gezag van menschen, die feilbaar zijn, en ware het vermetel en dwaas op zulk gezag niets als waarheid te erkennen; *a fortiori*, zou het vermetel- en dwaasheid wezen, als waarheid niet geloovig aan te nemen wat God openbaart, maar benevens zijn gezag nog bewijzen *(rationes)* te vorderen, dat het geopenbaarde, op zich zelf, *noodzakelijke* waarheid is, en de rede dwingt, het als zoodanig te erkennen (2). Het behoeft

---

(1) «Neque vero existimare quisquam debet, fidei notitiam minus «certam esse, quod ea *non cernantur*, quæ nobis credenda fides «proponit: etenim divinum lumen» — de genade des geloofs — «quo «ea (mysteria revelata) percipimus... nos de his *dubitare non sinit.* «Deus enim, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in «cordibus nostris, ut non sit nobis opertum Evangelium sicut iis qui «pereunt. (n°. 3) Jam vero ex iis quæ dicta sunt, consequitur, eum, «qui coelesti hac *fidei cognitione* præditus est», cæt. L. c. n°. 2.

(2) «Deus enim quum jussit nos credere, non divina judicia scru-«tanda, eorumque rationem et causam perquirendam nobis propo-

een nader bewijs, dat, in deze veronderstelling, alle geheim der openbaring als onwaarheid ware te verwerpen. Het geloof zou ophouden *geloof* te zijn, althans geen bovennatuurlijk geloof meer wezen. Want is de genade, objectief, het beginsel van het geloof, zijn grond is, niet redelijke overtuiging, maar het *gezag* van God. Het geloof laat zich niet *andemonstriren*. — Het resultaat is: dat op gezag van God alleen te gelooven is; dat bijgevolg alle twijfel, en alle begeerte het bovennatuurlijke geloof op rede-bewijzen te gronden, moet worden uitgesloten: *Fides itaque, seclusa omni non solum ambiguitate, sed etiam demonstrandi studio, tenenda est.* De Catechismus, in één woord, vonnist hier bij voorraad het *Hermesianisme*.

Hoe nu *hieruit ten volle blijkt*, dat «de R. Kerk op het tegenwoordige standpunt» geen *gelooven* erkent, dat tot *weten* kan verheven worden, is een raadsel. De Catechismus leert, dat het weten geen *grond* is, noch *moet* zijn van het *gelooven:* maar dat *de geloovige* niet zou mogen trachten ook *te weten* wat hij gelooft, daarvan spreekt hij geen woord. Hij veroordeelt het *intelligo ut credam*, maar laat het *credo ut intelligam* buiten de beschouwing.

Het zij dus den lezer gelaten te oordeelen, of hetgeen de heer SCHOLTEN uit den Catechismus in het midden bragt, hem regt geeft tot de volgende verklaring: «Hieruit blijkt «ten volle, ...dat ik geen onregt had te schrijven, ««dat de

---

«suit: sed immutabilem fidem præcepit, quæ efficit ut animus in «æterna veritatis notitia conquiescat. Ac profecto quam Apostolus «testetur: Deus verax est, omnis autem homo mendax; si arrogantis «et impudentis hominis est, gravi ac sapienti viro, aliquid affirmanti, «fidem non habere, sed præterea urgere, ut quod dixerit *rationibus* «et testibus probetur: cujus temeritatis et stultitiæ fuerit, Dei voces «audientem, cœlestis ac salutaris doctrinæ *rationes* requirere? Fides «itaque» caet. L. c.

«« Katholijke Kerk, sedert den tijd der Hervorming, met
«« verlating van het realistische intelligere der openbaring,
«« op het nominalistisch beginsel der uitsluitende kerk-
«« autoriteit voortgebouwd heeft.»»

Maar ik mag niet onopgemerkt laten voorbijgaan eene vervalsching, waaraan de heer SCHOLTEN zich hier, in de voorstelling van de leer des Catechismus, heeft schuldig gemaakt. Men moest zoo iets niet kunnen ten laste leggen aan den man, die in een zijner jongste lettervruchten tot vervelens toe zich beklaagt, dat VAN OOSTERZEE zijn gevoelens verkeerd opgeeft.

«Het resultaat», zegt hij, «van den Catechismus komt «eindelijk hierop neêr, dat het geloof aan de leer der Kerk «moet vastgehouden worden, *seclusa omni*» enz.

Van dat «*vasthouden aan de leer der Kerk*» is in den Catechismus t. a. p. niets, geen enkel woord te vinden. Het ware ook geheel van onpas geweest. Wat wil de Catechismus? — den grond aangeven, waarop de leer, in het symbolum vervat, rust. Die grond is alleen het gezag van God. Maar tot de leer, welke het voorwerp des geloofs is, behoort ook, en is daarom in het symbolum opgenomen, *het bestaan, de natuur en het gezag der Kerk* (1). Gelijk alle andere dogmata is derhalve ook dat over de Kerk, uit bovennatuurlijke openbaring zijnde, voorwerp des geloofs; en het geloof daaraan heeft insgelijks zijn hoogsten en laatsten grond *in het gezag* van den openbarenden God. Of de Kerk, ter bemiddeling van de goddelijke openbaring aan het individu, is ingesteld; of zij daartoe *normatief* gezag bezit en of, dien ten gevolge, *op gezag van God* aan de leer der Kerk is vast te houden, is eene vraag welke *hier* volstrekt niet in aanmerking komen

(1) Vergel. den Catech. *de nona symb. art.*

kan, omdat in het algemeen over den hoogsten grond van het geloof sprake is. Waarom mag de heer SCHOLTEN dan den lezer misleiden en hier den Catechismus doen zeggen, dat men *seclusa omni non solum ambiguitate, sed etiam demonstrandi studio* «aan de leer der Kerk moet vasthouden»? Geschiedt het om den reeds ouden Protestantschen laster van «uitsluitende kerkautoriteit» op rekening van den Catechismus te plaatsen door hem *het gezag der kerk* als *identisch met-* of *boven* het gezag van God en dus als laatsten en hoogsten grond des geloofs te laten beschouwen? Of geschiedt het om den Protestantschen lezer, — dien het misschien minder aanstoot geven zou, als de Catechismus, naar de voorstelling van den heer SCHOLTEN, alle twijfeling wil hebben buitengesloten in het geloof aan God, — schrik aan te jagen als hij verneemt, dat de R. Catechismus geloof aan de leer der Kerk vordert, zonder evenwel redelijke navorsching omtrent de gronden, waarop het gezag der Kerk te erkennen is, toe te laten (1)? Wie geeft het antwoord?

Het derde bewijs van den heer SCHOLTEN tegen *de Katholiek* is de veroordeeling van het systeem van HERMES. Hij blijft

---

(1) De Protestant is, naar de Katholieke beschouwing, niet alleen geregtigd, maar *verpligt* te onderzoeken, op welke gronden het gezag, dat de Kerk van zichzelve getuigt te bezitten, rust. Is het resultaat van zijn wetenschappelijk onderzoek de overtuiging, dat de Kerk een van God ontvangen gezag bezit, dan is hij een stap nader gebragt tot het geloof, maar het geloof zelf bezit hij nog niet. Het is slechts een *præambulum ad fidem*. Dan eerst zal hij gelooven, wanneer hij, voorgekomen en geholpen door de genade, vrijwillig op gezag van God aanneemt, — en dus niet op wetenschappelijke overtuiging, — dat de Kerk eene goddelijke instelling is, normatief gezag bezit, regt heeft om gehoorzaamheid en onderwerping aan hare uitspraken te vorderen, enz. — Het geloof blijft altoos de vrucht der genade en heeft zijn steunpunt in het gezag van God, niet in de wetenschap, noch menschelijke rede.

vragen: «Waarom is HERMES», moet zijn: het systeem van HERMES «veroordeeld?» Het antwoord is: *omdat hij als laatsten en hoogsten grond voor het geloof aan de goddelijke openbaring, de wijsbegeerte houdt.* De heer SCHOLTEN zegt, dat het tegendeel uit zijne schriften blijkt. Maar uit welke schriften? In plaats van het te bewijzen uit HERMES «*Einleitung in die Christ-Katholische Theologie*», welke door HERMES zelven werd uitgegeven, en waarin hij *den grond* blootlegt van het katholieke leerstelsel naar *zijne opvatting*, haalt hij eenige gezegden aan uit de *Christ-Katholische Dogmatik*, welke onder den naam van HERMES, doch na zijn dood, door ACHTERFELDT, in het licht verscheen. Maar dit laatste werk is *daarom* veroordeeld, *omdat* het dwalingen bevat met opzigt tot *bijzondere* dogmata (1), en kan dus niet in aanmerking komen bij het tegenwoordige geschil. Wat bewijst dus die omhaal van woorden, waarmede de heer SCHOLTEN zijne stelling tegen *de Katholiek* meent te kunnen verdedigen? Volkomen niets. Het is een gevecht tegen de lucht.

Eene beknopte voorstelling van het systeem van HERMES moge dit in een nog helderder licht plaatsen.

HERMES verdeelt de gansche Theologie in eene theoretische *(Dogmatiek)* en praktische *(Moraal)*. De theoretische, waarmede hij zich alleen bezig houdt, heeft zonder de wijsgeerige en positieve Inleiding (2), geen vasten grond. Alle stellingen of waarheden van de Inleiding vormen met

---

(1) «*Circa*», zoo als de pauselijke breve zegt, «ipsius Dei essen«tiam, sanctitatem, justitiam, libertatem, ejusque finem in operibus «quæ a Theologis vocantur *ad extra:* nec non *circa* gratiæ neces«sitatem, ejusdemque ac donorum distributionem, retributionem «præmiorum», caet.

(2) De «*Einleitung in die christ-katholische Theologie*» is in twee deelen gesplitst. Het eerste bevat de «*philosophische Einl.*», het tweede de «*positive Einl*».

de eigenlijke dogmatische waarheden één geheel; zoodat de eene waarheid immer grond wordt van de volgende, en deze wederom de grond van eene derde, enz. De eerste en hoogste grond echter ligt in de philosophie. Waaruit volgt, dat eene geloofswaarheid, b. v. de noodzakelijkheid van de genade tot alle verdienstelijke werken, slechts in zoo verre *zekere* waarheid is: als zij is opgenomen in de rij der stellingen, waarvan de eerste boven allen twijfel is verheven.

Alles komt derhalve hierop aan, die eerste en hoogste stelling of zekere waarheid te vinden. Welke weg is dus in te slaan? HERMES verheft tot punt van uitgang den positieven twijfel. Met dat beginsel aan de hand wordt dus in de eerste plaats een wijsgeerig onderzoek ingesteld over den oorsprong, de waarheid en zekerheid van alle menschelijke kennis; daarna de natuurlijke Godgeleerdheid afgehandeld en op de vraag: *bestaat een God en hoe bestaat Hij?* het antwoord gegeven. Eindelijk wordt onderzocht: of eene bovennatuurlijke openbaring mogelijk, en onder welke voorwaarden zij als werkelijk bestaande aan te nemen is.

Ziedaar den inhoud van de *philosophische Einlietung* en «den grond», zoo als HERMES zegt, «voor het bewijs, dat het Christendom eene van God gegeven openbaring is.»

«Hieruit», zoo zegt HERMES zelf wederom, «heb ik ook «bewezen, dat het Christendom goddelijke openbaring en «het Katholicisme het ware Christendom is;» — hetgeen de inhoud is van de *positieve Einleitung;* — «en eindelijk «heb ik ook de Christelijk-Katholieke dogmatiek op dien «grond gebouwd;» — welke dogmatiek eerst na 's mans dood werd uitgegeven. —

«In al deze werken», zoo gaat hij voort, «heb ik het «voornemen, overal zoo lang mogelijk te twijfelen en dan

«eerst definitief te beslissen, als ik eene absolute vordering «der rede — *wo ich eine absolute Nöthigung der Vernunft* — «voor zoodanige beslissing kon aangeven, met de grootste «naauwgezetheid doorgezet..... Bovendien had ik door- «schouwd, dat voor den mensch geen zeker kriterium der «waarheid bestaat, tenzij alleen in de *noodzakelijkheid* (1)... «En *zoo* ben ik tot de overtuiging gekomen — dank zij «mijnen God, dien ik gevonden heb — dat een God bestaat; «heb ik de gewisheid erlangd, dat ik eeuwig zijn en leven «zal; dat het Christendom goddelijke openbaring, en dat «het Katholicisme het ware Christendom is (2).»

HERMES vangt dus met den absoluten twijfel aan; de rede verschaft hem vervolgens den grond, waarop hij den voet zetten kan, en op dien grond wordt het gansche gebouw van Christendom en Katholicisme opgetrokken.

Mogt de Kerk deze methode in hare scholen niet laten indringen? Neen, want zij is in strijd met den *aard* en met het *beginsel* des bovennatuurlijken geloofs.

Het geloof is, naar de leer der Kerk, eene gave van God, en dus niet het product van redelijk onderzoek, noch van wetenschappelijk betoog. Wien die gave is verleend, hij is opgenomen in de gemeenschap met God door CHRISTUS; hij bezit de hoogst mogelijke zekerheid, dat het voorwerp van zijn geloof onbedriegelijke waarheid is, omdat het door den Vader in CHRISTUS is geopenbaard. Te vorderen derhalve, dat men den inhoud dier openbaring niet meer als waarheid erkenne, maar betwijfele; dat men dus de gemeenschap met God in CHRISTUS, voor een wijle althans, opheffe, is de vernietiging vorderen van het geloof zelf en van de goddelijke gave.

(1) D. i. «*die absolute Nöthigung der Vernunft.*»

(2) *Philosop. Einl. Vorr.* Vergel. KUHN, *über Glauben und Wissen.*

Dit blijkt nog duidelijker, als men het oog vestigt op het beginsel van het geloof. Dat beginsel is, volgens de leer der Kerk, de genade: dus niet, bewijzen uit de rede, welke het verstand dwingen, als waarheid te erkennen en aan te nemen, wat die bewijzen daarvoor geven.

HERMES beweert het tegendeel. Men moet aanvangen, volgens hem, met niets als waarheid te erkennen en aan te nemen, maar twijfelen. De twijfel moet algemeen zijn en zich uitstrekken over alle kennis, welke men vroeger heeft verkregen. Dan zal de wijsbegeerte komen en eene eerste waarheid — die eene redewaarheid is — doen kennen, het verstand nopen, die waarheid als *noodzakelijke* waarheid te erkennen en zoo den weg banen tot de zekerheid, dat God bestaat, het Christendom waar en het Katholicisme het ware Christendom is. Hier is dus niet de genade, maar de wijsbegeerte tot beginsel verheven van de zekerheid, welke het bovennatuurlijk geloof kenmerkt (1). Met regt is het dan ook van HERMES gezegd, dat hij het *credo ut intelligam* omkeert en maakt tot *intelligo ut credam.* Was in de Kerk steeds de leus: *men moet van het gelooven tot het weten voortgaan*, de leus van HERMES is: *men moet aanvangen met het weten, om tot het gelooven te komen.*

Maar, vraagt men, is hiermede niet het vonnis over alle wetenschappelijk onderzoek op het gebied des geloofs uitgesproken?

De Katholiek heeft het antwoord reeds gegeven op deze bedenking en zijne bewijzen zijn door den heer SCHOLTEN met diep stilzwijgen vereerd. Hij kon ze niet wederleggen, want het waren *feiten.* Vóór en na HERMES telde en telt de katholieke Kerk mannen van wetenschap, wier streven om

(1) Zie den R. Catechismus, L. c. n°. 2.

uit het geloof tot weten voort te gaan, door de Kerk nimmer werd gewraakt. In getal en grondige geleerdheid wint ten deze, ook in onze dagen, de katholieke Kerk het van de protestantsche sekten. Maar er zijn perken gesteld door de Kerk voor den menschelijken geest, en die perken te eerbiedigen, ze niet te overschrijden, maakt de echt katholieke geleerde zich zelven ten pligt.

En welke zijn die perken? De geopenbaarde waarheid zelve. Waar de wetenschap die waarheid of regtstreeks aanrandt, of zijdelings bekampt en ondermijnt, daar treft haar het vonnis der Kerk. En zie, dat was het geval met HERMES. Treffend zegt BERLAGE: «De Kerk heeft met het «systeem van HERMES niet het wetenschappelijke betoog «voor de waarheid des geloofs, maar alleen die sceptische «en vorschende Methode welke de zekerheid en redelijk«heid des eenvoudigen geloofs niet erkent, en het geloof «zelf van de wetenschap en wijsbegeerte afhankelijk maakt, «verworpen. En dit heeft zij te regt gedaan. Het stond in «waarheid slecht met het Christelijke geloof, als het af«hankelijk ware van de elkander verdringende en zich «wederzijds vernietigende stelsels der wijsbegeerte, en van «deze een plek, om te bestaan, moest bedelen (1).»

Hieruit blijkt, hoe de heer SCHOLTEN geheel van den weg dwaalt, wanneer hij *den grond* van het geloof met *de bewijzen* voor het bestaan eener bovennatuurlijke openbaring en voor het gezag der Kerk verwarrende, de veroordeeling van het systeem van HERMES beschouwt als eene veroordeeling van de «poging om een bewijs te leveren» *uit geschiedkundige en philosophiesche gronden ont-*

(1) *Einl. in die christ-kath. Dogmatik. S.* 183. Vergel. *S.* 171 *ff.* en ALBERT KREUZHAGE, *Beurtheilung der hermesischen Philosophie mit Bezeichnung auf das Verhältniss der Philosophie zum Christenthume.*

leend, voor het gezag der Kerk. Op dezelfde verwarring van begrippen, rust de pamphletistische aanmerking, «dat «het gezag der Kerk zelve, niet zonder een cirkel in de «redenering» kan aangenomen worden, en wat hij daarover verder, zoo regt alledaagsch, in het midden brengt. Maar wanneer hij ten slotte verzekert, dat «de poging «daartoe — door een *redelijk* onderzoek zich van de «waarheid en goddelijkheid van het gezag der Kerk te «verzekeren — het eenige was, dat HERMES misdreven «heeft», en dat «de Roomsche Kerk in zijne veroordeeling «heeft getoond, dat zij het historisch en philosophisch «bewijs voor het gezag der Kerk vreest en elke poging «daartoe afkeurt», dan valt hij zelfs diep beneden de gemeenste polemiek, en slaat èn geschiedenis èn feiten, — handtastelijke feiten, driest in het aangezigt (1). — Hij zelf zal het voor de regtbank der wetenschap en van zijn eigen geweten verantwoorden! Moge intusschen de onwetende menigte — neen, de op verlichting, beschaving en geleerdheid bogende menigte — hem toejuichen en uitroepen: *Wat is dat geleerd! Welke verbazende eruditie!* — de echt wetenschappelijke man zal weemoedig de schouders ophalen en, misschien een zucht slakende, uitroepen op zijne beurt: *Wat is de protestantsche godgeleerde wetenschap*

(1) In de veronderstelling van den heer SCHOLTEN, dat HERMES niet den positieven twijfel tot punt van uitgang, noch de wijsbegeerte tot hoogsten en laatsten grond voor het geloof maakte, volgt volstrekt niet, dat de Kerk, het systeem van HERMES veroordeelende, «het historisch en philosophisch bewijs voor het gezag der Kerk vreest.» Het is een *feit*, dat de Kerk dit niet vreest, en den heer SCHOLTEN moest dit niet onbekend zijn. Polemiseert hij zelf niet tegen dat bewijs in zijn boek? Het eenige, dat uit de veronderstelling van den heer SCHOLTEN, betrekkelijk de leer van HERMES, volgen zou, is: dat de Kerk bij het onderzoek van het systeem van HERMES zich heeft vergist en, ten gevolge van deze vergissing, tegen haar eigen beginselen in, dat systeem heeft veroordeeld.

in Nederland diep gezonken! — Mag *ik* den heer SCHOLTEN een welgemeenden raad geven? Hij is deze: «Spreek en schrijf niet meer over Katholicisme, noch zijn stelsel noch zijne leer, voor gij het *grondig* hebt leeren kennen: en als gij *aanvangen* zult te streven naar die grondige kennis, lees dan tevens het werk van den grooten MURATORI *de ingen. moderam. in relig. neg.* Hunc

«*Nocturna versate manu, versate diurna.*»

Maar zal de heer SCHOLTEN dien raad aannemen en — volgen?

EPISODEN

UIT DE

DAGEN DER HERVORMING IN NEDERLAND.

AMSTERDAM (1).

Het opbreken van het beleg en het vlugten van LUMEY gaf der Regering van *Amsterdam* nieuwen moed om in hare trouw aan den Koning te volharden. Ook was hare bevrijding aan anderen zeer voordeelig, want zij werd er door in de gelegenheid gesteld, hare poorten te openen voor eene menigte van priesters, die uit andere steden verjaagd werden, of door de vlugt zich onttrokken hadden aan de vervolging van trouwlooze eedbrekers.

AMSTERDAM, die 't al te boven gaet,
Als een lely onder de doornen staet,
Is onbesmet gebleven;
Al lagh sy in haer vyanden quaedt,
De moedt heeft haer niet begeven.

(1) Vervolg van bladz. 296.

Verdreven Priesters heeft sy ontfaen,
Haer poorten laet en vroeg opgedaen,
Om de vromen te logeeren,
En haer van kruys en lyden t' ontslaen
Daerom salse bloeyen met eeren.

Die Koning moet haer geven prys,
En Godt het Hemelsche Paradys,
Om 't Geloof dat sy heeft gehouwen,
Eendrachtigh haer Burgers, haer Raedt was wys,
Dit deed' de Geusen verflouwen (1).

Gorcum, *Brielle*, *Edam*, *Delft*, en andere groote en kleine Steden waren reeds bij verdrag overgegaan, of onder de overmagt der zaamgezworenen bezweken; maar overal was het gebleken, hoe weinig staat er te maken was op de trouw der nieuwgezinden en hoe schandelijk de plegtigste beloften en verdragen geschonden waren. Geen wonder derhalve dat *Amsterdam* in het minst niet gezind was zich over te geven, en de Regering reeds dadelijk na het opbreken van het beleg er op bedacht was, de stad te versterken, en in beraad nam «om 't Reguliers- Hof, digt onder de stadt «leggende, te doen slechten, en de boomen af te houwen, «op dat 'er de vyandt niet in mogte nestelen, en om een «vry uytsicht te hebben (2).»

Deze en andere voorzorgen werden des te noodzakelijker, sedert dat de Hertog van ALBA, door den Koning teruggeroepen, naar *Spanje* vertrokken was (December 1572), en ten gevolge daarvan de nieuwgezinden, met den Prins van Oranje aan het hoofd, zich meer en meer deden gelden.

---

(1) Uittreksel uit een Liedeken, *gemaeckt door Broer* HENDRIK VAN BIESTEN, *wylen* Orateur *in het Convent van de* Minre-broeders, *binnen* Amsterdam, 1572.

(2) LE LONG, *Beschryvinge van de Reformatie der stadt Amsterdam*, bladz. 543.

Immers waar geweld niet baten mogt, namen zij even gemakkelijk tot list en verraad hunne toevlugt.

Omstreeks het begin van het jaar 1576 «hadde de Prince «van Orangien voorgenomen den aenslag op de stad van «Amsterdam te werk te stellen, door den Oversten HERMAN «HELLING en den Gouverneur SONOY, *die daer binnen eenige «secrete intelligentie hadden.* SONOY was daer toe geheel veer- «dig, sond daerom eenen Predicant genaemt JAN MICHIELSZ. «aenden Prince, en aen HELLING, hen vermanende dat hy «grote kosten gedaen hadde, dat alles vaerdig was, datter «niet en resteerde dan 't selve in 't werk te stellen, en «somen langer vertoefde, dat den vyand daer van iet soude «mogen gewaer werden, en op te minste suspitie daer volk «binnen nemen, en dat oversulx de goedwillige daer toe «geen hulpe en souden kunnen doen: en hoewel den Prince «den aenslag gevaerlijk dochte, nochtans gesien hebbende «uit de kaerte die JAN MICHIELSZ. hem toonde de gelegent- «heid, vond 't selve goed en practicabel, waerom hy den «Oversten HELLING by hem ontbood en metten selven de «saeke nader overleide, dag en ure raemde om 't selve «aen te vangen. Middelretijd quam daer een vorst, en men «vernam dat die van *Amsterdam* opte plaetse daermen den «aenslag beginnen soude, de wacht verdubbelt hadden, «en mede van buiten wacht hadden gestelt; dan en wisten «niet of 't selve om de vorst wille geschiede, dan of den «aenslag ontdekt was. Aldus werd raedzaem gevonden de «sake drie of vier weken op te stellen, om te vernemen «of de wacht aldaer soude continueren na de vorst gedaen «soude wesen. Middelretijd vielen andere verhinderingen «voor, so dat het voorts geheel achter wege bleef (1).»

(1) BOR, *Oorsprongk* enz. *der Nederl. Oorlogen*, D. 1, bl. 622.

Kort daarna (25 April 1576) werd te *Delft* een verbond gesloten tusschen de Staten van *Holland* en *Zeeland* en den Prins van Oranje, waarbij men zich onderling vereenigde tegen den «gemeenen vijand» (de Spanjaarden). Omtrent het punt van godsdienst werd bepaald als volgt: «En aengaende «de Religie, sal sijne Excellentie (de Prins v. O.) admitteren «en handhouden de oeffeninge van de Gereformeerde Evan«gelise Religie, *doende surcheren en ophouden d'exercitie «van alle andere Religien den Evangelio contrarierende*, «sonder dat sijne Excellentie sal toelaten, dat men op «yemands geloof of conscientie zal inquiteren, of dat «yemand ter cause van dien eenige moeyenis, injurie, of «letsel aengedaen sal worden, doende vorder d'oefeninge «der voorseider Religie aengaende, stellen alsulke goede «ordre als na gelegentheid der saken en conditien van «den steden, ten meesten gerustigheid en commoditeit «van de gemeente, en sonder vermindering van Gods eer «bevonden sal worden te dienen en te behoren, ook met «advys van den Staten, is 't nood.»

Sedert dien tijd waren de Staten van *Holland* en *Zeeland*, met den Prins van Oranje, er op uit, om met de gewesten der zuidelijke *Nederlanden* een dergelijk verbond te sluiten tegen de Spanjaarden. Dat de Prins bij zulk een verdrag meer zijne «eerzucht en eigenbelang» op het oog had dan de handhaving van het gezag zijns Konings, is maar al te zeker. En hieraan is het dan ongetwijfeld ook toe te schrijven, dat dezelfde man, die in April met de Staten van H. en Z. een verbond gesloten had, om de uitoefening der «gereformeerde religie» te handhaven en *die der Katholieke godsdienst te doen ophouden*, zich in de zuidelijke *Nederlanden* zoodanig wist voor te doen, dat hij nog op den 4 October daaraan-

volgende «*aen het Magistraet van Gent goed catholijk scheen te zijn*» (1).

Den 19 October 1576 werden in de stad *Gent* de onderhandelingen geopend, en den 8 November een verdrag gesloten tusschen de Staten van *Brabant*, *Vlaenderen*, *Artois*, *Henegouwen*, enz. ter eenre, en den Prins v. O. en de Staten van *Holland* en *Zeeland* ter andere zijde. Bij dit verdrag, bekend onder den naam van: *Pacificatie van Gent*, verbond men zich onderling tegen den «gemeenen vijand»; maar op het stuk van godsdienst werd geen andere bepaling gemaakt dan dat het «niet toege«laten en sal zijn die van *Holland*, *Zeeland*, of andere «van wat lande, conditie, of qualiteit dat hy zy, yet t' «attenteren herwaerts-over, buiten den voorschreven Lan«den van *Holland*, *Zeeland* en geassocieerde plaetsen, «tegen de gemene ruste en vrede, sonderlinge tegens de «Catholijke Roomse Religie, en exercitie van dien, noch «yemand ter cause van dien te injurieren, irriteren, met «woorden of werken, noch met gelijke acten te schanda«liseren, op poene van gestraft te worden als perturba«teurs van de gemene ruste, anderen ten exempel.»

«Deze pacificatie», zegt BOR (2), «is alom in de voorschreven provincien verkondigt, en gepubliceert, tot groote vreuchde en contentement van de gemeente, die daer door eens hoopten het effect te genieten, en van het ondraeglijk jok der Spangiaerden en andere vreemdelingen ontslagen te werden.» — Ook in *Holland* en *Zeeland* werd dit verdrag afgekondigd te zamen met eene publicatie, waarvan

(1) Zie *Vlaemsche Kronijk*, *sedert* 15 *Julij* 1566 *tot* 15 *Julij* 1585, *door* PH. DE KEMPENARE, uitgegeven door JOH. BLOMMAERT. Vergel. *Archiv. ou correspond. inéd. de la maison de Nassau*, par Mr. GROEN VAN PRINSTERER.

(2) Ter meergen. pl. bladz. 741.

het slot luidde als volgt: «Welverstaende, dat hier niet «in begrepen sijn die van *Haerlem, Amstelredam, Schoon-«hoven, Oudewater* en alle andere steden van *Holland*, «aldaer de garnisoenen der vyanden hen alsnoch onthou-«den mogen. Verbieden over sulx wel scherpelijken, den «selven eenige toevoeringe van goederen te doen, of met «henluiden eenigsins te handelen, frequenteren of con-«verseren in eeniger voegen, voor en aleer dat de selfde «steden met de Generale Staten voornoemt, metter daed «hen gevoegt sullen hebben, op verbeurte van lijf en «goed.»

Bij dit alles bleef men voor als nog het gezag des Konings, oogenschijnlijk althans, handhaven, en schreven de Staten van *Holland*, bij resolutie van 8 December 1576, nog voor, dat de uitgewekenen, die naar *Holland* terugkeerden, hunne goederen niet weder konden aanvaarden en bezitten, dan na den voorgeschreven eed te hebben afgelegd, waarvan de aanhef luidde: «Ick belove en swere *den Conink, als Grave van Holland*, onder het gouvernement van de Prince van Orangien, als wettelijke Stadhouder, Gouverneur, en Capiteyn Generael, mitsgaders den Staten der selven landen, *gehou en getrouw te sijn.*»

De Staten van *Holland* lieten het intusschen niet blijven bij louter bedreigingen. Zij lieten de Hollandsche steden, die zich niet wilden vereenigen, zoodanig insluiten, «dat daer in gene victualie van buiten in gebracht en konde werden, en hielden deselve als oft vyandelijke steden geweest waren, om hen also te bedwingen om onder het gouvernement van den Prince van Orangien te komen»; zelfs lieten zij, ten gevolge eener resolutie dd. 8 November, «by gedrukte billetten alomme aenslaen dat sy de goederen die van *Amsterdam* toebehorende, wilden

doen verkopen na den 20 Decembris 1576, by aldien de selve van *Amsterdam* hen binnen den selven tijde mette Prince en Staten niet goedwilliglijken en verdroegen nochte en vereenigden» (1).

De Regering van *Amsterdam*, die bij afschrift kennis had gekregen van dit besluit, was er niet weinig door verontrust; maar vond geen ander middel daartegen dan eene missive, i. d. 14 December, te zenden aan den Raad van Staten, waardoor zij dezen verzocht, «den Staten-Generaal te remonstreren, ten einde de placcaten en ordonnantien van *Holland* en *Zeeland*, mette rigoreuse executie daer naer gevolcht, afgedaen en gecasseert mochten werden.»

«Middelretijd,» dus verhaalt BOR, «en lieten de Staten van *Holland* niet af op haer eigen versekeringe te denken, en haren thuin in 't geheel te brengen, om't welk te beter te wege te brengen, *hadden sy het ooge geheel op Amsterdam:* den Oversten HELLING hadde secrete last de selve stad waert doenlijk *met list te mogen innemen*, en men schreef uitten name van de Staten van *Holland* brieven aen SONOY, dat hy den Oversten HELLING in alle 't gene hy met hem soude communiceren hem alle gehoor, hulpe, dienst en bystand soude doen, daer door de voorsz. SONOY en HELLING wederom by der hand namen te vorderen den aenslag die sy lange voor desen voorgenomen hadden; sonden ten dien einde daer wederom binnen PIETER WILLEMSZ. van *Haerlem*, om *op alles te letten, en den voorgaende handel te prepareren.* Maer die van *Amsterdam* hielden seer scherpe wacht, so datse niet veel uitrechten konden, ook en vond de Prince van Orangien den aenslag, als hem die door Meester WILLEM BAR-

(1) BOR, t. a. p. bl. 754.

DESIUS en PIETER WILLEMSZ. aengedient werd niet goed, door dien dat alle de toegangen genoeg by die van *Amsterdam* waren toegepaelt, en dat de aenslagen te water geheel onseker waren, als dan te stil, dan te hert wayende, en meende men behoorde al met sachtigheid te handelen, en den tijd noch wat in te sien; wilde ook dat men mette verkopinge der goederen van die van *Amsterdam* soude ophouden en supersederen. Waerom de Staten van *Holland* goed vonden twe brieven aen die van *Amsterdam* te schrijven, d'eene aen de Burgemeesteren en Regeerders der selver stede, en d'andere aen de schutterye en burgerye aldaer (1). »

De eerste dier brieven, gedateerd uit *Delft*, 17 December 1576, was gerigt aan «de Eerzame, Wijse, Voorsienige Heeren, den Burgemeesters en Regeerders der Stad *Amsterdam*,» en behelsde voornamelijk het volgende:

«....Wy en konnen niet denken of begrijpen de swarigheden die gy luiden soud mogen hebben of maken, om met ons te verdragen, en u selven met ons te vereenigen onder het gouvernement van sijne Princelijke Excellentie als Stadhouder der landen van *Holland*, nademael wy u luiden als onse mede-lidmaet van de selfde landen, by anderen onzen schrijven, versoeken en vermaningen voor desen, alle gevoeglijkheid, vrede en vrundschap hebben aengeboden, en datter enege redenen en zijn van eenige twist of onvrede tusschen ons, of om eenige wapenen jegens malkanderen te voeren. De Spangiaerden houden wy voor onse en der gemene landen vyanden, als nu doen alle d'andere Provincien met ons, en gelyk wy wel ver-

(1) Ald., bl. 758.

meinen dat gy luiden de selfde niet en houd voor vrunden, nochte dat gy luiden of yemand van den lande, haer-luider partye langer wilt houden. In de Religie is wel waer dat tusschen ons en u luiden eenige diversiteit en onderscheid mach zijn, maer en is egeen sake om daerom in de gemene sake van den lande, belangende de politie, vrydomme, gerechtigheid, en welvaert van het gemeen Vaderland, in oneenigheid en verscheiden te blijven, te min, so wy altijd verklaert hebben, en als noch verklaren, de wapenen om de Religie nooit aengenomen te hebben, en dat wy alsulks de sake gesteld hebben aen het advijs van de Generale Staten van den landen, als blijkt by 't gunt op te Vrede-handel tot *Breda*, van wege sijne Princelijke Excellentie en ons luiden is gepresenteert, en in den Articulen van den tractaet en verbond tusschen den anderen Provincien en ons, laetst gemaekt tot *Gent* genoegsaem is vermelt en verdragen, sonder dat het onse intentie is [?], ymand in sijn conscientie, of tot onse Religie te bedwingen, het welk verde van ons zy: so dat wy niet en weten wat interest of swarigheid gy luiden dies aengaende voorder soudet mogen pretenderen of voorwenden. Immers zijn wel te vreden *u luiden te laten de vrye dispositie op het stuk van de Religie in den uwen*, sulks gy luiden te raden bevinden sult, of tot gerustigheid van uwer conscientie, en van uwe gemeente te dienen. Daer toe voor so veel des nood zy, men van deser zyde u luiden en uwe gemeente soude mogen geven satisfactie en voldoen in alles daertoe eenige reden mochten dienen, indien gy luiden niet van meninge soudet wesen, u selven van ons te demembreren, maer met ons te vereenigen tot vorderinge van des Vaderlands gemene beste, daer in ook gelegen is u luiden eigen, en

uwe burgeren profijt, en is 't eenig middel, om wederom te komen in fleur en voorspoed.»

De brief aan de schutterij en de burgers, waarbij een afschrift gevoegd was van dien, welke aan de burgemeesters was geschreven, hield hoofdzakelijk in: dat de Staten hen met den geheelen toestand wilden bekend maken, opdat zij met kennis van zaken zouden kunnen oordeelen, en hun eigen belang zoowel als dat van het Vaderland des te beter mogten helpen bevorderen.

De tromslager, die met het overbrengen der brieven belast was, kwam in den namiddag van 18 December voor de poort te *Amsterdam* en werd er binnen gelaten; maar aanstonds werd zij van weêrszijden gesloten. Terwijl men de komst van den Schout afwachtte, trachtte de tromslager den brief, die voor de Schutterij en de burgers bestemd was, aan de wachthebbende Schutters te overhandigen; doch dezen weigerden hem aan te nemen. Toen eindelijk de Schout gekomen was, deed hij zich de beide brieven afgeven, en gelastte den tromslager dat hij op staanden voet vertrekken zoude.

De Staten van *Holland*, die zich op nieuw in hunne verwachting teleurgesteld zagen, lieten zich daardoor niet afschrikken. Zij bielden vol, en wisten door allerlei middelen de zaken zoover te dringen en te drijven, dat eindelijk de Regering van *Amsterdam*, in Maart 1577, eenige gedeputeerden naar *Dordrecht* zond, om met den Prins van Oranje te onderhandelen. Van den kant der Stad werden den Prins negen artikelen voorgesteld, waarop zij regt meende te hebben volgens de pacificatie van *Gent;* maar het eerste artikel vooral, waarbij de uitoefening der katholieke godsdienst, met *uitsluiting* van eenige andere, bedongen werd, kon de goedkeuring van

den Prins niet verwerven, zoodat de onderhandeling geen voortgang had. Meermalen werden de onderhandelingen op nieuw aangeknoopt, en door de tusschenkomst der Generale Staten, tot wie die van *Amsterdam* zich gewend hadden, waren zij nu en dan op het punt van tot een gewenscht einde te komen; maar telkens kwamen de Staten van *Holland* tusschen beiden, om onder verschillende voorwendsels de onderhandelingen te doen afbreken, en zij wisten hierin maar al te wel te slagen. Somwijlen zelfs handelden zij regtstreeks tegen den uitgedrukten wil van den Prins en de Generale Staten, en ontzagen zich niet, om staande de onderhandelingen het snoodste verraad te plegen. Eindelijk namen zij op den 1ª November 1577 de volgende resolutie:

«Also vele en verscheiden advertentien en indicien dagelijx meer en meer hen openbaren, dat die van *Amsterdam* eenigen heimelijken handel drijven en verstand hebben met Don JOHAN of eenige van sijne aanhangeren en van sijnen gevolge wesende, waerdoor de selfde Don JOHAN te beter tot sijn quaed voornemen met groten nadeel en bederf der landen van *Holland*, en dien volgens van allen den gehelen *Nederlanden*, soude mogen geraken, sonderlinge so men ten beste niet en is versekert van eenige omleggende Steden, so in den gestichte van *Utrecht* en *Gelderland*, als namelijk van de Steden van *Overyssel*, de welke noch metten Duitsen garnisoenen zijn beset ten dienst en behoeve van den voorsz. Don JOHAN, de welke men in 't seker verstaet hem so langer so meer met groot krijgs volk te versterken, en sijne aenslagen op dese landen te hebben. So is by den Staten van *Holland* en *Zeeland* verstaen en besloten, *dat men by alle listige wegen sal arbeiden de voorsz. stad van Amsterdam te brengen onder*

de gehoorsaemheid en regeringe van Sijne Excellentie, en die *metter daed* also te vereenigen metten anderen Steden van *Holland*, indien sulx eenigsins doenlijk sy, *zonder langer te vertoeven na de satisfactie*, daer toe sy luiden schijnen te contenderen, hoe wel, als langen dilay en vertrek daer in altijds gesocht hebbende, hare uitterste meininge na alle apparentie daer toe geensins is streckende. En hebben oversulx de voorsz. Staten verklaert en belooft voor goed te houden en gestand te doen, indien de voorsz. stad *Amsterdam* in eeniger manieren by eenige Oversten, Capiteinen of Krijgsluiden in den dienst of eed van sijne Excellentie, mitsgaders de landen van *Holland* en *Zeeland* zijnde, verovert en overkomen mochte worden, gelijk de voernoemde allen en eenen jegelijk der voorschreven Oversten, capiteinen, bevelhebberen en soldaten, mitsgaders allen anderen, getrouwen dienaren, ondersaten en inwoonderen der voorschreven landen daer toe by desen autoriseren, mits dat gene onbehoorlijk plunderinge, foulle, force en overdaed over eenige geestelijke of weerlijke personen of goederen by yemand en geschiede, nochte aangerecht en werde. Daer tegens de voornoemde Staten de voorsz. oversten, capiteinen en krijgsluiden te vreden zijn te doen eerlijke en behoorlijke recompense, of geschenk, als na gelegentheid en alle billigheid, dat niemand reden en sal hebben hem des te wandanken. Gedaen tot *Leiden* den 1 November 1577.»

Na gehouden beraadslaging werd de Overste HELLING door de Staten gekozen om den aanslag te beproeven; want daar hij sedert langen tijd, door tusschenkomst van zekeren PIETER WILLEMSZ van *Haarlem*, onder voorwendsel van koopmanschap, eene heimelijke verstandhouding in de stad aangeknoopt en onderhouden had. scheen hij hun tot

de uitvoering de meest geschikte persoon te zijn. Tot dat einde werden tien vaandelen soldaten ter zijner beschikking gesteld, waarvan een onder het bevel van den kapitein RUYCHAVER, omdat deze, als Amsterdammer, het best in de stad bekend was.

Toen nu alles in gereedheid was, werd de aanslag vastgesteld tegen den 23ª November. Het verhaal daarvan ontleenen wij weder aan den geschiedschrijver BOR.

«Also een iegelijk geoorloft was binnen *Amsterdam* te komen, volgende de pacificatie, so is FRANCOIS CIRCOURT, luitenant van den voorsz. HELLING, namaels capitein, met seven of acht personen daer hy hem op betroude, den selven avond (22 Nov.) gereist binnen *Amsterdam*, en hebben haer dien avond en nachte stille gehouden, en des morgens den 23 Novembris zijn se wel gewapent tusschen acht en negen ure uit de herberge gegaen na de Haerlemmer-poorte, en hebben aldaer de wacht terstond aengevallen, de welke hier op onverdacht en so haestig overvallen wordende, dat sy haer niet en konden ter were stellen, terstond de vlucht namen, werdende eenige der selver gequetst en gewond, de poortier die de sleutelen hadde, bleef daer dood. De poorte aldus overweldigt hebbende, hebben sy buiten der poorte geroepen aen de andere soldaten in de schepen verborgen zijnde: victorie, victorie, val aen, val aen, de stad is ons, waerdoor terstond de voorsz. soldaten met vier vliegende vendelen hen haestelijk te lande begaven, en binnen der stad togen, en de poorte beset hebbende, togen voort binnen, schietende na de gene die op straet hen wilden begeven, en roepende dat sich niemand en soude reppen, hen en soude niet misdaen werden, treckende also voorts tot op de merkt en voor 't stadhuis, aldaer sy wederstand

vonden van den borgeren en soldaten die de wacht hadden, so in 't stadhuis als op de wage. Alhier werd heel sterk gevochten en blevender vele van beide zijden dood. HELLING sond terstond uit dat de andere ses vendelen souden hen haesten voort te komen, dan 't was te vergeefs, sij en quamen niet.....»

«Middelretijd waren de borgeren en soldaten meest al in de wapenen geraekt, en drongen zeer hert tegen HELLING en zijn volk in, soo datse genoodzaekt waren te wijken na den Nieuwendijk toe, al waer sy haer in der haeste wat beschantsten, met kisten, houte-balken en huisraet. RUYCHAVERS advijs was datmen eenige huisen soude in den brand doen steken, door de gene daer mede sy in der stad correspondentie hadden, daartoe HELLING niet en wilde verstaen, twijffelde niet aen het ontset van de ses vendelen.....»

«.....de borgeren quamen sterk aen met de twe vendelen soldaten die sy in der stad hadden, met ook twe stuxkens geschuts, en vielen seer fellijk totte selve in, en waren seer moedig, overmits sy sagen datter geen ontset noch hulpe voor henluiden en quam, in voegen dat eintlijk den voornoemden Oversten HELLING met een schoot van grof geschut dood geschoten werde.... Dewijle de vrese onder allen was, daer noch een ander ongeluk toeviel, dat by ongeluk het vier in een tonneken met buscruit quam, doe socht een jegelijken om een goed heenkomen en namen de vlucht ter poorte uit. RUYCHAVER vluchte in een huis, daer hy sich gevangen gaf, presenterende veel rantsoen, maer een van sijn oude vyanden, vermoorde hem met koelen bloede. Also ging desen aenslag te niet sonder groot verlies van volk, van beiden zijden (1).»

(1) T. a. p. bl. 907—908.

Vier dagen daarna zond de Regering van *Amsterdam* eene missive aan de Staten-Generaal, waarin zij zich beklaagt over de Staten van *Holland*, die aan de herhaalde missieven van den Prins van Oranje niet hadden gehoorzaamd, de satisfactie der stad telkens hadden weten tegen te houden, en nu weêr, in strijd met de pacificatie van *Gent*, een verraderlijken aanval op de stad hadden ondernomen. De Generale Staten zonden deze missive aan den Prins van Oranje en verzochten hem tegelijk, dat hij onderzoek zoude doen naar het gebeurde, opdat de schuldigen hunne straf zouden ontvangen; en dat hij daarenboven de satisfactie der stad zoude bespoedigen.

De Prins, die, naar de verzekering van BOR, van dezen aanslag niets geweten had, duidde het zeer euvel aan de Staten van *Holland*. Maar deze trachtten zoo goed mogelijk zich te verontschuldigen, door eene blaam te werpen op de stad, die zij als «suspect» deden voorkomen; en met die «*redenen en excusatien liet sich de Prins van Orangien eenigsins contenteren* [!!].

In Januarij van het volgende jaar (1578) vergaderden de Staten van *Holland* te *Delft*. Die van *Amsterdam* zonden er gedeputeerden heen, om een einde te maken aan de regeling der satisfactie; maar zij konden het onderling niet eens worden, zoodat er eene nieuwe bijeenkomst bepaald werd tegen 1 Februarij in den Haag.

Terwijl nu deze nieuwe onderhandeling nog hangende was, gingen de Staten van *Holland* niettemin voort om de stad *Amsterdam* in te sluiten, en alzoo, door het beletten van toevoer, haar tot overgave te dwingen. Op hunnen last had Jonkheer SONOY reeds in het begin van Januarij het Karthuizer-Klooster en het Leprozenhuis ingenomen en de Stad zoodanig ingesloten dat er, zonder

zijne voorkennis, niemand in of uit kon. Hij bleef de stad voordurend bezetten, en eerst na de bijeenkomst in de vergadering te *Delft*, was er voor zes dagen een wapenstilstand gesloten, tot zoolang namelijk de gedeputeerden andermaal te *'s Hage* zouden bijeenkomen. Den 2 Februarij werd de wapenstilstand nog vier dagen verlengd, en in dien tusschentijd werden de onderhandelingen te *'s Hage* voortgezet. Op den 6 Februarij was er nog weinig hoop tot het treffen van een accoord; doch door de tusschenkomst der Staten van *Utrecht*, die eenige gedeputeerden als bemiddelaars naar *'s Hage* hadden gezonden, werd er eindelijk den 8 Februarij een verdrag gesloten tusschen de Staten van *Holland* en *Zeeland* met den Prins van Oranje ter eenre, en de stad *Amsterdam* ter andere zijde. Dit verdrag bestond uit 24 artikelen. Sommigen daarvan, in zoo ver zij de uitoefening der godsdienst betroffen, laten wij hier volgen.

«In den eersten, dat binnen *Amstelredamme*, inde vryheydt ende Amhachtsheerlickheydt van dien, geene andere Religie sal mogen ghepredickt, gheleert, noch geexerceert werden, dan d' oude, Catholijcke, Roomsche Religie; ende dat niemandt, van wat state, qualiteyt, ofte conditie hy sy sal moghen doen ofte yet attenteren tegens de gemeene ruste ende vrede, sonderlinghe tegens de Catholijcke, Roomsche Religie, ende d' exercitie van dien, noch iemant ter cause van dien injurieren ofte irriteren met woorden ofte met wercken, noch yemant met gelijcke acten te schandaliseren: Op pene van ghestraft te worden als perturbateurs vande ghemeene ruste ende vrede. Behoudelick dat de placcaten op 't stuck van de Religie ghemaeckt, mitsgaders 't gevolgh ende d'executie van dien, cesseren sullen ende blijven gesuspendeert.

ende dat eenen yegelijcken, van wat conditie, qualiteyt, ofte state hy sy, vermoghen sal in alle vrydomme ende versekerheydt binnen der voorschreven stede te converseren, hanteren ende wonen, sonder tot het onderhout der van eenighe ceremonie der voorschreven Catholijcke Roomsche Religie bedwonghen te worden, ende sonder te staen tot eenigh begrijp, captie oft pericule, al conformelicken de Pacificatie. Ende dat niemant gheschieden sal eenigh letsel ofte moeyenisse in 't gaen ende wederkomen, by dage ende tot bequamer tijt vande Predicatien vande Gereformeerde Religie, ofte oeffeninghe ende d' exercitie van dien, die buiten der stad *Amstelredam*, vrydommen ende d' Ambachtsheerlijckheyt van dien souden mogen geschieden. Ende dat oock niemant, van wat state, conditie, ofte qualiteyt hy sy, sal mogen yemant vande voorschreven Gereformeerde Religie, ter cause vande selfde Religie, ofte exercitie ofte oeffeninghe van dien, injurieren ofte irriteren met woorden ofte met wercken, op pene van gestraft te worden als perturbateurs vande ghemeene ruste ende vrede. Behoudelijck mede, dat die van de voorschreven Gereformeerde Religie gedesigneert sal worden, by advys van de Regenten der voorschreven stede, eene ongewijde, nochtans bequame ende eerlijcke plaetse binnen der selver stede muyren, totte begravinge van heure dooden, de welcke geschieden sal in alder modestie, sonder vorder convoy van volck als xx. ofte xxvj. persoonen, nae de qualiteyt van den overleden, en den selven naest in bloede, maeghschap ofte ghebuerschap successivelick bestaende, ende sonder eenige vermaninge, sang ofte andere uytwendige solemniteyten, op arbitrale correctie, naer gelegentheyt vander sake.»

Art. 10. «Dat de Burghemeesters, Regeerders, Schutters, Officianten, ende ander Burgers ende Ingesetenen van *Amsterdam* voornoemt, waerlijcke (wereldlijke) persoonen zijnde, den behoorlijcken eedt sullen doen de Coninclijcke Majesteyt als Grave van *Hollant*, mijn Heer den Prince van Orangien, ende de stad van *Amsterdam* onder de gehoorsaemheydt van mijn voornoemde Heere den Prince gehou ende getrou te zijn, mitsgaders alle poincten vande voorschreven Pacificatie ende deser Satisfactie t'onderhouden..... Ende belangende de geestelijcke persoonen, sullen daer in volghen 't geen dat de Bisschop van *Haerlem* daer in sal ordineren, tot wiens discretie die van *Amsterdam* hen ghedraghen ende remitteren by desen.»

Art. 19. «Dat mede den Burgers ende Inwoonders der voorsz. stede ende vande Vryheydt van dien, soo Geestelijcke als Waerlijcke, mitsgaders de Collegien, Cloosteren ende andere Gods-huysen aldaer sijnde, in conformite ende naer uytwysen de Pacificatie, sullen moghen aenvaerden metter daedt ende behouden alle hare goederen in *Hollandt* en *Zeelandt* ghelegen, so roerende als onroerende, actien ende crediten, sonder dat van noode sal wesen daeromme te versoecken ende t'obtineren eenige vordere ordonnantie in 't generael ofte particulier, niet teghenstaende eenighe bevelen ter contrarien den ontfanghers van den confiscatien ofte andere ghedaen, ofte als noch te doen, by wien dattet zy (1).»

«Na 't sluiten van deselve (satisfactie)» dus verhaalt BOR, «hebben de Staten van *Holland* een heerlijke maeltijd laten bereiden in 't Vosken op te merkt, alwaer sy de Gedeputeerde van de Staten van *Utrecht* deden noden, en

(1) *Handvesten der Stad Amstelredam* D. I. bl. 42—47 (in folio.)

's avonds goede ciere aen deden, sy deden de selve ook defroyeren van alle de gedane kosten in de herberg, niet willende dat sy aldaer betalen souden.» Ook in *Amsterdam* «wasser grote blijschap, bysonder by de uitgewekene [nieuwgezinden], die nu wederom met goede versekerheid binnen der stad mochten komen.»

Voor de Katholieken was de vreugde van korten duur... «Een gering [?] geschil,» zegt BILDERDIJK in zijne *Geschiedenis des Vaderlands*, «tusschen de Regeering en de nieuwe schutterij, gaf aanleiding tot uitbarsting van 't geweld der Onroomschen, die op vrije godsdienstoefening stonden, en geweldiger hand het stadhuis bestokende, de Regeering daar af sleepten, en met een deel Geestelijken in schuiten zetten, en zoo ter stad uitdreven (1).»

Men geloove echter niet, dat dit het gevolg was eener oogenblikkelijke opgewondenheid van het graauw, zoo als sommigen het willen doen voorkomen; — LE LONG, die onder dit opzigt in het minst niet verdacht kan worden, erkent gulweg, dat het «geschiedde, niet so seer door wulpsheit van het graauw, *als by opset van veele der treflijkste burgers, waarvan er verscheyde, in gevolge van de* Satisfactie, *uyt haare ballingschap waren teruggekomen* (2).» Het verhaal van BOR is nog omstandiger, en geeft de oorzaken nog duidelijker aan. «Die van de Gereformeerde Religie binnen *Amsterdam* die uitgeweken waren geweest by tijde van den Hertog VAN ALBA, waren nu vast wederom binnen *Amsterdam* gekomen, *in groten getale*, en men was daer noch al besig *om de saken voor de Gereformeerde te versekeren*, want die hadden noch weinig contentements

(1) *Gesch. des Vaderl.* D. XI, bl. 210—211.
(2) *Beschryv. der Reform. der Stad Amsterd.*, bl. 554.

mette verleende satisfactie, *overmits de Magistraten alle van de Catholijke Religie waren;* en men *strooide* vast [*uit*] dat Don JAN.... ook wel wat op *Amsterdam*, daer hy groot verstand binnen hadde, soude mogen uitrechten. Den brief van den Heer VAN ALDEGONDE dede hen ook een achterdenken hebben, over sulx sochten sy alle middelen om die stad wel *te versekeren* [lees: *in hunne magt te krijgen*]. Daer hadden lange de heeren Jhr. JOHAN VAN MATHENESSE, meester ADRIAEN VAN DER MYL, en doctor FRANCOYS MAELSON, binnen geweest: *dese hadden vast op vele sake ordre gesteld*, volgende de satisfactie henluiden verleent. Dese vertrocken zijnde was meester WILLEM BARDESIUS.... daer wederom ingekomen....; hy hadde groot credit by die van de Religie en sy hadden de Schutteren wel gesuppleert en de forme by hen besloten om de selve yder in twe vendels, hopluiden, bevelhebbers en officieren verdeelt, *tot haer en des lands versekering*, op te richten; maer de Magistraten sulx vertoont sijnde, wilden sulx niet consenteren (1)....»

«De saken nu in desen staet zijnde en dat die van de Gereformeerde Religie meenden *het most na haren sin gedaen werden, het ware met wille of onwille*, en dat de Regeerders in haren aenhang nog seer sterk waren, en dat men meende de victorie stond daer aen alleen, *wie eerst veerdig was*, so schreef Mr. W. BARDESIUS aen den Gouverneur SONOY den 24 Mey, *datter vier gedeputeerden van de Staten van* Holland *binnen waren*, dat hy zyne hopluiden tot *Monickedam* en elders naest omtrent

(1) De nieuwe organisatie der Schutterij had blijkbaar geen ander doel, dan de bestaande Regering om ver te werpen, zoo als de uitkomst bewees. Was het wonder dat de Regering haar doodvonnis niet wilde onderteekenen?

Amsterdam leggende *in stilte wilde bevelen haer volk veerdig te houden* om ten versoeke van de Staten van *Holland* of hare gedeputeerde, te komen daer de selve haer souden bescheiden te samen of in dele.....»

«Des anderen daegs is daer nog al de selve questie gebleven, op 't versetten van de schutteren. De gedeputeerde van de Staten deden hen beste de Magistraten neder te setten, dan het was te vergeefs, zy bleven obstinaet, daer en was geen raed toe om de sake met gemak te accommoderen. De Gereformeerde waren op haer hoede, waekten alle den nacht, en hielden haer in haer huisen, hadden den anderen tekenen gegeven daer op zy by den anderen komen souden. *De stad was vol volx van scheepsvolk en andere.* Siende dan *dat sy niet en konden tot haer wille komen, hebben sy de sake gewaegt.....* Sy hebben hen dan in haeste in de wapenen begeven en hebben den Schout ANDRIES HOLLESLOOT, de Burgemeesteren, Schepenen en alle, so wel oude als nieuwe magistraten gevangen genomen, desgelijx veel Papen en alle de grau monicken, en hebbense t'samen in schepen geset en so ter stad uit doen varen.»

Dit alles was hun echter niet voldoende. Kloosters en kerken werden ingenomen en geplunderd; altaren, beelden, kostbaarheden en sieraden omvergehaald, geroofd of verbrijzeld; en ten laatste de Katholieke godsdienst verbannen, om plaats te maken voor de nieuwe leer.....

En dit alles gebeurde, zonder dat de Prins van Oranje of de Staten van *Holland* er zich in het minst om bekommerden, of iets deden tot herstel van eene orde van zaken, die zij met plegtigen eede bezworen hadden. De ontrouw werd zelfs tot het uiterste gedreven. Op den 26 December 1581 werd een accoord getroffen tusschen de nieuwe

regering die zich te *Amsterdam* had opgeworpen, en de Staten van *Holland*, waarbij zij elkander ontsloegen van den eed op de Satisfactie afgelegd ; aan de Regering der stad het bezit der kloostergoederen afstonden ; en de memoriën, vicariën en andere geestelijke inkomsten aanwezen tot onderhoud der Gereformeerde predikanten. En dit verdrag werd goedgekeurd door den Prins van Oranje (1)!!

(1) Zie *Handvesten van Amsterdam*, D. 1. bl. 47.–49.

VERSCHEIDENHEDEN.

HET CONSISTORIE TE GENEVE.

Wij ontleenen aan de *Echo Universel* n°. 65 de volgende mededeeling aangaande het Protestantsch Consistorie te *Geneve;* zij is daarom te belangrijker, wijl die radikale geest zich niet bij het Calvinistiesch *Geneve* of *Zwitserland* bepaalt, maar ook hier, en waar al niet, hand over hand toeneemt. Wat zal het Protestantisme zonder steunpunt van gezag wel doen, om dat dreigend geweld te keeren?

«De *Spectateur*, zegt het Haagsche daghlad, behelst belangrijke bijzonderheden over de laatste verkiezing van het Protestantsch Consistorie te *Geneve*. Er is wel geen sprake van al de Protestantsche sekten welke zich op dit oogenblik in die stad bevinden, maar van hetgeen men de *Nationale Kerk* noemt, welke bestuurd wordt door het Consistorie, waarvan de *Spectateur* in dezer voege de zamenstelling leert kennen :

«Aan het Consistorie wordt uitsluitend het bestuur der Protestantsche Kerk toevertrouwd. Dit ligchaam is zamengesteld uit 25 leeken en 6 geestelijke leden. Deze laatsten moeten gekozen worden uit de Geneefsche predikanten of leeraars, in de Nationale Kerk geordend. De leden van het Consistorie, 't zij leek of geestelijk, worden benoemd door een eenig collegie, zamengesteld uit al de Protestanten van het canton die in 't genot zijn hunner politieke regten.

«De leden van het Consistorie worden voor vier jaren verkozen en geheel vernieuwd; zij zijn onmiddellijk herkiesbaar. Het Consistorie benoemt, uit zijn midden eene uitvoerende commissie, bestaande uit den president en vier andere leden. Deze commissie moet zorgen voor de ten uitvoer legging der besluiten door het Consistorie genomen.

«De magten van het Consistorie zijn de volgende :

«1. Het oefent een algemeen toevoorzigt uit over de belangen der Protestantsche Nationale Kerk. 2. Het maakt de reglementen over al wat met de eeredienst en het beheer der Kerk in betrekking staat. 3. Het bepaalt het getal en de omschrijving der parochiën. 4. In gevallen de tucht betreffende bepaalt het en kan het tegen de predikanten de censuur, de magtsopheffing (suspensie) en de terugroeping uitspreken.

«Deze drie laatste magten zijn echter aan de volgende beperkingen onderworpen:

«1. De bepalingen, welke de vormen der verkiezing van de predikanten vaststellen, moeten door den Raad van State goedgekeurd worden. 2. De besluiten over de benoeming, de magtsopheffing of de herroeping van de predikanten en de professoren der Godgeleerdheid, als ook de besluiten over het getal en de omschrijving der parochiën zijn onderworpen aan de goedkeuring van den Raad van State.

«De werkzaamheden der leden van het Consistorie geschieden kosteloos.»

«De *Spectateur* geeft vervolgens twee artikels: een van de *Revue de Genève*, orgaan der radikale Protestanten, en een van het *Journal de Genève*, orgaan der behoudende Protestanten, waaruit blijkt, dat de radikalen beproefd hadden, zich van het beheer en 't bestuur der Nationale Kerk meester te maken, door het Consistorie met ijverige mannen hunner partij te bezetten. Een lijst van kandidaten was door hen opgemaakt en daarbij niets verzuimd, om zich den goeden uitslag te verzekeren. De *Spectateur* berigt ons, dat het hun niet is kunnen gelukken. De behoudende lijst is met eene groote meerderheid doorgegaan, doch deze poging van het Geneefsche radikalisme is niettemin een ernstig feit. Zij bewijst, dat de Nationale Kerk, de Kerk door CALVIJN en BEZA gesticht, gelijk haar orgaan het *Journal de Genève* zegt, voortaan aan de stembussen is prijs gegeven. De radikalen zullen hun aanval vernieuwen, en vroeger of later de zege behalen, en dan zal

die zoogenaamde Kerk door zuiver rationalisten vrijmagtig beheerd en bestuurd worden.» Het kan wel niet anders : 't Protestantisme heeft geen *eigen*, en hierdoor een altoos afhankelijk en bewegelijk bestaan ; 't is dan noodig :

> Nunc prece, nunc pretio, nunc vi, nunc sorte suprema,
> Permutet dominos, et cedat in altera jura.

DE ENGELSCHE GEDEPORTEERDEN OP NORFOLKS-EILAND.

Het eiland *Norfolk*, dat tot *Australie* behoort, wordt door het Engelsch Gouvernement uitsluitend gebezigd tot strafkolonie voor hen die zich aan de gruwelijkste misdaden hebben schuldig gemaakt. Het *United Service Journal* (December 1848) behelst eenige bijzonderheden betreffende de leefwijze der gevangenen die er zich bevinden: ze zijn allerverschrikkelijkst en kunnen niet anders dan tot schande strekken aan het Engelsch Bestuur. Gevangenbewaarders zoowel als gevangenen worden er slecht behandeld. Alles ademt er karigheid, bekrompenheid, liefdeloosheid en bewijst het onvermogen van den mensch tegenover de gruwelen der misdaad, wanneer God niet tusschen beiden treedt.

In de Engelsche strafkoloniën van die omstreken wordt slechts ééne katholieke kapel gevonden, en wel op *Norfolks-eiland;* en om nu de katholieke gedeporteerden van *Sydney* en *Hobacttown* in de gelegenheid te stellen van hunne godsdienstpligten waar te nemen, is er geen ander middel dan hen naar *Norfolk* te zenden, de vreeselijkste aller strafkoloniën, en in het gezelschap der grootste misdadigers, waar men naar ziel en ligchaam aan allerlei gevaren is prijs gegeven. 't Is liefderijk....; maar daardoor spaart het Engelsch Gouvernement de kosten van het bouwen eener katholieke kapel in de andere koloniën !

Intusschen zijn er reeds Engelsche Missionarissen, die zich het deerniswaardig lot hunner geloofsgenooten in dat verblijf van ellende hebben aangetrokken. Moge hun arbeid daar gezegend zijn; en de katholieke kapel, die bij uitzondering aan dat vreeselijk oord ten deel viel, in de wegen der Voorzienigheid het middel worden, om er de wonderen van Gods barmhartigheid des te meer te doen schitteren!

EINDE VAN HET NEGENTIENDE DEEL.